

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 32
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Томенчук М. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 30.01.2024 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 23097-12927P,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)

ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Павлик Н.В., Вусик Г.Л. ВПЛИВ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА МОРФОЛОГІЧНУ СТРУКТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	9
Сізова К.Л., Бутко Л.В. СКЛАДНІ ІМЕННИКИ-АНГЛІЦИЗМИ З ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА	14
Слободзяник О.З. НОМІНАЦІЇ ГУСТИНИ ЛІСУ В ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVIII СТ. ТА ЇХ ПРОЄКЦІЯ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	18
Трумко О.М. КАТЕГОРІЯ ЛОКАТИВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ В ІНШОМОВНІЙ АВДИТОРІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ РІВНІ.....	24
Хібеба Н.А. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК.....	30
Чучвара А.П. НЕОФІЦІЙНИЙ ІМЕННИК ШКОЛЯРА: ЛІТЕРАТУРНА НОРМА ЧИ ВІДХИЛЕННЯ ВІД НЕЇ?.....	38

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Корнєлаєва Є.В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	45
Костенко Н.І., Турчин А.І., Рачковський О.В., Пряницька В.Б., Шумейко Л.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	49
Левіщенко М.С. КОМПЛІМЕНТ ЯК ОДНА З ФОРМ КОМУНІКАЦІЇ У ВІКТОРІАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	54
Матвіяс О.В. ВЛАСНІ ІМЕНА У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	58
Нагорна О.О. МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ: СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИКИ У ПОЛІТИЧНОМУ Й ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ.....	64
Смаглій В.М. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>LANGUAGE</i> В АНГЛОМОВНИХ АФОРИЗМАХ.....	68
Строченко Л.В. МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГЕНІЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....	73
Циганок О.М., Галаган В.Я., Винничук С.Я. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ВІЙСЬКОВИХ СЛОВНИКІВ	77
Shchurachova D.S. FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A LINGUIST-TEACHER	82

РОЗДІЛ 3

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ,
АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Нестеренко О.О., Мітько Д.Ю. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В КИТАЙСЬКОМОВНИХ АНІМАЦІЙНИХ ФІЛЬМАХ.....	87
---	----

РОЗДІЛ 4

КЛАСИЧНІ МОВИ.

ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Паньків У.Л. КОНЦЕПТ <i>ДРУЖБА</i> В РИМСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ.....	93
Петришин М.Й. КУЛІНАРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ДАВНІХ РИМЛЯН.....	97

РОЗДІЛ 5

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Цимбалов В.С. ТЕМАТИЧНО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	104
---	-----

РОЗДІЛ 6

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Dovhan O.V. ORIGINALITY OF THE CATEGORIES OF SENSE AND ABSURDITY CONCERNING NEURAL NETWORK MODELING.....	110
Черниш О.А., Білошицька З.А., Вергун Т.М., Комісарук Л.І. ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ.....	123

РОЗДІЛ 7

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Білобровська К.О. ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» І «КОНЦЕПТОСФЕРА» У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ВИМІРІ.....	127
Зимомря М.І., Якубовська М.С., Зимомря О.М. АРХЕТИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ОКСАНИ ФРАНКО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	134
Li Haiying. HISTORICAL DEVELOPMENT OF “GOGOL STUDIES” IN CHINA.....	140
Подковирофф Н. ФРАНЦУЗЬКЕ ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ТА ДРАМАТУРГІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	148
Саврасова-В'юн Т.О. НАРАЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ФЕНОМЕН.....	154
Сафонова Н.В., Михайленко В.О. МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ МІСТА У ЗБІРЦІ Ю. АНДРУХОВИЧА «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ».....	158
Ступницька Н.М., Ленська О.О. ДИХОТОМІЯ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» ЯК МЕНТАЛЬНИЙ ОБРАЗ В АСПЕКТІ ІМАГОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	163

РОЗДІЛ 8

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Остапова Л.В. АНТИТЕЗА ТОПОСІВ «РІДНА ЗЕМЛЯ» – «ЧУЖИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	168
Павлюк Н.Л. АКСІОЛОГІЧНО-ОНТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОБРАЗУ ХАТИ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ДОВЖЕНКА.....	173
Петрів О.І., Соловій У.В. НЕ ТОЙ ДРУГ, ХТО МЕДОМ МАЖЕ, АБО ЯКБИ ГЕРОЇ ТВОРУ ІВАНА ФРАНКА ВЧАСНО ЗВЕРНУЛИСЯ ДО ПСИХОТЕРАПЕВТА... (ЗА ПОВІСТЮ «ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА»).....	179
Чолкан В.А., Меленчук О.В. ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ У РОМАНІ ОЛЬГИ САЛПІ «ОЛЯ».....	185
Шукай О.Ю. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ЖІНКИ У РОМАНІ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ».....	191

РОЗДІЛ 9

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Починок Л.І., Піво-Дудко Н.В. ЖАНР «РОБІНЗОНАДИ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ.....	196
--	-----

РОЗДІЛ 10**ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ**

- Demydenko Ya.I.** TEXTILE AND TEXT: FASHION AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF HIGH AND LOW CULTURE..... 201
- Мацевко-Бекерська Л.В.** «ВІРА, ДОВІРА, ДІАЛОГ, ЩИРИСТЬ»:
РЕЦЕПТИВНИЙ ГОРИЗОНТ РОМАНУ МАРКА ЛЕВІ «УСЕ, ЩО НЕ БУЛО СКАЗАНО».....208

РОЗДІЛ 11**ФОЛЬКЛОРИСТИКА**

- Шумейко О.А.** ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА
У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ.....217

РОЗДІЛ 12**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ**

- Тарасенко К.В.** M-LEARNING ЯК «ФАКТОР УСПІШНОСТІ» В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНИМ МОВАМ: СТРАТЕГІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ОПТИМІЗАЦІЇ..... 225
- Федурко М. Ю., Котович В. В.** ФЕМІНІТИВИ ЯК ОБРАЗОТВОРЧІ ЗАСОБИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ МАРІЇ МАТІОС «ЖІНОЧИЙ АРКАН В САДУ НЕТЕРПІННЯ»)..... 230

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Pavlyk N.V., Vusyk H.L. INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	9
Sizova K.L., Butko L.V. COMPOUND NOUNS-ANGLICISMS WITH THE MEANING OF PROCESS IN THE LANGUAGE OF THE UKRAINIAN MEDIA.....	14
Slobodzianyk O.Z. NAMING OF THE FOREST DENSITY IN THE WRITTEN MONUMENTS OF XVI–XVIII CENTURIES AND THEIR PROJECTION INTO BOYKO SUBDIALECT.....	18
Trumko O.M. CATEGORY OF <i>LOCATIVITY</i> AND PECULIARITIES OF ITS STUDY IN A FOREIGN LANGUAGE AUDIENCE AT THE ELEMENTARY LEVEL.....	24
Khibeba N.A. THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCHING THE VOCABULARY OF BOYKO DIALECTS.....	30
Chuchvara A.P. SCHOOLCHILDREN’S INFORMAL NAMES: A LITERARY NORM OR A DEVIATION?.....	38

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Korneliaieva Ye.V. MAIN TRENDS IN THE STUDY OF ENGLISH MARITIME TERMINOLOGY.....	45
Kostenko N.I., Turchyn A.I., Rachkovskiy O.V., Prianytska V.B., Shumeiko L.V. CURRENT TRENDS IN THE IMPLEMENTATION OF DISTANCE EDUCATION IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	49
Levishchenko M.S. COMPLIMENT AS ONE OF THE FORMS OF COMMUNICATION IN VICTORIAN DISCOURSE.....	54
Matviias O.V. PROPER NAMES IN ENGLISH MEDICAL TERMINOLOGY.....	58
Nahorna O.O. LANGUAGE AS A MANIPULATIVE TOOL: A STYLISTIC ANALYSIS OF LEXICAL USAGE IN POLITICAL AND BUSINESS DISCOURSE.....	64
Smahlii V.M. VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>LANGUAGE</i> IN THE ENGLISH APHORISMS.....	68
Strochenko L.V. LINGUISTIC IDENTITY OF GENIUS: PHILOSOPHICAL AND LINGUISTIC ASPECTS.....	73
Tsyhanok O.M., Halahan V.Ya., Vynnychuk S.Ya. SOME FEATURES OF ENGLISH MILITARY DICTIONARIES.....	77
Shchypachova D.S. FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A LINGUIST-TEACHER.....	82

SECTION 3**LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

Nesterenko O.O., Mitko D.Yu. LINGUOCOGNITIVE FEATURES OF INTERTEXTUALITY IN CHINESE ANIMATED FILMS.....	87
--	----

SECTION 4**CLASSICAL LANGUAGES.
SOME INDO-EUROPEAN LANGUAGES**

Pankiv U.L. CONCEPT <i>FRIENDSHIP</i> IN ROMAN LINGUOCULTURE.....	93
Petryshyn M.I. CULINARY TERMINOLOGY OF ANCIENT ROMANS.....	97

SECTION 5	
COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTIC	
Tsymbolov V.S. THEMATIC-SEMANTIC DIFFERENTIATION OF ENGLISH MEDICAL TERMS.....	104
SECTION 6	
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS	
Dovhan O.V. ORIGINALITY OF THE CATEGORIES OF SENSE AND ABSURDITY CONCERNING NEURAL NETWORK MODELING.....	110
Chernysh O.A., Biloshytska Z.A., Verhun T.M., Komisaruk L.I. CHARACTERISTICS OF MODERN TERMINOLOGY DICTIONARIES.....	123
SECTION 7	
LITERATURE STUDIES	
Bilobrovska K.O. THE NOTIONS OF “CONCEPT” AND “CONCEPTOSPHERE” IN THE LITERARY DIMENSION.....	127
Zymomria M.I., Kubovska M.S., Zymomria O.M. ARCHETYPE OF NATIONAL MEMORY IN THE SCIENTIFIC LEGACY OF OKSANA FRANKO: A CULTURAL STUDIES PERSPECTIVE.....	134
Li Haiying. HISTORICAL DEVELOPMENT OF “GOGOL STUDIES” IN CHINA.....	140
Podkovyroff N. FRENCH THEATER ART AND DRAMATURGY OF THE SECOND HALF OF THE 20 TH CENTURY.....	148
Savrasova-Viun T.O. NARRATIVE IDENTITY AS A LITERARY PHENOMENON.....	154
Safonova N.V., Mykhailenko V.O. MODELING OF ARTISTIC SPACE OF THE CITY IN THE COLLECTION OF Y. ANDRUHOVYCH “LEXICON OF INTIMATE CITIES”.....	158
Stupnytska N.M., Lenska O.O. DICHOTOMY “OWN” – “OTHER” AS A MENTAL IMAGE IN THE ASPECT OF IMAGOLOGICAL ANALYSIS.....	163
SECTION 8	
UKRAINIAN LITERATURE	
Ostapova L.V. THE ANTITHESIS OF TOPOS “NATIVE LAND” – “FOREIGN LAND” (CHUZHYNIA) IN UKRAINIAN LITERATURE	168
Pavliuk N.L. AXIOLOGICAL-ONTOLOGICAL COMPONENT OF THE IMAGE OF THE HOUSE IN O. DOVZHENKO’S SHORT PROSE.....	173
Petriv O.I., Solovii U.V. ALL ARE NOT FRIENDS THAT SPEAK US FAIR, OR IF THE CHARACTERS OF IVAN FRANKO’S WORK CONTACTED A PSYCHOTHERAPIST IN TIME... (<i>BASED ON THE STORY “FOR THE HOME HEART”</i>).....	179
Cholkan V.A., Melenchuk O.V. ARTISTIC INTERPRETATION OF IMAGES-CHARACTERS OF PROMINENT UKRAINIANS IN OLGA SALIPA’S NOVEL “OLYA”.....	185
Shukai O.Yu. PHENOMENOLOGICAL RECEPTION OF A WOMAN’S SPIRITUAL CRISIS IN THE NOVEL “ALMOST NEVER THE OTHER WAY AROUND”.....	191
SECTION 9	
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES	
Pochynok L.I., Pivo-Dudko N.V. THE ROBINSONADE GENRE IN UKRAINIAN AND WORLD LITERATURE: QUESTIONS OF TYPOLOGY.....	196

SECTION 10

LITERARY THEORY

- Demydenko Ya.I.** TEXTILE AND TEXT: FASHION AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF HIGH AND LOW CULTURE..... 201
- Matsevko-Bekerska L.V.** “FAITH, TRUST, DIALOGUE, SINCERITY”: THE RECEPTIVE HORIZON OF MARK LEVY’S NOVEL “EVERYTHING THAT WAS NOT SAID”.....208

SECTION 11

FOLKLORISTICS

- Shumeiko O.A.** FOLKLORISTIC WORKS OF MYKHAILO WOZNIAK IN THE DISCOURSE OF UKRAINIAN SCIENCE..... 217

SECTION 12

CURRENT ISSUES OF PHILOLOGY

- Tarasenko K.V.** M-LEARNING AS A “SUCCESS FACTOR” IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES: STRATEGIES AND MECHANISMS OF OPTIMISATION..... 225
- Fedurko M. Iu., Kotovych V. V.** FEMINITIVES AS IMAGING MEANS (ON THE MATERIAL FROM THE COLLECTION OF MARIA MATHIOS “THE FEMALE ARCAN IN THE GARDEN OF IMPATIENCE”).....230

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'272.2:81'367.625(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.1>

ВПЛИВ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА МОРФОЛОГІЧНУ СТРУКТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

INFLUENCE OF SOCIOLINGUISTIC FACTORS ON THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Павлик Н.В.,*orcid.org/0000-0002-2957-6973**кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету***Вусик Г.Л.,***orcid.org/0000-0003-1111-5172**кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету*

У статті проаналізовано соціолінгвістичні особливості процесу входження морфологічних змін в українську мову, способи адаптації та функції у семантично спорідненій лексиці мови-реципієнта. З'ясовано, що морфологія як складова української мови вивчає слова, які є найбільш рухливими і гнучкими. Морфологічна структура української мови динамічна й постійно трансформується відповідно до розвитку мовної спільноти, відображаючи соціальні зміни і тенденції. Соціолінгвістичні фактори в конкретний історичний період стимулюють процес трансформації лексичної бази та оновлюють її за рахунок іншомовних елементів. Аналіз змін у лексичній та граматичній мовних системах є позитивним тоді, коли він враховує розвиток її складових на тлі історичних подій, соціально-політичних і культурних умов певного періоду. Метою дослідження є виокремлення факторів соціолінгвістичного спрямування, що призводять до трансформації морфологічної структури слів. В основних результатах подано інформацію про виникнення, засвоєння та адаптацію слів під дією соціолінгвістичних чинників, які є одними із найважливіших наслідків впливу на розвиток морфологічної системи й яскравим проявом мовної взаємодії. Доведено, що до соціолінгвістичних чинників належать мовлення соціальних груп, діалектне оточення, соціальна комунікація та ін. Мова не існує як явище, відокремлене від суспільства, а відображає і виражає поняття, явища та процеси, що впливають на соціум. Специфіка функціонування мовних одиниць стає більш очевидною у порівнянні з аналогічними процесами в інших мовах. Для практичного вивчення української мови важливо дослідити їхню трансформацію під впливом соціолінгвістичних факторів. У висновках наголошено на важливості соціолінгвістичних чинників на формування зв'язку між мовою і суспільством, її унормування та співвідношення з іншими мовами.

Ключові слова: міжмовні контакти, соціолінгвістика, інтерференція, морфологічна структура, функціонування слів.

The article analyzes the sociolinguistic features of the process of the introduction of morphological changes into the Ukrainian language, methods of their adaptation and functions in the semantically related lexicon of the recipient language. It was found that morphology as a component of the Ukrainian language studies words that are the most mobile and flexible and word change. The morphological structure of the Ukrainian language is dynamic and constantly changes with the development of the language community, reflecting social changes and trends. Sociolinguistic factors in a specific historical period stimulate the process of transformation of the lexical base and update it at the expense of foreign language elements. The analysis of changes in the lexical system of a language is positive when it takes into account the development of its constituent elements against the background of historical events and socio-political and cultural conditions of a certain period. The purpose of the study is to identify sociolinguistic factors that lead to the transformation of the morphological structure of words. The main results provide information on the emergence, assimilation and adaptation of loanwords under the influence of sociolinguistic factors, which are one of the most important consequences of the influence on the development of morphological systems and a vivid manifestation of language interaction. It has been proven that sociolinguistic factors include speech of social groups, dialect environment, social relations, etc. Language does not exist as a phenomenon separated from society, but reflects and expresses concepts, phenomena and processes that exist in society. The specificity of the functioning of borrowings in one language becomes more obvious in comparison with similar processes in other languages. For the practical study of the Ukrainian language, it is important to identify the general and specific features of the functioning of words, their origin in different languages and their transformation under

the influence of sociolinguistic factors. The conclusions show the importance of sociolinguistic factors in the formation of the connection between language and society, its normalization and relationship with other languages.

Key words: borrowing, interlanguage contacts, sociolinguistics, interference, morphological structure.

Постановка проблеми. Динамізм мови, і зокрема її морфологічного рівня, є важливим аспектом досліджень. Багато факторів вплинули на розвиток структури української мови. Це зумовлено складністю процесів у соціальному, культурному та історичному житті держави.

Важливо виявити механізми та особливості змін морфологічної структури в українській мові через вплив саме соціолінгвістичних факторів.

З'ясовуючи взаємозв'язок між мовними змінами, важливо розкрити недосліджені раніше складні закономірності та тенденції, які визначають розвиток української морфології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення змін у морфології, пов'язаних із впливом соціолінгвістичних чинників, останніми роками викликає помітне зацікавлення серед науковців. Чимало досліджень ініціювали дискусії та створили підґрунтя для розуміння багатомірності цього складного явища. Зокрема, Л. Гмиря, В. Заскалета розглядають різні аспекти мовних модифікацій, включно з лексичними, морфологічними та синтаксичними [1].

О. Голуб, В. Роман, Я. Седашев надають цінну інформацію про соціальні, психологічні та лінгвістичні тенденції, які формують мовну еволюцію з плином часу [2].

У науковій роботі Н. Жук виокремлюються соціолінгвістичні чинники, що впливають на оновлення мови, міститься детальний аналіз ролі соціальної динаміки у формуванні мови. Це дослідження вплинуло на розвиток галузі соціолінгвістики та підкреслило важливість соціальних факторів у мовній системі [4].

С. Лебедева аналізує багатоаспектність мовних змін і розглядає складні механізми, які стали основою для мовної еволюції. Авторка наполягає на важливості інтеграції соціолінгвальних факторів у розумінні розвитку мови [5].

Л. Лисенко подає всебічний огляд галузі соціолінгвістики з наголосом на мовних змінах, а саме: морфологічних. Дослідниця виявляє вплив різних соціолінгвістичних факторів, що змінюють структуру слова [6].

Г. Мацюк, О. Горда, А. Чучвара досліджують зв'язок між соціолінгвістикою та мовною семантикою, стверджуючи, що соціальні фактори мають відбиття на значення слів [7].

Постановка завдання. Аналіз змін у морфологічній структурі української мови з акцентом на соціолінгвістичні чинники має велике зна-

чення як для теоретичного, так і для практичного поступу в галузі лінгвістики та культурології. Крім того, результати цього дослідження можуть бути використані для інформування та вдосконалення алгоритмів обробки природної мови і систем, які покладаються на мовні знання для розуміння й продукування людського мовлення.

Виклад основного матеріалу. Мова суспільства є одним із основних питань сучасної лінгвістики, і це мотивується такими факторами: природа виникнення, розвиток та функції мови; характер зв'язків; диференціація мови відповідно до поділу суспільства на класи, верстви, групи; відмінності у використанні мови, пов'язані з різними сферами застосування; взаємодії між мовами в двомовних і багатомовних суспільствах; умова володіння будь-якою мовою як засобом міжнародного спілкування; форма свідомого впливу суспільства на мову.

Основною одиницею морфології та лексикології є слово. Якщо лексикологія вивчає значення, походження і місце слів у словниковому складі, то морфологія – граматичні зміни. Модифікація у морфологічній структурі слова є засобом вираження граматичних відношень, що безпосередньо не пов'язані з лексичним значенням слів. Окремо взяті форми конкретних слів називаються їхніми словоформами.

Слово – структурно подільна одиниця. В українській мові лексема може бути двоморфемною, оскільки до її складу обов'язково входять корінь (носій лексичного значення) та афікс (носій граматичного або словотвірного значення). Вони є надалі не членованими значущими одиницями. Тому через формальну і семантичну членованість на морфеми слово вважають морфологічною одиницею – конструкцією.

У процесі історичного розвитку спостерігається вплив соціолінгвістичних факторів на українську мову, що спричинює модифікації у значенні слів, фонетичному складі та морфемній будові. У результаті може змінитися кількість морфем, звуковий склад окремих морфем, їхнє значення та функції. Порівнюючи споріднені слова, вивчаючи давні форми та морфологічні типи, легко простежити відмінності у морфологічній будові лексичних одиниць. З цих причин виділяють такі типи історичних змін у морфологічній структурі слів:

- перерозклад;
- спрощення;

- декореляція;
- ускладнення.

Одним із головних питань, які вивчають соціолінгвісти, є питання соціальної диференціації на всіх рівнях структури мови. Соціальна диференціація мови є багатовимірною і включає як ієрархічну, обумовлену неоднорідністю соціальних структур, так і ситуативну, зумовлену різноманітністю ситуацій у суспільстві. Це призводить до змін у морфологічній структурі мови.

Є низка факторів впливу на українську мову, з-поміж яких:

- діалектне середовище;
- особистісні недоліки мовленнєвого апарату;
- наслідування мови інших людей (родичів), друзів, дикторів телебачення і радіо, авторів рекламних роликів у мережі «Інтернет») [11, с. 4];
- соціолінгвістичні фактори (людина стабільно демонструє русифікований варіант вимови, засвоєний з дитинства).

Що ж вважається соціолінгвістичним фактором та як він впливає на морфологічну структуру української мови? Це насамперед зміни в середовищі носіїв мови, поширення освіти, територіальні переміщення людей (міграції), створення нових держав, які по-новому впливають на певні сфери мови, розвиток науки, великі інновації та винаходи, розвиток телебачення тощо. Людські контакти через переселення, економічні зв'язки, культурні контакти та ін. є основними рушійними силами впливу на морфологічну систему мови.

Актуальними соціолінгвістичними проблемами, які стосуються вивчення сучасних мов, є мовна політика, мовна ситуація та мовне планування. У цьому контексті дослідниками аналізується ставлення носіїв до мови в двомовних ситуаціях, прояву мовних функцій, мови в контексті засво-

ення нових мов, питань національного та міжнародного мовного законодавства, а також значна увага приділяється вивченню міжкультурної та міжособистісної комунікації тощо. Доцільно врахувати, що важливим фактором у розвитку саме української мови є тривале домінування інших мов (наприклад, угорської, польської) на прикордонних територіях країни у функціонуванні та їхньому активному впливі на розмовне мовлення [6, с. 167]. Цьому також сприяла тенденція до уніфікації парадигм відмінкових форм в українській мові.

Історію формування української мови важко уявити без такого важливого чинника, як діалектна диференціація. Змодельована в сучасних дослідженнях дериваційна система (словоскладення) подається як абстракція, подібна до реальності. Вважається, що лінгвістична обґрунтованість таких абстрактних дериваційних систем ґрунтується на заміні регіонального (діалектного) варіювання на системне.

Питання про належність досліджуваної словотвірної структури до діалекту (розмовної мови) чи до літературної мови – це не питання системи, а питання норми. Створення історичного діалектичного мовознавства постійно оновлюється і зазнає постійних коректив. Одним із напрямів його розвитку є виявлення особливостей використання спільних основ форм словотвору в різних мовних і регіональних утвореннях [3].

Упродовж багатьох років відбувається взаємовплив мов, це стосується як мовлення, так і мови, що має відбиття в мовних підсистемах. Інтерференція є результатом будь-якого впливу однієї мови на іншу. Відповідно процес інтерференції мови, що виникає під дією комунікації, відображено на рис. 1.

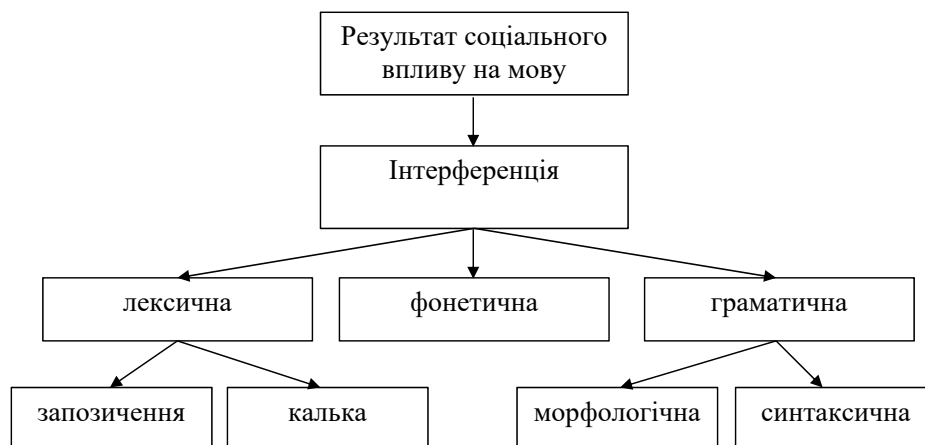

Рис. 1. Процес інтерференції мови

Джерело: складено автором на основі [10].

У сфері морфології надзвичайно корисні зміни в мові, які супроводжують розвиток частиномовної системи. Формування частин мови як граматичних категорій – це тривалий мовний процес, який у багатьох мовах продовжується донині.

У граматиці інтерференція часто пов'язана з несвідомим тлумаченням граматичних категорій іншої мови українською. Що більша різниця між мовами, то зростає потенціал для інтерференції, але в споріднених мовах цей процес менш помітний для носіїв. Тому плутанина майже неминуча для двомовних людей, які вільно розмовляють і постійно використовують близькоспоріднені мови [8, с. 155].

Важливо зазначити, що зміни суспільно-політичного статусу української мови в незалежній Україні сприяли поверненню до специфічних форм, що вирізняють українську мову з-поміж інших.

Завдяки соціолінгвістичним факторам різні форми мови функціують у межах одного історичного періоду та на одній території. Варіація мовних одиниць відбувається в узгодженому мовленні, але насправді це зумовлено дією фонетичних закономірностей, загальних для певної мови, та її вимовних норм. Соціолінгвістична варіативність мовних засобів значною мірою відображена в діалогічній мові.

Комплексний діяхронічний аналіз морфологічних змін в українській мові у поєднанні з вивченням соціолінгвістичних факторів дозволяє зробити кілька важливих висновків. Отримано емпіричні докази того, що соціальний клас, гендер, етнічна приналежність та географічний регіон мають значний вплив на еволюцію української мови. Окрім цього, отримано нове розуміння складних взаємозв'язків між мовою, культурою та суспільством. Дослідження впливу останніх соціокультурних і технологічних змін підкреслює постійний динамізм морфологічної структури та її здатність адаптуватися до змін.

На практиці морфологічні зміни відображені через спрощення, перерозклад, декореляція та ускладнення. Спрощення є процесом, у якому членована на морфеми основа слова перетворюється на нечленовану. До прикладу: *вікно* – раніше в основі слова виділявся корінь і суфікс *-н-*. У словах *жир*, *шило*, *мило*, *знак* суфікси *-р-*, *-л-*, *-к-* зрослися з коренями.

Перерозклад є переміщенням звукових елементів від однієї морфеми до сусідньої, у результаті чого залишається кількість морфем такою ж, однак співвідношення між ними змінюється. Наприклад, у словах *межами*, *руками*

у праслов'янський період *-а-* належало до основи, а закінчення було *-ми*. У такий спосіб виникають так звані складні суфікси *-чанин-*, *-анин-*, *-анськ-*, *-івськ-*, *-ність-*: *полтавчанин*, *батьківський*. Зрідка це явище трапляється і серед префіксів: *обезболити*, *знедолити*.

Декореляцію трактують як зміну характеру та значення морфем, а також їх співвідношення при збереженні кількості та порядку морфем у структурі слова. Наприклад, *війна* – *вої*, а в сучасній мові *війна* – *воювати*.

Ускладнення є процесом, у результаті якого в межах морфемно нечленованих слів починають виділятися ті або ті морфеми. Наприклад, у словах *ранок*, *танок* виділяється суфікс *-ок-* за аналогією до слів *випадок*, *свідок*.

Сучасні морфологічні модифікації, зумовлені такими факторами, як соціальні мережі та глобальна мобільність, надають цінну інформацію для дослідників, викладачів і розробників мовної політики. Такі дослідження є важливими для розуміння ролі соціолінгвістичних факторів у формуванні змін і розвитку мови.

Соціальні мережі та Інтернет значно впливають на сьогочасну систему мови. У соціальних мережах можна споглядати суттєві відмінності у її вживанні та пристосуванні до теперішніх умов. Це можна тлумачити як концептуальні доміанти функціонування сучасної мови в Інтернет-платформах. Модифікації, що відбуваються в мові соціальних мереж, стосуються і морфології.

Українська мова змінюється, часто втрачаючи затвержені форми слів, які формувались століттями, на користь спрощеності, меншої уваги до правописних норм, стилістичної неорганізованості. Причиною цього є експансивні навіювання Facebook, Telegram, Twitter, Instagram, Tik-Tok тощо [9]. Зараз важко прогнозувати результат цього процесу і подальші зміни в мові, зокрема в морфологічній структурі слів, під впливом Інтернету. Особливо таке явище спостерігається серед молодих користувачів, які часто, не помічаючи цього, змінюють морфологічну структуру слова. До прикладу, *бомба* – «*бімба*», *привіт* – «*привітос*», *їда* – «*хавчик*», *спорт/спортивний костюм* – «*спортік*», *життя* – «*жиза*», *сором* – «*крінж*», *жартувати* – «*рофлити*» тощо. Молодіжні сленгові зміни морфологічних структур слова утворюються різними способами, інтуїтивно додаючи суфікс, префікс або повністю змінюючи слово, але для реципієнтів лексичне значення залишається те саме.

Мова соціальних мереж відображає реальні розмовні ситуації, де репрезентовані значні від-

мінності між літературною мовою та реальним мовленням користувачів. Спрошене ставлення до норм та поширеність ненормативних особливостей, притаманних розмовній мові, може призвести до неграмотності як окремих людей, так і соціуму в цілому.

Результати дослідження підтверджують тезу про те, що мовна еволюція тісно пов'язана з соціальним, культурним та історичним контекстами, і демонструють важливість інтеграції соціолінгвістичної перспективи у вивчення мовних змін.

Висновки. Аналіз морфологічних змін в українській мові з наголосом на соціолінгвістичні чинники уможливив кілька важливих висновків.

Зміни в українській мові формуються під впливом складної взаємодії соціальних, культурних, історичних і технологічних компонентів. Дослідження підкреслює важливість урахування соціолінгвістичного контексту в процесі аналізу мовної еволюції.

Певні соціолінгвістичні фактори, зокрема соціальний клас, гендерний аспект, етнічна приналежність та географічний регіон, мають значний вплив на розвиток української морфології. Такі чинники, як соціальні мережі, глобальна мобільність та мовні контакти, відіграють важливу роль у формуванні нових тенденцій у морфологічних змінах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гмиря Л., Заскалета В. Морфологічні та дериваційні особливості неологізмів воєнного часу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 60. Т. 1. С. 159–165. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-22>
2. Голуб О. М., Роман В. В., Седашев Я. Ю. Соціолінгвістичні чинники адаптації запозичених слів: лінгво-історіографічний аспект (кінець XX ст. – початок XXI ст.). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2020. Вип. 11. С. 26–37. URL: <https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gsf/sbornyk%20the%20scientific%20works%2011%202020.pdf#page=26>
3. Грещук В., Грещук В. Дериватологічна концепція професора П. І. Білоусенка. *Лінгвістичні студії*. 2023. Вип. 46. С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2023.46.1>
4. Жук Н. Мова як об'єкт міждисциплінарних досліджень: методологічні аспекти у контексті тенденцій розвитку політико-правової сфери в сучасних умовах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2023. № 36. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-03>
5. Лебедева С. Л. Соціолінгвістичні особливості проникнення слів латинського походження в українську, англійську та італійську мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 21. Т. 1. С. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.38>
6. Лисенко Л. В. Дослідження мовних стереотипів методом соціолінгвістичного експерименту. *Науковий вісник ХДУ. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. № 1. С. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-25>
7. Мацюк Г., Горда О., Чучвара А. Соціолінгвістика: Інтеграційний напрям досліджень : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 280 с. URL: http://dspace.lnlibrary.lviv.ua/bitstream/123456789/164/1/Sociolinguistics_2021.pdf
8. Митнік І., Рослицька М. Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2020. Т. 8. С. 149–171. URL: <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ceon.element-e611536a-6a62-3f96-bacf-c8e514388aa8>
9. Ніколаєва Т. М. Лексико-семантичні аспекти мови соціальних мереж. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 9. Т. 2. С. 96–101. URL: <http://surl.li/hlbdc>
10. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови : монографія. *Мовознавство*. 2020. № 1. С. 72–77. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/184467>
11. Шумицька Г. В. Зміни в мовній ідентичності українців під час російсько-української війни: 2022 рік. *Українська мова*. 2022. № 4. С. 3–10. URL: <https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/8/2023/01/3-2.pdf>

СКЛАДНІ ІМЕННИКИ-АНГЛІЦИЗМИ З ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

COMPOUND NOUNS-ANGLICISMS WITH THE MEANING OF PROCESS IN THE LANGUAGE OF THE UKRAINIAN MEDIA

Сізова К.Л.,

orcid.org/0000-0002-3269-6343

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри лінгводидактики та журналістики

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Бутко Л.В.,

orcid.org/0000-0002-8817-3381

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті досліджуються складні іменники з процесуальним значенням, запозичені з англійської мови. Останнім часом в українській мові спостерігається вживання великої кількості подібних лексем, особливо це стосується мови засобів масової комунікації. Медіа є основним каналом потрапляння в мову нових запозичень з англійської. У мові засобів масової комунікації відбуваються узуалізація та адаптація нових лексем. Зазначено, що причини запозичення та вживання слів на кшталт *homeschooling* чи *storytelling* замість українських відповідників пов'язані, передусім, з економією мовних засобів та мовною модою, адже вживання англіцизмів робить медіатекст сучасним і авторитетним, тобто престижним. Економія мовних засобів зумовлена тим, що в українській мові таким лексемам англійського походження відповідають словосполучення з двох або навіть більшої кількості слів, що обтяжує медіатекст, збільшує його обсяг, тобто суперечить вимогам лаконічності та стислості, які висуваються до тексту сучасних засобів масової комунікації. На відміну від інших запозичень, доцільність використання яких є спірною, вживання цього різновиду англіцизмів є виправданим. Мета дослідження полягає у аналізі процесів узуалізації та адаптації складних слів на позначення процесу англійського походження. Метою дослідження зумовлений вибір в якості основних методів типологічного аналізу та контент-аналізу. На основі вивчення матеріалів сучасних українських медіа з'ясовано, що складні іменники на позначення процесу, запозичені з англійської мови, проходять у медіатексті три етапи адаптації. На першому етапі лексема подається графікою мови-джерела з поясненням її лексичного значення у тексті; на другому – кириличною абеткою (у транслітерованому або транскрибованому вигляді), але теж з поясненням; на третьому етапі лексеми вживаються у кириличній графіці без пояснення, адже вони вже добре знайомі носіям мови. Проходження лексемою цих трьох етапів адаптації є запорукою включення нової лексеми в загальноживаний лексичний склад літературної мови, тобто узуалізації цієї лексеми.

Ключові слова: англіцизм, складний іменник, процесуальне значення, мова медіа, адаптація лексеми.

The paper deals with compound nouns with a procedural meaning borrowed from the English language. Recently, a large number of similar lexemes have been used in the Ukrainian language, especially in the language of mass communication. The media is the main channel for new loanwords from English to enter the language. Usualization and adaptation of new lexemes take place in the language of mass-media. It is noted that the reasons for borrowing and using words like *homeschooling* or *storytelling* instead of Ukrainian equivalents are primarily related to the economy of language means and language fashion, because the use of anglicisms makes the media text modern and authoritative, that is, it is considered prestigious. The economy of linguistic means is due to the fact that in the Ukrainian language, such lexemes of English origin correspond to word combinations of two or even more words, which burdens the media text, increases its volume, that is, it contradicts the requirements of brevity, which are put forward to the text of modern mass-media. Unlike other borrowings, the expediency of using which is debatable, the use of this variety of anglicisms is justified. The purpose of the study is to analyze the processes of usualization and adaptation of compound nouns-anglicisms with the meaning of process. The choice of the main methods of typological analysis and content analysis is determined by the purpose. Based on the study of the materials of modern Ukrainian media, it was found that compound nouns used to denote a process, borrowed from the English language, go through three stages of adaptation in the media text. At the first stage, the lexeme is presented in the graphics of the source language with an explanation of its lexical meaning in the text; on the second stage – by the Cyrillic alphabet (in transliterated or transcribed form), but also with an explanation; at the third stage, lexemes are used in Cyrillic script without explanation, because they are already well known to native speakers. Passage of these three stages of adaptation by a lexeme is a guarantee of the inclusion of a new lexeme in the commonly used lexical structure of the literary language, i.e. its usualization.

Key words: anglicism, compound noun, meaning of process, media language, lexeme adaptation.

Постановка проблеми. Процес формування активним поповненням лексичного фонду сучасної української мови характеризується запозиченнями з англійської мови (англіцизмами).

Особливо це стосується мови засобів масової комунікації. Медіа є основним каналом потрапляння у мову нових лексичних одиниць. Мова масової комунікації зараз належить до тих мовних систем, які репрезентують найстрімкішу динаміку розвитку. Це пов'язано з суттєвим зростанням ролі медіа. Спостерігається лавиноподібне збільшення корпусу тестів, що належать до масової комунікації. Варто зазначити, що медіатекст, метою якого є донесення до аудиторії певних ідей, сформувані стали думку стосовно подій, змушений поєднувати протилежні інтенції – на стандарт і на експресію. Англiцизми у мові медіа багато в чому відповідають другій настанові. Дослідження лексичних груп англiцизмів та специфіки їх адаптації є важливим завданням лінгвістики, що і зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мова медіа та її засоби традиційно є об'єктом розвідок сучасної вітчизняної науки [1–14; 16; 17]. Англiмовні запозичення в мові медіа знаходяться у центрі уваги української лінгвістики. Тенденція до їх суттєвого збільшення розглядається вченими в різних аспектах: функціональному (Л. Архипенко [1; 2], Ю. Мороз [9], О. Стишов [16]), типологічному (Г. Гудима, Ю. Солодницька [4]), перекладацькому (Г. Дуднік і Л. Данік [5]), лексикографічному (Д. Сизонов [14]), у площині культури мови (А. Нечипоренко [10], Л. Супрун [17]); дослідники аналізують особливості адаптації запозичень (О. Дьолог [6; 7], Ю. Молоткіна [8], В. Роман [11]).

Учені суголосні в тому, що активне вживання англiцизмів у мові медіа, навіть за наявності українських відповідників, пов'язане з орієнтацією на мовну моду (Д. Архипенко [2], Г. Дуднік і Л. Данік [5], О. Дьолог [6], Л. Супрун [17]). О. Дьолог зауважує, що «мовна мода, що диктує вживання англiцизмів, є лінгвокультурною категорією, котра корелюється з мовним смаком суспільства, впливає на розвиток мови та визначає напрямки динаміки такого розвитку» [6, с. 47].

Також серед причин активізації вживання англiцизмів називається прагнення до мовної економії та збільшення експресивності (Г. Дуднік і Л. Данік [5], О. Дьолог [7]). Стрімке збільшення англiмовних запозичень в українській мові, на думку Г. Дуднік і Л. Данік, зумовлено різними чинниками, а саме «розвитком економічних зв'язків, модою на іноземні слова, пошквалюванням культурних зв'язків, престижем англійської мови, вживанням англiцизмів для демонстрації освіченості, та внутрішньомовними потребами: необхідністю назв для нових предметів та процесів,

прагненням мовної економії, потребою деталізувати якісь поняття, поповнити експресивні засоби тощо» [5, с. 72].

Вчені акцентують позитивні й негативні наслідки збільшення англiмовних запозичень у мові медіа. Р. Вишневський обґрунтовує доцільність англiцизмів у мові медіа тим, що «вживання англiмовних запозичень цілком виправдано позначенням нових понять, предметів та явищ, що не мають аналогів у мові-реципієнті, прагненням до новизни та свіжості, емоційності й експресивності висловлювання, стильовою приналежністю тексту» [3, с. 211]. Натомість О. Стишов вважає, що «потужні тенденції до глобалізації та інформатизації в українській мові початку ХХІ ст. мають і негативні наслідки. Запозичення низки новітніх іношомовних слів із мовознавчого погляду недоречно, оскільки вони порушують закони й розхиляють структуру української мови, її нормативні, стилістичні й культуромовні засади. Нерідко в певних запозиченнях-інноваціях зовсім немає потреби: іношомовні елементи лише обтяжують мову зайвими лексичними одиницями, заступаючи або й витісняючи з ужитку наявні в словнику загальноновживані питомі лексеми або давно освоєні запозичення, апробовані тривалою мовною практикою» [16, с. 74–75].

Постановка завдання. Стаття покликана простежити особливості узуалізації та адаптації одного з різновидів англiцизмів, а саме складних слів на позначення процесу.

Виклад основного матеріалу. Однією з продуктивних груп англійських запозичень є складні іменники, у яких друга части позначає процес і закінчується на *-ing*.

Такі лексеми (з основною номінативною функцією) часто позначають види спорту: *бодібілдинг*, *пауерліфтинг*, *віндсерфінг*, *армреслінг*, *фрідайвінг*, *черлідінг*, *сноубординг*, *сноутьюбінг* тощо. Вживання лексем англійського походження в цьому випадку є вмотивованим, адже вони позначають спортивні реалії, які для української мови були свого часу новими.

Так, саме зараз разом із західними ідеями інклюзії, толерантності та коректності до української мови потрапили *бодішеймінг* (дискримінація людини за зовнішніми ознаками), *фетішеймінг* (дискримінація людей з надмірною вагою) і *скіннішеймінг* (дискримінація людей з недостатньою вагою чи анорексією). Їх поява в мові медіа цілком виправдана, адже це нові для українського суспільства феномени, оскільки раніше критика такого роду не вважалася чимось абсолютно недоречним і неприйнятним.

Однак основний корпус складних іменників із процесуальним значенням використовується як вторинна номінація вже відомих в українському суспільстві реалій (див. табл. 1), адже мозкові штурми, написання промов, складання яскравих заголовків, навчання в домашніх умовах тощо є знайомими українському суспільству явищами.

Таблиця 1
**Англiцизми-вториннi номiнацiї
з полiлексемними вiдповiдниками**

Англiцизм	Український вiдповiдник
брейнштурмінг	мозковий штурм
дауншифтинг	процес або акт змiни способу життя на бiльш простий
думскроллінг	гортання негативних новин
клікбейтинг	написання заголовку, що залучає увагу
копірайтинг	написання рекламних текстiв
краудфандинг	спiльне фiнансування
мерчендайзинг	розмiщення товару
спічрайтинг	написання промов
сторітелінг	мистецтво розповiдати iсторiї
стритрейсінг	нелегальнi перегони
фактчекінг	перевiрка фактiв
фейсліфтінг	пiдтяжка обличчя
хедхантинг	пошук персоналу
хоумскулінг	навчання в домашнiх умовах

Основною причиною використання англійських запозичень є, на перший погляд, прагнення економії мовних засобів, адже іноді їхні українські вiдповiдники потребують навіть використання підрядних речень.

Активне вживання англійських слів відбувається ще й тоді, коли українська мова має вiдповiднi монолексемнi аналоги (див. табл. 2).

Таблиця 2
**Англiцизми-вториннi номiнацiї
з монолексемними вiдповiдниками**

буккросинг	книгообмін, книгообіг, книгорух
тімблдинг	командотворення

Якщо лексема командотворення виглядає трохи штучною, то всі три вiдповiдники запозиченого *буккросингу* є загальноживаними. Тобто і процеси, які позначають слова *буккросинг* і *тімблдинг* (гуртування команди й обмін книжками), є знайомими, і українські аналоги цілком вiдповiдають вимогам мовної економії, однак, незважаючи на усе це, в українських медіатекстах перевага вiддається саме англiцизмам.

Це є аргументом на користь того, що таке слововживання спричинене, передусім, мовною

моду. Вважається, що у тренінгу зтімблдингу брати участь престижніше, ніж у курсах з командотворення, а заголовок «Бібліотека впроваджує буккросинг» виглядає більш привабливим для читацької аудиторії, ніж такий саме, але зі словом *книгообмін*. Англійські складні лексеми додають публіцистичному тексту виразності й сучасності, створюючи ефект новизни.

Входження запозичених слів до української мови має певну закономірну послідовність. Англiцизми проходять у текстах медіа три етапи адаптації до фiнальної узуалізації, тобто включення нової лексеми у загальноживаний лексичний склад літературної мови.

На першому етапі англійська лексема подається графікою мови-джерела з поясненням її лексичного значення у тексті. На другому – кириличною абеткою (у транслітерованому або транскрибованому вигляді), але теж з поясненням. Іноді в дужках додається англійське слово. Варто зазначити, що на цьому етапі можуть бути розбіжності в написанні слова, коли одночасно використовуються декілька варіантів (наприклад, транскрипція і транслітерація). На третьому етапі лексеми вживаються в кириличній графіці без пояснення значення, адже вони вже добре відомі носіям мови.

Проілюструємо ці етапи на прикладі лексеми *сторітелінг*. Приблизно двадцять років тому запозичення подавалося графікою англійської мови і до нього додавалося пояснення:

Герої картини – письменники і студенти літературного семінару, документалісти, які знімають кіно про життя, люди сучасних творчих професій, що так чи інакше мають відношення до storytelling, тобто, в буквальному перекладі, – до «розповідання історій» (Українська правда, «Казки для дорослих», 02.11.2001).

Приклад ще лише трирічної давнини репрезентує другий етап адаптації лексеми:

Сторітелінг (storytelling) – це майстерність розповіді. Люди не тільки розуміють історії, а й люблять їх (Marketer, «Сторітелінг – основні правила створення цікавої історії», 10.08.2020).

Сторітелінг як технологія в останні роки широко використовується у галузях маркетингу, мистецтва й освіти. Ця технологія осмислюється української наукою (кількість згадувань сторітелінгу в наукових розвідках дуже велика, це модна наукова тема). Зараз лексема активно вживається у засобах масової комунікації і використовується без пояснення:

Комеморативний сторітелінг – я би так уявляв наші практики пам'яті про цю жахливу війну. Коли ми збираємось в якийсь день – в родинах, громадах, з друзями і розповідаємо історії, тих,

хто померли в цій війні, тих, кого ми знаємо. Називаємо кожне ім'я, згадуємо кожну історію (Українська правда, «Уроки Голодомору: як нам зберігати пам'ять про геноцид, не травмуючи себе знову», 25.11.2022).

Тож зробила висновок, що корисно адаптувати сторітелінг під різні групи – українцям презентувати більш життєствердну частину експозиції, тоді як іноземців варто максимально занурювати в наш складний досвід (Українська правда, «Як ми розповідаємо про війну в Україні мовою мистецтва: досвід резиденції в Латвії», 10.10.2023).

Хоча в тлумачних словниках української мови лексема *сторітелінг* поки ще не зафіксована, однак слово вже потрапило до електронного «Словника маркетолога», у якому має таку словникову статтю: *Сторітелінг (Storytelling) – метод передачі потрібної інформації аудиторії за допомогою історій. Це контент, що викликає емоції, спонукає вчинити певну дію* [15].

Отже, можна стверджувати, що узуалізація лексеми *сторітелінг* доходить до логічного фіналу, і найближчими роками слово увійде до лексикографічних джерел.

Висновки. Складні іменники англійського походження з процесуальним значенням мають

значні перспективи в аспекті поповнення лексичного фонду сучасної української мови. Ці слова мають перевагу перед українськими аналогами, адже економлять мовні засоби. Навіть в тих випадках, коли існують конкурентоспроможні українські аналоги, автори медіатекстів віддають перевагу англіцизмам, адже вони осучаснюють і увиразнюють журналістський матеріал, створюють ефект новизни, додають авторитетності і престижності. Вживаючи такі слова, автор виглядає освіченим інтелектуалом, знайомим з сучасними зарубіжними інноваціями і тенденціями.

У процесі мовної адаптації досліджувані англіцизми проходять три етапи: від вживання слова у графіці мови-джерела з дефініцією до подання кириличною графікою без пояснень. Третій етап є свідченням узуалізації лексеми, тобто включення нової лексеми у загальноновживаний лексичний склад літературної мови.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні різних семантичних груп складних іменників англійського походження з процесуальним значенням на матеріалі мови засобів масової комунікації з метою простеження, у яких сферах активніше використовуються такі лексичні одиниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Архипенко Л. Англіцизми в українській мові: причини, наслідки, перспективи запозичування. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71). № 5. Ч. 1. С. 1–6.
- Архипенко Л. М. Англійська лексика в сучасних українських медійних текстах (функціональний аспект). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Т. 33 (72). № 6. Ч. 1. С. 7–12.
- Вишнівський Р. Й. До питання про доцільність вживання англіцизмів (на матеріалі сучасної української мови). *Вісник Житомирського державного університету*. Філологічні науки. 2015. Вип. 1 (79). С. 208–213.
- Гудима Г., Слодиницька Ю. Англійські запозичення в сучасній українській мові. *Молодий вчений*. 2021. № 6 (94). С. 26–29.
- Дуднік Г., Данік Л. Англійські запозичення в засобах масової інформації та особливості їх перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 48. Т. 3. С. 69–73.
- Дьолог О. С. Лексичні англіцизми як особливість сучасної мовної моди. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 43–47.
- Дьолог О. С. Тенденції новітнього запозичення й адаптації англіцизмів у сучасній українській мові. 2020. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/22785/1/%D0%94%D1%8C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
- Молоткіна Ю. Різні способи написання новітніх англіцизмів в українській мові. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2017. Вип. 7. С. 119–123.
- Мороз Ю. Особливості функціонування запозичень з англійської мови в публіцистиці (на прикладі щотижневиків «Український тиждень» і «Країна»). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. № 8. С. 136–144.
- Нечипоренко А. Ф. Мова ЗМІ та її вплив на формування культури мовлення. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V(32). Iss. 122. P. 67–69.
- Роман В. Особливості адаптації лексичних запозичень у мові засобів масової інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2018. № 36. С. 118–121.
- Сізова К., Синєокий О., Хміль-Чуприна В. Засоби масової комунікації діаспор народів ЄС в українському медіапросторі. *Держава і регіони*. 2023/12. Т. 4. Вип. 56. С. 41–49.
- Сізова К. Л., Сошенко С. М. Німецькі сталі вислови в публіцистичних текстах: особливості функціонування. *Дивослово*. 2020. № 5. С. 34–37.

14. Сизонов Д. Ю. Сучасна медіалексикографія: лінгвопрагматичний потенціал. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*: зб. наук. праць. К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. Вип. XXVI. С. 47–57.
15. Словник маркетолога. Web-promo. URL: <https://web-promo.ua/ua/wordbook/storitelling/>
16. Стишов О. А. Нові іншомовні слова в українськомовних ЗМІ початку XXI ст. *Studia philologica*. 2017. Вип. 9. С. 66–75.
17. Супрун Л. В. Сучасне мовлення ЗМІ: зони ризику. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2008. № 1. Т. 21 (60). С. 154–159.

УДК 811.161.2'282.3'373.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.3>

НОМІНАЦІЇ ГУСТИНИ ЛІСУ В ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVIII СТ. ТА ЇХ ПРОЄКЦІЯ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

NAMING OF THE FOREST DENSITY IN THE WRITTEN MONUMENTS OF XVI–XVIII CENTURIES AND THEIR PROJECTION INTO BOYKO SUBDIALECT

Слободзяник О.З.,

orcid.org/0000-0002-0568-948X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано назви лісу за густиною дерев, представлених лексемами *густь, густвина, густина // густиня, густинь; гуща // гуща, гущавина // гущавина, гущакь, гущъ; дебрь // дебрь, дебриє, дебрь; хаща // гаща, хащникь, хащъ*, які об'єднані спільним компонентом значення густий, непрохідний, дуже зарослий. Визначено структурно-семантичні особливості досліджуваного ряду номінацій, а також продемонстровано важливість діалектного матеріалу для розуміння еволюції і формування досліджуваної тематичної групи лексики.

Ілюстративний матеріал для дослідження взято з пам'яток офіційно-ділового стилю української мови XVI–XVIII ст. (рукописного та опублікованого) на основі картотек «Словника української мови XVI – першої половини XVII століття», «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка, а також «Документів Броцлавського воєводства 1566–1606 рр», «Доби гетьмана Івана Мазепи в документах», «Універсалах Івана Мазепи», «Книги Київського підкоморного суду», адже саме ділові документи досліджуваного періоду містять цінну інформацію про географічні риси конкретної території, життя та діяльність людей, їх господарство та лексику, яка її репрезентує.

Характерною ознакою майже всіх слів на позначення лісів за густиною є те, що, попри тривалу історію функціонування їх в українському лексиконі та попри давнє походження, мовознавцям так і не вдалося встановити їх точного значення (*дебрь // дебрь – дебрь*).

Деякі назви вийшли з ужитку сучасної української мови (*дебриє, дебрь // дебрь, чаща*), на периферії сучасного словника української мови у частини – змінилося значення (*густина*), а інші – зберегли своє значення й активно функціують у мові та в діалектах (*гуща, гущавина, пуща*).

Ключові слова: апелятив, географічна лексика, діалекти, пам'ятки української мови, праслов'янські етимони.

The article analyses the names of the forest according to its density, represented by the following lexemes: *hust', hustvyna, hustyna // hustynia, hustyn'; hushcha, hushchavyna // hushchavyna, hushchak', hushch'; debr' // debr', debriye, debr'; khashcha // hashcha, khashchnyk', khashch' [thicket, dense forest]*; which are consolidated by the common component that means thick, impassable, extremely overgrown. The work has determined structural and semantic features of the studied range of nominations as well as it has exposed the weight of dialect material for understanding the evolution and formation of the studied thematic group of vocabulary.

The illustrative material for the study has been taken from the reference books of the official Ukrainian business language style of the 16th–18th centuries (handwritten and published) based on the card register of “Dictionary of Ukrainian language the 16th – first half of the 17th century”, “Historical Dictionary of the Ukrainian Language” by Yevhen Tymchenko, as well as from “Documents of the Broclaw Voivodeship 1566–1606”, “The Days of Hetman Ivan Mazepa in Documents”, “Universals of Ivan Mazepa”, “Books of the Kyiv sub-chamber court”, hence these particular business documents of the period studied contain the valuable information about the geographical features of a specific territory, the life and activities of people, their economy and the vocabulary that represents it.

As a characteristic feature of almost all words used to describe forests by their density serves the following, that despite the long history of their use in the Ukrainian lexicon as well as their ancient origin, their exact meaning (*debr' – debrt'*) [recesses] has not been found by the linguists.

Some of names have fallen into disuse in the modern Ukrainian language (*debrye, debr', chascha*), some part of them has changed their meaning (*hustyna [thickness]*) on the periphery of the modern dictionary of the Ukrainian language, meanwhile others have retained their meaning, and they are actively functioning in the language and dialects (*huschcha, huschchavyna, puschcha [thickness, thicket, forest]*).

Key words: appellative, geographical vocabulary, dialects, written monuments of the Ukrainian language, Proto-Slavic etymons.

Постановка проблеми. Однією з найдавніших та сталих груп лексики української мови є географічна лексика, яка зберігає відомості не лише про суто географічні особливості певної території, а й уможливує вивчення життєдіяльності багатьох поколінь в історико-культурній, господарсько-соціалній та в мовно-ментальній площинах.

Наукова інформативність такої лексики важлива не тільки для лінгвістів, а й для тих науковців, які висвітлюють питання етногенезу, давніх міграційних процесів, матеріальної і духовної культури народів: істориків, археологів, етнографів, антропологів [22, с. 32]. Дослідження еволюції географічної лексики за тривалий період становлення дає змогу пояснити сучасний стан її функціонування. Цю ж думку підтверджує мовознавець М. Кордуба і зауважує «... треба знати, як дана назва виглядала в минулих часах, які переміни переходила протягом століть, треба відшукати, як вона записана в давніх літописах, грамотах, судових актах, люстраціях. Треба старатися ствердити генетичний розвій назви і щойно тоді її етимологія матиме міцну підставу» [15, с. 9], а Л. Гумецька наголошує, що «розглянута лексика відбиває найістотніші сторони діяльності людини і тим самим входить до основного словникового фонду тогочасної мови» і що «характерною рисою цього центрального шару словникового складу староукраїнської мови... був її загальнослов'янський характер, виникнення на праслов'янській основі» [4, с. 21].

Пропонована стаття – продовження вивчення географічної лексики української мови, зокрема здійснено спробу проаналізувати номінації густини лісу на матеріалі пам'яток XVI–XVIII ст. та їх проєкцію в сучасному лексиконі, а саме – у бойківських говірках.

Аналіз досліджень. Об'єктом дослідження є назви лісу зі значенням 'густина дерев', засвідчені в у пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.: *густь, густвина, густина // густина, густинь; гуца // гуца, гуцавина // гуцавина, гуцакъ, гуць; дебрь // дебрь, дебриє, дебрь; хаца // гаца, хацникъ, хаць*, які об'єднані спільним компонентом значення 'густий, непрохідний, дуже зарослий'.

Ліси віддавна були невід'ємною частиною території нашого краю, «одним із основних типів рослинності – угруповання дерев і кущів, яке займає значну територію України» [2 : II, с. 274–276], основним джерелом промислу українців. Зокрема Бойківщина – територія українських Карпат, 35 % якої вкривають ліси, що й зумовлює багатство номінацій лісу в говірках, адже ті самі назви «консервують» у собі цілісну лінгвістично-географічну історію будь-якої території чи краю [3, с. 3]. Цю групу лексики кваліфікують по-різному: лісова термінологія (М. Толстой, Є. Черепанова, М. Никончук), дримолексикон (М. Никончук), назви масивів дерев (В. Німчук), назви рослинних масивів (Л. Масенко), назви лісових масивів (Л. Масенко) та ін.

Праці мовознавців, зокрема І. Верхратського, С. Грабеця, К. Галас, С. Рудницького, Й. Дзензелівського, М. Толстого, В. Німчука, М. Никончук, Д. Бучка, С. Вербича, В. Шульгача, З. Купчинської, Т. Марусенко, Є. Черепанової, Т. Громко, О. Данилюк, Т. Поляруш, С. Шийки, С. Личук та ін. засвідчують вагомий внесок у дослідження української географічної лексики на матеріалі української літературної мови та діалектів.

Географічна лексика у мові XIV–XV ст. стала об'єктом дослідження Л. Гумецької, М. Худаша, XVI–XVII ст. – І. Керницького, П. Чучки та ін., однак відсутність комплексного наукового дослідження цієї групи лексики зумовлює мету пропонованої розвідки – здійснити аналіз назв лісового ландшафту за густиною дерев.

Щодо діалектологічних розвідок про назви лісу, то відзначмо праці М. Никончука (за визначенням ученого, «дримолексикон») [17–20], Я. Рудницького [21] та ін.

Джерельна база аналізу – виявлені назви лісу за його густиною в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст., а саме: картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII століття» і картотеки «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка, які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), а також у «Документах Брацлавського воєводства 1566–1606 років»,

«Добі гетьмана Івана Мазепи в документах», «Універсалах Івана Мазепи», «Книзі Київського підкоморного суду».

Виклад основного матеріалу. У текстах українських пам'яток XVI–XVIII ст. зафіксовано групу спільнокореневих найменувань *густвина*, *густина* // *густиня* та *густинь* – відад'єктивних утворень від *густий* 'який складається з великої кількості близько розміщених однорідних предметів; густий' [26 : VII, с. 122], які у своїй основі мають праслов'янський етимон [10 : I, 627]. Щодо тлумачення слова *густвина* та його варіантів, то мовознавці не мають єдиної думки, до прикладу: «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка подає *густвина* 'гущавина, гуща, гущина' та *густина* // *густиня* 'тс.' [28 : II, с. 632], «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» фіксує *густвина* як 'зарослі, гущавина', причому автори акцентують увагу на стосунку до чагарників [26 : VII, с. 121]; словник «Українські краєвиди...» тлумачить його як 'густий ліс, лісові зарослі; гущавина', наголошуючи на можливому стосункові слова і до густого лісу [6, с. 80].

Найбільшу частотність у досліджуваних текстах має слово *густвина*, що підтверджує коливання в значенні і, можливо, із перевагою такого компонента значення, як 'зарослі, гущавина': *Лечь ижъ длае трудногo перебытѣ и мѣсць неспособныхъ, храповинь, болотъ, густвини тамъ поведъ до переду валу самого, ... его мѣ. пнѣ подкоморого провадит не могъ* (Київщина, 1600) [14, с. 139]; *Частина: Густвина, гущавина* (1627 ЛБ 157); *Матка нещасна... впадши на коня, бѣгла в' тропу за нею, леч' в' густвинахъ лѣсныхъ мѣстѣ еи з'вчи згубити* (XVII ст. б.дж.); *Вѣтръ знагла твалтовный припалъ з густвини и затрапль... дому* (XVII ст. Крон.Боб. 36-б) [29].

Фонетичні варіанти *густина* // *густиня* мають, на нашу думку, яскраво виражене значення 'зарослі, гущавина', тобто не позначають густого лісу: *якже мает стеречи а то такъ бо пастухъ теды ходитъ оу гоустинь, гдѣ пасеть в лѣсъ* (к. XVI ст. УЄ № 31, 182); *condensitas, густиня, гущъ* (1642 ЛС 136); *Исакія... рушитися в густинь оной тернія острого не могли* (XVII ст. Жит.Св. 377); *Весь островъ пусть и густиною древесъ пораслъ* (XVIII ст. Гр.Барск. I, 277) [КСУМ_16]. У Картотеці словника за ред. Є. Тимченка вдалося виявити абсолютний синонім до назв *густина* // *густиня* – *густинь*: *Азъ же... сокрихъся въ густиню лѣса* (XVIII ст.) [29].

П. Білецький-Носенко подає *густиня* 'густий ліс, пуща' [1, с. 109], Словник за ред. Б. Грінченка

фіксує назву *густвина* і дає їй широке тлумачення «чаща, густой лѣсъ, зарость», а назву *густиня* визначає як «густота» [23, с. 343]. У сучасному українському лексиконі закріпилася тільки назва *густина*, проте з іншим значенням [30, с. 699].

Діалектні матеріали Бойківщини підтверджують функціонування слова *гусник* 'чагарник' [24 : I, с. 201].

Синонімними та спільними за походженням до проаналізованих вище назв є низка спільнокореневих найменувань *гуща* // *гуща*, *гущавина* // *гущавина*, *гущакъ*, *гущъ*. Їх тлумачення теж не має лексикографічної чіткості: «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» визначає ці назви як 'зарослі, гущавина', наголошуючи на стосунку до чагарників [26 : VII, с. 124]; словник «Українські краєвиди...» тлумачить їх як 'густий ліс, лісові зарослі; гущавина', зважаючи на належність слів і до густого лісу¹ [16, с. 80–81].

Ілюстративного матеріалу, що підтверджує функціонування найменувань *гуща* // *гуща*, *гущавина* // *гущавина*, *гущакъ*, *гущъ*, підібрано обмаль і переважно із тогочасних словників: *чащъ гуща, лѣсъ густой* (II пол. XVI ст. ЛА 194); *чащъ, гуща, лѣсъ густый* (1596 ЛЗ 194); *Чащъ: Гуща, густвина лѣснаа, або густый лѣсъ* (1627 ЛБ 157); *Частина: Густвина, гущавина* (1627 ЛБ 157); *Huszczawina: gestwina* (Жовква, 1641 Dict. 59); *А остатокъ передъ дворомъ старымъ дадено пану Набялкови край гущака, против Гирки* (1606 АрхЮЗР 6/I, 317); *condensitas, густиня, гущъ* (1642 ЛС 136) [КСУМ_16].

Українські лексикографи XIX – початку XX ст. фіксують низку варіантів із чіткою диференціацією: *гущина* 'густота, гуща' (не пов'язано з об'єктом ландшафту) [1, с. 110]; *гуц* // *гуца* 'гущавина, хащі', *гуцинь* 'гущавина', *гущина* 'тс.', *гуциня* 'тс.', *гущавина* 'тс.' [11 : I, с. 166], *гуца* 'хаща, густе місце', *гуц* 'тс.', *гущавина* 'хаща, густо заросле місце', *гуциня* 'тс.', *гущовина* 'тс.', *гущак* 'кущі, густий чагарник', *гущавник* 'тс.', *гуцик* 'лісова хаща' [23 : I, с. 344].

У сучасному українському лексиконі закріпилися назви *гуца* 'густий ліс' і 'густі зарості чого-небудь', *гуцава* 'гущавина', *гущавина* 'місце, де дерева або кущі ростуть дуже густо' і 'густі зарості чого-небудь', *гущавинь* 'тс.', *гущина* 'тс.', *гущак* 'густий ліс' [30, с. 700].

Сучасні бойківські говірки теж фіксують назви *гусник* 'чагарник' [24 : I, с. 201], *гуца* 'гуща-

¹ Самі ж лексикографічні джерела, що ілюструють уживання слів в українській мові XVII ст. (зокрема лексикони Л. Зизанія та П. Беринди), допускають паралельне трактування з огляду на, імовірно, нечітку семантику.

вина', *гуцава* 1. 'дуже густий ліс', 2. 'чагарник', 3. 'гушавина', *гуцевнік* 'зарість, зарослі' [там само, с. 202], *гуц* 'дуже густий або щось дуже густе' (переважно про страву), *гуцік* (*переважно у мн. гуцикі*) 'гушавина, зарості' [5, с. 72], *гуцава* 'дуже густий ліс', *гуцавіна* 'гутий ліс із кущами' [9, с. 42], *густь* 1. 'що небудь густе, щільне' (не обов'язково про ліс), 2. 'гушавина' [16, с. 111].

До давніх праслов'янських за походженням назв належить слово *дебрь* (псл. *dъbrъ 'долина, безодня'), а також псл. *dъbrava (dъbrava), з яким пов'язане укр. *дїброва*; початкове значення – 'заглибина, яма, долина, яр' > 'гутий ліс, який часто ріс у долинах' [10 : II, с. 20; 34, с. 83]. «Історичний словник українського язика» за ред. С. Тимченка подає видову пару *дебрь* – *дебрь* // *дебря* як 'бескед, провалля, яр; байрак, ліс, гай' [28 : I, с. 685]. Українська лексикографія розділяє слова за значеннями: *дебрь* // *дебрь* // *дебра* 'яр, діал. дебра, дебр' – *дебрь* 'гутий, непрохідний ліс, дебри, хащі' [28 : VII, с. 215; 36, с. 97].

Отож назви *дебриє*, *дебрь* // *дебрь*, імовірно, мали значення 'яр, улоговина; дебр, дебра': *взалъса конь его на воздоухъ свергль его в дебриє* (1489 Чет. 66 зв.); *дбдъ проркъ рекль. всака дебрь наполнитса и вси холмы смъратса* (1489 Чет. 375); *а wd той слудвтъ на мълкютю дебрь надолину до дебри названое сұходолная тою дебрею сұходолною идучи за слнцем к полудню в долину сұходоль* (Унів, 1581 ЛСБ 61, 1) [КСУМ]. Назва *дебрь* мала значення 'гутий, непрохідний ліс; хащі, дебри': *Лъсы: Дебрь* (1627 ЛБ 60) [29].

У словниках української мови II пол. XIX – початку XX ст. слово *дебр* подано як 'дебра, дебриця', 'дебрь' [11 : I, с. 175; 23 : I, с. 365]. Сучасні лексикографи подають найменування *дебра*, *дебр*, *дебрь* 'яр, улоговина' із ремаркою діал, і лише у формі мн. слово *дебри* має значення 'зарослі густим непрохідним лісом, чагарником і т.ін. місця' і 'глуха, малопрístupна, дика місцевість' [30, с. 718].

У бойківських говірках української мови засвідчено слово *дебра* 'яр, улоговина', 'балка', 'узгір'я', 'крутий, стрімкий бік гори, горба' [24 : I, с. 207], у мн. *дєбри* 'зарослі густим непрохідним лісом, чагарником місця' [9, с. 45].

Слово *пуца* походить від псл. *pustja < pusty 'дикий, пустий'; пор. пол. *puszcza* 'дике місце, пустиня; великий ліс, пуца', чес. *poúst* 'пустеля, глушина' [10 : IV, с. 646].

У діловій мові XIV–XV ст. слово *пуца* 'гутий ліс, лісові зарослі; пуца' було часто вживаним [25 : II, с. 278]. Досліджуючи ландшафтні назви української мови XIV–XV ст, М. Худаш

обмежив слово *пуца* (*пусча*) значенням 'гутий ліс' [32, с. 147].

Пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. засвідчують часте використання слова *пуца* (*пусча*, *пушча*, *пушъча*) 'ліс (перев. густий), хащі; пуца' насамперед у текстах ділового стилю без територіальних обмежень: *за дозволенемъ владу житомирского владник черниховский ермола ехал до пуци королевское добровольною дорогою* (Київ, 1501 ЦНБ II 21039, 1); *жид Берестейский... нанал в пуци в княжей, въ Володавской попел робит* (Краків, 1531 AS III, 390); *владник Жеславский з вижом... заручил пану подскарбьему перед вижом, жебы того дерева не брал с тоє пушчи* (Кременець, 1542 AS IV, 315); *А, Иван Богданович Енчинский... именя селища... с полми, з сеножатми, з дубровами, с пуцами, з ловы, зъ бобровими гоны, ставы, ставищи... роком певным заставил и завел* (Володимир, 1580) [8, с. 257]; *пнъ влизарь... насылаючи урэдника своего з босеры и стрелцами своими... на кгрунътъ в пушъчу харытоновскую розмаитые кривды и грабежи чинити* розказал (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 26 зв.–27); *панъ Гневошъ... врубъ волный для дровъ в пусчи... просил, абы в книги нынешние уписанъ* (Луцьк, 1613 АрхЮЗР I/VI, 433); *Также в пуцах моихъ, в лесах, в борах, ... волный вруб такъ на будоване манастыра, яко и огреване и вишелякие потребности, ... вгъчными часы записали* (Луцьк, 1622 АрхЮЗР I/VI, 472); *хтобы захотгъл собъ в той пуци на потребу дворовую якого способного дерева вирубати... повинен... просити позволенія* (Батурич, 1693) [7, с. 49]; *многие люде... втручуются неналежне в пуци монастирские Печерские в Радичевских добрахъ зостаючие* (Батурич, 1702) [31, с. 384] та ін. Слово *пуца* на позначення лісу вживалося, очевидно, у текстах інших жанрів; вдалося виявити, проте, один раз цю назву в художньому творі: *въ повтътъ Галицком, недалеко wt мѣста Коломыи, была передъ тымъ пуца въ которой человекъ еденъ, ходачи, заснулъ подъ деревомъ великимъ. Въ снѣ показалася ему бѣородица и казала тоє дерево подтати и церковь зъ него збудовати* (1665 НН 306) [12].

В «Універсалах» гетьмана Івана Мазепи використано складене найменування *пуца лъсовая*, що є синонімом-дублетом до односкладної назви *пуца*: *Дрова мѣщанам на опаль дворовъ з тихъ волнихъ пуць возити позволяемъ, лежачое беручи дерево, з которихъ з давнихъ часовъ имъ оніи возити било волно, тилко аби то безъ шкоди било особнихъ духовнихъ и свѣцкихъ лъсовихъ пуць, здавна в певнихъ своихъ границахъ будучихъ* (Батурич, 1700) [31, с. 356].

Уживане в українській мові XVI–XVIII ст. слово **пуща** ‘місцевість із бідною рослинністю або позбавлена рослинності; пустеля’ є омонімом до аналізованого вище слова **пуща** ‘ліс (перев. густий), хащі; пуща’ і не поступається за частотністю: *и Мойсея единого противъ Фараона и противъ всѣхъ египтян послал, и египтян в морѣ погубивши, а потом и всѣхъ жыдовъ на пущи погубилъ, только два з оныхъ zostавилъ* (Львів, 1605–1606 Перест. 48); *Гды юж были жыдове на пущи, и не мали воды, тогда нарѣкали на мовсеа* (Височани, 1635 УЄ № 62, 13 зв.); *мовсеи... предки ихъ изъ мѣцѣнаго вѣзаніа... привель черезъ поуцоу до зѣмля вѣщанной имъ* (I пол. XVII ст. УЄ № 91, 28); *А Мовсеи вывелъ Израила зъ мора червонагв, и вошли в пущу Сирь: шили презъ три дни по пущи, а не наидовали воды* (серед. XVII ст. Хрон. 93) [12]. та ін.; пор.: стпол. *puszcza*¹ ‘незаселений чи малозаселений простір’ і *puszcza*² ‘старий дикий ліс; праліс’ [35 : XXXIV, s. 482–485]. Можна виділити ще одне значення – ‘безлюдне, незаселене місце; пустизна, пустир’: *А уніе отходять у монастырьъ яко тежъ на пуцу, а тамъ дають прикладъ побожности... въ постехъ и бдениі* (Супрасльський монастир, 1580 Пис.про лют. 151); *Маріа магдалена... // двмъ давши оубогимъ шла на пѣщѣ, покжтѣючи там, мешкаючи лѣтъ... оумерла* (Львів, поч. XVII ст. Крон. 34 зв.–35) та ін. [6, с. 282–285].

Українські лексикографи по-різному тлумачать слово **пуща**: ‘великий листяний ліс’ [1, с. 307], ‘дрімучий ліс, лісова хаща’ [23 : III, с. 503]. У лексиконі сучасної української мови закріпилася назва **пуща** ‘великий, густий, дрімучий ліс; хащі’ [27 : VIII, с. 412].

Давнє слово **хаща** має, на думку етимологів, «не зовсім ясне походження» [10 : VI, с. 161]. Його виводять від псл. *xvorstь або *xvast із наступним випаданням -v- [10 : VI, с. 161]. Польські етимологи припускають таке: слово *chaszczе* ‘густі, дикий зарослі, кущі’ походить, імовірно, від *chaszczе внаслідок спрощення в групах приголосних **rszcz > *szcz*, і такий паралелізм збережений у говірках польської мови (одн. *chaszcz / chaszcz* ‘густі зарослі’ і мн. *chaszczе / chaszczе* ‘тс.’) [34, с. 57].

Пам’ятки української мови XVI–XVIII ст. засвідчують використання видової пари **хащ** і **хаща (гаща)**, імовірно, зі значенням ‘ліс (перев. густий, непрохідний); хаща’ [6, с. 334–335]: *маеть вн... тыи имѣнья перво мененыи... держати... з двором городским и мѣтѣским оу Володимири... и съ хворостники и с гащи... и зъ землями пустовскими... и с крыницами и их*

потоки и з болоты (Вільна, 1514 AS III, 116); *У великого хаща Улинову долину затопило* (1570 Кн.Гродск.Луцк. 78) [29]; *На другомъ поли 7 нивокъ: б по мѣсту, самаа з головная на потукъ кунцом, за фораишом, великая при Лазаровой: другая пуд хацою, оуская приголова и лазъ великыи межи яругами шашовыи оу багнѣ* (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XVI, 222); *Птоломей из своимъ войскомъ хащею и долинами вѣыишоль* (XVIII ст. Ал.Тиш. 43); *Другое [воиско] поставилъ на боку потаемне у хащахъ* [29].

Оказіонально слово **хащ** реалізувало у пам’ятках XVI–XVIII ст. значення ‘колючий кущ’: *Тилкомъ бѣгучи презъ лѣсъ, за хащъ зачаласе* (XVIII ст. Вірші різдв. 130) [29].

Слово **хаща** на позначення густого, непрохідного лісу чи чагарника фіксують словники української мови від XIX ст.: *хащ* ‘кущ’, у мн. ‘чагарник’, ‘місце, поросле чагарником’ [1, с. 374], *хащі* ‘зарослі, хащі’ [11 : II, 1035], *хащ* ‘хмиз’, ‘зарослі, чагарник’, *хаща* ‘ліс, гушавина’ [23 : IV, с. 389]. У лексиконі сучасної української мови слово **хаща** функціює переважно у формі мн. *хащі* зі значенням ‘густий, непрохідний ліс, чагарник’ та ‘густі зарості яких-небудь дерев, кущів’, а також часто вживані складені назви *дикий (глухий) хащі* ‘незаймані зарості; праліс’, *лісові хащі* ‘гушавина лісу; нетрі’, *непролазні (непрохідні) хащі* ‘дуже густі зарості дерев кущів; нетрі’ [27 : XI, с. 32].

Досліджуване слово та його варіанти збереглися й у бойківських діалектах: *хащ* у мн. ‘кущі’, ‘корчі’ [24 : II, с. 338], *хаща* ‘ліс’ [9, с. 152], *хащник* [16, с. 494].

Синонімом до назви **хаща** є церковнослов’янським **чаща** (цсл. *чаша* ‘густий ліс’. Слово мало тривалу історію вживання в українській мові: «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» подає слово **чаща** ‘густий ліс, хащі, нетрі’, ілюструючи тільки двома цитатами [25 : II, 533].

Пам’ятки української мови XVI–XVIII ст. фіксують спорадичне використання видової пари **хащ** і **чаща** зі значенням ‘ліс (перев. густий, непрохідний); хаща’ [6, с. 347]: *маеть онъ... тыи имѣнья... держати... зъ боры, и зъ лѣси, и зъ дубровами, и зъ гаи, и съ хворостники, и съ чащи, и съ сѣножатями, и зъ землями пустовскими* (Вільна, 1514 АЮЗР I, 47); *мы далеи землею своею Полочанскою з Новородичами, а вттул тоєю границою, куды Баран заехал, з рѣчища Глумовского взавши // долиною, чащем аж до долины Перетоцкое недалеко села своего Коцовского* (Житомирщина, 1595) [14, с. 62–63].

У лексиконі сучасної української мови та діалектах слово **чаща** не закріпилося.

У бойківських говірках функціонує чимало лексем, семантична структура яких містить сему 'густий, непрохідний': *вертепина* 'непрохідний яр у горах', *звір* 'великий непрохідний ліс з яругами й вершинами' у яких сема 'непрохідний', очевидно, вказує на густі, непрохідні зарості [24 : I, с. 300], *корч* 'кущ, хащі', *корчівля* 'чагарник' [там само, с. 379], *незахідний* 'непрístupне місце, не при дорозі, незахідне місце', *сигла* 1. 'ліс', 2. 'густий ліс', *сиговка* 'ліс' [24 : II, с. 213], *хамнік* 1. 'хащі' [там само, с. 337], 'хащі, густий дрібний ліс' [9, с. 152].

Висновки. Проаналізовані назви лісу за густиною дерев зазвичай мають у своїй основі праслов'янські етимони.

Найпродуктивнішим способом словотвору питомих географічних назв є безафіксний (*гуць, чаць*), суфіксальний (*хащникъ; густина*), виявлено пари корелятивів у роді (*хаць і хаца, чаць і чаца*) та в числі (*дебрь і дебрь*).

Особливістю майже всіх проаналізованих слів є те, що, попри тривалу історію функціонування їх в українському лексиконі та давнє походження, мовознавцям так і не вдалося встановити їх точного значення.

Деякі назви не зафіксовано в сучасному лексиконі (*дебрие, дебрь // дебрь, чаца*), інші зберегли своє значення і активно функціують у сучасній мові та в діалектах (*гуца, гуцавина, пуца*), *лише* назва *густина*, зазнала змін і функціонує з іншим значенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / упоряд. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 424 с.
2. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / за ред. О. Маринича. Київ : УРЕ, 1989–1993. Т. 1–3.
3. Громко Т. В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград, 2000. 168 с.
4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. 298 с.
5. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села. Словник. Львів : Піраміда, 2021. 288 с.
6. Дидик-Меуш Г., Слободзяник О. Українські краєвиди XVI–XVIII століть. Слово – текст – словник. Львів : вид-во «Коло», 2015. 384 с.
7. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упоряд. С. Павленко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1144 с.
8. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упор.: М. Крикун і О. Піддубняк, Львів, 2008. 1220 с.
9. Енциклопедія Бойківщини: люди, мова / за ред. Р. Дяківа. Київ : Зерцало, 2014. 296 с.
10. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ, 1982–1989.
11. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: у 2 т. Львів, 1885–1886. Т. I–II.
12. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів.
13. Крикун М. Брацлавське воєводство впродовж своїх перших сорока років. *Документи Брацлавського воєводства (1566–1606)* / упоряд.: Микола Крикун, Олексій Піддубняк ; Наукове товариство Шевченка. Львів, 2008. С. 5–132.
14. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / відп. ред. В. В. Німчук; упоряд.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич та ін.; АН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Археологічна комісія; Інститут історії; Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.
15. Кордуба М. Земля свідком минулого : Географічні назви як історичне жерело. Львів : Накладом Археогр. коміс. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1924. 14 с.
16. Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ ; Сімферополь : Ната, 2013. 602 с.
17. Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. Київ : Наук. думка, 1985. 312 с.
18. Никончук О. М. Ареалогія північного наріччя української мови за даними лісової лексики. *Дослідження з української діалектології*. 1991. С. 61–81.
19. Никончук О. М. Чагар – лісове згарище. *Культура слова*. 1987. Вип. 33. С. 43–45.
20. Никончук О. М. Атлас лісової термінології Полісся. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі*: зб. тез доп. і повід. XV Республіканська діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 29–30.
21. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. 2-ге вид. Вінніпег, 1962. 246 с.
22. Слободзяник О. З. Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століть. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 280 с.
23. Словарь української мови / упоряд. з додатком власного матеріялу, Борис Грінченко. Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Т. 1–4. Київ, 1907–1909. 2971 с.
24. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1984.

25. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / гол. редкол. Л. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978.
26. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Г. Гринчишин, Львів, 1996–2010.
27. Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ, 1970–1980.
28. Тимченко Є. Історичний словник українського язика / Є. Тимченко. Харків ; Київ, 1930–1932. Зош. 1–2.
29. Тимченко Є. Картотека «Історичного словника українського язика» / Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
30. Тлумачний словник української мови: у 20 т. (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=20745&page=0> (дата звернення: 15.02.2024).
31. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / упоряд. І. Бутич ; відп. ред. П. Сохань. Київ ; Львів, 2002. Кн. 1. 757 с.
32. Худаш М. Л. Ландшафтні назви в пам'ятках української актової мови XIV–XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови*. 1962. Т. 5. С. 143–158.
33. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян*. 1998. С. 215–226.
34. Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005. 862 s.
35. Słownik polszczyzny XVI w. / komitetred.: S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz[etc]. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1966–1998. Т. I–XXVI (видання не завершене).

УДК 811.161.2'243:371.321.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.4>

КАТЕГОРІЯ ЛОКАТИВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ В ІНШОМОВНІЙ АВДИТОРІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ РІВНІ

CATEGORY OF *LOCATIVITY* AND PECULIARITIES OF ITS STUDY IN A FOREIGN LANGUAGE AUDIENCE AT THE ELEMENTARY LEVEL

Трумко О.М.,

orcid.org/0000-0003-3816-6164

кандидатка філологічних наук,

наукова співробітниця

Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

«Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1–С2» визначають перелік комунікативних і граматичних умінь відповідно до кожного рівня вивчення мови. Завдання, яке є перед спеціалістами з лінгводидактики, – поєднати комунікативні потреби іншомовця і граматичні категорії, які їх забезпечують. Також слід врахувати, яка додаткова інформація потрібна для вивчення того чи іншого явища та продумати шляхи її максимально простого та лаконічного представлення. Тому у статті розкрито засоби, які дозволять іншомовцям розповідати про свій дім чи свою кімнату або отримати відповідну інформацію. З'ясовано, що, окрім загальної характеристики помешкання, для вираження комунікативних інтенцій іншомовці активно використовують категорію локативності. У темі «Дім, помешкання» вона дозволяє розповісти про місцезнаходження предметів у просторі, тому на початковому рівні вивчають локативні іменники з прийменниками у формі місцевого відмінка, деякі дієслова, що передають статичні та динамічні відношення, порядкові числівники у формі місцевого відмінка, низку прислівників, певні моделі розповідних речень, що містять локатив. Запропоновано систему вправ для формування і засвоєння відповідних граматичних компетенцій. Наведено приклади текстів і комунікативних ситуацій, в яких можна використовувати вивчену лексику та граматичні норми. Правила систематизовано та подано у вигляді таблиць і схем. Звернено увагу не тільки на граматичний аспект, а й на розвиток навичок читання, говоріння, слухання і письма. Цей матеріал може допомогти вчителю правильно побудувати заняття, а також стати зразком для створення аналогічних навчально-методичних розробок для вивчення української мови в іншомовній аудиторії.

Ключові слова: українська мова як іноземна, початковий рівень володіння мовою, категорія локативності, лексика, граматики, вправи.

“Standardized requirements: levels of proficiency in Ukrainian as a foreign language A1–C2” define a list of communicative and grammatical skills for each level of language learning. The task facing specialists in linguodidactic is to combine the communicative needs of a foreign language learner with the grammatical categories that meet them. It is also necessary to consider what additional information is needed to study a particular phenomenon and to think of ways to present it

as simply and concisely as possible. Therefore, the article reveals the means that will allow foreign speakers to talk about their home or their room or to receive relevant information. It has been found that, in addition to the general characteristics of the dwelling, foreign speakers actively use the category of locativity to express their communicative intentions. In the topic "Home, dwelling" it allows telling about the location of objects in space, so at the elementary level the students learn locative nouns with prepositions in the form of the local case, some verbs that convey static and dynamic relations, ordinal numerals in the form of the local case, a number of adverbs, certain models of narrative sentences with a locative. The author suggests a system of exercises for the formation and mastering of the relevant grammatical competencies. Examples of texts and communicative situations in which the learned vocabulary and grammatical rules can be used are given. The rules are systematized and presented in the form of tables and diagrams. Attention is paid not only to the grammatical aspect, but also to the development of reading, speaking, listening and writing skills. This material can help the teacher to organize the lesson properly, as well as become a model for creating similar teaching and learning materials for Ukrainian language learning in a foreign language audience.

Key words: Ukrainian as a foreign language, elementary level of language proficiency, category of locativity, vocabulary, grammar, exercises.

Категорія локативності – це семантична категорія, що об'єднує всі різновиди просторового значення, вказуючи на місцезнаходження, дистантність розташування, напрямок руху тощо. У мові локативність передають лексичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні засоби, які досліджували О. Бачишина, В. Войцехівська, Г. Волинець, В. Головіна, К. Городенська, О. Карадашук, Т. Масицька, В. Ожоган, М. Степаненко тощо.

У методиці викладання української мови як іноземної низка праць присвячена дієсловам руху та прийменнико-іменниковим конструкціям на позначення локативності (Л. Береза, О. Новак, М. Руденко, О. Присяжна, О. Трумко, І. Юзвяк).

Метою цієї статті є розглянути особливості викладання категорії локативності на початковому рівні вивчення української мови як іноземної. Зокрема: 1) визначити зміст категорії «локативність» для рівня А1; 2) висвітлити основні підходи до вивчення засобів вираження локативності на різних рівнях; 3) представити зразки вправ для заняття на тему «Дім, помешкання». Кінцевою метою заняття на тему «Дім, помешкання» може бути «вивчення лексики, що обслуговує побутову сферу спілкування на тему житла, його облаштування та експлуатації; засвоєння навичок вживання прикметників, присвійних займенників і порядкових числівників, уміння узгоджувати їх з іменниками; ознайомлення з функціями та значеннями місцевого відмінка іменних частин мови однини та множини і принципами вживання цих форм; розвиток навичок читання тексту на актуальну тему» [8, с. 197]. Також розглянемо комунікативний потенціал вивчених граматичних категорій і слів.

Лексико-морфологічний аспект. Локативні іменники – це назви населених пунктів і їхніх частин, географічних областей, районів, гірських масивів, акваторій, конкретних регіонів, назви сторін світу, різноманітних спеціалізованих територій, типів ландшафтів, найменування споруд

і приміщень різного призначення, окремих проходів або проїздів між будівлями, які зачинаються/відчинаються, деяких предметів побуту тощо [12, с. 64–72].

Локативну семантику в українській мові передають непрямі відмінки іменника. Зокрема, прийменники з іменником у формі місцевого, родового, знахідного, давального чи орудного відмінків. На рівні А1 вивчають: 1) родовий відмінок з прийменниками *з / із / зі*, що вказує на походження суб'єкта (*Я з України*); 2) знахідний відмінок з прийменниками *у / в / на* для визначення напрямку руху суб'єкта (*Я йду в університет*); 3) місцевий відмінок на позначення місця (*Книжка є на столі*) [11, с. 18–19].

У лексичному мінімумі до теми «Дім, помешкання» подано такий перелік слів: 1) типи помешкання (*будинок, дім, квартира*); 2) види помешкання (*балкон, ванна, душ, кабінет, коридор, кухня, спальня, туалет*); 3) елементи будівель (*вікно, двері, ліфт, поверх, стіна, сходи*); 4) предмети в домі (*дзеркало, диван, картина, квітка, крісло, лампа, ліжко, меблі, посуд, стіл, стілець, телевізор, телефон, фотографія, холодильник, чайник, шафа*); 5) речі та предмети побуту (*блокнот, газета, гаманець, гітара, карта, ключ, книжка, ковдра, м'яч, пакет, парасоля, подушка, рушник, рюкзак, словник, смітник, сміття*) [3, с. 45–46]. Також є лексеми *місце, жити, вихід, вхід, подвір'я, вдома* тощо. Перший етап заняття – це вивчення нової лексики. Наведемо приклади вправ для засвоєння вивченої лексики.

1. Роз'єднайте слова: кімнатаспальнякабінеткухняпередпокійбалконвікно.

2. Знайдіть у кросворді слова.

д	и	в	а	н	т	ю	л	ь
ш	п	і	д	л	о	г	а	с
а	к	р	і	с	л	о	с	т
ф	п	о	л	и	ц	я	т	е
а	б	а	л	к	о	н	і	л
к	і	м	н	а	т	а	л	я

Наступний етап – формування знання граматичних норм. Адже вивчення правил скорочує шлях студента до володіння мовою, допомагає розуміти, будувати та контролювати побудову висловлювання, свідомо вибирати необхідні форми та конструкції [6, с. 25]. Тому граматичні вправи слід розглядати як правильне й автоматизоване використання граматичних явищ в усній і письмовій мові [10, с. 190]. Складаємо таблиці та схеми, використовуючи лексику відповідної тематичної групи.

		Однина		
		Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
у / в / на +	- + -і	-а / -я → -і	-о → -і	
	диван + на дивані	шафа → у шафі	вікно → у вікні	
	стіл + на столі	полиця → на полиці	дзеркало → у дзеркалі	
	- + -у		-о → -у	
	холодильник + у холодильнику	! підлога → на підлозі	ліжко → у ліжку	

Множина		
Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
-ах		
столі – на столах	шафи – у шафах	вікна – у вікнах

Наведемо приклади вправ, які можна використовувати для закріплення граматичного матеріалу.

3. Запишіть іменники у місцевому відмінку. Складіть із ними речення.

Квартира – у _____; диван – на _____; дзеркало – у _____; килим – на _____; крісло – на _____; шафа – у _____.

4. Утворіть множину та запишіть у місцевому відмінку: кухня – *кухні, на кухнях*; холодильник – _____; квартира – _____; вікно – _____; крісло – _____; стіл – _____.

5. Запишіть слова у правильній формі.

1. Коробки лежать у *шафах* (шафи). 2. Речі стоять на _____ (полиці). 3. Люди сидять на _____ (крісла). 4. Книжки лежать на _____ (столі). 5. Штори висять на _____ (вікна). 6. Люди живуть у _____ (будинки). 7. Іграшки лежать у _____ (коробки).

6. Знайдіть одне речення, де неправильно вжито місцевий відмінок. Виправте помилку.

1. Алекс живе у квартирі. 2. Кіт лежить на диван. 3. Стіл стоїть на килимі. 4. Я живу у будинку.

Одним із основних засобів вираження статичності чи динаміки є дієслово. Локативні дієс-

лова поділяють на дві групи: 1) дієслова, що передають статичні відношення (*бути, перебувати, сидіти, стояти, лежати*); 2) дієслова, що передають динамічні відношення, тобто рух (*хилитися, падати, везти*) [1, с. 59]. Важливою ознакою дієслова із просторовою семантикою є здатність керувати локативними синтаксемами, які у вираженні просторових відношень доповнюють його значення [9, с. 84]. Це реалізується поєднанням дієслова з прислівником, відмінковою чи прийменниково-відмінковою формою (*піти додому, йти узбіччям, стояти біля дверей, бігати у парку*).

На початковому рівні опанування мови іноземці вивчають дієслова, які допоможуть їм висловити інформацію про 1) місце у просторі (*бути, жити, стояти, висіти, лежати, сидіти*); 2) спосіб переміщення у просторі (*йти, їхати, пливати, летіти*); 3) рух на різних ділянках шляху (*прийти, піти, ввійти, приїхати*); 4) щоденні заняття (*ходити, їздити*), зосереджуючи увагу на їхньому дієвідмінюванні у теперішньому часі, творенні форм минулого і майбутнього часу (дієслово *бути* та дієслова недоконаного виду), наказового способу. Вивчаючи тему «Дім, помешкання», іншомовці, наприклад, опановують слова *висіти, стояти, лежати*, що дозволяє розповісти про розміщення предметів у просторі. Наведемо приклад вправи для формування відповідних знань.

7. Впишіть *стояти, лежати, висіти* у речення, скориставшись табличкою. Поставте їх у правильні форми.

він, вона, воно	стоїть лежить висить	вони	стоять лежать висять
-----------------	----------------------------	------	----------------------------

1. Стіл *стоїть* у вітальні. / Столи _____ у вітальні. 2. Килимок _____ у ванній кімнаті. / Килимки _____ у ванній кімнаті. 3. Дзеркало _____ у коридорі. / Дзеркала _____ у коридорі. 4. Кіт _____ під кріслом. / Коти _____ під кріслом. 5. Картина _____ над столом. / Картини _____ над столом. 6. Крісло _____ за шафою. / Крісла _____ за шафою.

Числівник передає послідовність розташування об'єктів: *перший, дванадцятий, п'ятий* тощо, а на початковому рівні, який передбачає вивчення відмінювання кількісних і порядкових числівників, актуалізує відповідь на запитання: *На котрому поверсі ти живеш?* – *Я живу на першому поверсі.*

	Котрий? (називний відмінок)	На котрому? (місцевий відмінок)
	-ий	-ому
1	перший	на першому
3	! третій	на третьому
24	двадцять четвертий	на двадцять четвертому
100	сотий	на сотому
125	сто двадцять п'ятий	на сто двадцять п'ятому

8. Заповніть таблицю.

	Кількісний числівник (Скільки?)	Порядковий числівник (Котрий?)	Порядковий числівник місцевий відмінок (На котрому?)
1	один	перший	на першому
2			
3			
16			
37			
40			
90			
100			

Поширеним засобом передачі просторової семантики є прислівники: 1) ті, які, вказуючи на місце, де відбувається дія або виявляється процес чи стан, відповідають на питання *де?*: *вгорі, внизу, вдома, неподалік*; та 2) ті, які визначають напрямок дії і відповідають на питання *куди? звідки? в якому напрямку?*: *вбік, вправо, звідусіль, туди* [4, с. 306]. Відповідно до стандарту для рівня А1, це лексеми *тут, там, далеко, близько* [11, с. 13]. Лексичний мінімум визначає такий перелік прислівників для вираження просторових значень: *близько, вдома, всередині, вперед, далеко, зліва, ліворуч, назад, поруч, праворуч, прямо, справа, сюди, там, туди, тут* [3, с. 46]. Пов'язують вивчення цих слів із темою «Місто».

Синтаксично-комунікативний аспект. Від відмінкової форми іменника легко перейти до наступного мовного рівня – синтаксичного, адже, «категорія відмінка є категорією синтаксичною, тобто спрямована із синтагматичного рівня у парадигматичний, обидва рівні міцно взаємодіють, динаміка одного викликає зміну іншого» [5, с. 174]. Категорію локативності трактують як мовну інтерпретацію відображених у свідомості людини просторових відношень предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування [13, с. 296–297]. На рівні А1 вивчають питальні речення зі словами *де?, куди?, звідки?* та розповідні речення. Наведемо приклади моделей розповідних речень, які виражають семантику

локативності та актуальні для початкового рівня: 1) $S + Pv(pr) + L$, де представлений предикат процесу з семантикою «місцеперебування суб'єкта», суб'єктна і локативна синтаксеми (*Книжки є у шафі*); 2) $S + Pv(act) + O + L$ – це речення, які утворюють предикат дії, об'єкт і локатив (*Я поклав книжку на стіл*); 3) $S + Pv(act) + L1 + L2 + L3$, у цій моделі є предикат дії і залежні від нього агенси і локатив, який вказує на початковий пункт руху, шлях руху та кінцевий пункт руху (*Я повертаюся додому з роботи*); 4) $S + Pv(act) + Imv + L1 + L2 + L3$ – речення, в яких для розкриття семантики предиката дії потрібні агентивна, інструментальна та локативна синтаксеми (*Я їжджу на роботу автобусом*) [7, с. 85–87]. Також просторову семантику виражають складнопідрядні речення з підрядними частинами місця, що є об'єктом вивчення на наступних етапах оволодіння українською як іноземною.

Вчимося будувати речення. Найперше можна запропонувати завдання із низкою зображень, де потрібно розповісти про місцезнаходження предметів, вживаючи речення на зразок: *Книжка лежить на столі*, або дати відповіді на запитання до ілюстрацій: *Де є книжка? – Книжка є на столі.*

9. Інтерв'ю. Розпитаймо студентів про їхню кімнату. Наприклад: 1. *Де стоїть твій телевізор?* 2. *Де твої книжки?* 3. *Де твоє ліжко?* 4. *Де висить твій одяг?* 5. *Де твій годинник?* 6. *Де твоя шафа?* 7. *Де твій вазон?*

10. З поданих слів складіть речення. 1. *у / Книжки / на / полицях / стоять / вітальні. – Книжки стоять на полицях у вітальні.* 2. *кабінеті / у / столі / на / Лампа / стоїть. – _____* 3. *на / столі / піч / Мікрохвильова / стоїть / у / кухні. – _____* 4. *шафі / у / на / полицях / Речі / лежать. – _____* 5. *у / висять / кабінеті / Картини / на / стінах. – _____* 6. *сумка / коридорі / на / лежить / тумбі / у / Моя. – _____*

Розглянемо приклади вживання відповідних речень у тексті та виконаємо завдання.

11. А. Прочитайте текст.

Привіт! Я Алекс. Мені 20 років. Я студент. Це квартира моєї сім'ї. Вона є у центрі міста. Тут живу я, живуть мої батьки та моя сестра. Це дуже затишна і комфортна квартира. Вона велика і світла. У квартирі є три кімнати, кухня, ванна кімната та коридор. Ще є балкон. Це моя кімната. Тут велике ліжко. У кімнаті є стіл. На столі стоїть мій комп'ютер і лежать книжки. Ще є шафа. На підлозі лежить килим. Є малий диван. Це кімната моєї сестри Джулії. У кімнаті є ліжко, м'яке крісло. Є великий стіл і шафа. На стіні висить

полиця. На полиці є книжки Джулії. У коробці лежать іграшки. У Джулії гарна кімната.

Б. Так чи ні?

1. Алекс живе з батьками та сестрою. – Так.
2. Квартира затишна і комфортна. 3. У квартирі одна кімната. 4. У кімнаті Алекса немає ліжка.
5. На столі в Алекса є комп'ютер і книжки. 6. У кімнаті Джулії є стіл. 7. У Джулії гарна кімната.

В. Розкажіть, чим відрізняються обидві кімнати.

Г. Складіть розповідь про свій будинок / квартиру / кімнату.

Граматиці у процесі вивчення мови належить службова роль, тобто вона «не є метою навчання, а її засіб, вона підпорядкована комунікативній діяльності – розвиткові усного й писемного мовлення» [2, с. 194]. Першочерговим є комунікативна мета, з якою вивчають певне граматичне явище. Наприклад, знання особливостей творення місцевого відмінка дозволить у межах теми «Дім, помешкання» реалізувати такі комунікативні ролі у міжособистісній комунікації, як: колеги, друзі, члени сім'ї, клієнти [11, с. 12]. Розглянемо приклади комунікативних ситуацій і типи вправ, які використовують для їх закріплення.

12. А. Послухайте або прочитайте діалог.

Чоловік: – Анно, де мої ключі?

Дружина: – Лео, вони лежать на столі.

Чоловік: – Де моя парасоля?

Дружина: – Вона лежить на тумбі.

Чоловік: – Де мій портфель і документи?

Дружина: – Портфель стоїть на кріслі. Там лежать також і документи.

Чоловік: – А де мої окуляри?

Дружина: – Вони лежать на полиці. У коробці.

Б. Пригадайте, у якій послідовності Лео шукав свої речі. Запишіть її.

В. Дайте відповіді на запитання: 1. Де ключі Лео? 2. Де парасоля Лео? 3. Де є портфель? 4. Де є документи? 5. Де окуляри?

Г. Допоможіть вашому колезі знайти речі (для виконання цього завдання підготуйте фотографію кімнати з різними предметами).

13. А. Послухайте або прочитайте полілог.

Клієнт 1: – Добрий день! Розкажіть, будь ласка, на котрому поверсі ця квартира?

Рієлтор: – Добрий день! На третьому.

Клієнт 1: – А скільки кімнат у квартирі?

Рієлтор: – У квартирі – одна кімната. Є кухня, ванна кімната та коридор.

Клієнт 1: – Чудово! Де кухня?

Рієлтор: – Ось! На кухні є газова плита, посудомийна машина, мікрохвильова піч і електричний чайник. На стінах висять картини.

Клієнт 1: – У квартирі є письмовий стіл?

Рієлтор: – Так. Він стоїть у кімнаті.

Клієнт 2: – Де стоїть холодильник?

Рієлтор: – Холодильник стоїть на кухні. Зараз він у ремонті. Він не працює.

Клієнт 1: – Де ванна кімната?

Рієлтор: – Тут. Є ванна, душ, унітаз та умивальник. Висить одне велике дзеркало. Лежить килимок. У ванній кімнаті стоїть пральна машина.

Б. З'єднайте запитання і відповідь.

1. Скільки кімнат у квартирі?	А. Так. Він стоїть у кімнаті.
2. Де кухня?	Б. Тут. Є ванна, душ, унітаз та умивальник. Висить одне велике дзеркало. Лежить килимок. У ванній кімнаті стоїть пральна машина.
3. У квартирі є письмовий стіл?	В. У квартирі – одна кімната. Є кухня, ванна кімната та коридор.
4. Де стоїть холодильник?	Г. Ось! На кухні є газова плита, посудомийна машина, мікрохвильова піч і електричний чайник. На стінах висять картини.
5. Де ванна кімната?	Г. Холодильник стоїть на кухні. Зараз він у ремонті. Він не працює.

В. Так чи ні? 1. У квартирі одна кімната, кухня, ванна кімната та коридор. – Так. 2. У кухні немає газової плити, посудомийної машини та мікрохвильової печі. 3. У коридорі висять картини. 4. У квартирі є письмовий стіл. 5. Холодильник не працює. 6. У ванній кімнаті висить дзеркало. 7. На кухні стоїть пральна машина.

Г. Розподіліть ролі клієнта і рієлтора. Складіть діалог між ними.

14. Складіть текст оголошення (3–5 речень) за зразком: Привіт! Мене звати Наталя. Я студентка. Я живу у затишній квартирі. Мені потрібна сусідка. У моїй квартирі є дві кімнати. Велика кухня. Є коридор і ванна кімната. У кімнаті стоять ліжка, стіл і крісло. Є велика шафа та полиці. Мій телефон: ____.

Висновки. Категорія локативності в українській мові представлена на лексичному та граматичному рівнях, опанування яких дозволить реалізовувати низку комунікативних ролей і намірів. На початковому рівні, вивчаючи тему «Дім, помешкання», завдяки знанню засобів вираження локативності (місцевий відмінок іменника та порядкового числівника, дієвідмінювання деяких дієслів, деякі прислівники), іншомовці зможуть розповісти про місцезнаходження предметів у просторі. Вивченню цих граматичних категорій сприяє система вправ, приклади текстів, які забезпечують розвиток навичок читання, говоріння, слухання

і письма. Запропонований матеріал може допомогти вчителю правильно побудувати заняття, а також стати зразком для створення аналогічних

навчально-методичних розробок для наступних рівнів вивчення української мови в іншомовній аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бачишина О. Дієслово як виразник просторової семантики. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2016. Вип. 63. С. 58–67. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3653>.
2. Береза Л. О. Навчання прийоменниково-відмінкової системи української мови в іншомовній аудиторії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 193–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2018_1_27.
3. Бородін К., Туркевич О. «1000 і 1 слово»: лексичний мінімум з української мови (А1). 2023. 58 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
6. Зозуля І. Є. Особливості методики викладання граматики української мови як іноземної. *Актуальні проблеми викладання української мови як іноземної: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Біла Церква, 19 квітня 2019 р. Біла Церква: Білоцерківський НАУ, 2019. С. 24–27.
7. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/334784646>.
8. Новіцька О. Вивчення теми «Дім. Квартира. Кімната» на заняттях з української мови як іноземної: методична розробка для викладача. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 42. Т. 2. С. 196–201. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_2/35.pdf.
9. Ожоган В. Локативні й темпоральні синтаксеми займенникового типу в структурі речення. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2008. Вип. 80. С. 84–94.
10. Скварча О. М. Граматичні вправи як засіб організації діяльності студентів при вивченні української мови як іноземної на підготовчому факультеті. *Матеріали наук.-теор. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету*. Суми, 19–24 квіт. 2010 р. Суми: СумДУ, 2010. Ч. I. С. 190–191.
11. Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань / укл. Г. Бойко, Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак. Київ: Інкос, 2020. 186 с.
12. Степаненко М. І. Правобічний поширювач у функції маркера локативної семантики на реченнєвому тлі. *Лінгвістичні дослідження*. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. I. С. 60–75. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1232837>.
13. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК

THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCHING THE VOCABULARY OF BOYKO DIALECTS

Хібеба Н.А.,

orcid.org/0009-0002-9640-7878

*аспірант кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського університету імені Івана Франка*

У статті здійснено огляд досліджень із лексики бойківського говору. Відзначено, що говірки одного з південно-західних діалектів української мови віддавна стали об'єктом різноаспектних мовознавчих студій, а відтак – добре репрезентовані в лексикографічному та лінгвогеографічному аспектах. Наявні також праці, у яких опрацьовано різноманітні тематичні групи лексики (системний опис лексики чи фрагментарний): структурно-семантичну організацію лексичних одиниць, їх походження, динаміку функціонування, ареальну специфіку, архаїзацію та інновацію тощо. Такі дослідження спонукатимуть до з'ясування важливих загальнотеоретичних проблем, зокрема зв'язків між лексико-семантичними групами на рівні словотвору й мотивації та ін.

Чимало студій сфокусовано на розкритті специфіки функціонування бойкізмів у мові художнього твору.

Про активність наукових зацікавлень свідчать доступні огляди дотеперішніх дескриптивних, лексикографічних, лінгвогеографічних праць, матеріалом яких слугували бойківські говірки. Водночас акцентовано, що попри низку лексикологічних розвідок, словниковий склад цих говірок потребує подальшого ґрунтовного опису, насамперед ті його тематичні групи, які зазнають нівеляції чи зникнення. Особлива увага – на створенні регіональних діалектологічних атласів, лексиконів як потужних репрезентантів словника говірок, що дасть змогу уточнити час формування бойківських лексем, їх динаміку, виявити співвідношення бойківської лексики з іншими діалектами й загальнонаціональною мовою, проілюструвати зв'язки лексики бойківських говірок з іншими говорами й сусідніми мовами, виявити міжмовну й міждіалектну інтерференцію та ін.

Висвітлення стану вивчення інших мовних рівнів бойківських говірок є доцільним з огляду на потребу заповнити лакуни ще не досліджених питань.

Ключові слова: бойківські говірки, лексика, фразеологія, лексико-семантична група, лексикологія, діалектна лексикографія.

The article reviews studies on the vocabulary of the Boyko dialect. It is noted that the dialects of one of the southwestern dialects of the Ukrainian language have long been the object of various linguistic studies, and therefore are well represented in lexicographic and linguogeographical aspects. There are also works on the study of various thematic groups of vocabulary (systematic description of the vocabulary or fragmentary, ad hoc description): structural and semantic organisation of lexical units, their origin, dynamics of functioning, area specificity, archaisation and innovation, etc. Such studies will help to clarify important general theoretical issues, in particular, the links between lexical and semantic groups at the level of word formation and motivation, the variability of formal and semantic structures of names, etc.

Many studies have focused on the significance of boykisms in the language of a work of fiction.

The activity of scientific interest is evidenced by the available reviews of descriptive, lexicographic, linguo-geographical works based on Boyko dialects. At the same time, it is emphasised that despite a number of lexicological studies, the vocabulary of these dialects requires further thorough description, especially those thematic groups that are subject to levelling or disappearance. Particular attention is paid to the creation of regional dialectological atlases and lexicons as powerful representatives of the vocabulary of the dialects, which will make it possible to clarify the time of formation of Boyko lexemes and their dynamics, to identify the relationship of Boyko vocabulary to other dialects and the national language, to illustrate the connections of Boyko vocabulary with other dialects and neighbouring languages, to identify interlingual and interdialectal interference, etc.

It is advisable to highlight the state of study of other linguistic levels of Boyko dialects in view of the need to fill in the gaps of unexplored issues.

Key words: Boyko dialects, vocabulary, phraseology, lexical and semantic group, lexicology, dialect lexicography.

Постановка проблеми. Посилена увага до вивчення лексичного складу діалектів полягає в підготовці лексичних атласів, в укладанні діалектних словників, у монографічних описах лексичних мікросистем говорів, що зумовлено, з одного боку, «необхідністю забезпечити надійним матеріалом ті галузі мовознавства і суміжних наук, які пов'язані з вивченням розвитку духовної

і матеріальної культури носіїв мови, а з другого – потребами вирішення питань інтралінгвістичних, сучасних діалектологічних» [19, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бойківські говірки віддавна стали об'єктом різноаспектних мовознавчих студій. Короткий огляд дотеперішніх дескриптивних, лексикографічних, лінгвогеографічних праць, здійснених

на матеріалі цих говірок, подали Михайло Лесів [38, с. 15–37; 39, с. 98–121] і Тетяна Ястремська [70, с. 71–77].

Бойківські говірки як складову частину українських діалектів регіону Карпат почали досліджувати від I пол. XIX ст. (Іван Вагилевич, згодом – Іван Верхратський, Іларіон Свенціцький та ін.). Ці говірки добре репрезентовані з погляду лексикографічного («Словник бойківських говірок» Михайла Онишкевича, «Словник говірок центральної Бойківщини» Миколи Матіїва та ін.), лінвогеографічного («Atlas gwar bojkowskich» за ред. Януша Рігера, «Атлас української мови» (т. 2) та ін.), однак єдиною узагальненою працею про бойківські говірки залишається монографія Софії Рабій-Карпинської «Бойківські говірки» [51].

Постановка завдання. У пропонованій статті здійснено детальний огляд лексикологічних праць, матеріалом яких слугували бойківські говірки.

Виклад основного матеріалу. Актуальними залишаються дослідження різних тематичних груп лексики бойківських говірок як важливої складової діалектологічних праць, що мають на меті якнайповніше репрезентувати словниковий склад діалекту та дати відповіді на питання щодо його формування та розвитку.

Однією з перших праць, присвячених юридичній термінології аналізованих говірок, став «Словничок бойківської правничої термінології, фразеологічних висловів і приповідок, уживаних у Старосамбірщині» як додаток до розвідки «Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині» Івана Максимчука [42]. Зібрані діалектизми і їх локальні варіанти пояснено в межах таких груп: «цивільне право» (номінації контрактів: *шановний, заставний, західний, доживітний, до вимови* та ін.), «процесове право» (*столова провізорія, загідники, складати проток* та ін.), «карне право» (*кульчик, мудра́к, карба́н* та ін.), «різне» (*балувати грішми, дати на ті́кта, зробити візнак* та ін.) [42, с. 71–88].

У студії В. Пастушин проаналізовано номінації нафтового промислу в бориславській говірці кінця XIX – початку XX ст., зокрема назви нафти (*ропа, кип'ячка, чорне золото*), земного газу (*морок, сонух, задуха* та ін.), знарядь праці (*шувля, кібель, квач, дзюбак* та ін.), робіт, пов'язаних із видобуванням нафти (*либання*), робітників (*либак, шмаровоз, бочковоз, мазарь*) та ін. [48, с. 60]. Звернено увагу на експресивний компонент окремих лексем (*бараб, батяр, малах, крит* та ін.), на архаїзацію виробничої лексики

бориславської говірки з огляду на зміну способу й техніки виробництва (*бараба, кішниця, кочинір, малах* та ін.) [48, с. 630].

Діалектну лексику Бориславського і суміжних районів Львівщини на матеріалі польових експедицій, ранніх творів І. Франка, а також «Галицько-руських народних приповідок» аналізував Дмитро Бандрівський, який виокремив слова з коренями, невідомими в українській мові (*штурма́к* 'роззява', *дру́хнити* 'порохнявіти', *запота́раїкатися* 'подітися (про якусь річ)' та ін.), слова із спільноукраїнськими коренями, що в наведених формах не вживаються в літературній мові (*стіра́нка* 'тісто', *копа́тільник* 'землекоп, копальник' та ін.), іншомовні слова [1].

Медичну лексику бойківських говірок, а саме назви хвороб (*чо́рна сла́бість, пога́на хороба, ка́ра бо́жа, ромати́с, пістря́к, грі́жся* та ін.), вивчала Ярослава Вакалюк, яка відзначила, що більшість медичних термінів відома літературній мові, окремі діалектні назви функціують у кількох говорах, а частина є вузьколокальною [10]. Йосип Дзензелівський досліджував лексику народної ветеринарії говорів Закарпаття, зокрема й бойківських (до прикладу, походження назв інвазійних хвороб тварин – *черва́к, дурня́чка, круче́ня, живи́й во́лос, мотили́ця, смо́лавка, короста* та ін.) [26].

Бойківську лексику, пов'язану з виготовленням і сплавом плотів (*пласт, півка, табу́ля, еде́нак, тро́як* та ін.), вивчав Іван Сабадош у межах своїх студій про говори Карпат. Дослідник зокрема подав етимологію та пояснив мотивацію творення слів, указав, які з них паралельно функціують в інших діалектах і мовах [52].

Мікологічна лексика бойківських говірок стала об'єктом зацікавлення Т. Заворотної, яка проаналізувала етимологію та словотвірну семантику назв білого гриба (*файник, вовчинець, гриб хащовий, дубовець, гриб ясіньовий, товстокоренний, сплюх* та ін.) у бойківських говірках Закарпаття [30].

На матеріалі записів говірок Сколівщини й Турківщини порівняльне дослідження лексико-словотвірної будови назв музичного інструментарію в бойківських та гуцульських говірках здійснив Зіновій Булик. Проаналізовано такі назви бойківського інструментарію, як *бас, гук, ба́мбір, коза́, кози́ця, бара́н, міх, дуда, гу́слі, го́йда, торомба́, дрімита́* та ін.: визначено їх походження, частотність уживання, продуктивність лексико-семантичного та морфологічного способу творення [5]. Автор іншої розвідки – Богдан Яремко – зібрані бойківські назви музикан-

тів репрезентував у вигляді словничка (*пищавник* ‘сопілкар’, *капельмейстер* ‘старший музикант’, *пан веселовський* ‘скрипаль’ та ін.) [69].

Юрій Галай доповнив емпіричну базу бойківських говірок зібраним польовим матеріалом про будівельну лексику – номінаціями *зруб*, *пiщок*, *стиж*, *чiп* ‘загострений кінець балки, який входить у виїмку іншої балки’, *вiбле дерево*, *кругляк*, *пати́к* ‘нетесана колода для зрубу хати’ та ін. [12, с. 118–119]. Структурно-семантичний та етнолінгвістичний аналіз східнобойківських назв будівельних дій та їх виконавців, наприклад, *ла́дити дeрево* ‘підготовляти дерево на будівництво’, *кля́сти зруб*, *звóдити зруб* ‘зводити дерев’яні стіни’, *имши́ти* ‘затикати щілини мохом’ та ін., здійснив Михайло Бігусяк [3, с. 77–78, 80]. Лексико-семантична група «назви помешкань та їх частин» в аналізованих говірках стала об’єктом ще однієї розвідки науковця [4].

Ґрунтовне комплексне дослідження лексики традиційного сільського будівництва в бойківських говірках на базі записів живого мовлення респондентів із 80 населених пунктів здійснила Оксана Чаган, представивши багатий репертуар досліджуваної ТГЛ – 658 одиниць [64, с. 4]. Дослідниця структурувала номінації за лексико-семантичними групами, семантичними підгрупами й мікрогрупами, з’ясувала зміни в семантичній структурі лексем, охарактеризувала їх мотиваційні моделі, способи творення, визначила зв’язок аналізованих діалектних одиниць з літературною мовою та іншими говірками.

Катерина Зозуляк проаналізувала лексико-семантичну групу назв одягу, утворених за мотиваційною ознакою ‘матеріал’, здійснивши словотвірний, етимологічний аналіз лексем, навівши паралелі у слов’янських і неслов’янських мовах, історію фіксації в пам’ятках української мови (*сукня*, *суке(о)нка*, *сукнянка*, *сукман*, *димка*, *портяниці*, *личаки*, *барханка* та ін.) [32]. Бойківським назвам східного походження (*каба́т*, *кафта́н*, *папу́чі*, *сарафа́н* та ін.) присвячено окрему розвідку [33]. Цю тематичну групу лексики в говірках Івано-Франківщини досліджував О. Шляхов, який виділив лексико-семантичну групу «назв, утворених від матеріалу, з якого виготовлені речі» (*волосі́вка*, *коця́нка*, *сати́нівка*, *футе́рко* та ін.), «назв, утворених від дієслівних основ на позначення одягання» (*завива́нка*, *заві́й*, *обго́ртка* та ін.) тощо [65, с. 118]. Надія Пашкова структурно-семантичний, генетичний та ареальний характеристиці назв одягу в говорах Карпат присвятила кандидатську дисертацію. Серед іншого – дослідниця

виявила бойківські ендемізми (*скі́рнянка*, *чопів*, *надуши́ник*, *коця́ня*, *габлiк*) [49, с. 14].

Об’єктом наукових зацікавлень Дмитра Гринчишина стала метерологічна лексика бойківських говірок, зокрема назви вітрів (*ускі́к*, *суховець*, *дуйка*, *улоги* та ін.), снігу (*фльо́га*, *оки́д*, *курава* та ін.), доби після заходу сонця (*узми́рк*, *потимрява* та ін.) тощо, причому дослідник звернув увагу, що більшість назв має локальний характер і тільки незначна частина відома іншим говіркам південно-західного наріччя [17, с. 158]. В іншій розвідці науковця простудійовано запозичення в бойківських говірках: визначено перевагу полонізмів і германізмів, меншу чисельність румунізмів, мадяризмів, словакізмів (причому найбільше запозичень – серед назв предметів побуту (посуду, меблів, одягу, їжі та ін.) [16, с. 159].

Міфологічну лексику Бойківщини на матеріалі «Галицько-руських приповідок» І. Франка аналізувала Наталя Хобзей, зокрема детально – номінації *чорта*: *анти́пко*, *антихрист*, *ді́дько*, *осина*, *мураха* та ін.; особливу увагу звернено на рідковживані лексеми *маренник*, *ві́дь*, *дворуши́ник*, а також на низку евфемізованих назв [61, с. 180–181].

Різноаспектним дослідженням весільної лексики бойківських говірок присвячено студії Ярослави Вакалюк, Ольги Пискач, Олега Тищенка та Наталії Хібеби [дет. див.: 60]. Обрядові назви їжі Бойківщини досліджувала Галина Гузар, а саме назви весільного (*гуски*, *корогвайча*, *колач*) та різдвяного печива (*крачун*, *красунів брат*): з’ясовано їх етимологію, походження, паралелі зі слов’янськими і неслов’янськими мовами [20].

Назви вікових характеристик людини в бойківських говірках – семантика, походження та граматичні особливості – вивчала Оксана Гурова. Досліджено понад 100 мовних одиниць цієї тематичної групи лексики, які репрезентовано в «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича. Лексеми проаналізовано в межах трьох груп відповідно до віку людини: дитинство (*телембисик*, *голопу́па*, *цогга́рь* та ін.), зрілість (*пашак*, *реб’я*, *сиву́ля* та ін.) і старість (*старцун*, *репетю́ха*, *хаб’я* та ін.) – визначено питомі та запозичені назви, їх мотиватори, звернено увагу на експресивно-оцінні номінації [21].

Початком вивчення бойківської фразеології стала праця Івана Франка «Галицько-руські народні приповідки», багатоплановий мовний репертуар якої дає змогу проводити різноаспектні мовознавчі дослідження [13].

Мар’ян Демський, досліджуючи бойківську дієслівну фразеологію, відзначав локальні ФО,

які не мають зв'язків із фразеологізмами інших говорів та з літературною мовою (*броєти бровєрії* 'нападати, загівати бійку', *єнчим бєрдом тканий* 'іншої вдачі', *на драпакі з ним пішов* 'побився, посварився' та ін.) і ті, у яких такі зв'язки наявні [23; 24]. Юрій Прадід порівнює ФО, які функціують у бойківських говірках, із літературною мовою [50].

Ареальну фраземіку вивчав Мирон Яким, зокрема полісемію іменникових фразеологізмів (*баське літо*, *торба жєбрацька*, *бочка без дна* та ін.), шляхи формування фраземної багатозначності [68]. Проблему синонімічності фразем – уточнення термінів «фразеологічний синонім», «домінанта синонімічного ряду фразем» – дослідник проєктував на бойківську фразеологію (*метати/верчи на коцку* 'ворожити', *бабина байка*, *лупина фоштерська* 'що-небудь вигадане, надумане; неправда' та ін.) [66]. Підсумком вивчення іменникової фразеології стала монографія М. Якима та Марії Зубрицької [67].

Аліна Тимошенко на матеріалі словника М. Онишкевича проаналізувала структурно-граматичні особливості бойківських ФО і відзначила, що ці стійкі одиниці відображають маркувальні риси фонетики, морфології, синтаксису говірок [58].

Низку праць зосереджено на вивченні запозичень і шляхів їх адаптації в лексиці бойківських говірок. Скажімо, полонізми в бойківських говірках детально аналізував М. Онишкевич [46], продовжили ці студії – Зиновія Франко [59], Януш Рігер [71], досліджує їх і Ганна Іваночко [34].

Микола Матіїв виділив тематичні групи бойкізмів, запозичених із німецької мови: це назви людей за спеціальністю, назви знарядь праці, географічні терміни та ін., детально простежив їх фонетичну і словотвірну субстицію – заміну німецьких складів та цілих морфем загальноукраїнськими та діалектними словотвірними формантами, відстежив зміну семантики запозичень, а також їх здатність виступати базовими словами для деривації [43]. Запозичення з німецької мови в бойківській говірці села Тисовиця Старосамбірщини вивчав Василь Лопушанський [40]. Фонетичні та морфологічні особливості бойківських германізмів, їх стилістичні групи (військові й побутові) досліджував М. Онишкевич [44].

Запозичення в українських говірках сучасної Польщі, зокрема на теренах лемківсько-бойківського порубіжжя, стали об'єктом вивчення у студіях Ельжбети Рудольф-Зюлковської, Катажини Домарадз, Урсули Левіцької [дет. див.: 60, с. 27–28].

Однією з перших праць із лінгвогеографії бойківських говірок можна вважати розвідку Марії Парипи, у якій авторка наголосувала, що «треба конче подбати [...] про опрацювання мовного атласу Бойківщини», відтак проілюструвала своє дослідження мапою бойківських назв на позначення картоплі [47, с. 122]. Й. Дзєндзелівський, оперуючи матеріалом «Лінгвістичного атласу народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)», виокремив значні відмінності в лексиці закарпатських і бойківських говірок, на цій підставі підсумувавши, що їх «слід вважати окремими, хоч і досить близькими діалектними угрупованнями», «що виникли в силу певних історичних обставин з одного діалектного угруповання давнішої пори» [27, с. 16].

Доступний фактаж бойківської лексики уможливує й інші цінні мовознавчі міркування, висновки. Скажімо, лексичний матеріал АУМу дав змогу професорці Ярославі Закревській констатувати неоднорідність ареалу бойківського говору, подекуди його членування на південну і північну частини чи західну і східну, а також – значну кількість запозичень у західній частині говору, що зумовлено сусідством слов'янських мов [31]. Саме за лексичними та дериваційними ознаками Лідія Коць-Григорчук виокремила чотири групи бойківських говірок [37, с. 109].

Цінними є ономастичні студії: «назовництво місцевин» досліджував Євген Грицак, який, зокрема, проаналізував зібрані мікротопоніми села Сушиця Рикова (тепер Сушиця Самбірського р-ну): назви частин села (*Пруси*, *Франція*), рік і потоків (*Сушичанка*, *Лєсьїв потік*), гір, долин (*Сєньова*, *Макортрет*), піль (*Дуднавка*, *Платкі*) та ін., серед іншого звернувши увагу на специфічні прийменникові назви, «ситуаційні» (*Під погаром*, *За мочиром* та ін.), давні відприкметникові назви із закінченням -о (*Олешково*, *Відзимково* та ін.) [18].

Ярослав Рудницький у монографії «Географічні назви Бойківщини» проаналізував 2500 топонімів – гідронімів, оронімів та ойконімів – у лексико-семантичному, структурному та історичному аспектах, запропонувавши водночас словничок бойківської топографічної (географічної) термінолексики (зібрані загальні географічні терміни), обґрунтувавши при цьому засади створення такого лексикону [72]. Відомі й інші ономастичні розвідки мовознавця про походження окремих назв, як-от: про Кульчичі, Самбір, Семигинів, Жулин, Дрогобич тощо. Принагідно відзначмо

й працю Михайла Скорика «Походження назви міста Самбір» [55] та ін.

Автором низки праць про топоніми Бойківщини став Дмитро Бучко: піднімав питання про особливості топонімізації географічної термінології [9], про взаємодію офіційних і народно-розмовних варіантів у топонімії [8], здійснив мотиваційний і словотвірний аналіз оронімів Бойківщини [7] та ін.

Марія Демчук вивчала бойківські ойконіми відантропонімного походження – за генетичними ознаками виділила два типи утворень: від особових назв слов'янського походження (*Борислав, Синевідсько Вижне, Радич, Турів* та ін.) і від особових назв іншомовного походження (*Лаврів, Кіндратів, Пилипець* та ін.), а деякі ойконіми, як зазначила авторка, мають затемнену мотивацію (*Завадка, Тишів* та ін.) [25].

Структурно-семантичний аналіз топонімів *Завиці, Кокиндина, Межипожі, Пиня, Тріп* Турківщини здійснив Святослав Вербич, установивши словотвірні моделі, на основі яких постали ці назви, відновивши їх доонімну семантику та підбивши підсумок про їх автохтонну природу [11].

У монографіях Михайла Худаша про український карпатський і прикарпатський топонімікон проаналізовано низку ойконімів Бойківщини [62 та ін.]. Історичні ойконіми терену (*Бісковичі, Болозів, Озимина* та ін.), зафіксовані в документах XIV ст., досліджувала Віра Котович [36].

Сучасною дослідницею мікротопонімії Бойківщини є Наталя Сокіл, яка у своїх працях здійснює семантико-мотиваційний аналіз мікрооронімів (*Беріг, Горб, Грун(ь), Жбир(ь), Шкала під Гвоздівим* та ін.) [57], порівнює бойківську і гуцульську народну географічну термінологію, зокрема апелятиви *бердло, берег, діл, жбир(ь), обіч* та ін. [56].

Цінною працею для вивчення бойківської антропонімії є студія Романа Луканя «Бойківські прізвища й назви», у якій подано реєстр онімів, уживаних на досліджуваних теренах упродовж XIII–XIX ст. [41].

Ганна Бучко дослідила понад 7000 прізвищ галицьких бойків на матеріалі Йосифинської та Францисканської метрик. Авторка резюмувала, що «вирішальна роль у формуванні прізвищ бой-

ків належала іменам, у першу чергу – іменам християнським [...], твірними основами прізвищ стали не тільки традиційні календарні імена, але й їх розмовні варіанти, які вживалися в побуті бойків до XIX ст.» [6, с. 154]. Учена окреслила шляхи творення прізвищ – від слов'янських автохтонних і церковно-християнських імен, прізвищ і деяких апелятивних характеристик особи [6, с. 154–155].

Риси бойківських говірок на всіх мовних рівнях, зокрема й лексичні, у пам'ятках української мови кінця XVI ст. – поч. XVII ст. – у текстах Учительних Євангелій – простежили Ганна Дидик-Меуш [28] та Уляна Добосевич [29]. Іван Керницький, виявляючи у пам'ятках XVI–XVII ст. вплив західнослов'янських мов на бойківські говірки, констатував, що більшість цих запозичень збереглася [35].

Цінний лексичний матеріал містять праці про системний опис окремих бойківських говірок, зокрема дослідження Наталії Глібчук (сс. Волосянка, Розлуч) [14; 15].

Бойківська діалектна лексика мови художнього твору, її стилістична роль, зокрема у прозі І. Франка – об'єкт вивчення М. Онишкевича [43], Василя Грещука [22], Івана Ціхоцького [63], Ольги Самборської [54] (дослідниця також виокремила лексичні діалектизми у драмах Г. Цеглинського [53]). Гуцульсько-бойківсько-лемківські лексичні діалектизми на матеріалі мовно-літературних альманахів «Лірвак з-над Сяну» та «Перемишлянин» аналізувала Мар'яна Барчук [2].

Висновки. Отже, попри ґрунтовні різноаспектні дослідження, лексика бойківських говірок потребує подальшого вивчення, особливо ж ті її тематичні групи, які зазнають архаїзації, нівеляції, зникнення. Особливу увагу, на нашу думку, слід зосереджувати на створенні регіональних діалектологічних атласів (лексичних, семантичних), лексиконів як потужних репрезентантів словника говірок, що дасть змогу уточнити час формування бойківських лексем, їх динаміку, виявити стосунок бойківської лексики до інших діалектів і загальнонаціональної мови та ін.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у висвітленні стану вивчення інших мовних рівнів бойківських говірок з метою заповнити лакуни ще не досліджених питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандрівський Д. Матеріали до діалектного словника Бориславського і суміжних районів Львівської області. *Дослідження і матеріали з української мови*: у 4-х т. / відп. ред. І.П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН Української РСР, 1961. Т. 4. С. 3–14.

2. Барчук М. Гуцульсько-бойківсько-лемківські лексичні паралелі в українській літературній мові Галичини середини XIX століття (на матеріалі альманахів «Лірвак з-над Сяну» та «Перемишлянин»). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2008. Вип. XIX–XX. С. 134–138.
3. Бігусяк М. Динаміка семантичної структури назв будівельних процесів, дій та їх виконавців у говірках передкарпатського ареалу. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2 (30). С. 76–85.
4. Бігусяк М. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2015–2016. Вип. 44–45. С. 3–8.
5. Булик З. Лексико-словотвірна будова бойківських і гуцульських назв музичного інструментарію. *Культура і побут населення Українських Карпат: матеріали Респ. наук. конф.* Ужгород, 1973. С. 216–223.
6. Бучко Г. Становлення прізвиськ Бойківщини. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 153–156.
7. Бучко Г., Бучко Д. Ороніми Бойківщини: мотиваційна і словотвірна характеристика. *Історична та сучасна українська ономастика: вибрані праці*. Чернівці: Букрек, 2013. С. 242–248.
8. Бучко Д. Взаємодія офіційних і народнорозмовних варіантів у топонімії Прикарпаття. *Науково-технічна революція і сучасні проблеми розвитку лексики української народнорозмовної мови. Тези доповідей*. Ужгород, 1989. С. 101–102.
9. Бучко Д. Роль діалектної географічної термінології в становленні топонімії Бойківщини. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу. Тезисы докладов*. М., 1977. С. 233–235.
10. Вакалюк Я. Із спостережень над медичною термінологією Українських Карпат. *Культура і побут населення Українських Карпат: матеріали Респ. наук. конф.* Ужгород, 1973. С. 240–248.
11. Вербич С. Топоніми Турківщини: структура, доонімна семантика, етимологія. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 404–406.
12. Галай Ю. Будівельна лексика українських говорів району Карпат. *XIV Респ. діалектологічна нарада: тези доповідей*. Київ: Наук. думка, 1977. С. 118–120.
13. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т. / зібрав, упоряд. і пояснив Др. Іван Франко; наук. ред. С. Пилипчук. 3-тє вид. Львів, 2021.
14. Глібчук Н. Діалектні норми в говірці села Розлуч Турківського району Львівської області крізь призму текстів. *У координатах мови: зб. наук. праць на пошану професора Лідії Коць-Григорчук / ред. кол., О.М. Костів (відп. ред.) і ін.* Львів: ПАІС, 2016. С. 52–62.
15. Глібчук Н. Реалізація діалектних норм у говірці села Волосянка Сколівського району Львівської області. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2006. Вип. 38. С. 139–146.
16. Гринчишин Д. Лексичні запозичення у бойківських говірках. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 158–161.
17. Гринчишин Д. Метерологічна лексика у говірках Бойківщини. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 156–158.
18. Грицак Є. Топографічні назви села Сушиці Рикової у Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. 1937. Ч. 9. С. 62–74.
19. Гриценко П. Дослідження лексики українських говорів. *Мовознавство*. 1984. № 5. С. 22–30.
20. Гузар О. Спостереження над обрядовою лексикою у бойківських говірках. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 161–163.
21. Гурова О. Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках (на матеріалі «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Філологія*. 2009. № 843. Вип. 55. С. 111–114.
22. Грещук В. Бойківський діалект у ранній творчості Івана Франка. *Етнос і культура*. Івано-Франківськ, 2005–2006. № 2–3. С. 20–23.
23. Демський М. Деякі особливості бойківської дієслівної фразеології. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей*. Ужгород, 1978. С. 90–91.
24. Демський М. Деякі особливості бойківської фразеології. *Структура українських говорів: зб. статей / відп. ред. І.Г. Матвіяс*. Київ: Наук. думка, 1982. С. 176–182.
25. Демчук М. Відантропонімії утворення в ойконімії Бойківщини. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 163–165.
26. Дзендзелівський Й. Лексика народної ветеринарії українських закарпатських говорів. *Культура і побут населення Українських Карпат: матеріали Респ. наук. конф.* Ужгород, 1973. С. 230–239.
27. Дзендзелівський Й. Про відношення закарпатських говорів до бойківських у галузі лексики. *Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна*. 1958. № 3. С. 11–16.
28. Дидик-Меуш Г. Бойківські риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI століття. *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя*. Львів, 2009. С. 7–13.

29. Добосевич У. Відображення рис бойківської говірки в Учительних Євангеліях кінця XVI – початку XVII ст. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів – Самбір, 1995. С. 166–167.
30. Заворотна Т. Українські назви гриба *Boletus edulis* bull. ex Fr. у говорах району Карпат. *Культура і побут населення Українських Карпат: матеріали Респ. наук. конф. Ужгород, 1973*. С. 223–230.
31. Закревська Я. Мовний ландшафт Бойківщини. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів–Самбір, 1995. С. 170–172.
32. Зозуляк К. Бойківські назви одягу. *Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. 1965. Вип. 3. С. 85–89.
33. Зозуляк К. Назви одягу східного походження у бойківському говорі української мови. *Вісник Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. 1966. Вип. 4. С. 84–87.
34. Іваночко Г. Лексико-семантичні особливості польських дієслівних дериватів у бойківських говорах. URL: https://dsru.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-18.pdf
35. Керницький І. Західнослов'янський вплив на лексичний склад бойківських та лемківських говірок (на матеріалі староукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: тези доп.* Ужгород, 1978. С. 29–30.
36. Котович В. Галичина XIV століття: принципи номінації поселень Опілля та Бойківщини. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць. Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич, 2015. Вип. 36. С. 38–50.
37. Коць-Григорчук Л. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектологічного простору. Нью-Йорк; Львів, 2002. 267 с.
38. Лесів М. Бойківські говірки у дослідженнях XIX і XX ст. *Софія Рабій-Карпинська. Бойківські говірки. Зб. статей*. Перемишль: Перемиський відділ ОУП, 2011. С. 15–37.
39. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 496 с.
40. Лопушанський В. Німецькомовні лексичні запозичення у бойківському говорі. *Бойківщина: матеріали наук. конференції «Бойківщина: віра, культура, цивілізація», присвяченої 75-річчя товариства Бойківщина*. Дрогобич–Трускавець: Вид-во «ДП «Укрпол-2», 2002. Т. 2. С. 276–286.
41. Лукань Р. Бойківські прізвища й назви. *Літопис Бойківщини*. 1934. Ч. IV. С. 12–20; 1935. Ч. V. С. 32–35.
42. Максимчук І. Деякі інституції звичаєвого права в Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. 1939. Ч. 11. С. 5–90
43. Матіїв М. Німецькі запозичення в говірках Бойківщини. *На терені юридичної і філологічної наук: зб. наук. праць, присвячений 50-річчю від дня народження і 25-річчю наук.-пед. діяльності проф. Прадіда Ю.Ф.* Сімферополь: Ельнью, 2006. С. 214–219.
44. Онишкевич М. Германізми в бойківському діалекті. *Іноземні філологія*. Львів, 1970. Вип. 21. С. 38–45.
45. Онишкевич М. Діалектизми (полонізми і бойкізми) та їх коментування в двадцятитомнику творів І. Франка. *Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів, 1964. 36. XI. С. 182–194; Львів, 1965. 36. XII. С. 148–154.
46. Онишкевич М. Польские элементы в диалектне бойков. *Исследование по польскому языку. Сборник статей*. Москва, 1969. С. 229–253.
47. Парипа М. З географії бойківських слів. *Літопис Бойківщини*. 1938. Ч. 10. С. 117–123.
48. Пастушин В. Про деякі назви нафтового промислу в бориславській говірці. *Діалектологічний бюлетень*. 1953. Вип. IV. С. 60–63.
49. Пашкова Н. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Національний пед. університет ім. М. Драгоманова. Київ, 2000. 20 с.
50. Прадід Ю. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 44–47.
51. Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки: зб. статей / ред. М. Лесів; підгот. до друку В. Пилипович. Перемишль, 2011. 184 с.
52. Сабадош І. Лексика лісосплаву українських говорів району Карпат. *Культура і побут населення Українських Карпат: матеріали Респ. наук. конф. Ужгород, 1973*. С. 194–202.
53. Самборська О. Бойківський говір у художній мові Григорія Цеглинського. *Українознавчі студії*. 2016–2017. № 17–18. С. 183–191.
54. Самборська О. Бойківські лексичні діалектизми в ранніх прозових творах І. Франка. *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(37), 2017. С. 47–50.
55. Скорик М. Походження назви міста Самбір. *Літопис Бойківщини*. 1935. Ч. V. С. 40–49.
56. Сокіл Н. Народна географічна термінологія Гуцульщини та Бойківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2008. Вип. XIX–XX. С. 43–46.

57. Сокіл-Клепар Н. Номінація вершин Бойківщини: семантико-мотиваційний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2016. Вип. 63. С. 186–195.
58. Тимошенко А. Граматичні особливості бойківських фразеологізмів (за матеріалами «Словника бойківських говірок» М.Й. Онишкевича. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 56 (1). С. 138–143.
59. Франко З. Генетична стратиграфія лексики бойківського говору. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Респ. діалектологічна нарада*. Житомир, 1983. С. 85–86.
60. Хібеба Н. Бойківське весілля в текстах: обряд і слово / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 708 с.
61. Хобзей Н. Міфологічна лексика Бойківщини в «Галицько-руських народних приповідках. *Бойківщина: історія та сучасність: матеріали Міжнар. історико-народознавчого семінару*. Львів – Самбір, 1995. С. 180–181.
62. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Львів, 1991. 266 с.
63. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 290 с.
64. Чаган О. Структурно-семантична організація лексики традиційного сільського будівництва в бойківських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Дрогобицький державний пед. університет ім. І. Франка. Дрогобич, 2023. 22 с.
65. Шляхов О. Народні назви одягу в говірках Івано-Франківщини. *XIV Респ. діалектологічна нарада*. Київ: Наук. думка, 1977. С. 117–118.
66. Яким М. До проблеми синоніміїності ареальних фразеологізмів (на матеріалі бойківських говірок). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. І. Гнатюк. Київ: Видав. дім Дмитра Бураго, 2011. С. 216–255.
67. Яким М., Зубрицька М. З діалектології Бойківщини. Іменникова словозміна. Іменникова фразеологія. Дрогобич: Коло, 2002. 146 с.
68. Яким М. Полісемійність ареальних фразем (на матеріалі іменних фразем бойківського говору). *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2017. Т. 2 (№ 8). С. 151–155.
69. Яремко Б. Народна термінологія в Карпатському традиційному музично-інструментальному виконавстві: матеріали до словника. *П'ята конференція дослідників народної музики червоно руських (Галицько-Волинських) та суміжних земель*. Львів, 1994. С. 75–76.
70. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів, 2011. С. 70–77.
71. Rieger J. O polskich wpływach leksykalnych na gwary ukraińskie (na przykładzie gwar bojkowskich). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 1996. S. 181–192.
72. Rudnicki J. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Lwow: Wydanie Witold Taszucki, 1939. 24 p.

НЕОФІЦІЙНИЙ ІМЕННИК ШКОЛЯРА: ЛІТЕРАТУРНА НОРМА ЧИ ВІДХИЛЕННЯ ВІД НЕЇ?

SCHOOLCHILDREN'S INFORMAL NAMES: A LITERARY NORM OR A DEVIATION?

Чучвара А.П.,

orcid.org/0000-0002-4636-9968

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Для вивчення неофіційного іменника школяра використовуємо теорію мовної особистості. Вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості учня відображає його *мовна компетенція*, яку розкриваємо через таку ознаку як *відповідність прізвиськ літературній мові і нелітературним формам*. Завдання: 1) виокремити прізвиська школярів, які відповідають літературній мові та нелітературним формам; 2) розкрити семантику й функціонування виокремлених одиниць. Методи дослідження: анкетування, описовий метод. Джерельна база – відіпантєвативні неофіційні імена. Матеріал для аналізу зібрано методом анкетування учнів 9–11 класів загальноосвітніх шкіл м. Кам'янка-Бузька, с. Батятичі, смт Запитів Кам'янка-Бузького району Львівської області. У статті наведемо приклади прізвиськ, засвідчені під час опитування школярів упродовж 2009–2012 рр. (150 анкет), а також назви, засвідчені в 150 анкетах учнів, опитаних у грудні 2022-го – січні 2023 р. (ідеться про ті самі населені пункти). Респонденти відповідали на запитання анкети: «Перелічіть і поясніть прізвиська учнів, яких Ви знаєте». Об'єкт аналізу – 207 назв (120 назв за 2009–2012 рр., 87 назв – 2022–2023 рр.). Показник *відповідність прізвиськ літературній мові і нелітературним формам* диференціює неофіційні імена школярів за дотриманням *норм літературного стандарту*, за належністю до *розмовної мови*, використанням *просторічних, жаргонних, діалектних слів і вульгаризмів*. Прізвиська школярів і за 2009–2012 рр., і за 2022–2023 рр. головню ілюструють зв'язок із нормами літературної мови (це, наприклад, назви: *Онлайн¹, Професор, Художник* за 2009–2012 рр. і *Депутат, Маєстро, Фотограф* за 2022–2023 рр.) чи з формами розмовної мови (*Мозок, Патлата, Рижий* і, відповідно, *Дилда, Мультик, Пончик*). Мовна ситуація на Львівщині – школярі розмовляють українською мовою. Однак неофіційні імена зазнають впливу російської мови (*Бєлий, Звєзда, Ципа* і *Проказник, Таракан, Чіпсик*). На прізвиська школярів впливає і жаргон (*Мажор, Фраєр, Шістка* і *Краш, Крінж, Рофлік*). Засвідчено також вплив діалектного мовлення на формування іменника (*Бузьок, Коцур, Лукатор* і *Варятка, Смалец, Чоколядний*). Роль вульгаризмів у формуванні неофіційного іменника незначна.

Ключові слова: неофіційний іменник, прізвисько, літературна мова, нелітературні форми, соціогрупа «школяр».

In examining the informal names given to schoolchildren, our analytical framework draws upon the theory of linguistic personality. Within this framework, the verbal-semantic dimension of a schoolchild's linguistic personality serves as a window into their *linguistic competence*. This competence is discerned through various markers, including the alignment of their chosen nicknames with *conventions of literary language* as well as *non-literary vernacular expressions*. The study aims 1) to identify schoolchildren's nicknames that align with both literary and non-literary language conventions and 2) to elucidate the semantic nuances and operational dynamics of these selected linguistic units. Methodologically, the research employs a combination of questionnaire-based surveys and a descriptive analytical approach. The primary data source consists of appellative informal names. The material for the analysis was collected through a questionnaire survey of 9–11th grade students at secondary schools in Kamianka-Buzka, Batiatychi village, and Zapytiv village in the Kamianka-Buzka district of Lviv region. The article provides examples of nicknames recorded during a survey of schoolchildren in 2009–2012 (150 questionnaires), as well as names recorded in 150 questionnaires of students from the same settlements surveyed in December 2022 – January 2023. Respondents answered the following questions: "List and explain the nicknames of the students you know". The object of analysis is 207 names (120 names for 2009–2012, 87 names for 2022–2023). The indicator of *compliance of nicknames with the literary language and non-literary forms* differentiates unofficial names of schoolchildren by compliance with the *norms of the literary standard*, by belonging to the *spoken language*, and by the use of *colloquial, slang, dialectal words and vulgarisms*. The nicknames of schoolchildren for both 2009–2012 and 2022–2023 mainly illustrate the connection with the norms of the literary language (for example, the names: *Onlain, Profesor, Khudozhnyk* for 2009–2012 and *Deputat, Maestro, Fotohraf* for 2022–2023) or forms of colloquial speech (*Mozok, Patlata, Ryzhyi* and, respectively, *Dylda, Multyk, Ponchik*). The language situation in the Lviv region is that schoolchildren speak Ukrainian. However, unofficial names are influenced by Russian (*Belyi, Zvezda, Tsypa* and *Prokaznyk, Tarakan, Chipsyk*). Schoolchildren's nicknames are also influenced by slang (*Mazhor, Fraier, Shistka* and *Krash, Krinzh, Foflik*). The influence of dialect speech on noun formation is also evidenced (*Buzok, Kotsur, Lukator* and *Variatka, Smalets, Chokoliadnyi*). The role of vulgarisms in the formation of informal names is insignificant.

Key words: an informal name, a nickname, literary language, non-literary forms, social group "schoolchildren".

¹ Прізвиська подаємо відповідно до особливостей слововживання та орфографії в анкетах опитаних.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті зумовлена потребою вивчення неофіційного іменника соціогруп – ідеться про теорію вивчення прізвиськ, категорійну базу опису неофіційного імені, методи збору, аналізу матеріалу. Зміст поняття *прізвисько* розкрито у «Словнику української ономастичної термінології» Дмитра Бучка і Наталії Ткачової (2012) – це «вид антропоніма, додаткова, неофіційна назва, дана людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і под.» [16, с. 154].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні розкрито, зокрема, специфіку формування прізвиськ у колективах спортсменів. Ірина Процик досліджує неофіційний іменник футболістів [8–9] – це прізвиська гравців і тренерів футбольних команд; неофіційні найменування, які футболісти та їхні наставники отримали або від своїх одноклубників чи суперників, або від уболівальників.

Науковців зацікавили механізми творення прізвиськ політиків. Інвективну семантику в прізвиськах українських політиків досліджувала Світлана Форманова [19]. Тетяна Соловійова потрактувала випадки функціонування прізвиськ політичних діячів у політично-медійному мовленні усних і писемних жанрів як форми актуалізації політичного прецедентного імені [17]. Наталія Шувльська, Руслана Зінчук проаналізували неофіційні номінації в сучасному українському й закордонному політичному дискурсі; дослідили мотиваційний чинник і природу творення прізвиськ, виявлених у риториці лідерів країн та політичних діячів і трансльованих медіа; простежили вплив прозивних імен на формування іміджу особи, її місце в політичному процесі [24].

Об'єктом зацікавлення українських мовознавців стали й прізвиська школярів. Шкільне (учнівське) прізвисько – це «прізвисько, дане учневі або вчителю в школі; такі прізвиська є переважно недовговічними» [16, с. 155]. Марія Наливайко присвятила статтю «Українські дитячі прізвиська» проблемі вивчення шкільних прізвиськ, зібраних у середніх школах Львівщини методом анкетування [7]. Авторка статті зосередила увагу на розкритті соціокогнітивних чинників формування прізвиська школяра на матеріалі неофіційного іменника учнів Львівської області [21]. Ганна Сенік дослідила зібрані методом анкетування прізвиська школярів середніх і старших класів села Першотравневе Комінтернівського району Одеської області. У своїй статті вона проаналізувала близько 160 неофіційних імену-

вань [12]. Ганна Сенік вивчала також студентські неофіційні імена – метою однієї з розвідок стало з'ясування специфіки їхньої мотивації. Матеріалом для статті послугувало 150 прізвиськ, зібраних шляхом анкетування студентів філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [13]. Оксана Данилевська, вивчаючи шкільні реалії в мовній картині світу українських підлітків, за допомогою цільового анкетування школярів, проведеного в різних регіонах України навесні 2006 р., ідеться, зокрема, про результати опитування учнів 5–9 класів Закарпатської та Івано-Франківської областей, зазначає, що характерною особливістю підліткової мовної спільноти є схильність до маркування осіб прізвиськами. Українські підлітки часто вигадують прізвиська і своїм учителям. У праці Оксани Данилевської виокремлено найпоширеніші вторинні номінації школярів і вчителів [3].

Постановка завдання. Неофіційний іменник школяра і методика його аналізу досліджені недостатньо. Для вивчення цієї проблеми використаємо теорію мовної особистості, яку ілюструють три рівні: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і мотиваційний. Вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості учня відображає його *мовна компетенція*, яку розкриваємо через такі ознаки, як *відповідність прізвиськ літературній мові та нелітературним формам*. Завдання: 1) виокремити прізвиська школярів, які відповідають літературній мові та нелітературним формам; 2) розкрити семантику й функціонування виокремлених одиниць. Методи дослідження: анкетування, описовий метод. Підхід до аналізу прізвиськ апробований у попередніх розвідках авторки [20–22].

Джерельною базою слугували відеопелативні неофіційні імена. Матеріал для аналізу зібрано методом анкетування учнів 9–11 класів загальноосвітніх шкіл м. Кам'янка-Бузька, с. Батятичі, смт Запитів Кам'янка-Бузького району Львівської області. У статті наведемо приклади прізвиськ, засвідчені під час опитування школярів упродовж 2009–2012 рр. (150 анкет – орієнтовно по 50 питальників у кожному типі населеного пункту), а також назви, засвідчені в 150 анкетах учнів тих самих населених пунктів (ті ж пропозції щодо типу населеного пункту), опитаних у грудні 2022-го – січні 2023 р. Респонденти відповіли на запитання анкети: «Перелічіть і поясніть прізвиська учнів, яких Ви знаєте». Об'єкт аналізу – 207 назв (120 назв за 2009–2012 рр., 87 назв – 2022–2023 рр.).

Виклад основного матеріалу. У межах цієї статті висвітлено питання мовної компетенції школяра і відповідність прізвиськ літературній мові і нелітературним формам.

Відповідність літературній мові

Олена Селіванова вважає, що одиницею соціальної диференціації мови є *форма існування мови* як зрозумілий усім носіям мови різновид її функціонування, що передбачає системну організацію, комунікативно-прагматичну орієнтацію, відповідні до потреб певної сфери спілкування чи застосування. Головними формами існування мови є літературна мова (стандарт), народно-розмовна мова, койне, територіальні діалекти. Дискусійним надалі є питання щодо розмежування форм існування мови і деяких додаткових лексичних підсистем (як просторіччя, соціальні діалекти (соціолекти), жаргони, аргі, сленг тощо), які деякі дослідники вважають формами існування мови, інші ж – ні, з огляду на відсутність у них особливого звукового устрою і граматики. Літературна ж мова (стандарт) є головною загальнонародною, кодифікованою і регламентованою, культурно обробленою формою існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування народу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію [10]. Юлія Дзябко, аналізуючи семантику одиниці *літературна мова*, вказує на те, що її розкривають семи ‘уніфікованість’, ‘кодифікованість’, ‘загальноприйнятність’, ‘суспільна сфера використання’, які відрізняють її від усіх інших форм існування мови. Терміном-дублетом одиниці *літературна мова* є термін *стандарт* [4].

Серед проаналізованих прізвиськ (2009–2012 рр.) є назви, що відповідають літературній мові, її нормам. Наприклад: *Боцман, Бренд, Калькулятор, Начальник, Онлайн, Піаністка, Професор, Скелет, Стюардеса, Художник* та ін. Семантика імен розкриває характерні риси найменованих осіб. Так, прізвисько *Бренд* вказує на того, хто «модно» одягається, став відомим, очевидно, з огляду на звичку носія одягатися невідповідно до тенденцій моди, виникла така назва на протигагу значенню лексеми *бренд* «екон. Розрекламована марка якогось товару, послуги, нової ідеї» [15]. Назва *Калькулятор* позначає того, хто добре знає математику, див. *калькулятор* «1. Фахівець із калькуляції. 2. Електричний чи електронний прилад для швидкого виконання елементарних математичних операцій» [15]. *Онлайн* – про того, хто «сидить» у інтернеті, очевидно, проводить час «у режимі реального часу; перебуваючи, спілкуючись у мережі “Інтернет”» [15]. Прізвиськом *Професор* школярі вказали на того, хто дуже сер-

йозний у навчанні. Тут реалізовано переносне значення лексеми *професор* – «жарт. Великий знавець якої-небудь справи» [14, т. 8, с. 332]. *Скелет* – так називають худого школяра. Пор.: *скелет* – «перен. Про дуже худу, виснажену людину» [14, т. 9, с. 258].

Серед назв, засвідчених в анкетах за 2022–2023 рр., також виокремлюємо прізвиська, відповідні літературній мові: *Білий, Депутат, Кучерявий, Лисий, Маєстро, Нацист, Писанка, Шило, Фотограф, Француз* та ін. Прізвисько *Депутат* вказує на школяра, який бере активну участь у всьому, пор.: *депутат* «1. Член органу державної влади, обраний виборцями. 2. Обрана або призначена особа, уповноважена для виконання якого-небудь доручення» [15]. Назва *Кучерявий* позначає того, хто має хвилясте волосся, див. *кучерявий* «1. Який закручується (про волосся, шерсть і т. ін.). // у знач. ім. Людина з волоссям, що в’ється» [15]. *Писанка* – через звичку носія прізвиська часто фарбувати волосся. Пор.: значення стійкого вислову *як писанка* – «а) який вражає надзвичайною гармонією барв, ліній і т. ін.; дуже гарний; б) гарний на вроду; дуже вродливий (перев. про жінку, дівчину)» [15]. Прізвиськом *Шило* школярі вказали на особу, яка не може всидіти на одному місці. Див. і тут значення стійких висловів *крутиться, як на шилі (на шило сісти)* – «неспокійно поводити себе, часто міняючи положення тіла» [14, т. 11, с. 452]. *Фотограф* – так називають дівчину, через її звичку знімати відео, робити фотографії, пор.: *фотограф* «Той, хто взагалі фотографує, вміє фотографувати» [14, т. 10, с. 632].

Зв’язок із розмовною мовою. Народнорозмовна мова також є загальнонародною формою існування мови, яка не є внормованою (або кодифікованою) й застосовується в повсякденному житті народу, його побутовій сфері. Розмежовують народно-розмовну мову та розмовний спосіб існування літературної чи народно-розмовної форм мови. Розмовне мовлення є усним способом комунікації, на відміну від писемного, однак і усне, і писемне спілкування може репрезентувати як літературну форму існування мови, так і її народно-розмовний різновид чи їхнє поєднання. Народнорозмовна мова має додаткову лексичну підсистему *просторіччя* [10, с. 326]. Таку думку підтверджує і міркування Марини Навальної про те, що вживану в розмовному мовленні лексику традиційно поділяють на дві групи. До першої належать слова, поширені в розмовному стилі усного літературного мовлення (власне розмовні або розмовно-літературні). Другу групу репре-

зентують лексичні одиниці, об'єднані на основі позанормативності. Це просторічні лексеми, вони не є літературними [6, с. 44].

Про зв'язок із розмовним варіантом української літературної мови свідчать назви (за 2009–2012 рр.): *Бомжик, Дирчик, Довгий, Їжак, Кривий, Мозок, Патик, Патлата, Рижий, Смик* тощо. Подібні назви у словниках маркують позначкою *розм.*, тобто розмовне слово або вислів. Прізвисько *Бомжик* вказує на того, хто лінивий і багатий. Пор.: *бомж* «розм. Людина, яка не має постійного місця проживання, помешкання, певних занять; безпритульний, бездомний; волоцюга» [15]. Припускаємо, метафоричне перенесення назви відбулося за ознакою 'бездіяльність'. Водночас зазначимо, що замість російськомовної абрєвіатури можемо вживати такі відповідники, як розм. *безхатко, безхатник, волоцюга* і под. Назва *Дирчик* позначає того, хто говорить лише про мопеди, їздить на скутері. Зміст лексеми *диркати* «розм. Те саме, що деренчати. // Діючи, утворювати різкі, сухі звуки, що нагадують тріск (про автоматичну зброю, механізми і т. ін.)» [15] уможлиблює зробити висновок про метонімічне перенесення назви. *Довгий* – про того, хто високий. Див. *довгий* «розм. Високий на зріст (про людину)» [15]. За допомогою прізвиська *Їжак* школярі вдалися до порівняння – волосся, як у їжачка. Пор.: переносне значення лексеми *їжак* «2. *перен.*, *розм.* Про коротко підстрижене волосся, що стирчить» [15]. *Мозок* – про розумного школяра. Див. *мозок* «2. *перен.*, *розм.* Розум, розумові здібності» [15].

Про зв'язок із розмовною мовою засвідчили також назви, зібрані у 2022–2023 рр. Розгляньмо приклади: *Дилда, Грязнуля, Клешня, Козак, Конячина, Мультик, Пончик, Рижий, Тушонка, Чижик* і под. Прізвисько *Дилда* вказує на високого школяра, пор.: *дилда* «фам. Те саме, що здоровило» [14, т. 2, с. 276], а *здоровило* – це «розм. Людина, що відзначається силою, міцною будовою і перев. високим зростом» [14, т. 3, с. 547]. Назва *Грязнуля* позначає того, хто не вмивається, порушує правила гігієни, див. *гязний* «розм., рідко. Те саме, що брудний» [15]. *Клешня* – про криворукого носія, пор.: *клешня* «2. *перен.*, *розм.* Рука або нога людини (звичайно велика, незграбна)» [15]. Прізвиском *Козак* школярі вказали на сильного, розумного школяра, див. одне зі значень лексеми *козак* «5. *розм.* Відважний, завзятий, хоробрий чоловік» [15]. Приклад метонімічного перенесення – прізвисько *Пончик*, тому що його носій любить пончики, пор.: *пончик* «розм. Круглий, звичайно

солодкий, пиріжок, смажений в олії, маслі і т. ін.» [14, т. 7, с. 167].

Відповідність нелітературним формам

Зв'язок із просторіччям виявляють неофіційні імена, що засвідчують порушення норм літературної мови як одну з ознак розмовно-побутової комунікації підлітків. У «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» (2012) Анатолія Загнітка дізнаємося, що просторіччя – 1) один зі структурно-функційних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, що, не постаючи обмеженим територіальними або вузькосоціальними рамками, разом із діалектами й жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю; стиль мовлення, що перебуває поза межами літературного мовного стандарту, властивий неосвіченим або малоосвіченим людям, зумовлений використанням множинності просторічних слів і висловів та обмеженістю використання синтаксичних конструкцій (моделей); різновид некодифікованої (нелітературної) розмовної мови з характерним вживанням перекручених слів, зворотів, граматичних форм тощо з погляду граматичних норм, позначених відтінками зниженості, грубуватості, фамільярності; усна некодифікована форма національної мови, якій властивий наддіалектний характер і загальна зрозумілість для мовців. Просторіччя перебуває на межі народно-розмовної мови з літературною як специфічний пласт слів, фразеологізмів, форм, об'єднаних прозорим експресивним забарвленням з відтінками зниженості, згрубілості, фамільярності; 2) те саме, що просторічна лексика; згрубіла, знижена лексика, що є складником загальнонародної мови, але використання якої кваліфікується як неприйнятне в етичному вимірі [5, т. 3, с. 150–151]. Невирішеним залишається питання щодо кваліфікації українсько-російського суржику як однієї з форм просторіччя. Олена Селіванова наголошує на потребі розмежовувати форми існування окремої мови та гібриди двох або більше мов, а введений у науковий обіг термін *форма міксації мов* охоплює піджин, креол, креолізовану мову, змішану мову, суржик і трасянку. Суржик не є лексичною підсистемою української мови, а результатом змішування двох мов, до його складу входять елементи, які не можуть бути зареєстровані в жодному нормативному словнику української мови [11, с. 4–7].

Наведемо приклади прізвиस्क, які засвідчили порушення норм літературної мови під впливом просторіччя (за 2009–2012 рр.). До випадків порушення орфографічних норм зараховуємо тут прізвиська, форма запису яких виявляє зв'язок

з фонетикою російської мови. Це підтверджують назви, які виявляють такі ознаки: 1) м'якість приголосного перед [е], як і в російській мові (пор. твердість відповідного в українській мові): *Технік* (укр. технік); 2) під впливом російської вимови маємо прізвиська: *Білий, Бєлий*. За російсько-українським словником російському *белый* відповідає українське *білий*; 3) ствердіння [ц] (пор. його м'якість в українській мові): прізвисько *Ципа* – від рос. *цыпа, цыпка* замість укр. розм. *ціпка* (курча) і похідних – *ціпочка, ціпонька*. Відхилення від лексичних норм проілюструємо прізвиськами-суржикізмами: *Азабочений* (замість укр. заклопотаний, занепокоєний, стурбований), *Доска* (а не укр. дошка), *Звезда* (маємо укр. зоря, зірка, діал. звізда, поет. зірниця). Зафіксовано також приклади назв, які ілюструють порушення словотвірних норм: *Асвальтоукладчик* (замість укр. асфальтоукладач). Під впливом російської мови, зокрема особливостей вимови слів, замість українського суфікса *-ик* засвідчено відповідник *-ік*: *Мультик*, а замість суфікса *-ист* зафіксовано відповідник *-іст*, як у прізвиську *Каратіст*.

Порушення орфографічних норм є і в анкетах, які школярі заповнювали у 2022–2023 рр.: *Президент* і *Призидент* (нормативна форма лише одна – *президент*); *Чіпсик* (нормативна форма – *чипси*); *Джиджиджу*, *Джидоджиджу* (правильне написання *джіу-джитсу* (японська система самозахисту і нападу без зброї) [18], пор.: рос. відповідник – *джиу-джицу*). Порушення лексичних норм: *Проказник* (замість укр. пустун, штукар, розм. шкода), *Пуля* (а не укр. куля – про швидкого, рухливого школяра), *Семка* (насіння – про зерна соняшника, гарбуза, вживані як ласощі), *Таракан* (тарган), *Хрюша* (*перен., лайл.* свиня – про людину). Порушення граматичних норм, зокрема ненормативного вживання категорії числа іменників, засвідчують прізвиська *Готка-колготка* (множинний іменник – *колготки*) і вже згадане прізвисько *Чіпсик* (теж множинний іменник).

Вплив жаргону. В анкетах школярів за 2009–2012 рр. і 2022–2023 рр. зафіксовано прізвиська, зумовлені впливом жаргону. Це різновид соціолекту, позбавлений елементів інтержаргону, додаткова лексико-фразеологічна система мови, яка містить паралельні найчастіше експресивно-оцінні, стилістично знижені позначення загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі. Психологічним підґрунтям виникнення жаргонів традиційно вважають прагнення певних соціогруп до самоідентифікації, що реалізується в бажанні вразити співрозмовника дотепністю, неординарністю, новизною й експе-

сивністю мовлення, а також у зневазі до усталених мовних норм. Тому для жаргонів здебільшого характерні стилістична зниженість, іронічно-жартівлива чи вульгарна конотативна забарвленість як з позиції їхніх носіїв, так і сторонніх спостерігачів [10, с. 330–331]. В українській соціолінгвістиці термін *соціальний діалект* постає абсолютним синонімом одиниці *соціолект*. На відміну від *територіальних діалектів, соціолекти* не охоплюють фонетичної та граматичної систем мови, а тому деякі мовознавці пропонують не зараховувати їх до форм існування мови, кваліфікуючи як додаткові лексичні підсистеми соціальної диференціації мови для певних форм існування [4]. Наведемо приклади прізвиськ-жаргонізмів: *Ботан, Ботанік, Дятел, Крися, Мажор, Стукачка, Фраєр, Шістка* (2009–2012 рр.), *Батан, Ботанік, Задрот, Краш, Крінж, Мудило, Рофлік* (від *рофл* – жарт) (2022–2023 рр.).

Діалектний вплив на формування неофіційного іменника. Засвідчені в анкетах респондентів прізвиська ілюструють особливості говірок південно-західного наріччя української мови – ознаки наддністрянського, волинського говорів галицько-буковинської та волинсько-подільської групи діалектів. Засобами розрізнення цих говорів стали фонетичні, лексичні ознаки.

Наддністрянський говір. Прізвиська *Боцманєтко* (сміт Запитів Кам'янка-Бузького району) відображає перехід фонем [а] після м'яких приголосних в [е]. Прізвиська *Бузько, Бузьок* (сміт Запитів Кам'янка-Бузького району) – діал. *бузько, бузьок* «лелека» [23, с. 60]; найменування *Коцур* (сміт Запитів Кам'янка-Бузького району) – діал. *коцур* «кіт; старий кіт» [23, с. 151], див. ще польськ. *kosur* [2, с. 55]; ім'я *Фірман* (сміт Запитів Кам'янка-Бузького району) – діал. *фірман* «візник»; див. також діал. *фіра* «віз, підвода» [14, т. 10, с. 601]; прізвисько *Шптриха* (сміт Запитів Кам'янка-Бузького району) – діал. *шптриха* «спиця в колесі» (від польськ. *szprucha*) [2, с. 100].

Волинський говір. Так, на умовній межі волинського і наддністрянського говорів зафіксовано ім'я *Лукатор* (с. Батятичі Кам'янка-Бузького району) – вказує на те, що ненаголошене [о] зазнає «укання», у вимові зближується з [у], пор.: *лока-тор*. Зафіксовано повторно лексичний діалектизм *Бузьок* (с. Батятичі Кам'янка-Бузького району).

Діалектні ознаки в мовленні школярів підтверджують не лише прізвиська, а й відповіді респондентів на запитання анкети. Наведемо спершу приклади за 2009–2012 рр.: *Бєлий* – «тому що в него біле волосся» (сміт Запитів). Пор.: форму родо-

вого відмінка займенника *він* – у *нього*, в анкеті засвідчено відсутність переходу [e] > [o] після [j] та м'яких приголосних; *Бомжик* – «через те що нічо не робе, а багато грошей має» (сміт Запитів), зафіксовано діал. заперечний займенник *нічо* – «нічого» [14, т. 5, с. 430] і форму *не робе*, яка ілюструє те, що внаслідок аналогії до дієслів I дієвідміни в дієсловах II дієвідміни з кореневим наголосом виникли форми з упущеною особовою флексією, що підрівнялися до дієслівних форм I дієвідміни; *Начальний* – «люби всіма командувати» (сміт Запитів). У формах 3-ї ос. однини тепер. часу дієслів II дієвідміни упускається кінцеве [т], оскільки наголос падає на основу дієслова. *Алігаторка* – «тому що *критич* захриплим голосом; зла людина» (сміт Запитів). Форма *критичит* вказує на те, що приголосний [т] у формах 3-ї ос. дієслів тепер. часу твердий. *Фірман* – «бо розвозить капусту на *фірі*» (сміт Запитів), діал. *фіра* – «віз, підвода» [14, т. 10, с. 601]; *Шприха* – «бо худа; бо любить *ровер*» (сміт Запитів), а зах. *ровер* – це «велосипед» [1].

Говіркового впливу зазнали й неофіційні імена, засвідчені в анкетах за 2022–2023 рр. Прізвисько *Смалец* (сміт Запитів) виявляє ствердіння [ц] у кінці слова. Одне із записаних прізвиськ відображає впливи польської мови – *Чоколядний* (м. Кам'янка-Бузька) (від польськ. *czekolada*). Лексичний діалектизм – *Варятка* (с. Батятичі), пор.: вар'ят «діал. Божевільна людина» [15]. В анкетах опитаних: *Імператор* – «бо могутній *хлопака*» (м. Кам'янка-Бузька), пор.: *хлопака* – «діал. хлопець» [14, т. 11, с. 84]; *німий* – «тому що рідко *говоре*» (сміт Запитів), *Хрюша* – «дуже великий – багато *важе*» (сміт Запитів), форми *говоре*, *важе* засвідчують уже згадувану анало-

гію до дієслів I дієвідміни в дієсловах II дієвідміни з кореневим наголосом – форми з упущеною особовою флексією.

Прізвиська-вulgаризми. Твірною основою творення прізвиськ можуть ставати грубі, брутально-лайливі слова і звороти. Подібні назви у словниках маркують позначками *зневажл.*, *презирл.*, *лайл.*: *Корова*, *Лашара*, *Сопля*, *Шкет* (дані за 2009–2012 рр.). Як прізвисько-вulgаризм (за 2022–2023 рр.) зафіксовано назву *Щур* на позначення нечесного школяра. Пор.: *щур* – «те саме, що пацюк 1. // *перен.*, *зневажл.* Про людину лякливої, підлої вдачі» [14, т. 6, с. 102].

Висновки. Зібраний матеріал засвідчує тяглість традиції називання не на ім'я в школі. Показник *відповідність прізвиськ літературній мові і нелітературним формам* диференціює неофіційні імена школярів за дотриманням *норм літературного стандарту*, за належністю до *розмовної мови*, використанням *просторічних, жаргонних, діалектних слів і vulgаризмів*. Здебільшого прізвиська школярів і за 2009–2012 рр., і за 2022–2023 рр. ілюструють зв'язок із нормами літературної мови чи формами розмовної мови. Мовна ситуація на Львівщині – школярі розмовляють українською мовою. Однак у їхньому соціолекті є російські відповідники. Неофіційні імена зазнають впливу російської мови. На прізвиська школярів впливає жаргон. Матеріали опитування школярів 2022–2023 рр. засвідчують оновлення репертуару жаргонних слів у комунікації підлітків (як назви *Краш*, *Крінж*, *Рофлік*). Засвідчено також вплив діалектного мовлення на формування іменника. Роль vulgаризмів у формуванні неофіційного іменника учнів незначна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільний тлумачний словник. Новітній онлайн-словник української мови (2013–2018). URL: <http://sum.in.ua/f/rover>
2. Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області. Мюнхен, 1965. 103 с.
3. Данилевська О. М. Мовна ситуація в українській шкільній освіті на початку ХХ століття : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «українська мова». Київ, 2020. 525 с.
4. Дзябко Ю. Зміст поняття *форми існування мови* в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика. Ч. 1* / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Варшава – Львів – Мюнхен. Lublin : Wdawnictwo KUL, 2019. С. 59–73.
5. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012.
6. Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
7. Наливайко М. Я. Українські дитячі прізвиська. *Новітня філологія*. 2005. Т. 1. С. 109–113.
8. Процик І. Р. «Як кожен футболіст, мав своє прізвисько». Неофіційні найменування українських гравців, які виступали у футбольних чемпіонатах після відновлення незалежності України. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 53. С. 41–54.
9. Процик І. Р. Мій сусід Газ та інші львівці, або Прізвиська футболістів львівських «Карпат». *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 22–36.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
11. Селіванова О. Проблема форм міксації мов у соціолінгвістиці. *Мова і суспільство* / гол. ред. Галина Мацюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. Вип. 2. С. 3–10.
12. Сенік Г. В. Особливості ідентифікації особистості в шкільному колективі. *Записки з українського мовознавства*. 2014. Вип. 21. С. 25–30.
13. Сенік Г. В. Мотиваційний аспект студентських прізвиськ. *Записки з українського мовознавства*. 2021. Вип. 28. С. 130–138.
14. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
15. Словник української мови online : у 20 т. Т. 1–14 (А-ПРЕФЕРЕНЦІЯ) / Укр. мовно-інформац. фонд НАН України, 2015–2024. URL: <https://sum20ua.com>
16. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
17. Соловійова Т. О. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... д-ра філософії / Кривор. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2022. 236 с.
18. Український лінгвістичний портал «Словники України» online. URL: <https://corp.ulif.org.ua/dictua/>
19. Форманова С. В. Інвективна семантика прізвиськ українських політиків. *Записки з ономастики*. 2014. Вип. 17. С. 248–255.
20. Чучвара А. П. Діалектний вплив на формування прізвиськ у соціогрупі «школяр». *Записки з українського мовознавства = Opera in linguistica ukrainiana*. 2013. Вип. 20. С. 161–168.
21. Чучвара А. П. Соціокогнітивні чинники формування прізвиська школяра (на матеріалі неофіційного іменника учнів Львівської області) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.
22. Чучвара А. Вплив просторіччя на формування прізвиськ у соціогрупі «школяр». *Мова і суспільство* / гол. ред. Галина Мацюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 7. С. 85–92.
23. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів ; Нью-Йорк, 2008. 288 с.
24. Шульська Н. М., Зінчук Р. С. Неофіційна політична комунікація в мові сучасних медіа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2023. № 59. Т. 3. С. 99–103.

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.7>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

MAIN TRENDS IN THE STUDY OF ENGLISH MARITIME TERMINOLOGY

Корнєлаєва Є.В.,

*orcid.org/0000-0001-9516-1963**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри філології**Одеського національного морського університету*

Стаття присвячена висвітленню основних тенденцій у дослідженні англійської морської термінології. У ході аналізу було виокремлено декілька аспектів аналізу обраної галузевої терміносистеми. Семантичний напрям дослідження дозволяє розглядати значення та використання морських термінів у мовленні, вивчаючи їхні взаємозв'язки та специфіку. Зазначений аспект сприяє точному розумінню мовленнєвих конструкцій у морській галузі. Структурний аналіз досліджує будову морської термінології, включаючи морфологічний, синтаксичний та лексико-семантичний аспекти. Цей напрям важливий для розкриття системи та функціонування термінів у морській галузі. Когнітивний підхід дозволяє вивчити сприйняття та розуміння мовлення про морську справу, а також виявити когнітивні процеси, які відображаються у мовній термінології, що сприяє кращому розумінню утворення та використання термінів у цій галузі. Контекстуальний напрям дослідження зосереджується на використанні морських термінів у специфічних областях морської справи, що допомагає розкрити відтінки використання термінів у реальних ситуаціях та сприяє покращенню комунікації між фахівцями. Міжкультурний аспект дослідження вивчає взаємозв'язки між мовними термінами у різних культурах та мовних спільнотах, що має неабияке значення для розуміння різниць та схожостей у використанні морських термінів у міжнародному спілкуванні. В цілому, дослідження англійської морської термінології з цих різних напрямів допомагає розширити знання про мовленнєве спілкування у морській галузі, покращити ефективність використання мовних засобів у цій сфері та сприяти міжкультурній взаємодії між фахівцями з різних країн. Перспективу проведеного дослідження вбачаємо в детальному аналізі найбільш перспективного, на наш погляд, напрямку, а саме – вивчення англійської морської термінології в аспекті міжкультурної комунікації та перекладу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, морська галузь, термін, термінологія.

The article is devoted to highlighting the main trends in the study of English maritime terminology. In the course of the analysis, several aspects of the study of the selected branch of terminological system were singled out. The semantic direction of the research allows to consider the meaning and use of marine terms in speech, studying their relationships and specificity. This aspect contributes to the accurate understanding of speech constructions in the maritime industry. Structural analysis examines the structure of maritime terminology, including morphological, syntactic and lexical-semantic aspects. This direction is important for the disclosure of the system and the functioning of terms in the maritime industry. The cognitive approach allows you to study the perception and understanding of maritime speech, as well as to identify cognitive processes that are reflected in linguistic terminology, which contributes to a better understanding of the formation and use of terms in this field. The contextual direction of research focuses on the use of maritime terms in specific areas of maritime affairs, which helps to reveal the nuances of the use of terms in real situations and contributes to the improvement of communication between specialists. The cross-cultural aspect of the study studies the relationships between language terms in different cultures and language communities, which is of great importance for understanding the differences and similarities in the use of maritime terms in international communication. In general, the study of English maritime terminology from these different directions helps to expand knowledge about speech communication in the maritime industry, to improve the effectiveness of the use of linguistic means in this field, and to promote intercultural interaction between specialists from different countries. We see the perspective of the conducted research in a detailed analysis of the most promising, in our opinion, direction, namely, the study of English maritime terminology in the aspect of intercultural communication and translation.

Key words: intercultural communication, maritime industry, term, terminology.

Постановка проблеми. Оскільки Велика Британія є острівною державою, реалії, пов'язані з морем, завжди мали для неї першорядне значення. Економічний розвиток, міць та процві-

тання країни століттями залежали від успішного розвитку флоту, підкорення нових земель, транспортування вантажів морем. Судноплавство та навігація завжди займали важливе місце у житті

держави. Відомо, що розвиток будь-якої сфери неодмінно супроводжується розвитком відповідної галузі мови. Тому аналіз морської термінології дозволяє отримати відомості про картину світу англомовного соціуму.

Англійська мова є мовою міжнародного спілкування у цілому та у сфері мореплавства і морської справи зокрема. Правильне розуміння та використання морської термінології є важливим для забезпечення безпеки мореплавства. З появою нових технологій у морській галузі з'являються нові терміни та поняття, які потребують дослідження та узгодження їх значень. Слід відзначити також міждисциплінарний характер морської термінології, оскільки вона включає в себе елементи не лише мовознавства, а й технічних наук, юридичних аспектів та інших галузей.

Отже, дослідження англомовної морської термінології має велике теоретичне значення як для лінгвістики загалом, оскільки тенденції розвитку обраної терміносистеми відображають особливості розвитку англійської мови загалом, так і практичну цінність для фахівців у морській галузі. Багатий словниковий склад англійської мови постійно змінюється та збагачується, відображаючи ті процеси, які відбуваються у різних сферах життєдіяльності людей, у тому числі в кораблебудуванні та мореплаванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Англомовна морська термінологія неодноразово була об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених. Її досліджували в аспекті походження [3], семантики [4], функціонування у різножанровому дискурсі [6], методики викладання [2] та перекладу [7]. Проте, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження англомовної морської термінології, які б детально охоплювали всі аспекти цієї складної теми, або хоча б окреслювали головні напрями досліджень цієї сфери.

Для розуміння й вивчення англомовної морської термінології потрібні більш широкі та комплексні дослідження, які охоплювали б усі аспекти цієї галузі мовознавства. Такі дослідження могли б допомогти виявити загальні закономірності, спільні риси та відмінності у використанні морських термінів, а також виявити нові тенденції та особливості в цій галузі.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у висвітленні основних тенденцій у дослідженні англомовної морської термінології.

Виклад основного матеріалу. Основні тенденції дослідження англомовної морської термінології включають наступні аспекти.

Семантичний аналіз термінів, який передбачає вивчення значень та використання морських термінів у контексті мореплавства та морської справи. Це дослідження дозволяє зрозуміти еволюцію термінів, їхню семантику та використання в практичних цілях.

Одним із напрямів семантичних досліджень є вивчення явища багатозначності у морській термінології. У морських термінах, так само, як й у термінах інших галузей, відбуваються певні лексико-семантичні процеси, одним з яких є багатозначність. Зазвичай під багатозначністю розуміється вираз одним терміном кількох значень, різних явищ, соціальних відносин, предметів та його ознак. У словниках морських термінів, враховуючи їхню багатозначність, повинні відображатися значення, пов'язані з мореплаванням, судноплаванням та ін. Багатозначність у морській термінології ґрунтується на широті поняття за мірою збільшення смислового навантаження цих термінів підвищуються і його можливості розширити своє значення. Омонімія в морській термінології з'являється на основі внутрішніх законів мови. Синонімія в морській термінології ґрунтується на факторі смислової спільності. Повна заміненість бачиться як особливість, властива цим термінам. Поняття, що виражаються в результаті явища антонімії в морській термінології, виступають у зв'язку з трудовою діяльністю людей, що працюють у морі, і навколишнім світом.

Отже, семантичний аналіз англомовної морської термінології полягає в дослідженні значень та використання термінів, які використовуються у сфері мореплавства та морської справи. Він спрямований на розуміння еволюції термінів, їхню семантику та використання в практичних цілях. В ході семантичного аналізу дослідники звертають увагу на те, як терміни використовуються у конкретних контекстах морської діяльності, як їхні значення можуть змінюватися відповідно до ситуації, а також на специфічні особливості термінів, які відображають процеси та об'єкти у морській галузі. Семантичний аналіз допомагає встановити точне тлумачення та використання морських термінів, що сприяє ефективному спілкуванню між фахівцями у цій галузі та покращує безпеку та ефективність морського сполучення.

Структурний аналіз передбачає вивчення мовних особливостей та структури морської термінології, включаючи морфологію (будову морських термінів, у тому числі префіксів, суфіксів та інших морфем, які використовуються для утворення нових термінів у цій галузі); синтаксис (вивчення

способів поєднання морських термінів у реченнях та виразах, а також встановлення взаємозв'язків між термінами у складних конструкціях).

Таким чином, структурний аналіз англomовної морської термінології дозволяє краще зрозуміти будову та функціонування термінів у цій галузі, що сприяє ефективному використанню мовних засобів у спілкуванні між фахівцями морського галузі.

Когнітивний підхід передбачає дослідження того, як морська термінологія впливає на когнітивні процеси сприйняття та розуміння понять у морській галузі. Когнітивний підхід до дослідження англomовної морської термінології спрямований на вивчення та розуміння способів, якими люди сприймають, зберігають, обробляють та використовують мовну інформацію про морську галузь. Цей підхід базується на ідеї, що мовлення та мовні терміни відображають когнітивні процеси людини, такі як сприйняття, увага, пам'ять, мислення та розуміння [1]. У контексті дослідження англomовної морської термінології, когнітивний підхід дозволяє вивчити, як люди утворюють, організовують та використовують мовні структури, що використовуються у морській галузі. Наприклад, дослідники можуть аналізувати способи, якими люди уявляють собі морські об'єкти та процеси, як ці уявлення впливають на використання мови.

Крім того, когнітивний підхід дозволяє вивчити механізми сприйняття та розуміння морської термінології, у тому числі процеси асоціації, класифікації, аналогії та метафоричного мислення, що допомагає зрозуміти, як люди організовують свої знання про морську галузь у своїй ментальній моделі світу. Застосування когнітивного підходу до дослідження англomовної морської термінології дозволяє отримати більш глибоке розуміння процесів мовлення та сприйняття в контексті морської справи, що може бути корисним для подальшого вдосконалення та використання мовних засобів у цій галузі.

Контекстуальний аналіз передбачає вивчення термінологічних одиниць у різних контекстах морської діяльності, таких як навігація, технічне обслуговування суден, безпека на морі тощо. Контекстуальний напрям дослідження англomовної морської термінології орієнтується на вивчення використання морських термінів у конкретних ситуаціях та контекстах морської діяльності. Цей напрям дослідження зосереджується на тому, як терміни використовуються у специфічних областях морського галузі, які можуть варіюватися залежно від контексту.

Дослідження в контекстуальному напрямі може включати аналіз термінів, які використовуються у різних галузях морської справи, таких як навігація, метеорологія, суднобудування, а також у різних видів суден та обладнання. Дослідження може також включати вивчення специфічних виразів та термінів, які використовуються у конкретних ситуаціях на суднах, у портах, під час морських операцій тощо.

Контекстуальний підхід дозволяє краще зрозуміти та використовувати морську термінологію у реальних ситуаціях, сприяє збагаченню мовлення фахівців у морській галузі та підвищенню ефективності спілкування в цій сфері. Крім того, дослідження контекстуального використання морських термінів може допомогти в удосконаленні навчальних та професійних програм з морської справи, а також в удосконаленні комунікації між фахівцями у цій галузі.

Міжкультурний аспект передбачає дослідження взаємозв'язків між англomовною морською термінологією та термінологією інших мов, а також вивчення впливу культурних особливостей на сприйняття та використання термінів. Це дослідження спрямоване на розуміння та аналіз того, як морська термінологія відрізняється чи співпадає в різних культурах, які вимоги до її використання інші в різних мовних середовищах.

Міжкультурний аспект дослідження морської термінології також включає вивчення культурних та історичних аспектів, які вплинули на формування та розвиток морської термінології в різних мовних традиціях. Наприклад, терміни, пов'язані з морськими обрядами чи традиціями, можуть мати різний відтінок значень в різних країнах та культурах.

Крім цього, дослідження міжкультурного аспекту морської термінології допомагає виявити та зрозуміти різноманітність підходів до використання та сприйняття термінів у різних культурах, що може бути корисним для міжнародного спілкування у морській галузі. Цей напрям дослідження може виявити схожість або відмінність у мовних структурах та використанні термінів у різних культурах, що сприяє покращенню співпраці та розумінню між фахівцями з різних країн.

Значений аспект також охоплює переклад термінів. Переклад у галузі морської справи має велику актуальність, оскільки мовлення про море та морську діяльність є важливою складовою спілкування у цій галузі. Правильне розуміння та використання морської термінології у міжнародному спілкуванні допомагає уникнути непорозуміння та помилок, забезпечуючи ефективну кому-

нікацію між фахівцями з різних країн. Переклад морських термінів також важливий для навчання та освіти в цій галузі, а також для безпеки та ефективності морських операцій. Наприклад, у разі аварії на морі або під час навігації точний розуміння та використання термінів може врятувати життя та запобігти небезпеці.

Таким чином, актуальність перекладу у галузі морської справи полягає в забезпеченні гладкого та ефективного спілкування між фахівцями, уникненні непорозуміння та помилок, підвищенні безпеки та ефективності морських операцій, а також в підтримці навчання та освіти в цій важливій галузі.

Отже, дослідження міжкультурного аспекту англійської морської термінології важливо для розширення знань про специфіку мовленнєвого спілкування у морській галузі та покращення міжкультурної взаємодії між фахівцями у цій галузі.

Етимологічний аспект дослідження морської термінології в англійській мові передбачає аналіз походження термінів. Хоча значна кількість слів, що належать до морської тематики, має англосаксонське походження, їх велика частина запозичена з інших індоевропейських мов: латинської, французької, грецької, голландської, іспанської, а також давньоскандинавських мов. Афіксація та словоскладання є найпродуктивнішими способами утворення слів морської тематики. Способи словотвору продовжують впливати на морські терміни, споконвічно англійські або запозичені, надаючи їм нових значень, розширюючи цим словниковий запас англійської мови [Шерстюк].

Ці тенденції в дослідженні англійської морської термінології сприяють розширенню знань про мовні та термінологічні особливості у галузі мореплавства, підвищенню якості комунікації між фахівцями цієї галузі та покращенню безпеки та ефективності морського сполучення.

Висновки. Підсумовуючи дослідження англійської морської термінології з окреслених різ-

них напрямів – семантичного, структурного, когнітивного, контекстуального та міжкультурного, можна зробити наступні загальні висновки. Семантичний напрям дослідження дозволяє розглядати значення та використання морських термінів у мовленні, вивчаючи їхні взаємозв'язки та специфіку. Це важливо для точного розуміння мовленнєвих конструкцій у морській галузі. Структурний аналіз досліджує будову морської термінології, включаючи морфологічний, синтаксичний та лексико-семантичний аспекти. Цей напрям важливий для розкриття системи та функціонування термінів у морській галузі. Когнітивний підхід дозволяє вивчити сприйняття та розуміння мовлення про морську справу, а також виявити когнітивні процеси, які відображаються у мовній термінології, що сприяє кращому розумінню утворення та використання термінів у цій галузі. Контекстуальний напрям дослідження зосереджується на використанні морських термінів у специфічних областях морської справи, що допомагає розкрити відтінки використання термінів у реальних ситуаціях та сприяє покращенню комунікації між фахівцями. Міжкультурний аспект дослідження вивчає взаємозв'язки між мовними термінами у різних культурах та мовних спільнотах, що має неабияке значення для розуміння різниць та схожостей у використанні морських термінів у міжнародному спілкуванні.

В цілому, дослідження англійської морської термінології з цих різних напрямів допомагає розширити знання про мовленнєве спілкування у морській галузі, покращити ефективність використання мовних засобів у цій сфері та сприяти міжкультурній взаємодії між фахівцями з різних країн.

Перспективу проведеного дослідження вбачаємо в детальному аналізі найбільш перспективного, на наш погляд, напряму, а саме – вивчення англійської морської термінології в аспекті міжкультурної комунікації та перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стасюк Т.В. Основні метапоняття соціокогнітивного термінознавства: терміноконцепт. *“Kluczowe aspekty naukowej działalności – 2013”*: *Materiały IX Międzynarodowej naukowipraktycznej konferencji*. 2013. Przemyśl, 10. С. 33–35.
2. Хроленко О. А. Особливості застосування когнітивно-комунікативного підходу до навчання майбутніх судноводіїв англійської професійної лексики. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського = Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*: наук. журнал. Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2022. № 1 (138). С. 87–93.
3. Шерстюк О.І. Походження морських термінів в англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2020, № 46, том 2. С. 193–197.
4. Vocanegra-Valle A. Maritime English. In C. A. Chapelle (Ed.), *The encyclopedia of applied linguistics*. Hoboken, NJ: Blackwell. 2013.
5. Cutler D., Cutler T. Dictionary of Naval Terms. Annapolis: Naval Institute Press, 2005. 272 p.

6. Jurkovic V. Maritime English Vocabulary in Feature Films: *The Perfect Storm* (2000) and *Master and Commander* (2003). 2015. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/tesj.220> (дата звернення: 22.02.2024).
7. Kryzhanovska Ye.H. The peculiarities of the translation English maritime terms into Ukrainian language. «Young Scientist». № 2 (54) • February, 2018. P. 201–204.
8. Online Etymological Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Palmer J. Jane's Dictionary of Naval Terms. L.: Macdonald and Jane's, 1975. 342 p.
10. Skeat W. W. The Concise Dictionary of English Etymology. Ware: Wordsworth Editions, Ltd., 1994. 633 p.

УДК 811:37.018.43:004

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.8>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

CURRENT TRENDS IN THE IMPLEMENTATION OF DISTANCE EDUCATION IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Костенко Н.І.,

orcid.org/0000-0002-6810-9104

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальних технологій, завідувач кафедри соціальних технологій

Вінницького соціально-економічного інституту

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Турчин А.І.,

orcid.org/0000-0002-1690-8967

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Рачковський О.В.,

orcid.org/0000-0001-6743-3845

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Пряницька В.Б.,

orcid.org/0000-0001-6710-5227

старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Шумейко Л.В.,

orcid.org/0000-0003-2410-3867

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

У статті визначаються сучасні тенденції впровадження дистанційної освіти під час викладання іноземної мови. Визначено, що використання технологій дистанційного навчання підвищує та покращує ефективність навчального процесу, що значною мірою залежить від підготовки викладачів до проведення дистанційного навчання та готовності студентів навчатися онлайн. Обґрунтовано, що дистанційна освіта – це форма здобуття знань і вмінь на відстані шляхом інформатизації з використанням усіх технологій навчання. Розглянуто основні переваги та недоліки дистанційної освіти. Зазначено, що більшість методів, які використовуються з допомогою Інтернету, розподіляються на дві основні групи: самостійне навчання з використанням наданих матеріалів та дистанційне навчання через спілкування з викладачем за допомогою сучасних засобів комунікації: вебінари, Skype-конференції, Zoom, онлайн-сесії через електронну пошту, мобільний обмін повідомленнями. Охарактеризовано інтерактивний ресурс LearningApps.org, який передбачає застосування навчальних інтерактивних модулів для використання у навчальному процесі. Звернуто увагу на використання під час дистанційної освіти мультимедійних засобів. Акцент зроблено на сучас-

ному і досить потужному засобі навчання іноземної мови, а саме Веб-квести. Веб-квести – це проблемне завдання, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси мережі Інтернет. Зауважено, що досить інтенсивно впроваджується та дуже добре себе зарекомендував під час дистанційної освіти метод проєктів. Основною метою методу проєктів є інтеграція професійної підготовки з різних навчальних дисциплін для встановлення більш міцних міжпредметних зв'язків, а також для більш тісної взаємодії теорії з практикою в педагогічній діяльності. Аргументовано, що досить активно в систему дистанційної освіти впроваджується метод-кейсів. Метод кейсів виступає засобом підвищення ефективності формування у студентів умінь та навичок ділового спілкування.

Ключові слова: дистанційна освіта, здобувачі вищої освіти, методи, інтернет-технології, інтерактивні технології.

The article identifies current trends in the implementation of distance education in teaching a foreign language. It is determined that the use of distance learning technologies increases and improves the efficiency of the educational process, which largely depends on the preparation of teachers for distance learning and the readiness of students to study online. It is substantiated that distance education is a form of acquiring knowledge and skills at a distance through informatization using all learning technologies. The main advantages and disadvantages of distance education are considered. It is noted that most of the methods used via the Internet are divided into two main groups: self-study using the materials provided and distance learning through communication with the teacher using modern means of communication: webinars, Skype conferences, Zoom, online sessions via e-mail, mobile messaging. The interactive resource LearningApps.org is characterized, which provides for the use of interactive learning modules for use in the educational process. Attention is drawn to the use of multimedia in distance education. The emphasis is placed on a modern and quite powerful tool for teaching a foreign language, namely WebQuests. Web quests are a problematic task for which information resources of the Internet are used. It is noted that the project method is being implemented quite intensively and has proven itself very well in distance education. The main purpose of the project method is to integrate professional training in various disciplines to establish stronger interdisciplinary links, as well as to interact more closely with theory and practice in teaching. It is argued that the case study method is being introduced into the distance education system quite actively. The case method is a means of increasing the effectiveness of developing students' business communication skills.

Ключові слова: distance education, higher education students, methods, Internet technologies, interactive technologies.

Постановка проблеми. Питання впровадження дистанційного навчання у викладання іноземних мов та визначення сучасних тенденцій набуває сьогодні все більшої актуальності. Особливо в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення в нашу країну країни-агресора викладачі почали активно впроваджувати дистанційне навчання. Вивчення іноземної мови та досягнення високого рівня в ній забезпечує можливість орієнтуватися в сучасному інформаційному середовищі, знаходити інформацію, пов'язану з професійною діяльністю та впевнено спілкуватися з іноземними фахівцями, адже володіння іноземною мовою розширює можливості та допомагає повноцінно інтегруватися у світову спільноту. Для багатьох це стає передумовою успішної кар'єри та запорукою успіху.

Використання технологій дистанційного навчання підвищує та покращує ефективність навчального процесу, що значною мірою залежить від підготовки викладачів до проведення дистанційного навчання та готовності студентів навчатися онлайн. Не менш важливим для ефективного навчального процесу в умовах дистанційного навчання є науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематикою впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій у ЗВО займалися: А. Андрєєв, В. Кухаренко, Є. Полат, О. Рибалко, А. Хуторський.

Особливості впровадження та розвитку дистанційної освіти визначали: Г. Рамбле, Д. Кіган, А. Кларк, М. Томсон – серед зарубіжних науковців та О. Андрєєв, Г. Козлакова, В. Олійник – серед вітчизняних.

Ж. Аношкіна, В. Дугарциренова, А. Назаренко присвятили свої роботи проблематиці впровадження дистанційного навчання під час викладання іноземної мови. Проте не є дослідженими сучасні тенденції впровадження дистанційного навчання під час вивчення іноземної мови.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сучасних тенденцій впровадження дистанційної освіти під час викладання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Активне впровадження дистанційної освіти в навчальний процес спочатку в умовах пандемії коронавірусу, пізніше в умовах повномасштабної війни, а також у зв'язку з інтеграцією до європейського освітнього простору є перспективним та надзвичайно актуальним напрямком розбудови сучасної вищої освіти.

Про дистанційне навчання в Україні говорять з початку 2000 року. Того ж року Міністерство освіти України затвердило концепцію розвитку дистанційного навчання в Україні. Згідно з цією концепцією, дистанційна освіта розглядається як форма навчання, що має бути рівноцінною з денною, вечірньою, заочною та екстернатною формами навчання. Вона реалізується переважно за допомогою технологій дистанційного нав-

чання. Тобто можемо зазначити, що дистанційна освіта дає можливість отримати необхідну освіту і знання на відстані від навчального закладу, використовуючи освітні технології та різні засоби комунікації.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначається, що дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

В. Кухаренко розглядає дистанційне навчання як форму здобуття знань і вмінь на відстані шляхом інформатизації з використанням усіх технологій навчання. Також науковець вважає, що дистанційне навчання являє собою сукупність інформаційних технологій, з допомогою яких здобувач вищої освіти отримує основний обсяг матеріалу завдяки інтерактивній взаємодії, під час якої є присутньою самостійна робота студентів, контроль та оцінювання знань, умінь і навичок з боку викладача [2, с. 42].

М. Гупал пише, що дистанційне навчання – це синтетична, інтегральна, гуманістична форма навчання, яка базується на використанні широкого спектру традиційних і нових інформаційних технологій та їх технічних засобів, які використовуються для постачання навчального матеріалу, його самостійного вивчення, діалогового обміну між викладачем і студентом, причому процес навчання у загальному випадку некритичний до їх розміщення в просторі і в часі, а також до навчального закладу [3, с. 370].

Аналіз наукових джерел дозволив визначити, що науковці у своїх дослідженнях виділяють переваги та недоліки дистанційної освіти.

Так, наприклад, С. Шумаєва серед переваг дистанційного навчання виокремила наступні:

- посилення зацікавленості у власній освіті;
- збільшення обсягу доступної інформації;
- отримання можливості спілкування з професіоналами, однодумцями, консультування у фахівців високого рангу;
- збільшення евристичної складової навчального процесу;
- зростання інтенсивності навчання;
- поліпшення психологічного настрою;
- скорочення терміну засвоєння матеріалу;
- можливість отримання освіти незалежно від віку, соціального стану, часу та місця перебування [4].

В свою чергу науковиця Л. Лимар виокремила ряд недоліків:

1. Абсолютна залежність організації процесу навчання від стану мережі Інтернет та технічних засобів. Відсутність з'єднання Інтернету чи несправний гаджет унеможливує роботу онлайн.

2. Психологічна неготовність студентів і викладачів до такого формату занять.

3. Низький рівень інформаційно-технічної освіти викладачів.

4. Контроль за академічною доброчесністю.

5. Практичне навчання студентів фахових спеціальностей асоціюється з практичними заняттями-лабораторними та семінарськими заняттями, які потребують обладнання, а також практики.

6. Наявне негативне ставлення до дистанційного навчання як такого, що не забезпечує належний рівень освіти.

В умовах дистанційної освіти викладачі іноземної мови почали пошук методів та засобів для того, щоб забезпечити якомога якісніше навчання студентів.

Більшість методів, які використовуються з допомогою Інтернету, можна розділити на дві основні групи: самостійне навчання з використанням наданих матеріалів та дистанційне навчання через спілкування з викладачем за допомогою сучасних засобів комунікації: вебінари, Skype-конференції, Zoom, онлайн-сесії через електронну пошту, мобільний обмін повідомленнями тощо [5].

Загальна ефективність дистанційного навчання залежить від низки факторів:

- використання нових і традиційних технологій навчання;
- ефективності та можливості зворотного зв'язку;
- ефективності викладання та взаємодії між тим, хто навчається, і тим хто викладає;
- ефективності використовуваних методів і професіоналізму викладача;
- особистої мотивації того, хто навчається [6].

Дуже популярними серед викладачів іноземної мови є інтерактивні ресурси навчання. Особливу увагу науковців привертає інтерактивний ресурс LearningApps.org, який передбачає застосування навчальних інтерактивних модулів для використання у навчальному процесі. Викладачам пропонуються спеціальні шаблони для створення вправ зі своїми мовленнєвими контентами (включаючи аудіо- та відеофайли) та їх інтеграції до сценарію навчання (мовленнєвих) (Choose the right item, Match the pictures with the words, Fill in

the gaps, etc.); умовно-мовленнєвих та мовленнєвих (Make up a dialogue (or Put the lines in the right order) etc.). Цей інтерактивний додаток містить завдання різного ступеня складнощів для будь-якого рівня володіння іноземною мовою. Вкладка My classes дозволяє організувати самостійну роботу в окремих групах [7].

Наступним дієвим методом навчання іноземної мови в умовах дистанційної освіти є використання мультимедійних засобів. Методичні переваги навчання іноземній мові за допомогою мультимедійних засобів свідчать, що цей метод має більший ступінь інтерактивного навчання, дає можливість обирати темп та рівень завдань, покращує швидкість засвоєння граматичних конструкцій та накопичення словникового запасу. Також до технічних переваг цього методу можна віднести можливість використання інтерактивних відео- та аудіо роликів при навчанні усному мовленню. Демонструючи схеми, фото та малюнки за тематикою мовного спілкування, реалізується принцип наочності. Запровадження мультимедійних технологій створює умови для інтерактивного спілкування, що на сьогоднішній день є найважливішою складовою навчального процесу. Використовуючи мультимедійні технології викладач може подати інформацію в абсолютно новій та ефективній формі, зробити її більш повною, цікавою та наближеною до тематики спілкування, що вивчається. Мультимедійні засоби дозволяють задіяти майже всі органи чуття студентів, поєднуючи друкований текст, графічне зображення, рухоме відео, статичні фотографії та аудіозапис, створюючи «віртуальну реальність» справжнього спілкування. Доведено, що застосування мультимедійних матеріалів та комп'ютерних мереж скорочує час навчання майже втричі, а рівень запам'ятовування через одночасне використання зображень, звуку, тексту зростає на 30–40 відсотків [8, с. 137].

Сучасним і досить потужним засобом навчання іноземної мови на сьогоднішній день є використання Веб-квестів.

Веб-квести – це проблемне завдання, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси інтернету. Це формат заняття, орієнтований на розвиток пізнавальної, пошукової діяльності, під час якого значна частина інформації здобувається через ресурси Інтернету. Вперше модель Веб-квесту була представлена викладачем університету Сан-Дієго Берні Доджем у 1995 році. Сьогодні ця технологія використовується як найбільш вдалий спосіб використання Інтернету на заняттях [3, с. 372].

Технологія Веб-квесту має практичну значимість:

- формується і проявляється комунікативна компетенція;
- можливе оцінювання рівня сформованості компетентностей;
- у студентів формується мовна компетентність у вирішенні проблем, відбувається освоєння способів діяльності [3, с. 372].

Характерні особливості Веб-квесту, що відрізняють його від інших технологій:

- 1) попереднє визначення ресурсів, в яких є інформація, необхідна для розв'язання проблем;
- 2) визначення порядку дій, які має виконати студент для одержання необхідного результату;
- 3) обов'язковий перелік тих знань, умінь і навичок, яких можуть набути студенти після виконання Веб-квесту;
- 4) визначення критеріїв оцінки виконаних завдань [3, с. 372].

Досить інтенсивно впроваджується та дуже добре себе зарекомендував під час дистанційної освіти метод проєктів.

Основна мета методу проєктів – інтегрувати професійну підготовку з різних навчальних дисциплін для встановлення більш міцних міжпредметних зв'язків, а також для більш тісної взаємодії теорії з практикою в педагогічній діяльності. Виховна цінність методу проєктів полягає у використанні самостійної проєктувальної діяльності студентів як важливого засобу їх професійного становлення та формування таких особистісних якостей, таких як працездатність, цілеспрямованість, креативність, комунікативна культура [9, с. 15].

Закордонні науковці вважають, що метод проєктів дозволяє вирішити наступні методичні завдання: актуалізувати міжпредметні зв'язки у процесі навчання; більш повно реалізувати взаємозв'язок теорії та практики в навчально-професійній діяльності; підвищити рівень засвоєння знань і умінь; підвищити активність студентів як суб'єктів навчального процесу, підсилити роль самоосвіти, самонавчання, саморозвитку; цілеспрямовано формувати професійну компетентність [10].

До головних особливостей методу проєктів відносяться: інтегрованість, проблемність і контекстність. Інтегрованість означає оптимальний синтез концепцій засвоєння знань і теорій, що склалися у системі освіти. Проблемність характеризує проблемний характер методичних задач, що розв'язують студенти. Контекстність означає інтеграцію навчальної, наукової та практичної діяльності майбутніх фахівців [11].

Досить активно в систему дистанційної освіти впроваджується метод-кейсів. Метод кейсів виступає засобом підвищення ефективності формування у студентів умінь та навичок ділового спілкування. В основі кейс-технології лежить ідея інтегративності, яка розуміється як можливість і необхідність врахування й об'єднання в цілісній технології навчання наступних найістотніших вимог: активізації пізнавальної діяльності студентів, застосування індивідуальних і групових форм роботи, розвиток автономності студентів, моделювання професійного спілкування, поєднання комп'ютера з іншими засобами навчання [9, с. 16].

Однією з основних особливостей роботи з діловими ситуаціями є їхній широкий міждисциплінарний характер. Займаючись аналізом конкретної ділової ситуації, студенти мають осмислити матеріал, запропонований у кейсі, самостійно виявити проблему та запропонувати її вирішення. Таким чином, забезпечується розвиток самостійності та ініціативи, вміння орієнтуватися у широкому колі питань, пов'язаних із різними аспектами професійної діяльності [12].

Навчання ділового спілкування з використанням кейс-технології потребує розвитку таких професійно-комунікативних умінь, як:

- вміння сприймати та оцінювати інформацію, що надходить у вербальній та невербальній формі;
- вміння проводити діагностику та аналіз проблеми;
- вміння формулювати та логічно будувати висловлювання з дотриманням норм мови;
- уміння брати участь у дискусії;
- вміння брати участь в ухваленні колективного рішення [13].

Отже, до переваг дистанційного навчання можна віднести: можливість підлаштувати темп навчання під власні потреби, виявлення зон розвитку студентів, можливість багаторазового перегляду навчального матеріалу, зниження розумового та фізичного навантаження та розвиток навичок самонавчання (навчання вчитися).

Однак, окрім переваг, існують і певні недоліки впровадження дистанційного навчання в освітній процес. До них належать: обмеження безпосереднього соціального спілкування, гаджетизація життя та зменшення кількості годин, відведених на практику, що більш-менш можна вирішити за допомогою впровадження сучасних методів навчання та засобів Інтернету.

Висновки. Отже, провівши дослідження поставленої проблематики можемо зробити наступні висновки:

1. Використання дистанційної освіти під час викладання іноземної мови є значним кроком вперед у навчанні студентів, які в сучасних умовах не можуть відвідувати заняття та здобувати свої знання традиційним шляхом.

2. Цілеспрямована організація викладання іноземної мови з урахуванням вищезазначених сучасних методів і технологій сприяє підвищенню мотивації та пізнавальної активності студентів закладів вищої освіти, розвитку їх творчих здібностей та вмінню орієнтуватися в інформаційному просторі сучасних іноземних мов, а також набуттю досвіду міжкультурної комунікації. Сучасні цифрові та комп'ютерні технології, що використовуються в практиці викладання іноземних мов, також індивідуалізують процес навчання, створюють умови для самоосвіти та саморозвитку, формують іншомовну комунікативну компетентність майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII: станом на 27.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5+%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text>
2. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.
3. Гупал М. О. Тенденції розвитку дистанційного навчання при вивченні іноземної мови. *Молодий вчений*. 2020. № 5 (81). С. 368–373.
4. Шумаєва С. П. Тенденції розвитку дистанційного навчання іноземних мов у закладах середньої та вищої освіти Америки та провідних Європейських країн. *Збірник наукових праць*. 2019. Частина третя. С. 101–110.
5. Maksymchuk, B., Gurevych, R., Matviichuk, T., Surovov, O., Stepanchenko, N., Opushko, N., Sitovskiy, A., Kosynskiy, E., Bogdanyuk, A., Vakoliuk, A., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2020a). Training Future Teachers to Organize School Sport. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(4), 310–327. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/347>
6. Palamarchuk, O., Gurevych, R., Maksymchuk, B., Gerasymova, I., Fushtey, O., Logutina, N., Kalashnik, N., Kylyvnyk, A., Haba, I., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2020). Studying Innovation as the Factor

in Professional Self-Development of Specialists in Physical Education and Sport. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(4), 118–136. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.4/337>

7. Фридрих І. І. Методика викладання англійської мови в умовах дистанційного навчання. *Академічні візії*. 2023. Випуск 16. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/226>

8. Чередніченко Г. А., Шапран Л. Ю., Куниця Л. І. Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах. *Наукові записки. Серія: Педагогіка. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка*. 2011. № 4. С.134–138.

9. Почуєва, В. В. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов. *Colloquium-journal*. 2023. № 16 (2023). С. 15–16.

10. Erica Baker, Breanna Trygg, Patricia Otto, Margaret Tudor, Ph.D. and Lynne Ferguson Project-based Learning Model, Relevant Learning for the 21st Century, Pacific Education Institute, 2011. URL: www.pacifieducationinstitute.org

11. Richards, J. C. *Communicative Language Teaching Today*. New York: Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 136 p.

12. Davis, C. & Wilcock, E. Teaching materials using case studies. UK Centre for Materials Education, Higher Education Academy. 2006. URL: <http://www.materials.ac.uk/guides/casestudies.asp>

13. Garvin, D. Participant-centered learning and the case method: A Case study teacher in action. Harvard Business School. 2004. URL: http://Garvin, 2004/multimedia/pcl/pcl_1/start.html

УДК 811.112.2:821.112.2:82'0

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.9>

КОМПЛІМЕНТ ЯК ОДНА З ФОРМ КОМУНІКАЦІЇ У ВІКТОРІАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

COMPLIMENT AS ONE OF THE FORMS OF COMMUNICATION IN VICTORIAN DISCOURSE

Левіщенко М.С.,

orcid.org/0000-0002-9678-6575

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов факультету психології та соціології

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті на матеріалі художніх творів Чарльза Дікенса було розглянуто комплімент як одну з форм комунікації у вікторіанському дискурсі, описані комунікативні компоненти в ситуаціях спілкування пересічних вікторіанців, проаналізовані час і місце спілкування, зовнішнє оточення, середовище з його фізичними параметрами, культурна значущість спілкування, його місце у комунікативному процесі. Було виявлено, що мовленнєві принципи комунікативної культури вікторіанців сформувалися відповідно тим моральним принципам, яким вони слідували. Було розкрито, що норми мовленнєвої комунікації слугували для гармонізації спілкування, уникнення негативних суджень, досягнення своєї мети. Було визначено, що компліментом вважають специфічне висловлення, яке використовується з метою надання позитивного судження і виявлення прихильного ставлення до співрозмовника. Він впливає на стосунки між мовцями, і як результат на спілкування.

Було досліджено, що комплімент у вікторіанські часи містив у собі позитивну оцінку комунікативного партнера. Тож його метою було повідомлення приємної інформації щодо особистості адресата. Було доведено, що комунікативні компоненти ситуації спілкування знаходять свій вияв щонайменше у таких параметрах, як час і місце спілкування, зовнішнє оточення, середовище з його фізичними параметрами, культурна значущість спілкування, його місце у комунікативному процесі.

У вікторіанській мовній культурі важливим прошарком мовленнєвих актів відігравав саме комплімент. Це явище було важливим складником мовленнєвого спілкування вікторіанців, яке впливало на характер міжособистісних стосунків комунікантів, ступінь їх взаєморозуміння, й, відповідно, на успішність комунікації в цілому. В результаті склалися, що комплімент – важливий компонент мовленнєвої поведінки представників англійської культури.

Також в межах основних комунікативних принципів вікторіанського дискурсу (ввічливість, некатегоричність, стриманість, паритетність) особливе місце належить компліменту, що був важливим компонентом спілкування для вікторіанського суспільства.

Ключові слова: комплімент, дискурсивний акт, мовленнєва поведінка, комунікативний принцип, вікторіанський дискурс, етикет.

In the article, based on the material of prose works of the Victorian period, the compliment was considered as one of the forms of communication in the Victorian discourse, the communicative components in the communication situations of ordinary Victorians were described, the time and place of communication, the external environment, the environment with its physical parameters, the cultural significance of communication, its place were analyzed. In the communicative process. It was found that the speech principles of the communicative culture of the Victorians were formed in accordance with the moral principles they followed. It was revealed that the norms of speech communication served to harmonize communication, avoid negative judgments, and achieve one's goal. It was determined that a compliment is considered a specific statement that is used for the purpose of providing a positive judgment and revealing a favorable attitude towards the interlocutor. It affects the relationship between speakers, and as a result, communication. It was investigated that a compliment in Victorian times contained a positive assessment of the communicative partner. So its purpose was to communicate pleasant information about the addressee's personality. It was proven that the communicative components of the communication situation are manifested at least in such parameters as the time and place of communication, the external environment, the environment with its physical parameters, the cultural significance of communication, its place in the communicative process.

In the Victorian language culture, the compliment played an important layer of speech acts. This phenomenon was an important component of the speech communication of the Victorians, which influenced the nature of the interpersonal relationships of the communicators, the degree of their mutual understanding, and, accordingly, the success of communication as a whole. As a result, it turned out that a compliment is an important component of speech behavior of representatives of English-speaking culture.

Within the basic communicative principles of Victorian discourse (politeness, non-categorization, restraint, parity), a special place belongs to the compliment, which was an important component of communication for Victorian society.

Key words: compliment, discursive act, speech behavior, communicative principle, Victorian discourse, etiquette.

Постановка проблеми. Вікторіанська епоха цікавила і цікавить науковців (Hobsbaum [11], Meantz [12], Schwarz [13]) не лише через значущість правління королеви Вікторії, а через моральні засади, що були сформовані в суспільстві під час вікторіанської доби і які вплинули на розвиток не тільки самої країни, а й наштовхнули суспільство Європи на певні зміни. Було закладено кодекс поведінки «справжнього» англійця, який і досі залишається глибоко укоріненим у свідомості пересічного британця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміни політичного устрою, внески в науку, прискорений темп життя не могли не позначитися на мові в цілому та на появі мовних неологій зокрема, що викликає постійний науковий інтерес дослідників (Кисельова [1], Міщенко [2], Морозова [4]).

Постановка завдання. Мета нашої розвідки дослідити дискурсивний акт «комплімент», був важливим компонентом спілкування для вікторіанського суспільства та розкрити його основні компоненти у вікторіанському дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У вікторіанському дискурсі основними цілями (згідно з провідною мовленнєвою стратегією ввічливості) є зробити приємне адресату, продемонструвати повагу до нього. Саме тому ядро компліменту – це насамперед позитивна оцінка. Хоча у першу чергу завдання компліменту є не тільки захопленість певними позитивними якостями адресата, а й вираження свого позитивного ставлення до нього. Якщо комплімент розшифровано правильно, тоді адресат формує й позитивне враження про мовця. У такий спосіб мовець, висловлюючи комплімент, переслідує ціль отримати певну користь і для себе [3].

Позитивне оцінне судження, яке входить до складу головних індикаторів компліменту, виражається за допомогою лексичних і синтаксичних засобів. Лексичні одиниці, до семантичної структури яких входить значення позитивності, є засобами вираження позитивної оцінки: емотивні іменники (beauty, genius), емотивні прикметники (good, nice, lovely, wonderful), емотивні прислівники (well, nice, wonderfully), емотивні дієслова (to love, to like, to admire): “*He was a wonderful man, that uncle of yours, though,*” remarked the landlord shaking his head [8, с. 524]; “*I’m delighted to hear it,*” said Mr. Pickwick, rubbing his hands. “*I like to see sturdy patriotism, on whatever side it is called forth and so it’s a spirited contest?*” [8, с. 117]. Кінцевою комунікативною метою дискурсивного акту компліменту є організація та координація взаємодії між комунікантами. З урахуванням цього можна говорити про комплімент у вікторіанському дискурсі щонайменше у двох вимірах – стосовно функціональної / прагматичної призначеності та стосовно способу експлікації. У першому випадку йдеться про етикетність і інструментальність, у другому – про прямий і непрямий способи вираження.

Етикетні компліменти слугують для встановлення контакту між адресатом та адресантом, реалізують мовленнєвий контакт, необхідний для досягнення цілей комунікації. Вони зумовлені соціокультурними нормами і етикетними приписами вікторіанського дискурсу. Етикетні компліменти використовували в таких ситуаціях як привітання, вираження вдячності, реакція на новини тощо.

Так, комплімент майже обов’язково використовувався в ритуалі привітання. Зазначимо, що звичні привітальні фрази взагалі могли опу-

скатися: “*Dear me,*” exclaimed Mr. Pickwick, quite staggered by the coincidence; “*what a very extraordinary thing!*” [8, с. 391]. Звичайною річчю було обставляти етикетними компліментами зустріч родичів, друзів, знайомих після довгої розлуки: “*Bill, my boy!*” said this figure, turning his head towards the door; “*I’m glad to see you. I was almost afraid you’d given it up: in which case I should have made a personal venture. Hallo!*” [8, с. 153].

Часто етикетні компліменти ставали у вікторіанському дискурсі заміниками вдячності. Це характерно для ситуацій, що вимагали певної реакції на зроблену послугу, на виявлення турботи: *Mr. Snodgrass acknowledged the compliment. “I always like to hear a good argument, continued the bagman, ‘a sharp one, like this ”* [8, с. 131]. Мовець замість прямої подяки використав комплімент, підкресливши своє задоволення від виконаної адресатом дії. Комплімент був у таких випадках найоптимальнішим способом вираження вдячності.

Мовець також застосовував комплімент у складі мовленнєвих ходів задля позитивного впливу на поведінку адресата. У таких випадках в нагоді ставав інструментальний комплімент.

Інструментальні компліменти пов’язані з необхідністю досягнення певних комунікативних цілей, тобто для отримання певної користі для їх автора. Необхідність цього виду компліментів була викликана певними причинами. По-перше, нижчим за статусом особам необхідно було задобрювати й схилити до себе осіб з вищим статусом. По-друге, конвенціоналізована заборона на прямолінійність мовлення вимагала використання інших комунікативних засобів для впливу на співрозмовника. Інструментальні компліменти передбачали реалізацію таких телеологічних настанов, як контактостановлення, переконання, заохочення, підтримка, згладжування тощо.

У вікторіанському дискурсі комплімент міг вживатися як заохочення адресата до бажаної для мовця поведінки. Такі компліменти межують зазвичай з висловленнями, що передбачають позитивну оцінку і виражають схвалення, задоволення, заохочення: “*You are very right,*” said Mr. Pickwick. “*The consideration evinces your delicacy of feeling. Go on; you are very right*” [8, с. 213].

До класу інструментальних відносяться й компліменти, які використовувалися як своєрідне «соціальне залагодження» з метою зняття напруги у розмові, нейтралізації претензій, збереження злагодності у взаємостосунках між комунікантами: *You are father’s favourite, and can make him believe anything. I wish I could, Charley! For if*

I could make him believe that learning was a good thing, and that we might lead better lives, I should be a’most content to die /MF, с. 29/; I never, to welling at himself as if he were his bitterest enemy saw such a girl as you are. What IS the move, Liz? [7, с. 76]. Таке «залагодження» вживалося й тоді, коли один із співрозмовників завинив у чомусь перед своїм партнером і намагався зменшити свою провину.

Комплімент становить найбільш поширену групу мовленнєвих стратегій, що також побудована на комунікативній стратегії ввічливості. Компліменти і схвалення використовувалися у вікторіанському дискурсі як спосіб підлецування для того, щоб привабити до себе співрозмовника.

З огляду на **спосіб експлікації** комплімент міг набувати у вікторіанському дискурсі вигляду як прямого, так і непрямого дискурсивного акту.

Прямі компліменти використовувалися адресантом задля схвалення, захопленість з приводу певних внутрішніх або зовнішніх якостей співрозмовника, дій чи вчинків останнього:

– *Now, how do you feel?* said Mr Boffin. *Do you like it?*

– *The letter, sir?* said Betty. *Ay, it’s a beautiful letter!* [7, с. 449].

У першому пасажі мовець висловлює своє схвальне враження з приводу написаного листа. Але комплімент було зроблено лише після того, як адресат нагадав мовцю, про що йдеться. Комплімент у вигляді прямого дискурсивного акту міг виражати почуття у стосунках між жінкою і чоловіком, за допомогою якого мовець міг висловлювати свої почуття [6]: *Understand me, sweetheart. I know that I am rich beyond all wealth in having you; but I think OF you, and think FOR you. In such a dress as you are wearing now, you first charmed me, and in dress could you ever look to my thinking, more graceful or more beautiful. But you have admired many finer dresses this very day; and is it not natural that I wish I could give them to you?* [7, с. 779]. У цьому пасажі мовець висловлює ніжне ставлення до адресата за допомогою компліменту. Для вікторіанського дискурсу це було доволі типовим, адже пряме висловлення любовних почуттів між чоловіком і жінкою було неприйнятним.

Видається можливим виділити щонайменше три типи **непрямих компліментів**:

а) компліменти, реалізовані за допомогою висловлень-привітань;

б) комплімент при знайомстві;

в) комплімент, який окрім схвалення містить у собі й прохання.

Непрямі компліменти у ПВД пов'язані з таким складником оцінного судження, як об'єкт позитивної оцінки: *"I am glad this man has entered," observed Sir Joseph, looking round serenely. "Don't disturb him. It appears to be Ordained. He is an example: a living example"* [9, с. 41].

Часто у вікторіанському дискурсі трапляються кломпліменти, у яких позитивна оцінка стосується не лише безпосереднього, а й до стороннього адресата: *Isn't it unsatisfactory to be cut off from choice in such a matter? There, Jack! I tell you! If I could choose, I would choose Pussy from all the pretty girls in the world* [10, р. 8] (пасаж містить у собі позитивне оцінне судження, спрямоване не безпосередньо на адресата, а до третьої особи, відсутньою під час розмови).

Основна інтенційна настанова будь-якого дискурсивного акту – це його перлокутивний, або посткомунікативний ефект [5, с. 103]. Не є винятком із цієї системи й комплімент. Компліменти і прямого, і непрямого вияву мають сугестивну основу, оскільки їх телеологія спрямована на зміну психологічного стану адресата в цілому та позитивну емоційну реакцію зокрема, у т.ч. й задоволення.

Успішна реалізація компліменту викликала появу позитивного перлокутивного ефекту: *"How beautiful you are! You are more beautiful in anger than in repose. I don't ask you for your love; give me yourself and your hatred; give me yourself and that pretty rage; give me yourself and that enchanting*

scorn; it will be enough for me. Impatient tears rise to the eyes of the trembling little beauty, and her face flames" [10, с. 159]. Мета цього дискурсивного акту – справити неабияке враження на адресата-дівчину – повністю досягнута, що підтверджується відповідною невербальною реакцією дівчини (*Impatient tears rise to the eyes of the trembling little beauty, and her face flames*).

Комплімент був неуспішним, коли його реалізація не викликала бажаного перлокутивного ефекту: *Beautiful! Quite celestial! 'It often sounds to me quite devilish. I am so weary of it. The echoes of my own voice among the arches seem to mock me with my daily drudging round* [10, с. 159] (позитивне судження мовця викликало у адресата негативні емоції; реакція адресата – відсутність вдячності, на яку розраховував мовець).

Отже, компліментарні висловлення у вікторіанському дискурсі, зумовлені обов'язковою стратегією ввічливості у спілкуванні, виконували такі основні функції, як: фатична функція, контактостановлююча функція, функція привітання, функція знайомства. Прагматичні мотиви використання компліменту зумовлюються міркуваннями мовленнєвого етикету й мовленнєвого впливу (етикетні та інструментальні компліменти). Компліменти могли виступати у вікторіанському дискурсі як прямим, так і непрямим дискурсивним актом. Найхарактернішими лексичними засобами реалізації компліменту були лексичні одиниці позитивного характеру з ознаками емотивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кисельова Н.М. Лексичні і стилістичні особливості компліменту в англійській мові. *Перекладацькі інновації: матеріали II Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Суми, 15-16 берез. 2012 р.)* / ред. кол.: С.О. Швачко, І. К. Кобякова, О.О. Жулавська та ін. Суми: СумДУ, 2012. С. 74–76.
2. Міщенко В.Я. Комплімент в мовленнєвій поведінці представників англословних (британської та американської) культур: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2000. 18 с.
3. Морозова І.І. Феномен ввічливості як прояв прагматичного рівня мовної особистості. *Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва: Зб. наук. пр.* Київ: Вид-во Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2001. С. 301–304.
4. Морозова І.І. Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки. Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04, Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. Харків, 2004. 20 с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
6. Приходько Г. І. Особливості стратегій мовленнєвої комунікації чоловіків і жінок. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. № 2. С. 109–111.
7. Dickens Ch. Our Mutual Friend. URL: <http://www.charles-dickens.org/our-mutual-friend/> (дата звернення: 12.10.23).
8. Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-pickwick-papers/> (дата звернення: 12.10.23).
9. Dickens Ch. The Chimes. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-chimes/> (дата звернення: 12.10.23)
10. Dickens Ch. The Mystery of Edwin Drood. URL: <http://www.charles-dickens.org/the-mystery-of-edwin-drood/> (дата звернення: 12.10.23)

11. Hobsbaum E. Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914; ed. by D. Boswell and J. Evans Representing the Nation: A. Reader. Histories, heritage and museums. London; New York: Hauppauge, 1999. 567 p.
12. Meantz S. The History of Private Life: An Overview. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.10.23).
13. Schwarz M. Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realität. Tübingen, Basel: Francke, 1996. 163 S.
14. Thompson F.M.L. English Landed Society in the XIX-th century. London: Toronto, 1963. 374 p.

УДК 81'373.231:615.825.811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.10>

ВЛАСНІ ІМЕНА У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

PROPER NAMES IN ENGLISH MEDICAL TERMINOLOGY

Матвіяс О.В.,

orcid.org/0000-0002-5541-1857

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Ця стаття розглядає важливий аспект медичної термінології – використання власних імен у англійській мові. Медична термінологія англійської мови вражає своєю різноманітністю та науковою точністю, але серед цього об'ємного словникового запасу вирізняється особлива категорія слів – власні імена. Вивчення власних імен у медичній термінології є важливим з аспекту як медичної науки, так і лінгвістики. Це відкриває перед нами широкий спектр можливостей для дослідження взаємодії між мовним та медичним світом, а також пропонує унікальний погляд на культурні та історичні аспекти розвитку медичної галузі в англійськомовних країнах.

Метою даної статті є докладне вивчення та аналіз використання власних імен у медичній термінології англійської мови, розкриття їхньої ролі та впливу на розуміння та комунікацію в медичній галузі. Завданнями даного дослідження є: аналіз впливу власних імен на медичну термінологію; розгляд особливостей вживання власних імен у медичних текстах; аналіз прикладів, де власні імена стають ключовими у формулюванні медичної інформації; – розгляд мовних та культурних особливостей вживання власних імен у медичній термінології англійської мови; дослідження лінгвістичного аспекту вживання імен у медичній термінології; аналіз особливостей вживання власних імен у різних галузях медицини. Для написання даної статті було використано різноманітні методи дослідження: літературний огляд, етимологічний аналіз, семантичний аналіз, когнітивний аналіз, лінгвістичний аналіз контексту.

Досліджується походження та історія власних імен у медичному контексті, а також мовні та культурні особливості їх вживання. Стаття детально розглядає вплив власних імен на назви хвороб та приводить приклади захворювань, які отримали свою назву за ім'ям вченого чи лікаря. Додатково, аналізується використання власних імен у медичних термінах та класифікаціях, зокрема термінах, які мають власні імена у своїй основі. Стаття також розглядає особливості вживання власних імен у різних галузях медицини та висвітлює сучасні тенденції та можливі перспективи їх використання в медичних термінах. Ця наукова робота сприяє розумінню важливості власних імен у медичній термінології, їхнього впливу на сприйняття та комунікацію в галузі медицини та може послужити основою для подальших досліджень в цьому напрямку.

Ключові слова: медична термінологія, власне ім'я, практика, захворювання, методи, прийоми.

This article examines an important aspect of medical terminology – the use of proper names in the English language. The medical terminology of the English language impresses with its variety and scientific accuracy, but among this voluminous vocabulary, a special category of words stands out – proper names. The study of proper names in medical terminology is important from the aspect of both medical science and linguistics. This opens up a wide range of opportunities for us to explore the interaction between the linguistic and medical worlds, and also offers a unique perspective on the cultural and historical aspects of the development of the medical field in English-speaking countries.

The purpose of this article is a detailed study and analysis of the use of proper names in the medical terminology of the English language, revealing their role and influence on understanding and communication in the medical field. The tasks of this study are: analysis of the influence of proper names on medical terminology; consideration of the peculiarities of the use of proper names in medical texts; analysis of examples where proper names become key in formulating medical information; – consideration of linguistic and cultural features of the use of proper names in English medical terminology; research of the linguistic aspect of the use of names in medical terminology; analysis of the peculiarities of the use of proper names in various fields of medicine. Various research methods were used to write this article: literary review, etymological analysis, semantic analysis, cognitive analysis, linguistic analysis of the context.

The origin and history of proper names in the medical context, as well as linguistic and cultural features of their use, are studied. The article examines in detail the influence of proper names on the names of diseases and gives examples of diseases that were named after the name of a scientist or doctor. Additionally, the use of proper names in medical terms and classifications is analyzed, particularly terms that have proper names at their core. The article also examines the peculiarities of the use of proper names in various fields of medicine and highlights current trends and possible prospects for their use in medical terms. This scientific work contributes to the understanding of the importance of proper names in medical terminology, their influence on perception and communication in the field of medicine and can serve as a basis for further research in this direction.

Key words: medical terminology, proper name, diseases, methods, techniques.

Постановка проблеми. Використання власних імен у медичній термінології англійської мови стає предметом зростаючого інтересу та вивчення ученими і фахівцями в галузі медичної лінгвістики. Ця проблема виникає з ряду наукових та практичних викликів, що потребують детального дослідження та розгляду. Використання власних імен у медичній термінології може впливати на точність та зрозумілість медичної інформації для пацієнтів, медичних працівників та дослідників. Важливо дослідити, як ці імена впливають на сприйняття та передачу медичних концепцій.

Останні дослідження і публікації зосереджуються на розробці та вдосконаленні технологій перекладу для ефективного включення власних імен у медичну термінологію. Це включає використання машинного навчання та штучного інтелекту для поліпшення точності та контекстуальності перекладів. Дослідження також надають поглиблений аналіз впливу культурних відмінностей на використання власних імен у медичній термінології, а також пропонують стратегії для узгодження цих імен в міжнародному контексті. Деякі дослідження також присвячують увагу створенню стандартів для використання власних імен у медичній термінології, щоб забезпечити їхню єдність та зрозумілість.

Метою даної статті є докладне вивчення та аналіз використання власних імен у медичній термінології англійської мови, розкриття їхньої ролі та впливу на розуміння та комунікацію в медичній галузі.

Завданнями даного дослідження є:

- аналіз впливу власних імен на медичну термінологію;
- розгляд особливостей вживання власних імен у медичних текстах;
- аналіз прикладів, де власні імена стають ключовими у формулюванні медичної інформації;
- розгляд мовних та культурних особливостей вживання власних імен у медичній термінології англійської мови;
- дослідження лінгвістичного аспекту вживання імен у медичній термінології;
- аналіз особливостей вживання власних імен у різних галузях медицини.

Для написання даної статті було використано різноманітні **методи дослідження**:

– *Літературний огляд*: докладний аналіз існуючих джерел та наукових праць щодо власних імен у медичній термінології англійської мови.

– *Етимологічний аналіз*: вивчення походження та історії власних імен у медичній термінології англійської мови.

– *Семантичний аналіз*: дослідження значень власних імен та їх вплив на розуміння медичних термінів.

– *Когнітивний аналіз*: дослідження того, як власні імена впливають на сприйняття та запам'ятовування медичних термінів.

– *Лінгвістичний аналіз контексту*: вивчення того, як використання власних імен може змінювати смисловий контекст медичних термінів.

Виклад основного матеріалу. Власні імена у медичній термінології визначають конкретні об'єкти, які названі на честь вчених, лікарів чи винахідників, які внесли значний вклад у розвиток медичної науки або винайшли нові методи лікування. Ці терміни можуть включати ім'я людини, яка вперше описала певний синдром, захворювання чи метод лікування. Медична термінологія англійської мови має довгу історію та походження, яке частково визначалося латинською та грецькою мовами, а також впливом інших культур та медичних традицій. Багато медичних термінів мають своє коріння в античних грецьких та римських медичних текстах. Латинська мова була основною мовою для письмового медичного обміну в середньовіччі, тож багато термінів було запозичено з латинської мови. Наприклад, «cardio» (від грецького “*kardia*”) вказує на серце, а “*pulmo*” (від латинського “*pulmo*”) – на легені. Під час Середньовіччя арабські учені та лікарі внесли важливий внесок у медичну науку. Багато термінів, таких як “*alcohol*” чи “*elixir*”, мають арабське походження. Також інші культури, такі як індійська та китайська, внесли свої внески у медичну термінологію [3, с. 188].

Багато термінів у медичній термінології вивчаються через їх етимологічні корені. Знання лінгвістичного походження допомагає лікарям

розуміти сутність та значення термінів. З часом, з розвитком медичної науки та технологій, з'являються нові терміни, які можуть бути утворені на основі сучасної термінології або навіть інших мов. З упровадженням міжнародних стандартів у медичній термінології, таких як Латинська класифікація *Anatomical, Therapeutic, Chemical* (АТС) для лікарських засобів, створення нових термінів стало більш систематизованим та стандартизованим [6, с. 2].

Медична термінологія англійської мови має свої власні особливості у вживанні власних імен, які відображають мовні та культурні аспекти. Можна виділити такі наступні аспекти:

– **Походження імен:**

Багато термінів базуються на іменах вчених, лікарів чи дослідників, які внесли вагомий внесок у медичну науку. Наприклад, "*Parkinson's disease*" названа на честь Джеймса Паркінсона, а "*Alzheimer's disease*" – на честь Алоїза Альцгеймера.

– **Укорінені терміни:**

Деякі власні імена стають основою для утворення нових термінів. Наприклад, "*Koch's postulates*" вказують на конкретні критерії для ідентифікації мікроба як патогену.

– **Апостроф та форма власних імен:**

В англійській мові для позначення власних імен використовується апостроф та додаткова "s" (наприклад, *Parkinson's, Alzheimer's*). Це властиво для багатьох медичних термінів.

– **Звичай вживання:**

Деякі терміни можуть вживатися в повній формі (наприклад, "*Hodgkin's lymphoma*"), тоді як інші можуть бути скорочені або мають альтернативні назви (наприклад, "*mono*" для "*infectious mononucleosis*" або "*Pfeiffer's disease*").

– **Повага до імен:**

Вживання власних імен в медичній термінології також відображає повагу до вчених та лікарів, які зробили значущий внесок у сферу медицини.

– **Культурні відмінності:**

Оскільки медична наука є міжнародною, в англійській мові можуть вживатися імена вчених та лікарів з різних країн, що відображає глобальний характер медицини [5, с. 2].

Вживання власних імен у медичній термінології англійської мови може змінюватися в залежності від конкретної галузі медицини та контексту. Ось деякі загальні особливості вживання власних імен у різних галузях медицини:

– **Лікарі та дослідники:**

Лікарі та науковці, які здійснюють великі внески у свої галузі, можуть мати медичні терміни або

процедури, які названі їхнім ім'ям. Наприклад, "*Simpson's method*" або "*Dr. Lane therapy*".

– **Фармацевтика:**

У галузі фармації можуть існувати препарати, які мають назву латинського походження, яка базується на імені вченого або винахідника. Наприклад, пеніцилін: цей антибіотик отримав свою назву від гриба *Penicillium*, який був відкритий Александром Флемінгом. Пеніцилін відіграв важливу роль у розвитку антибіотиків і лікуванні інфекцій.

– **Хірургія:**

У хірургічній практиці можуть вживатися терміни, які вказують на конкретні видатні винаходи або методики, що приписуються імені лікаря. Наприклад, "*Cooper's microsurgery*" або "*Simpson's method*".

– **Клінічні дослідження:**

У звітах про клінічні дослідження можуть згадуватися імена лікарів-керівників або головних дослідників, особливо якщо вони грали ключову роль у визначенні протоколів чи результатів досліджень.

– **Психіатрія та психологія:**

У психіатрії та психології можуть існувати терміни, пов'язані з іменами видатних психіатрів чи психологів, які внесли суттєвий вклад у цю галузь.

– **Генетика та біотехнологія:**

У галузях, пов'язаних з генетикою та біотехнологією, можуть використовуватися власні імена для позначення генів, білків чи технологій, наприклад, "*Crispr-Cas9*" [4, с. 119].

У медичній англійській термінології імена хвороб часто називаються за іменами лікарів або науковців, які вперше описали або дослідили ці хвороби. Це може бути через їхній значущий внесок у розвиток медицини або через визначні відкриття у цій галузі. Ось деякі приклади:

Хвороба Альцгеймера (*Alzheimer's disease*): Названа на честь німецького лікаря Алоїза Альцгеймера, який вперше описав це нейродегенеративне захворювання.

Хвороба Паркінсона (*Parkinson's disease*): Названа на честь англійського лікаря Джеймса Паркінсона, який вперше описав її симптоми у 1817 році.

Хвороба Ходжкіна (*Hodgkin's disease*): Названа на честь англійського лікаря Томаса Ходжкінсона, який першим систематично описав це видове лимфоми.

Аддісонова хвороба (*Addison's disease*): Названа на честь британського лікаря Томаса Аддісона, який вперше детально описав це захворювання наднирників.

Хвороба Піка (*Pick's disease*): Ця хвороба названа на честь німецького психіатра і невропатолога Арнольда Піка, який описав її симптоми в 1892 році.

Синдром Гієна-Барре (*Guillain-Barré syndrome*): Названий на честь французького невролога Жана Барре та французького невролога Шарля Гвінча, які вперше описали цей синдром у 1916 році.

Хвороба Крона (*Crohn's Disease*): Названа на честь американського гастроентеролога Бертрона Крона, який вперше описав це запальне захворювання кишечника у 1932 році [2].

У медичній термінології англійської мови використання власних імен може стосуватися методів, процедур, аналізів та прийомів, які пов'язані з конкретними винахідниками, дослідниками або лікарями, що вперше їх описали або розробили. Ось деякі приклади:

– **Хірургічні процедури:**

Laparoscopic Cholecystectomy: Лапароскопічна холецистектомія.

Mohs Surgery: Хірургія Моса – метод лікування деяких видів раку шкіри.

Cesarean Section (C-Section): Кесарів розтин – операція з використанням хірургічного втручання для витягнення дитини з материнського лона.

– **Медичні аналізи та тести:**

ELISA (Enzyme-Linked Immunosorbent Assay): Ензимно-зв'язаний імунореактивний аналіз.

PCR (Polymerase Chain Reaction): Полімеразна ланцюгова реакція.

Pap Smear (Papanicolaou Test): Папаніколау тест – дослідження на виявлення патологій шийки матки.

– **Терапевтичні методи та прийоми:**

Feldenkrais Method: Метод Фельденкрайз – система фізичних вправ для покращення рухової функції.

Alexander Technique: Техніка Александра – навчання свідомому керуванню рухами для поліпшення позиції тіла.

Heimlich Maneuver: Маневр Геймліха – метод першої допомоги при задусенні.

– **Діагностичні прийоми:**

Kernig's Sign: Симптом Керніга – діагностичний тест для оцінки можливого запалення оболонок мозку.

Brudzinski Sign: Симптом Брудзинського – ще один тест на можливість запалення оболонок мозку.

– **Терміни, пов'язані з лікарськими препаратами:**

Roentgenium (Rg): Елемент хімічної періодичної системи, названий на честь вченого

Вільгельма Рентгена, який відкрив рентгеновське випромінювання.

Flemingia: Рід рослин, який отримав ім'я на честь Александра Флемінга, відкривача пеніциліну [7, с. 151].

В медичних класифікаціях англійської мови використовуються власні імена для ідентифікації конкретних об'єктів, процесів чи умов. Це допомагає унікально ідентифікувати конкретні медичні поняття та забезпечує стандартизацію у комунікації між медичними фахівцями. Можна виділити таку класифікацію:

1. Лікарські препарати

– **Активний інгредієнт:** *Viagra (силденафіл)* – ліки для лікування еректильної дисфункції. *Aspirin (аспірин)* – протизапальний та анальгетичний препарат.

– **Фармакологічні властивості:** *Claritin (лоратадин)* – антигістамінний препарат для лікування алергій. *Prozac (флуоксетин)* – антидепресант.

– **Ім'я вченого або компанії:** *Pasteur Institute Vaccine* (вакцина від Інституту Пастера) – препарати від інституту Луї Пастера.

– **Ім'я, що асоціюється з місцем виникнення:** *Scottish Widows' Fund* (фонд шотландських вдов) – вітаміни та додаткові біологічно активні добавки.

2. Медичні інструменти та пристрої:

Шкала Ангара (Apgar Score): Названа на честь лікаря Вірджинії Апгар, яка розробила цей метод для швидкої оцінки стану новонароджених. *EKG (Electrocardiogram)*: Винахідником першого електрокардіографа був Вільям Ейнтховен, який вніс величезний вклад у розвиток цієї техніки. *Сінус-Кларк (Sinus Forceps)*: Названий на честь лікаря та винахідника Вільяма Сінуса та генерала Еймуса Кларка, які були важливими фігурами в розвитку хірургічних інструментів. *Шприц Тюбінгера (Tubing Syringe)*: Ім'я, пов'язане з винахідником шприца, Карлом Тюбінгером.

Кольпоскоп Гансена (Hans Hansen Colposcope): Названий на честь норвезького лікаря Ганса Гансена, який вперше виготовив кольпоскоп для вивчення шийки матки. *Інгалер Адамса (Adams Inhaler)*: Інгалятор, створений Джорджем Доктором Адамсом, який виготовив перший портативний інгалятор для лікування астми. *Шукач-сигнал Марконі (Marconi Stethoscope)*: Літній стетоскоп, названий на честь Гульєльмо Марконі, який розробив пристрій для прослуховування звуків внутрішніх органів. *Голка Гігінса (Higgins Needle)*: Медична голка, розроблена Френком Гігінсом, використовується для введення лікарських препаратів. *Рентгеновський апарат Рентгена (X-ray machine)*: Винахід вче-

ного Вільгельма Рентгена, який відкрив рентгівське випромінювання. *Мікроскоп Левенгука (Leeuwenhoek Microscope)*: Мікроскоп, який використовували для спостереження мікроорганізмів створений Антоном ван Левенгуком [10].

3. Лікарські процедури та операції: *Операція Гартмана (Hartmann's Procedure)*: Хірургічна операція на товстій кишці, яка включає резекцію частини товстої кишки та створення кишкового анастомозу. Названа на честь французького хірурга Гартмана. *Метод Крістіансена (Christiansen Method)*: Метод використовується у гінекології для лікування некрозу яєчника та включає видалення ураженого яєчника. Походить від імені лікаря Крістіансена. *Трансплантація Кідні (Kidney Transplantation)*: Хоча це не точне власне ім'я, трансплантація нирок та інших органів пов'язана з іменем хірурга Джозефа Мюррея, який отримав Нобелівську премію за успішні трансплантації нирок. *Метод Кардіоверсії Левіна (Levin's Cardioversion Method)*: Процедура відновлення нормального ритму серця за допомогою електричних розрядів. Походить від імені лікаря Самюеля А. Левіна.

Блок Коха (Koch's Block): Хірургічний блок відомий на честь Роберта Коха, який вніс важливий внесок у хірургічну анестезію. *Імплант Дендона (Denton Implant)*: Метод внутрішньо-кісткового імпланта для заміни втрачених зубів, названий на честь лікаря Джека Дентона. *Метод Ласіка (LASIK Procedure)*: Хірургічна процедура для корекції зору, названа на честь вченого Ласіка. *Коронарна артерія Левінгера (Levine's Coronary Artery)*: Артерія, названа на честь лікаря Левінгера, який вніс важливий внесок у вивчення коронарних артерій. *Метод Стента (Stent Procedure)*: Хірургічна процедура установа стенту у вузьких/блокованих артеріях, названа на честь кардіолога Стента [8].

При використанні власних імен у медичних термінах англійської мови, існують певні тенденції, які можуть впливати на цю практику.

Персоналізована медицина: Зростання інтересу до персоналізованої медицини призводить до збільшення використання власних імен у медичних термінах. Це може включати імена пацієнтів, лікарів, дослідників, що дозволяє більш точно визначати та індивідуалізувати конкретні аспекти діагностики, лікування та досліджень.

Інформаційні технології та обробка даних: За допомогою сучасних технологій обробки даних, власні імена можуть бути використані для створення персоналізованих електронних медич-

них записів та систем управління медичною інформацією.

Біомедичні дослідження: У сфері наукових досліджень можливе використання власних імен у медичних термінах для ідентифікації генів, білків, патологій та інших об'єктів. Це сприяє точнішому обговоренню результатів досліджень та полегшує обмін інформацією [1, с. 15].

Етичні питання та конфіденційність: Зростаюча увага до етичних аспектів збереження конфіденційності медичної інформації може впливати на те, як використовуються власні імена. Важливо розробляти ефективні заходи забезпечення конфіденційності та захисту особою інформації.

Комунікація з пацієнтами: З використанням імен пацієнтів у медичних термінах може зростати ефективність комунікації між лікарем та пацієнтом. Це сприяє збудженню довіри та розумінню індивідуальних потреб.

Зміни у стандартах та нормах: Стандарти та норми використання власних імен у медичних термінах можуть змінюватися відповідно до розвитку суспільства, технологій та правових рамок.

Існують можливі перспективи використання власних імен у медичних термінах, які можуть включати:

– *Покращення розпізнаваності:* Використання імен в термінах може полегшити розпізнаваність і асоціації з конкретними вченими, відкриттями або методами лікування.

– *Стимулювання наукового співтовариства:* Імена в термінах можуть стимулювати науковців до більш активного взаємодії та співпраці в галузі.

– *Збереження історії розвитку медицини:* Власні імена в термінах можуть слугувати своєрідним «слідами» або «підписами» в історії медичної науки, що вказують на важливі віхи розвитку.

– *Підвищення інтересу громадськості:* Використання власних імен може зробити медичну термінологію більш доступною та цікавою для громадськості [9].

Висновки. Власні імена у медичній термінології відіграють важливу роль у точній ідентифікації медичних термінів, процедур, препаратів та інших аспектів медичної практики. Вони полегшують ефективну комунікацію між фахівцями, пацієнтами та іншими учасниками системи охорони здоров'я. Власні імена часто мають історичне та культурне значення, що впливає на їхнє використання в медичній термінології. Розуміння цього контексту допомагає враховувати та поважати традиції та цінності пацієнтів. Використання власних

імен також може сприяти стандартизації медичної термінології на міжнародному рівні. Це важливо для забезпечення єдності та зрозумілості в медичній спільноті, особливо у зв'язку з міжнародним обміном знаннями та медичними дослідженнями. Використання власних імен також підвищує рівень свідомості серед пацієнтів щодо їхніх медичних умов та процедур. Це може допомогти у покращенні взаєморозуміння між медичними працівниками та пацієнтами, сприяючи активному участю пацієнтів у власному лікуванні. Врахування ролі власних імен у медичній термінології також може відобразити динаміку розвитку сучасної медицини, зокрема зміни в підходах до класифікації хвороб, методів лікування та інновацій.

Перспективи подальших розвідок. Можна окреслити перспективні напрями досліджень у контексті власних імен у медичній термінології англійської мови, а саме:

1. Дослідження може включати компаративний аналіз використання власних імен в медичній термінології в різних країнах чи культурах. Це дозволяє вивчити схожість та відмінність в підходах до ідентифікації медичних концепцій.

2. Дослідження може вивчати, як нові технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання

та обробку природної мови, що впливає на розвиток та використання власних імен у медичній термінології.

3. Дослідження може орієнтуватися на вивчення впливу власних імен на якість та ефективність комунікації між медичними фахівцями та пацієнтами. Це може включати аспекти ясності, зрозумілості та сприйняття інформації.

4. Дослідження може вивчати роль власних імен у медичній освіті. Як вони використовуються в навчальних програмах, навчальних посібниках та при формуванні фахової медичної лексики для студентів.

5. Дослідження може вивчати інноваційні підходи та концепції для використання власних імен у медичній термінології, такі як віртуальна реальність чи розширена реальність для покращення сприйняття.

6. Дослідження може зосередитися на етичних аспектах використання власних імен у медичній термінології, зокрема на питаннях конфіденційності та захисту особистих даних пацієнтів.

У підсумку, усі ці напрями можуть сприяти подальшому розвитку та вдосконаленню медичної термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Главацька, Ю. Термінологічне поле vs терміносистема: принципи наповнення та структуризації термінологічного поля в мові. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2014. 21, с. 15–18.
2. Данилюк, М. Короткий англо-український медичний словник. 1970. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1702/file.pdf>
3. Єрьомкіна, Г., Скуратова, Т. Латинська мова та основи медичної термінології. В. Зернова, Л. Кім (Ред.), Практичний курс. Одеса. 2008. с. 188.
4. Зіменковський, А., Федущак, О. Проблема професійної термінології та систематизації в сучасних медичних технологічних стандартах. Клінічна фармація, фармакотерапія та медична стандартизація (2 вид.). Львів. 2013. с. 119–129.
5. Козоріз І., Куцак А. Англійська медична термінологія та її функціонування в текстах різних стилів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. 37, с. 1–3.
6. Косенко А. Основні характеристики англійської медичної термінології. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. 18, с. 1–3.
7. Хацер, Г. Особливості перекладу термінологічної лексики на прикладі текстів медичного спрямування (3-тє видання). Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Ніжин. 2013. С. 151–154.
8. Alegre, T., Herget, K. Translation of Medical Terms. Translation journal. 2009. URL: translationjournal.net/journal/49medical1.htm
9. Birmingham, J. Medical Terminology: A Self-Learning Text. St. Louis. 2000. Mosby-Yearbook.
10. Henrik, R. W. The language of medicine. Journal of the royal society of medicine. 2004. URL: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1079361/

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ МАНІПУЛЯЦІЇ: СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИКИ У ПОЛІТИЧНОМУ Й ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

LANGUAGE AS A MANIPULATIVE TOOL: A STYLISTIC ANALYSIS OF LEXICAL USAGE IN POLITICAL AND BUSINESS DISCOURSE

Нагорна О.О.,

orcid.org/0000-0003-1848-4368

доктор педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри мовознавства

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Актуальність статті обумовлена тим, що є значущою в контексті сучасного інформаційного суспільства. Політичні діячі активно застосовують специфічну лексику, риторику, мовні засоби задля впливу на людську свідомість, з метою формування необхідних їм переконань і досягнення бажаних політичних цілей. Мета дослідження полягає у тому, щоб здійснити структурований стилістичний аналіз використання лексики, який дозволяє розкрити різноманітні способи мовної маніпуляції в політичному і діловому дискурсі. Розпізнавання маніпулятивних тактик, стратегій, технік у політичному й діловому дискурсі надає можливість здійснювати критичний аналіз інформації, що натомість сприятиме точній поінформованості громадян, без значного впливу на формування їхньої думки, позиції, ставлення до фактів. До вибірки було відібрано найбільш популярні промови президента США Джо Байдена за період із 2021 до 2024 року. Із позиції аналізу промов крізь призму політичного дискурсу, розглянуто особливості використання емоційно-зabarвленої лексики, застосування евфемізмів і формування стереотипного бачення. Принципи маніпуляції задля впливу на емоції і поведінку людей у проаналізованих промовах крізь призму ділового дискурсу, здебільшого відображені через використання слів із позитивною конотацією, задля створення привабливого образу, застосування риторичних виразів задля посилення аргументації і вживання модальних дієслів задля нав'язування думок та переконань щодо конкретного питання. Використано такі загальнонаукові методи: теоретичний аналіз, який полягав в аналізі праць науковців, які вивчали мову як інструмент маніпуляції; корпусне дослідження – формування корпусу текстів політичного й ділового дискурсу, в основу якого, увійшли промови президента США Джо Байдена за період із 2021 до 2024 року, відбір й аналіз прикладів із застосуванням маніпулятивних тактик; стилістичний аналіз, який полягає у дослідженні стилістичних прийомів, що використовуються для створення маніпулятивної лексики; дискурс-аналіз, який передбачає огляд конкретних прикладів застосування маніпулятивної лексики у відібраному корпусі тексту.

Зроблено висновок про використання політиками у промовах певних маніпулятивних комунікативних тактик, які реалізуються за допомогою відповідних комунікативних ходів.

Ключові слова: англійська мова, політичний дискурс, англійська ділова мова, лексикологія, маніпулятивні стратегії.

The relevance of the article is due to the fact that it is significant in the context of the modern information society. Political figures actively use specific vocabulary, rhetoric, and language tools to influence human consciousness, in order to form the beliefs they need and achieve their desired political goals. The purpose of the study is to conduct a structured stylistic analysis of the use of vocabulary, which allows us to reveal various ways of language manipulation in political and business discourse. Recognition of manipulative tactics, strategies, and techniques in political and business discourse makes it possible to critically analyze information, which in turn will contribute to accurate information of citizens without significantly affecting the formation of their opinions, positions, and attitudes towards facts. The most popular speeches of US President Joe Biden for the period from 2021 to 2024 were selected for the sample. From the standpoint of analyzing speeches through the prism of political discourse, the features of the use of emotionally colored vocabulary, the use of euphemisms, and the formation of a stereotypical vision are considered. The principles of manipulation to influence people's emotions and behavior in the analyzed speeches through the prism of business discourse are mainly reflected through the use of words with positive connotations to create an attractive image, the use of rhetorical expressions to strengthen arguments, and the use of modal verbs to impose opinions and beliefs on a particular issue. The following general scientific methods were used: theoretical analysis, which consisted of analyzing the works of scholars who have studied language as a tool of manipulation; corpus research – the formation of a corpus of texts of political and business discourse, based on the speeches of US President Joe Biden for the period from 2021 to 2024, selection and analysis of examples using manipulative tactics; stylistic analysis, which consists of studying the stylistic techniques used to create manipulative vocabulary; discourse analysis, which involves reviewing specific examples of the use of manipulative vocabulary in a selected corpus of text.

It is concluded that politicians use certain manipulative communication tactics in their speeches, which are realized through appropriate communication moves.

Key words: English language, political discourse, English business language, lexicology, manipulative strategies.

Постановка проблеми. У сучасному світі, маніпулятивні практики посідають вагомe місце в час миттєвого розповсюдження інформації, у політичному і бізнес-дискурсі. Політичні діячі

оперують у своїх промовах емоційно-забарвленою лексикою, евфемізмами, стереотипним баченням, стилістичними прийомами, задля формування маніпулятивного впливу на суспільство.

За Р. Тимофєєвим, сучасний світ сповнений маніпуляцій. Люди вдаються до них, борючись за виживання та вплив, інколи навіть на підсвідомому рівні. Маніпуляція стала потужним інструментом у суспільстві, адже використовується у системі державного управління, під час конфліктів інтересів, у відносинах між представниками влади. Методи маніпуляції постійно вдосконалюються, щоб усвідомлено і максимально ефективно їх використовувати у політичному дискурсі [5].

Суть маніпулятивного впливу, на думку Н. Шуренок, полягає у правильному перекладанні відповідальності за події на адресата, з метою створення в нього ілюзії самостійно прийнятого рішення за умов наявності свободи вибору [6].

Вивчення мовної маніпуляції – це важливий напрямок досліджень, який має теоретичне і практичне значення. Розуміння механізмів маніпулятивного впливу може допомогти людям краще розуміти світ навколо них, захищати себе від небажаного впливу та приймати більш обґрунтовані рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять праці, присвячені вивченню поняття «маніпуляція» таких вчених: Р. Блас [7], А. Вер [12], Р. Гудін [8], Р. Тимофєєв [5] та інші.

На думку Р. Тимофєєва маніпулятор використовує мову, щоб приховано впливати на людей. Цей вплив спрямований на те, щоб люди робили те, що хоче маніпулятор, а не те, що хочуть вони самі. Маніпулятор використовує свою владу або контроль над ситуацією, щоб змусити людей підкоритися. Маніпуляція та переконання мають схожість у тому, що обидва прагнуть вплинути на думки та дії людей. Проте, між ними є різниця: в основі переконання лежить відкритий діалог та раціональні аргументи; люди можуть прийняти або відхилити запропоновану точку зору; в основі маніпуляції використано приховані методи та емоційний вплив; люди не усвідомлюють повністю, що ними маніпулюють, через що стають жертвами маніпуляції [5].

За Р. Гудіним, маніпуляція – це нечесний і прихований метод впливу, який використовує мовець (маніпулятор) з метою: змінити переконання, бажання або емоції одержувача; зробити це без відома або згоди одержувача; досягти вигоди для себе, нехтуючи інтересами одержувача [8].

А. Вер має подібне тлумачення маніпуляції, як повідомлення із прихованим впливом мовця на людину, яка не усвідомлює цілей, які має маніпулятор і наслідків для неї [12].

Р. Блас визначає маніпуляцію як різновид обману і спробу вплинути так, щоб поведінка іншої людини змінилась на користь маніпулятора [7]. С. Маккорнак підтримує твердження Р. Блас, зауважуючи, що маніпулятивні повідомлення вводять в оману, оскільки вони є відхиленнями від принципів [9].

Таким чином розуміємо, що маніпуляція – це повідомлення, яке має дві форми прояву – через обман або через переконання, з метою досягнення мети мовця.

Постановка завдання. Як засвідчує аналіз останніх досліджень та публікацій, лінгвісти приділяють увагу вивченню маніпулятивним стратегіям у рекламному тексті. Водночас маніпулятивні стратегії і тактики у політичному і бізнес-дискурсі є недостатньо дослідженими. Мета статті полягає у здійсненні структурованого стилістичного аналізу використання лексики, яка дозволяє розкрити різноманітні способи мовної маніпуляції в політичному і діловому дискурсі на матеріалі промов президента США Джо Байдена за період із 2021 до 2024 року.

Виклад основного матеріалу. Маніпулювання свідомістю та поведінкою – це процес, який задіює дві сторони: маніпулятор: особа, яка прагне вплинути на іншу людину й об'єкт маніпуляції: особа, на яку спрямований вплив маніпулятора.

Лінгвістичні маніпуляції поділяються на два типи: раціональні маніпуляції: впливають на логічне мислення та розум адресата; емоційні маніпуляції: впливають на почуття та емоції адресата [5].

Раціональні маніпуляції прагнуть переконати адресата в чомусь за допомогою логічних аргументів, доказів та фактів. Їх мета – змінити думку або переконання адресата, щоб він зробив те, що потрібно маніпулятору [5].

Емоційні маніпуляції натомість спрямовані на вияв у реципієнта таких емоцій, які б призвели до змін у його поведінці. За Р. Тимофєєвим, існує два типи емоційних маніпуляцій: пряма, яка виконується прямим зверненням до слухача) і непряма, яка виконується шляхом створення образу [5].

За характером взаємодії маніпуляції поділяються на прямі (відкрито представлено вимоги), непрямі (спрямовані на навколишнє середовище, а не на об'єкт) [5].

За рівнем усвідомлення мовленнєвих дій маніпуляції ділять на навмисні та ненавмисні.

Навмисні маніпуляції: коли людина усвідомлено використовує мовні прийоми, щоб вплинути на іншу людину. Ненавмисні маніпуляції: коли людина неусвідомлено використовує мовні прийоми, які впливають на іншу людину [5].

За реакцією отримувача Дж. Томас розподіляє маніпуляції на наступні типи:

1) оцінювальний (зміна відносин суб'єкта з об'єктом, конотативне значення об'єкта для суб'єкта);

2) емоційний (формування загального емоційного настрою);

3) раціональний (реконструкція категоріальної структури індивідуальної свідомості, введення нових категорій) [11].

Існує ще два типи маніпуляцій за Р. Тимофєєвим:

Персоналізована маніпуляція: коли людина зосереджується на окремому співрозмовнику та використовує мовні прийоми, щоб вплинути на його думки, почуття або поведінку [5].

Соціально орієнтована маніпуляція: коли людина зосереджується на групі людей та використовує мовні прийоми, щоб вплинути на їх думки, почуття або поведінку [5].

Лінгвістичні маніпуляції – це вплив на сприйняття та емоції людей за допомогою мови і сприяють створенню ілюзій та помилкового сприйняття. Їх мета – спонукати людей до дій, які вигідні маніпулятору.

Маніпуляції працюють, тому що вони використовують психологічні механізми, які змушують людей некритично сприймати інформацію.

Ці механізми включають:

– емоційні апеляції: маніпулятор використовує емоції, щоб зробити свою позицію більш переконливою;

– логічні помилки: маніпулятор використовує неправильні аргументи, щоб ввести людей в оману;

– стереотипи: маніпулятор використовує загальноприйняті уявлення, щоб зробити свою позицію більш прийнятною;

– авторитет: маніпулятор використовує свій авторитет, щоб зробити свою позицію більш переконливою [5].

Поняття маніпуляції досліджено у статті у контексті прихованого політичного впливу і керування, яке мало би лишитись непомітним для реципієнта. Успіх визначення наявності маніпуляції залежить від розуміння і виявлення застосованих маніпулятивних стратегій і тактик.

Питанням основних маніпулятивних стратегій і тактик займалися такі вчені, як: Т. Голота [1],

І. Голубовська, Т. Орлова [2], М. Костельнюк [3], О. Руда [4], Р. Тимофєєв [5] та інші.

На думку Р. Тимофєєва, одним із основних методів впливу на реципієнта є переконання, що зумовлює у нього зміну звичної картини світу і, тим самим, становить приховану мету впливу на його свідомість [5].

Відповідно, автор виокремлює наступні вербальні способи впливу у політичному дискурсі під час реалізації функції переконання:

– пряма декларація;

– посилення на авторитетних людей;

– прямі номінації на сильну позицію або слабку сторону противника;

– повтор із метою підкреслити ту основну думку, яку намагається донести до свідомості реципієнта той, хто говорить;

– прямі імперативи або засоби модальності;

– використання займенника «ми» та присвійного займенника «наш» з метою підкреслення єдності позицій мовця та реципієнта;

– використання цитат для підкреслення фактів з метою переконання.

Серед емоційно-образних засобів, Р. Тимофєєв виділяє використання метафор, порівнянь, синонімів, антонімів для протиставлення позицій [5].

М. Костельнюк натомість виокремлює технології маніпулювання свідомістю, які використовують ЗМІ дещо інші: анонімний авторитет; голодовка; буденна розповідь; тримай злодія; емоційний резонанс; набридлива похвала; ефект бумеранга; інформаційна блокада; ефект ореолу; ефект присутності; ілюзія достовірності; використання медіаторів; зворотний зв'язок; коментарі; констатація факту; помилкова аналогія; обхід із флангу; псевдо соціологічні опитування; спілкування із «простим народом»; відволікання уваги, маніпулювання інформацією, зволікання часу; зворотний удар; своєчасна неправда [3].

Т. Голота робить акцент на емоційно забарвлених і маніпулятивних заголовках, які закликають читача перейти за покликанням на відповідну статтю. Також, автор виокремлює такі категорії маніпулятивного повідомлення, як: використання тропів, наявність гуморизації та апеляції до фразеологізмів або крилатих виразів, транслювання різко негативних суб'єктивних суджень і формування необхідної автору заголовка концептуалізації новини [1].

І. Голубовська, Т. Орлова пропонують власний підхід, згідно якого маніпулятивна стратегія передбачає розгортання таких тактик, як: 1) аргументація; 2) ідентифікація; 3) інтимізація; 4) позитивної самопрезентації; 5) звинування;

6) сакральної символізації; 7) об'єднання суспільних зусиль та спонукання до кооперації з владою; 8) позитивного прогнозування [2].

З-поміж маніпулятивних стратегій політичного дискурсу, розроблених американським Інститутом аналізу пропаганди і названих «техніками пропаганди», О. Руда виокремила такі: ухилення від істини; викривлення істини; імунізація висловлювань, репрезентована тактиками посилення на авторитети («рекомендація»), та використання універсальних висловлювань; «свідчення», що полягає в підтвердженні свідками правильності висловленої думки; модифікація ілюктивної сили висловлювань; групова ідентифікація, яку демонструють тактики інклюзивності («включення») та дистанціювання (віддалення); солідаризації – використання семіотичної опозиції «ми» – «вони», «навішування ярликів», стереотипізації, «перенесення ставлення / оцінки («трансфер»)), що ґрунтується на асоціації описуваних подій, ідей, фактів із цінностями певної групи людей; структурування за принципом релевантності, що виявляється в тактиці подання важливої інформації на початку чи наприкінці повідомлення; позиціонування (самопозиціонування, позиціонування опонентів, програми), яка реалізується через використання мовних засобів, характерних для групи, на яку здійснюється вплив, через тактики вихваляння, посилення на попередні заслуги, «своє коло», «свій хлопець». Тактика «спільна платформа» базується на бажанні людей бути подібними до членів спільноти, до якої вони належать чи хочуть належати [4].

На основі аналізу мовних тактик і стратегій авторів, виокремлюємо основні, які візьмемо до уваги під час аналізу промов президента США Джо Байдена за період із 2021 до 2024 року.

– Таким чином, до основних тактик і стратегій віднесемо такі, як: *імунізація висловлювань (посилання на авторитети («рекомендація»)); повтор; використання займенника «ми» та присвійного займенника «наш»; використання цитат для підкреслення фактів; використання тропів; структурування за принципом релевантності, тактика позиціонування; солідаризація; прямі номінації на сильну позицію або слабку сторону противник.*

Наведені вище теоретичні положення підтверджуються аналізом передвиборчих виступів та промов президента США Джо Байдена за період із 2021 до 2024 року.

Таким чином, *тактика позиціонування* спостерігається на початку промови з нагоди річниці карантину через коронавірус, де Президент вхо-

дить в роль «свій», який розуміє і відчуває біль людей, але водночас, він узагальнює звертання до маси, узагальнюючи їх терміном *my fellow Americans* [10]. Продовжуючи промову, Джо Байден зауважує, що він розуміє наскільки важко було кожному з них *I know it's been hard. I truly know.* [10]. Далі автор промови проявляє відкритість по відношенню до спільноти, відкривши історію зі свого дитинства *Like my Dad told me when he lost his job in Scranton* [10]. Наприкінці промови, Дж. Байден говорить від імені всього уряду, що вони і народ – це одне ціле: *We need to remember the government isn't some foreign force in a distant capital. No, it's us. All of us. "We the People."* [10].

Окрім цього продовж усієї промови використано інший маніпулятивний підхід – застосовано *повтору* “I just want the truth. The truth. Just tell me the truth.” *My fellow Americans, you're owed nothing less than the truth; here is the truth* [10].

Проте, найчастіше використані у промові – навішані ярлики через застосування *солідаризації*, використання семіотичної опозиції «ми» – «вони»: *I'd like to talk to you about where we are; we were hit with a virus that was met with silence and spread unchecked; We've seen frontline and essential workers risking their lives; we couldn't do and broke our heart; we've turned against one another; we know what we need to do to beat this virus; We continue to work; We've lost so much over the last year. We've lost family and friends. We've lost businesses and dreams we spent years building. We've lost time – time with each other* [10]. Далі, Президент замінює слово «ми» на «колективне»: *A collective suffering. A collective sacrifice* [10].

Наприкінці спостерігається висока активність застосування *імунізації висловлювань* через звертання до Бога: *And thank God we're making some real progress now. So God bless you all. And please, God, give solace to all those people who lost someone. And may God protect our troops* [10].

Використання цитат для підкреслення фактів було використане з метою підняття духу народу, їхньої підтримки й агітації вакцинуватись, і водночас знову увійти у позицію «свій серед своїх»: *Finding light in the darkness is a very American thing to do. In fact, it may be the most American thing we do* [10].

Прямі номінації на сильну позицію відображено через так звану підтримку і віру в людей: *And I have to say, as your President, I am grateful to you. We've made so much progress* [10].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз промови президента США Джо Байдена,

виявив використання у рамках загально маніпулятивної стратегії певні маніпулятивні комунікативні тактики, які реалізувалися за допомогою відповідних комунікативних

ходів. Прослідковано, що використовується найчастіше опозиція «ми», «наші», узагальнюючи народ і водночас, демонструючи, що влада із людьми на одному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голота Т. Маніпулятивні повідомлення в заголовках новинних інтернет-ресурсів. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Українське мовознавство*. 2023. № 1(53). С. 135–148.
2. Голубовська І. О., Орлова Т. В. Політичний дискурс як інструмент маніпулювання свідомістю електорату (на матеріалі інавгураційної промови Дональда Трампа 20 січня 2017 р.). *Studia linguistica*. 2017. Вип. 11. С. 9–28.
3. Костельнюк М. М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 5. С. 123–132.
4. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. 232 с.
5. Тимофєєв Р. Психолінгвістичні механізми впливу та маніпуляції у французькому політичному дискурсі та засоби їхньої передачі українською мовою : магістерська робота на здобуття ступеня магістра зі спеціальності 035 «Філологія»; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, 2021. 102 с.
6. Шуренок Н. В. Явище вербальної маніпуляції та його складові. *Сучасні напрямки лінгвістичних досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців, 24 лютого 2012 р. Житомир : Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2012. С. 470–473.
7. Blass R. Manipulation dans les discours et les écrits de Hitler du point de vue de la théorie de la pertinence. Bielefeld: Cornel Sen, 2005. 187–194 p.
8. Goodin R. Politique de manipulation. New Haven: Yale University Press, 1980. 59 p.
9. McCornack S. A. Information Manipulation Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 223 p.
10. Remarks on the Anniversary of the Coronavirus Shutdown URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-11-2021-remarks-anniversary-coronavirus-shutdown> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Thomas J. Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics. London: Pearson Education, 1995. 240 p.
12. Ware A. Le concept de manipulation: son rapport à la démocratie et au pouvoir. New York: Cambridge University Press., 1981. 149 p.

УДК 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.12>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *LANGUAGE* В АНГЛОМОВНИХ АФОРИЗМАХ

VERBALIZATION OF THE CONCEPT *LANGUAGE* IN THE ENGLISH APHORISMS

Смаглій В.М.,

orcid.org/0000-0002-6222-7652

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри філології

Одеського національного морського університету

Стаття присвячена висвітленню основних особливостей вербалізації концепту *LANGUAGE* в англійському мовленні на матеріалі афоризмів, які містять у своєму складі відповідну лексему *language*. Основним методом дослідження слугував концептуальний аналіз, спрямований на розкриття сутності концепту шляхом аналізу його складових частин, концептуальних ознак, властивостей, відношень і взаємодій з іншими концептами. Застосування контекстуально-інтерпретаційного методу в якості підґрунтя концептуального аналізу дозволило отримати більш повне та глибоке розуміння досліджуваного концепту, а також виявити нові перспективи для дослідження. В ході аналізу було виокремлено асоціативні концептуальні ознаки концепту *LANGUAGE*, тобто характеристики або властивості, які асоціюються з даним концептом і відображають його сутність або важливі аспекти. Асоціативні концептуальні ознаки можуть бути вербально виражені через слова, вирази або поняття, які допомагають уявити або пояснити сутність концепту в контексті. У афоризмах про мову можна виділити такі асоціативні ознаки

концепту LANGUAGE: важливість (багато афоризмів підкреслюють важливість мови як засобу спілкування та розуміння світу), межа (деякі афоризми нагадують про те, що мова визначає межі нашого світу та розуміння), розвиток (афоризми підкреслюють важливість вивчення мови для особистісного розвитку), сила (проаналізовані афоризми вказують на силу та вплив мови на наше мислення та сприйняття дійсності), ефективність (деякі афоризми акцентують увагу на тому, як володіння мовою може покращити ефективність спілкування та взаєморозуміння). Зазначені асоціативні ознаки допомагають утворити повніше уявлення про концепт LANGUAGE через призму різних аспектів та значень, які відображаються в афоризмах. Перспективу дослідження вбачаємо у розгляді особливостей вербалізації концепту LANGUAGE у художньому дискурсі.

Ключові слова: афоризм, дуальне мовознавство, концепт, концептуальна ознака, language.

The article is devoted to highlighting the main features of the verbalization of the concept LANGUAGE in English speech on the basis of aphorisms that contain the corresponding lexeme *language*. The main research method was conceptual analysis aimed at revealing the essence of the concept by analyzing its constituent parts, conceptual features, properties, relationships and interactions with other concepts. The use of the contextual-interpretative method as a basis for conceptual analysis made it possible to obtain a more complete and deep understanding of the researched concept, as well as to identify new perspectives for research. During the analysis, associative conceptual features of the concept LANGUAGE were singled out, that is, characteristics or properties that are associated with this concept and reflect its essence or important aspects. Associative conceptual features can be verbally expressed through words, expressions that help to imagine or explain the essence of the concept in context. In aphorisms about language, the following associative features of the concept LANGUAGE can be distinguished: importance (many aphorisms emphasize the importance of language as a means of communication and understanding the world), limit (some aphorisms remind us that language defines the limits of our world and understanding), development (aphorisms emphasize the importance of language learning for personal development), power (analyzed aphorisms indicate the power and influence of language on our thinking and perception of reality), efficiency (some aphorisms focus on how mastering a language can improve the effectiveness of communication and mutual understanding). The specified associative features help to form a more complete picture of the concept LANGUAGE through the prism of various aspects and meanings that are reflected in aphorisms. We see the perspective of the research in considering the features of the verbalization of the concept LANGUAGE in the artistic discourse.

Key words: aphorism, dual linguistics, concept, conceptual feature, language.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей вербалізації концептів у мовленні є важливим завданням в контексті розвитку лінгвістики загалом та когнітивного мовознавства зокрема. Це дослідження допомагає краще зрозуміти, як люди сприймають та виражають свої ідеї, поняття та концепти через мовлення. Вивчення вербалізації концептів у мовленні дозволяє виявити взаємозв'язок між мовним виразом та когнітивними процесами, що у свою чергу може мати практичне застосування в багатьох галузях, таких як мовна психологія, мовна терапія, мовна освіта та інші. Такі дослідження можуть допомогти вдосконалити методи навчання мови, розвивати нові підходи до мовного аналізу та розуміння міжкультурних аспектів мовлення. Тут доречно навести думку Ганни Приходько: «Слова, за допомогою яких передається інформація про навколишню реальність, відображають не сам предмет, а те бачення, яке нав'язане носію мови уявленням, що є в його свідомості, поняттями про цей предмет або явище» [2, с. 50]. Тому дослідження особливостей вербалізації концептів у мовленні є надзвичайно актуальним для розвитку лінгвістики та розуміння механізмів мовної діяльності.

Матеріалом даної розвідки слугували англomовні афоризми, вивчення яких є цікавим напрямком, оскільки афоризми відображають глибокі філософські, моральні та життєві істини, укладені в короткі, лаконічні вислови. Вивчення афоризмів дозволяє краще зрозуміти людську

мудрість, віру, цінності та світогляд. Напрями дослідження афоризмів можуть включати аналіз їхнього походження, авторів, контексту вживання, а також впливу на суспільство та культуру. Вивчення афоризмів допомагає розкрити їхню сутність, розширити знання про історію та культуру, а також розвивати критичне мислення та аналітичні навички [1].

Таким чином, дослідження афоризмів має великий потенціал для розширення нашого розуміння людської мудрості та культурної спадщини, а також для використання їхнього потенціалу в освіті, літературі, філософії та інших сферах життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні наукові розвідки в галузі історії глотогенезу свідчать про симбіотичний статус людської мови як *біологічної* і *культурно-соціальної* сутності, що дало підстави вважати людську мову *«біокультурним гібридом*, продуктом культурної ко-еволюції протягом останніх 400 000 років» [6, с. 431].

«Біокультурний гібрид», як визначають людську мову Н. Еванс і С. Левінсон, базується значною мірою на біологічній сутності людини. Е. Леннеберг, досліджуючи біологічні основи мови, так описував анатомічну еволюцію людського мовного апарату: «Біологічною підставою для появи мови була зміна голосового тракту: опущення гортані і вигин під прямим кутом дихальної трубки. Це уможливило говоріння,

щоправда такі анатомічні зміни погіршили можливість швидкого бігу і створили потенційну небезпеку поперхнутися» [7, с. 87]. Паралельно відбувалося і налаштування аудитивної системи на сприйняття звуків саме мовленнєвого діапазону, а також поява нейронних шляхів для аналізу мовлення [6, с. 434].

Запропоноване дослідження виконано в межах нового наукового напрямку *дуальне мово-знавство: наукове і наївне трактування мови в англійській лексикографії*. Передусім вважаємо за доцільне пояснити, в якому сенсі вжито термін *мово-знавство*. Йдеться не про *лінгвістику* як науку про мову, а про *мово-знавство* у сенсі *знання, розуміння, трактування мови*. Дуальність, двоїстість такого знання беззаперечна, підтверджена ретельним вивченням лексикографічного матеріалу. Трактування мови пересіченими мовцями кардинально відрізняється від того, що знають про мову фахівці-лінгвісти. У наївній картині світу мова, мовне спілкування, мовні одиниці мають чітко окреслені смислові контури, відповідний фрагмент картини світу несе відбиток етичних, оцінних, культурно навантажених суджень. Історія етносу опосередковано віддзеркалена у цій картині світу.

В межах зазначеного напрямку вперше висунуто *гіпотезу*, що трактування феномену *мова* (разом із невід'ємними від нього феноменами *слово* і *мовлення*) у концептуальних, а відповідно і мовних картинах світу пересічного мовця і фахового лінгвіста є кардинально різними. У такому сенсі варто розуміти визначення *дуальне мово-знавство*, тобто *різні знання, уявлення про мову, її структури і її функціонування* (в нашому випадку це *два* типи знання: *наївне і наукове*); розглянуто комплексний концепт *WORD / LANGUAGE / SPEECH*, який вербалізується номінативними одиницями, вилученими із англійських загальних і спеціальних лексикографічних джерел; утворено два номінативні поля досліджуваного концепту, окремо для наївної і для наукової картини світу; запропоновано власну методику укладання таких полів: в наївному варіанті через вилучення всіх номінативних одиниць із семами *мова, слово, мовлення, спілкування*, в науковому варіанті через залучення до ядерних одиниць *word, language, speech* всіх інших словникових одиниць, до яких скеровують ядерні статті через розгалужену мережу внутрішніх посилань, що радіально розходяться від кожної із ядерних статей; унаочнено різні дискурсивні патерни, згідно з якими відбувається користування загальними і спеціальними словниками: пересічний мовець,

звертаючись до різних тлумачних (загальномовних) словників, отримує доволі гомогенну картину знань про мову, її устрій і функціонування, фразеологічний фонд додає інформацію культурологічного характеру стосовно англійського етносу. Мовець-фахівець, звертаючись до спеціалізованих (наукових) лексикографічних джерел, стикається із великим різноманіттям словникових дописів, які в різних словниках відрізняються як за номенклатурою, так і за трактуваннями дефінованих феноменів: наукова афіліація укладачів різних словників напряму корелює із вибором тієї чи тієї доктрини, в межах якої пояснюється певний термін. Полемічність викладу в науковому словнику контрастує із гомогенністю тлумачень у загальному словнику; описано в порівняльному ракурсі вербалізовані концепти *WORD / LANGUAGE / SPEECH*, як вони представлені у межах наївної і наукової картини світу [3; 4].

Дана стаття є спробою розширення меж дуального мово-знавства шляхом аналізу особливостей втілення відповідних концептів у мовленнєвому матеріалі.

Постановка завдання. *Мета* роботи полягає у висвітленні особливостей вербалізації концепту *LANGUAGE* в англійському мовленні на матеріалі афоризмів, які містять у своєму складі відповідну лексему *language*. Основним методом дослідження слугував концептуальний аналіз, спрямований на розкриття сутності концепту шляхом аналізу його складових частин, концептуальних ознак, властивостей, відношень і взаємодій з іншими концептами. Цей підхід дозволяє краще розуміти сутність понять, явищ, процесів або ідей, що досліджуються, а також виявляти їхні внутрішні зв'язки та структуру. Застосування контекстуально-інтерпретаційного методу в якості підґрунтя концептуального аналізу дозволило отримати більш повне та глибоке розуміння досліджуваного концепту, а також виявити нові перспективи для дослідження, оскільки врахування контексту та інтерпретація даних дозволяє побудувати більш точні та обґрунтовані концептуальні моделі та теорії.

Виклад основного матеріалу. Афоризми – це короткі, узагальнені висловлювання, які містять глибокий зміст, їх часто використовують для передачі важливих ідей або філософії через лаконічну форму. Афоризми можуть бути цитатами відомих людей, висловленими у вигляді крилатих висловів, що мають певний вплив на читача і залишаються в пам'яті [5]. Прагматична спрямованість афоризмів полягає в тому, що вони мають певну корисність або практичне застосування в житті

людини. Ці афоризми надають поради, вказівки, мудрість чи натхнення, які можна використовувати для вирішення проблем, покращення життя, розвитку особистості тощо. Вони спрямовані на підвищення ефективності, покращення якості життя та розвиток особистості. Такі афоризми можуть стати джерелом мотивації, підтримки або натхнення для людини у різних сферах її життя [8].

Розглянемо декілька прикладів англомовних афоризмів з лексемою *language*.

“A different language is a different vision of life” (Federico Fellini)

Цей афоризм означає, що кожна мова є своєрідним способом сприйняття життя. Кожна мова має свої унікальні особливості, вирази, відтінки значень слів і культурні відтінки, які впливають на спосіб, яким ми сприймаємо світ навколо нас. Коли ми вивчаємо і розуміємо іншу мову, ми отримуємо можливість побачити життя з іншої перспективи, розширюючи наші горизонти і розуміння різноманітності культур та світоглядів.

“You can never understand one language until you understand at least two” (Geoffrey Willans).

Вислів Джефрі Вілланса підкреслює важливість розуміння кількох мов для того, щоб справді зрозуміти сутність кожної мови. Вивчаючи та порівнюючи різні мови, людина може отримати глибше уявлення про будову, відтінки та культурні аспекти кожної мови. Цей вислів підкреслює переваги багатомовності та як вона може розширити світогляд та розуміння мов взагалі.

“Language comes first. It’s not that language grows out of consciousness, if you haven’t got language, you can’t be conscious” (Alan Moore).

Вислів Алана Мура підкреслює важливість мови як основи свідомості. Він вказує на те, що мова є необхідним елементом для розвитку свідомості та сприйняття світу. Без мови людина не може повністю усвідомлювати свої думки, почуття та спілкуватися з оточуючими. Мова є ключовим засобом вираження і розуміння світу навколо нас.

“Language shapes the way we think, and determines what we can think about” (Benjamin Lee Whorf).

Цей вислів Бенджаміна Лі Ворфа підкреслює те, що мова має значний вплив на наші мисленні процеси та обмежує або розширює наші можливості мислити про певні речі. Наша мова визначає, які концепції та ідеї ми можемо виразити та розуміти, формуючи наш спосіб сприйняття світу. Таким чином, мова глибоко впливає на наші мисленні процеси та наше розуміння навколишньої дійсності.

“To learn a language is to have one more window from which to look at the world” (Chinese Proverb).

Наведена приказка підкреслює, що вивчення мови відкриває нові можливості для сприйняття світу. Кожна мова є своєрідним інструментом, який дозволяє розширити свій світогляд та отримати нові перспективи. Вивчаючи нову мову, людина отримує можливість поглибити розуміння інших культур, традицій та способів мислення, відкриваючи нові горизонти для себе. Таким чином, вивчення мови дає можливість поглянути на світ через нову призму і розширити свої знання та розуміння світу.

“With languages, you are at home anywhere” (Edward De Waal).

Цей вислів Едварда де Ваала підкреслює те, що знання різних мов дозволяє вам відчувати себе комфортно та впевнено у будь-якому місці. Володіння різними мовами допомагає вам легше спілкуватися з людьми з різних країн та культур, розуміти їхні традиції та спосіб мислення. Це дозволяє вам легше адаптуватися до різних середовищ та відчувати себе комфортно у будь-якій частині світу. Таким чином, володіння мовами відкриває для вас можливість відчувати себе як вдома навіть у незнайомих місцях.

“Language is not a genetic gift, it is a social gift. Learning a new language is becoming a member of the club – the community of speakers of that language” (Frank Smith).

У цитаті Френка Сміта підкреслюється, що мова не є вродженим даром, а є соціальним феноменом, який об’єднує людей у спільноту носіїв цієї мови. Вивчення нової мови дозволяє вам отримати доступ до нового культурного середовища, стати частиною спільноти та отримати можливість спілкуватися з іншими людьми, які володіють цією мовою. Таким чином, вивчення мови допомагає вам стати частиною цієї спільноти та розширити свій кругозір.

“A foreign language is like a frail, delicate muscle. If you do not use it, it weakens” (Jhumpa Lahiri).

Згідно з цим висловом Джумпи Лагірі, іноземна мова подібна до слабкої, ніжної м’язової тканини. Якщо ви не використовуєте її, вона ослаблюється. Це означає, що навички та знання іноземної мови потребують постійної практики та використання, інакше вони можуть загальмувати або втрачатися з часом. Таким чином, для того щоб зберегти та покращити свої навички в іноземній мові, важливо постійно використовувати їх у спілкуванні, читанні, письмі та інших аспектах.

“The limits of my language are the limits of my world” (Ludwig Wittgenstein).

Цей вислів Людвіга Вітгенштейна підкреслює важливість мови у формуванні нашого світогляду та розумінні навколишнього світу. Він вказує на те, що межі нашої мови визначають межі нашого світу, оскільки мова впливає на наше мислення та сприйняття дійсності. Тобто, обмеження у мові можуть обмежувати наше розуміння світу навколо нас. Цей вислів нагадує нам про важливість вивчення мов та розвитку мовних навичок для розширення наших можливостей у сприйнятті та взаємодії з оточуючим нас світом.

Прагматична спрямованість афоризмів про мову полягає в тому, що вони акцентують увагу на практичній користі від вивчення та володіння мовою. Ці афоризми нагадують нам про важливість мови як засобу спілкування, розвитку культури та розширення можливостей у сучасному світі. Вони підкреслюють, що вивчення мови не лише розширює наш кругозір та дозволяє краще розуміти інших, але й впливає на наше мислення, сприйняття світу та наші можливості взаємодії з навколишнім середовищем. Таким чином, афоризми про мову спонукають нас не лише вивчати мови, а й використовувати їх у повсякденному житті для розвитку та самовдосконалення.

Висновки. В ході аналізу було виокремлено асоціативні концептуальні ознаки концепту

LANGUAGE, тобто характеристики або властивості, які асоціюються з даним концептом і відображають його сутність або важливі аспекти. Асоціативні концептуальні ознаки можуть бути вербально виражені через слова, вирази або поняття, які допомагають уявити або пояснити сутність концепту в контексті. У афоризмах про мову можна виділити такі асоціативні ознаки концепту LANGUAGE: важливість (багато афоризмів підкреслюють важливість мови як засобу спілкування та розуміння світу), межа (деякі афоризми нагадують про те, що мова визначає межі нашого світу та розуміння), розвиток (афоризми підкреслюють важливість вивчення мови для особистісного розвитку), сила (проаналізовані афоризми вказують на силу та вплив мови на наше мислення та сприйняття дійсності), ефективність (деякі афоризми акцентують увагу на тому, як володіння мовою може покращити ефективність спілкування та взаєморозуміння). Зазначені асоціативні ознаки допомагають утворити повніше уявлення про концепт LANGUAGE через призму різних аспектів та значень, які відображаються в афоризмах.

Перспективу дослідження вбачаємо у розгляді особливостей вербалізації концепту LANGUAGE у художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колоїз Ж.В. Філософський діапазон афоризмів у психологічній розвідці Марії Матіос «Щоденник страченої». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2015. URL: https://core.ac.uk/display/268531104?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1 (дата звернення: 21.02.2024).
2. Приходько Г. І. Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм: монографія. Запоріжжя: Кругозір, 2016. 200 с.
3. Смаглій В. М. Аналіз вербалізованого концепту Word/Language/Speech крізь призму тематичних груп сектора комунікації. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Сер.: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69), № 1, ч. 1. С. 88–92.
4. Смаглій В. М. Близня периферія концепту Language. *East European Science Journal. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2020. Vol. 5 10 (62). P. 69–74.
5. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. Наук. Кривий Ріг, 2005. 217 с.
6. Evans N., Levinson St. The Myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*. 2009. № 32. P. 429–492. DOI: 10.1017/s0140525x0999094x
7. Lenneberg E. H. *Biological Foundations of Language*. Cambridge: Wiley, 1967. 315 p.
8. Inspirational quotes for language learners. URL: <https://www.theintrepidguide.com/best-inspirational-quotes-for-language-learners/> (дата звернення: 22.02.2024).

МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГЕНІЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

LINGUISTIC IDENTITY OF GENIUS: PHILOSOPHICAL AND LINGUISTIC ASPECTS

Строченко Л.В.,

orcid.org/0000-0003-3619-3484

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню мовної ідентичності генія у філософському та лінгвістичному аспектах. Феномен геніальності як прояв найвищої творчої здібності у науковій чи художній діяльності та постать генія здавна привертала увагу дослідників у царині філософії та психології. Наше дослідження спрямоване на комплексне вивчення лінгвальної репрезентації мовної ідентичності генія. Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентричною науковою парадигмою сьогодення, пріоритетною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень на вивчення мовної особистості та відсутністю комплексних досліджень феномену геніальності в аспекті лінгвальної репрезентації. Матеріалом аналізу слугували англomовні висловлювання визнаних геніїв, які виокремлені з їхніх промов, інтерв'ю тощо, та які є розтиражованими, зокрема, в мережі Інтернет під прагматично спрямованими рубриками і заголовками. В рамках нашої роботи видається релевантним розгляд тих висловлювань геніальних особистостей, які увійшли до англomовної лінгвокультури та по сьогоднішній день є актуальними для неї. Проведений тематичний аналіз висловлювань геніальних особистостей – це лише невелика частина досліджень їх мовної ідентичності, проте, результати свідчать про еталонність постаті генія в картині світу англomовного соціуму, думки, судження якого є авторитетними та мотивуючими. Фіксуємо також певні спільні тематичні риси проаналізованих висловлювань, в яких знаходить своє відображення як образність мислення, так й інші концептуальні ознаки концепту GENIUS / ГЕНІЙ, як от успішність, працьовитість, скромність, простота, допитливість, іронічність, які корелюють із виокремленими вище концептуальними ознаками в ході аналізу різножанрового дискурсу про геніїв. Перспективу роботи вбачаємо у можливості подальших досліджень геніальних особистостей в парадигмі лінгвоперсонології, контрастивної лінгвістики, психолінгвістики тощо.

Ключові слова: ідентичність, картина світу, концепт, мовна особистість, геній.

The article is devoted to the study of the linguistic identity of genius in philosophical and linguistic aspects. The phenomenon of genius as a manifestation of the highest creative ability in scientific or artistic activity and the figure of a genius have long attracted the attention of researchers in the field of philosophy and psychology. Our research is aimed at a comprehensive study of the linguistic representation of the linguistic identity of a genius. The relevance of the work is due to the general anthropocentric scientific paradigm of today, the priority focus of modern linguistic-cognitive research on the study of the linguistic personality, and the lack of comprehensive studies of the phenomenon of genius in the aspect of linguistic representation. The material for the analysis was the English utterances of recognized geniuses, which were extracted from their speeches, interviews, etc., and which are widely circulated, in particular, on the Internet under pragmatic headings. Within the framework of our work, it seems relevant to consider those statements of genius personalities that have entered the English-speaking linguistic culture and are relevant for it to this day. The thematic analysis of the statements of genius personalities is only a small part of the research on their linguistic identity, however, the results testify to the benchmark figure of the genius in the worldview of the English-speaking society, whose opinions and judgments are authoritative and motivating. We also record certain common thematic features of the analyzed statements, which reflect both the imagery of thinking and other conceptual features of the GENIUS concept, such as success, hard work, modesty, simplicity, inquisitiveness, irony, which correlate with the conceptual features identified during the analysis of a multi-genre discourse about geniuses. We see the perspective of the work in the possibility of further research of genius personalities in the paradigm of linguistic personology, contrastive linguistics, psycholinguistics, etc.

Key words: identity, worldview, concept, language personality, genius.

Постановка проблеми. Феномен геніальності як прояв найвищої творчої здібності у науковій чи художній діяльності та постать генія здавна привертала увагу дослідників у царині філософії (Р. Декарт, І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер) та психології (Ф. Гальтон, Ч. Ломброзо, Д. Сімонтон, Л. Терман, К. Юнг). Наше дослідження спрямоване на комплексне вивчення лінгвальної репрезентації мовної

ідентичності генія [5]. Мовна ідентичність – це поєднання мовних характеристик, які визначають, хто ми є як мовці, що включає нашу мовну компетентність (знання мови), мовленнєву поведінку (спосіб виразу), мовленнєві практики (використання мови у різних контекстах) та мовленнєву ідентифікацію (сприйняття себе як представника певної мовної спільноти). Мовна ідентичність може бути суттєвою для нашої

самоідентифікації, соціальної взаємодії та культурного спілкування.

Актуальність роботи зумовлена загальною антропоцентричною науковою парадигмою сьогодення, пріоритетною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних досліджень на вивчення мовної особистості та відсутністю комплексних досліджень феномену геніальності в аспекті лінгвальної репрезентації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За визначенням О. Селіванової, мовна ідентичність «є іманентною ознакою особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу» [4, с. 370]. Дослідники підкреслюють різногалузеву зацікавленість у дослідженні мовної особистості – психології, соціології, філософії, лінгвістики [див. 1; 3].

Численні розвідки загальнотеоретичних аспектів дослідження мовної особистості та аналіз конкретних історичних та сучасних мовних особистостей дали поштовх для виокремлення *лінгвістичної персонології*, в межах якої А. Загнітка наводить наступне визначення мовної особистості: «це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два основних концептуальних виміри – однопersonологійний і поліpersonологійний. Перший репрезентує окрему мовну індивідуальність в усьому обширі її виявів – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологійному та ін» [2, с. 4]. Другий зорієнтований на з'ясування мовно-часової, мовно-просторової, мовно-соціумної тощо тяглостей персони [2].

Постановка завдання. *Мета* статті полягає у вивченні мовної ідентичності генія у філософському та лінгвістичному аспектах. Матеріалом аналізу слугували англomовні висловлювання визнаних геніїв, які виокремлені з їхніх промов, інтерв'ю тощо, та які є розтиражованими, зокрема, в мережі Інтернет під прагматично спрямованими рубриками і заголовками.

Виклад основного матеріалу. В рамках нашої роботи видається релевантним розгляд тих висловлювань геніальних особистостей, які увійшли до англomовної лінгвокультури та по сьогоднішній день є актуальними для неї. Так, наприклад, в одному з них вказується, що ім'я Альберта Ейнштейна стало синонімом геніальності та креативності, а його мудрість охоплює не лише нау-

кові сфери: [*Einstein's name has become synonymous with genius and creativity. Named Person of the Century by TIME in 1999, Einstein is a rare icon, whose wisdom extended far beyond the realm of science to reveal a man with an almost childlike sense of wonder and a profound love of humanity*] [<https://www.linkedin.com/pulse/top-30-most-inspiring-albert-einstein-quotes-hynson-mba-pmp-sphr/>].

Надалі публікація пропонує ознайомитися з певною кількістю висловлювань вченого, які мають надихнути читача або ж випустити на волю свого внутрішнього генія: [*Here are our top 30 Albert Einstein quotes to unleash your inner genius*] [*Top 30 Most Inspiring Albert Einstein Quotes*] [<https://www.goalcast.com/2017/03/29/top-30-most-inspiring-albert-einstein-quotes/>].

Таку ж картину спостерігаємо і у випадку з цитатами сучасних геніїв, наприклад, у наступному випадку зазначається, що Стів Джобс залишив після своєї смерті не лише успішну компанію, а й мудрі поради, які мають надихнути життя читачів: [*15 Steve Jobs' Quotes To Inspire Your Life. When he died, he not only left behind an extremely successful company, but also many words of wisdom*].

Слід зазначити, що заголовки подібних зібрань висловлювань сучасних геніїв досить часто фокусуються на тому, що вони допоможуть читачеві досягти успіху у житті, як от у наступних прикладах цитат Біла Гейтса та Ілона Маска:

[*28 Inspiring Bill Gates Quotes on How to Succeed in Life*] [<https://www.goalcast.com/2017/12/07/27-bill-gates-quotes/>];

[*These 11 Elon Musk Quotes Will Inspire Your Success and Happiness. If you live in Elon Musk's world of endless possibilities and believe in something with all of your heart, anything is possible*].

У нашому дослідженні фокусуємось радше не на окремих мовних особистостях і їх специфічних проявах, а на пошуку тих спільних рис (в даному випадку їх тематичної спрямованості), які об'єднують висловлення геніальних людей та роблять їх актуальними для суспільства загалом. Отже, ми в певній мірі застосовуємо *культурологійний підхід до вивчення мовної особистості*, який, на думку А. Загнітка, передбачає аналіз лінгвокультурних типів (2017), в даному випадку – геніальних особистостей, які зробили вагомий внесок у розвиток науки та культури, і які викликають чималий інтерес суспільства, бажання не тільки зрозуміти принципи мислення геніїв, але і досягти подібного успіху. Наступна передмова до колекції цитат наголошує на можливості «зазирнути» у внутрішній світ генія Ілона Маска, краще зрозуміти його та мотивуватися його прикладом:

[50 *Innovation and Success Quotes from SpaceX Founder Elon Musk. Take a peek inside the mind of a genius with these success quotes from Elon Musk*].

Однією з виокремлених спільних тем проаналізованих висловлювань є зазначення того, що всесвіт у всі часи залишається загадкою навіть для геніїв. Так, іще Ісаак Ньютон свого порівнював себе як науковця із хлопчиком, який грається галькою на березі невідомого океану знань:

[*I do not know what I may appear to the world, but to myself I seem to have been only like a boy playing on the seashore, and diverting myself in now and then finding a smoother pebble or a prettier shell than ordinary, whilst the great ocean of truth lay all undiscovered before me*] (Isaac Newton).

Нікола Тесла відзначав парадоксальність того, що чим більше ми знаємо, тим більшими невідомостями стаємо, оскільки, на думку геніального вченого і винахідника, завдяки просвітленню ми усвідомлюємо свою обмеженість. Одним із найкращих результатів розумової еволюції він вважав відкриття нових горизонтів для подальших досліджень:

[*It is paradoxical, yet true, to say, that the more we know, the more ignorant we become in the absolute sense, for it is only through enlightenment that we become conscious of our limitations. Precisely one of the most gratifying results of intellectual evolution is the continuous opening up of new and greater prospects*] (Nikola Tesla).

Наступна спільна група тем, виокремлених у досліджених висловлюваннях, стосується особистісних характеристик геніальної людини. Перша з них – допитливість, яка зустрічається досить часто, наприклад, Альберт Ейнштейн неодноразово підкреслював важливість цієї риси характеру:

[*The important thing is to not stop questioning. Curiosity has its own reason for existing*] (Albert Einstein);

[*I have no special talent. I am only passionately curious*] (Albert Einstein).

Стівен Гокінг прямо закликає бути допитливим, дивитися на зорі, а не під ноги, та цікавитися як же функціонує всесвіт:

[*Look up at the stars and not down at your feet. Try to make sense of what you see, and wonder about what makes the universe exist. Be curious*] (Stephen Hawking).

В його висловлюваннях знову зустрічаємо порівняння себе із маленьким хлопчиком, який задає питання та зрідка знаходить відповідь:

[*I am just a child who has never grown up. I still keep asking these 'how' and 'why' questions. Occasionally, I find an answer*] (Stephen Hawking);

Розповідаючи про своє дитинство, Ілон Маск зазначає, що він завжди ставив під сумнів те, що йому відповідали батьки на його численні питання, і продовжував дізнаватися про те, що його цікавило:

[*I would just question things... It would infuriate my parents... That I wouldn't just believe them when they said something 'cause I'd ask them why. And then I'd consider whether that response made sense given everything else I knew*] (Elon Musk).

Спільною рисою для проаналізованих висловлювань визнаних геніїв є позитивне ставлення до невдач та негативних відгуків стосовно результатів їхньої роботи. Білл Гейтс неодноразово підкреслює важливість уроків, які можна зробити з невдач:

[*It's fine to celebrate success but it is more important to heed the lessons of failure*] (Bill Gates).

Для успішного винахідника та підприємця дуже важливими є відгуки людей, це шлях до навчання та вдосконалення:

[*We all need people who will give us feedback. That's how we improve*] (Bill Gates). [*Your most unhappy customers are your greatest source of learning*] (Bill Gates).

Такої ж думки дотримується й Ілон Маск:

[*I think it's very important to have a feedback loop, where you're constantly thinking about what you've done and how you could be doing it better*] (Elon Musk).

Він підкреслює, що мало хто дає негативний відгук, проте, саме він є надзвичайно корисним:

[*Really pay attention to negative feedback and solicit it, particularly from friends. ... Hardly anyone does that, and it's incredibly helpful*] (Elon Musk).

Винахідник зазначає, що якщо у вас немає невдач, ви недостатньо новаторські у своїй роботі:

[*Failure is an option here. If things are not failing, you are not innovating enough*] (Elon Musk).

Досить часто генії торкаються теми релігії та її співвідношення до науки, проте, ставлення до цього є різним. Так, наприклад, Ісаак Ньютон неодноразово підкреслює, що він вірить у Бога, і що тільки Господь розуміє закони існування всесвіту, який Він створив:

[*As a blind man has no idea of colors, so have we no idea of the manner by which the all-wise God perceives and understands all things*] (Isaac Newton).

Біблія, за словами вченого, відіграє дуже велику роль у його житті:

[*There are more sure marks of authenticity in the Bible than in any profane history*] (Isaac Newton);

[*I have a fundamental belief in the Bible as the Word of God, written by those who were inspired. I study the Bible daily*] (Isaac Newton).

Для Альберта Ейнштейна всі релігії, науки та мистецтво пов'язані між собою та мають спільну основу. Вчений порівнює їх із гіллям одного дерева:

[*All religions, arts and sciences are branches of the same tree*] (Albert Einstein).

Нікола Тесла ж вважає, що сприйняття світу є індивідуальним: що для когось Бог, для іншого – закони фізики:

[*What one man calls God, another calls the laws of physics*] (Nicola Tesla).

Ще одна спільна тема, зафіксована в ході дослідження висловлювань, це іронічне ставлення геніїв до людського невігластва. Так, наприклад, Альберт Ейнштейн зазначає, що безкінечними є лише всесвіт та людська дурість, проте, стосовно першого він не впевнений:

[*Only two things are infinite, the universe and human stupidity, and I'm not sure about the former*] (Albert Einstein).

А Стівен Гокінг іронічно зазначає, що розумна форма життя все ще має шанси з'явитися на нашій планеті:

[*I believe alien life is quite common in the universe, although intelligent life is less so. Some say it has yet to appear on planet Earth*] (Stephen Hawking).

У своїх висловленнях геніальні особистості досить часто досягають простоти пояснень завдяки використанню порівнянь, метафор, тобто у цьому проявляється притаманна їм образність мислення. Наприклад, пояснюючи теорію відносності Альберт Ейнштейн ілюструє її порівнянням: коли ви залицяєтеся до симпатичної дівчини,

година здається секундою. Коли ви сидите на розпеченій золі, навпаки, секунда здається годиною. Це і є відносність:

[*When you are courting a nice girl an hour seems like a second. When you sit on a red-hot cinder a second seems like an hour. That's relativity*] (Albert Einstein).

Ісаак Ньютон, говорячи про свої досягнення, використовує метафору та алюзію на великих вчених попередників:

[*If I have seen further than others, it is by standing upon the shoulders of giants*] (Isaac Newton).

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що проведений тематичний аналіз висловлювань геніальних особистостей – це лише невелика частина досліджень їх мовної ідентичності, проте, результати свідчать про **еталонність** постаті генія в картині світу англomовного соціуму, думки, судження якого є авторитетними та мотивуючими. Фіксуємо також певні спільні тематичні риси проаналізованих висловлювань, в яких знаходить своє відображення як **образність мислення**, так й інші концептуальні ознаки концепту GENIUS / ГЕНІЙ, як от **успішність, працьовитість, скромність, простота, допитливість, іронічність**, які корелюють із виокремленими вище концептуальними ознаками в ході аналізу різножанрового дискурсу про геніїв.

Перспективу роботи вбачаємо у можливості подальших досліджень геніальних особистостей в парадигмі лінгвоперсонології, контрастивної лінгвістики, психолінгвістики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмоменко С.В. Напрями досліджень мовної особистості у сучасній лінгвістиці. *Записки з романо-германської філології*. 2014. Випуск 2 (33). С. 33–37.
2. Загнітко А.П. Теорія лінгвоперсонології : [монографія]. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
3. Романченко А.П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти. Одеса, 2019. 520 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Строченко Л.В. Концептуальне поле GENIUS в англійському мовленні. *Одеська лінгвістична школа: кола реконструкцій*: колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т.Ю. Одеса: ПолиПринт, 2020. С. 170–176.
6. Most inspiring quotes. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/top-30-most-inspiring-albert-einstein-quotes-hynson-mba-rmp-sphr> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Top 30 Most Inspiring Albert Einstein Quotes. URL: <https://www.goalcast.com/2017/03/29/top-30-most-inspiring-albert-einstein-quotes/> (дата звернення: 15.02.2024).
8. 28 Inspiring Bill Gates Quotes on How to Succeed in Life. URL: <https://www.goalcast.com/2017/12/07/27-bill-gates-quotes> (дата звернення: 16.02.2024).

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНИХ ВІЙСЬКОВИХ СЛОВНИКІВ

SOME FEATURES OF ENGLISH MILITARY DICTIONARIES

Циганок О.М.,

*orcid.org/0000-0002-4688-1953**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов та перекладу
Державного торговельно-економічного університету*

Галаган В.Я.,

*orcid.org/0000-0001-9765-0680**старший викладач кафедри іноземних мов та перекладу
Державного торговельно-економічного університету*

Винничук С.Я.,

*orcid.org/0000-0002-5084-2877**асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджуються деякі шляхи розвитку та прикметні риси англomовної військової лексикографії. Бурхливий розвиток відповідної лексики, спричинений сучасною геополітичною ситуацією, призвів до нових тенденцій у словникарстві. Хоч тема, без сумніву, актуальна і має міжнародне значення, наскільки нам відомо, цей матеріал ще не ставав об'єктом вивчення. У статті зібрана інформація про англomовні військові словники, які знаходяться у вільному доступі, запропонована їхня класифікація, проаналізовано прикметні риси і призначення. До уваги бралися також відповідні українські видання останніх років.

Встановлено, що основний тип лексиконів – термінологічний словник енциклопедичного характеру, глосарій відповідних термінів. Визначено такі основні типи військових словників: загальні, спеціалізовані, історичні, двомовні, популярні міні-словники тощо. Проаналізовано принципи відбору лексем та джерела термінів (найновіші та найбільш авторитетні документи, офіційні та неофіційні видання). Зазначено складнощі, з якими зіткнулися укладачі військових словників. Одна з основних проблем – розбіжність джерел у тлумаченні того чи іншого терміну. Звернено увагу на адресатів словників. Серед них насамперед – професійні військові, академічна спільнота, усі, хто цікавиться військовою справою. Наведено приклад однієї повної словникової статті із кожного словника. Авторки публікації дійшли висновку, що розвиток військової лексикографії відбувається у двох основних напрямках: оновлення існуючих словників, які себе добре зарекомендували, та створення лексиконів нового типу. Щодо історичних словників, то, на нашу думку, увага до їхнього укладання зменшується. Причиною цього вважаємо менше практичне значення.

Ключові слова: англійська лексикографія, військовий словник, термінологія, скорочення, акроніми.

The article examines some ways of development and distinctive features of English-language military lexicography. The rapid development of military and associated terms, caused by the current geopolitical situation, has led to new trends in lexicography. Although the topic is undoubtedly relevant and of international importance, as far as we know, this material has not yet become an object of study. The article collects information about freely available English military dictionaries, proposes their classification, analyzes main features and purposes of compilation. Relevant Ukrainian editions of recent years were also taken into account.

It was established that the main type of such lexicons is a dictionary of an encyclopedic character, a glossary. The following main kinds of military dictionaries are defined: general, specialized, historical, bilingual, popular, etc. The principles of selection and sources of terms (the latest and most authoritative documents, official and unofficial editions) are analyzed. The problems encountered by the compilers of military dictionaries are indicated. One of the main challenges is the discrepancy of sources. Attention is drawn to the addressees of dictionaries (the armed forces personnel, the academic community, and everyone who is interested in military affairs). Examples for each military dictionary are provided. The development of military lexicography takes place in two main directions: updating existing dictionaries, and creating new ones. As for historical military lexicons, in our opinion, attention to their compilation is decreasing. English-language military dictionaries are compiled with the participation of the armed forces and public organizations.

Key words: English lexicography, military dictionary, terms, abbreviations, acronyms.

Постановка проблеми. Військова лексика здавна перебуває в центрі уваги філологів. В останні роки дослідницький інтерес до неї неспинно зростає, враховуючи російсько-українську війну та геополітичну ситуацію в світі загалом. Оскільки англomовна військова лексика

активно розвивається, лексикографія реагує, хоч і з деяким запізненням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри безсумнівну актуальність і те, що багато матеріалів знаходяться у вільному доступі, складається враження, що військова лексикографія

не потрапляла раніше в поле зору дослідників. Вихід у світ англо-українського військового словника (2023) [1; 2; 9] привернув нашу увагу до цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є проаналізувати деякі прикметні риси доступних для вивчення англійських військових лексиконів, визначити їхні основні типи. Вважаємо, що варто звернути увагу на проблеми, з якими стикаються упорядники, та завдання, які вирішують лексикографи. Вважаємо, що усе це дозволить визначити певні тенденції у розвитку військового словникарства.

Виклад основного матеріалу. Лексикографія традиційно займається поясненням незрозумілих слів і має тривалу історію розвитку. Тільки на одному спеціалізованому сайті міститься сім військових лексиконів (“*DOD Military Terms*”; “*DOD Joint Acronyms & Abbreviations*”; “*European Defence Agency Acronyms*”; “*International Relations & Security Acronyms*”; “*NATO Acronyms*”; “*Military Abbreviations: Rabintex Ballistic Dictionary*”). Зазначений сайт має допоміжні рубрики “*Term of the day*” та “*Popular terms*” [15].

«Словник військових термінів Міністерства оборони» (“*DOD Military Terms Dictionary*”) (2001, змінена версія 2007) [8] вважають найбільш вичерпним довідником у цій сфері. Лексикон містить також певні технічні та інші пов’язані терміни. Усі вони затверджені Міністерством оборони США для загального користування, зокрема для спільної діяльності *United States Army* та союзників. Приклад словникової статті з “*DOD Military Terms Dictionary*”: *general cargo. Cargo that is susceptible for loading in general, non-specialized stowage areas or standard shipping containers; e.g., boxes, barrels, bales, crates, packages, bundles, and pallets. Source: U.S. Department of Defense, Joint Doctrine Division. (About) See also: image motion compensation, walking patient, radar advisory, magnetic bearing, join up* [8]. Як бачимо, у цьому словнику зазначено пов’язані словникові статті.

Згаданий вище “*DOD Military Terms Dictionary*” [8] еволюціонував у “*DOD Dictionary of Military and Associated Terms, November 2021*” [6]. Приклад словникової статті: *aircraft control unit (NATO) A unit with facilities and personnel, including controllers, for conducting aircraft control and which exercises tactical control of aircraft or a unit(s)* [6]. Особливостями цього словника з-поміж інших є відповідна помітка, якщо термін вживає НАТО, а також настільки значне введення

пов’язаної із військовою справою загальної лексики (*Associated Terms*), що це знайшло відображення у назві.

Словник акронімів та аббревіатур Міністерства оборони США (“*DOD Joint Acronyms & Abbreviations Dictionary*”) [7] містить понад 6000 статей. Упорядники зазначають, що це не повний список акронімів і аббревіатур Міністерства оборони, а скоріше посібник щодо їхнього поточного використання. Приклади словникових статей: *kt kiloton(s); knot (nautical miles per hour) Source: U.S. Department of Defense, Joint Doctrine Division. (About)* [7]. Таким чином, у словник введено і деякі важливі скорочення з області загальної лексики.

Словник військових скорочень (“*Military Abbreviations Dictionary*”) надає доступ до понад 1000 військових скорочень і аббревіатур, які використовуються в НАТО. Приклад словникової статті: *operations to restore order. Operations intended to halt violence and support, reinstate, or establish civil authorities. They are designed to return an unstable and lawless environment to the point where indigenous police forces can effectively enforce the law and restore civil authority. See also operation; peace operations. (JP 3-07.3) Source: U.S. Department of Defense, Joint Doctrine Division. (About)* [14].

Словник акронімів Європейського оборонного агентства (“*European Defence Agency Acronyms Dictionary*”) (2007) містить актуальні скорочення, пов’язані з оборонною політикою Європи. Приклад словникової статті: *GDT European Defence Agency Acronyms. Ground Data Terminal. See also: CAOC, FIEMS, HMR, HC, AAW* [10].

Словник скорочень у сфері міжнародних відносин і безпеки (“*International Relations & Security Acronyms Dictionary*”) приділяє значну увагу військовій справі, адже сфера міжнародних відносин включає в себе зовнішні справи та глобальні проблеми на міжнародному рівні. Одним із найвідоміших джерел цього словника є «Довідник НАТО» (Додаток 7 – Загальноновживані скорочення). Приклад словникової статті: *VARSIY International Relations & Security Acronyms World War II First Allied Airborne Army operation for crossing of Rhine River in vicinity of Wesel, Germany, in 1945 in support of Operation PLUNDER* [13].

Військовий словник (“*Military Lexicon*”) [17] містить скорочення, символи, акроніми, функціональні позначення, буквесполучення, кодові назви, ініціалізи, псевдоніми, мнемонічні засоби, назви проєктів, алфавітні скорочення та загальний сленг. Словник складається з основної

частини (“*Military Definitions; Military Acronyms, Initialisms, and Abbreviations*”) та детальної інформації про саме видання. Упорядники зазначають, що цей лексикон не є офіційним. Інформація отримана з різних офіційних і неофіційних урядових джерел США, публікацій та від експертів. Багато з цих джерел, навіть офіційні, неодностайні щодо правильного визначення або розширення абревіатури. Тому багато словникових статей містять кілька розширень акронімів та/або різні визначення [17]. В укладачів словника склалося враження, що військова термінологія у двадцять першому столітті стає дедалі більше акронімічною, а самі абревіатури згортаються у скорочення другого та третього поколінь. Таким чином, «радіолокаційна станція», що розшифровується як *radio-assisted-detection and-ranging*, стала невід’ємною частиною *FLIR*, що означає «передній інфрачервоний радар». Деякі старі терміни включені в словник їхнього історичного значення. Вживання великої літери не задокументовано в жодному доступному армійському нормативному акті, і всупереч правилам англійської мови, багато визначників абревіатур вирішують виражати результуюче розширення всіма великими літерами. Укладачі словника розмістили всі розширення акронімів, крім власних імен або назв, у нижньому регістрі. “*Military Lexicon*” відсилає до інших джерел військових визначень, якщо у ньому немає потрібного терміна [17]. При створенні словника використовувалися найновіші та найавторитетніші джерела, які вдалося знайти укладачам. Подана вся інформація, крім легковажної, непристойної чи принизливої. Якщо різні посилання визначають термін або абревіатуру по-різному, укладачі словника показують усі варіанти, але не вирішують дихотомії. Включено також суперечливі версії та, коли це було можливо, вказано їхнє джерело. Якщо існує більше ніж одне визначення, визначення нумеруються. Цифри зазвичай відображають хронологічний порядок, у якому були введені визначення, а не вказують на порядок переваг чи точності. Приклад словникової статті: *x axis*. [JP 1-02] (DoD) *A horizontal axis in a system of rectangular coordinates; that line on which distances to the right or left (east or west) of the reference line are marked, especially on a map, chart, or graph* [17].

«Глосарій військових термінів і сленгу часів війни у В’єтнамі» (“*Glossary of Military Terms & Slang from the Vietnam War A-C (virginia.edu)*”) опублікував *Sixties Project* ще 1996 р. [12]. Проект *Sixties* виконувався за підтримки *Viet Nam Generation Inc.* та Інституту передових гуманітар-

них технологій Університету Вірджинії. Учені-гумантарії взяли за мету зробити доступними первинні та вторинні джерела для дослідників, студентів, викладачів, письменників і бібліотекарів, які цікавляться 1960-ми роками. Приклади словникових статей із цього глосарія: *angel track – an armored personnel carrier used as an aid station; AO – area of operations* [12].

Словник військової архітектури (“*A Dictionary of Military Architecture*”) [21] містить багато термінів, пов’язаних з фортифікаціями від залізного віку до XVIII ст. Особливістю цього словника є те, що упорядник прагнув показати, як упродовж століть змінювалося значення терміна. Метою цього видання є надання корисної довідкової інформації для вивчення або обговорення розвитку та історичного значення військової архітектури, тому включено всі слова та значення, що стосуються цієї теми. Приклад словникової статті: *Merlon*: (1) *The portion of a battlement parapet that rises up from a wall (eg. the solid part of a parapet between the crenels).* (2) *The part of a parapet between two embrasures. See battlement, crenel, embrasure, guelph merlon, half merlon, irish battlement, parapet, stepped merlon, venetian battlement. (I. merlone, battlement)* [21]. Для наочності словникова стаття супроводжується малюнком, що також є прикметною рисою цього словника.

Натрапляємо також на двомовні військові словники, наприклад, популярний (неофіційний) німецько-англійський «Словник німецьких військових термінів» (“*Glossary of German military terms*”) [11]. Тут подається переклад і, за потреби, тлумачення слів, термінів, понять і гасел, які використовували або використовують німецькі військові. Фіксуються також звання та переклади прізвиськ транспортних засобів, а також включено деякі загальні терміни з німецької мови, які використовують військові. Певні терміни походять із загального німецького культурного середовища, інші даються, щоб показати зміни, які відбулися до або після нацистської ери. У словнику також містяться деякі власні назви, зокрема заводи, які були основними виробниками військової техніки, особливо танків. Приклад словникової статті: *Abteilung (Abt.) – a battalion-sized unit of armor, artillery or cavalry; in other contexts a detachment or section (Abteilungsarzt – battalion physician; Abteilungschef – battalion commander in artillery and cavalry formations; Abteilungsführer – substitute battalion commander in artillery and cavalry formations; Abteilungsveterinär – battalion veterinarian)* [11]. Як бачимо з прикладу, словникова стаття містить складні терміни,

один із компонентів яких – основний військовий термін. Додається також перелік німецьких військових звань та їхні приблизні американські еквіваленти (*List of German military ranks. Approximate ranks relative to US ranks*). Приклад: *Reichsmarschall* – «*Marshal of the Empire*», *the highest rank in the German armed forces during World War II (specifically created for Hermann Göring to distinguish him from the other field marshals)*. Equivalent to *General of the Armies of the United States*. Інший додаток до цього словника-госарія – перелік військових операцій (*List of military operations*), наприклад: *Adlerangriffe (Eagle Attack) series of raids against Royal Air Force (RAF)* [11].

Деякі популярні міні-словники військової термінології створено у навчальних цілях (приклад – *Military Vocabulary Word List – Enchanted Learning*) [18; 20]. Поняття з військової сфери наводяться на популярних сайтах, розрахованих насамперед на дитячу аудиторію, поряд із списками слів до інших тем, які цікавлять учнів і тому є ілюстративним матеріалом при навчанні [18; 20].

Англомовна військова лексикографія утверджувалася в Україні поетапно і разом з тим стрімко. «Словник військових термінів та скорочень (аббревіатур)» (2020) підготовлено, як зазначено у передмові, «з метою поступового впровадження в діяльність Збройних Сил України військової термінології держав – членів НАТО» [4, с. 7]. Серед посилань на джерела – глосарій термінів та визначень НАТО (“*NATO glossary of terms and definitions*”) та глосарій аббревіатур, що використовуються в документах та публікаціях НАТО (“*NATO glossary of abbreviations used in NATO documents and publications*”) [4, с. 8]. До частини основних термінів та визначень наводяться англійські відповідники, наприклад: аналіз проведених дій (англ. – *after action review*), бойова підготовка (англ. – *operational training*) etc. [4, с. 9]. Словник містить також розділ «Переклад термінів та визначень доктрини Збройних сил Сполучених Штатів Америки (JP1)». Приклад словникової статті: «Багатонаціональні сили (англ. *Administrative control (ADCON)* – сили, що складаються з військових контингентів країн, які сформулювали альянс або коаліцію з певною метою» [2, с. 33]. Подається також глосарій (приклад словникової статті: «Сили спеціальних операцій *Special operations forces*» [4, с. 47]).

2023 р. у Австрії силами Укрор упорядковано «Англо-український військовий словник», який містить 46403 гасла [1; 2; 9]. Це великий волонтерський проєкт, розрахований насампе-

ред на перекладачів та студентів. Те, що словник призначений і для перекладачів, – нове в англомовній лексикографії і зумовлено унікальністю історичного моменту, який зараз переживає Україна та світ. Як зазначено в анотації, «словник включає миротворчу та військову лексику з організації, озброєння, технічного оснащення, комплектування та проходження служби, бойової діяльності, управління та матеріально-технічного забезпечення збройних сил та миротворчих контингентів» [1]. Словник існує у двох версіях: безкоштовній електронній [9] та у друкованій [2]. Приклад словникової статті: *Harpoon (missile)* ‘Гарпун’ (протикорабельна керована ракета з активною радіолокаційною системою самонаведення та наднизькою траєкторією польоту) [9]. У друкованому виданні міститься додатково ілюстрація та технічні характеристики: *Harpoon (missile)* Гарпун (США), довжина 3,8–4,5 м, вага 500–600 кг, дальність 100–300 км, швидкість польоту 855 км/год [2, с. 10]. Очевидно, не випадково у бібліографічному описі словника зазначено, що це перше видання – передбачається постійне оновлення матеріалів [2].

Марія Комова здійснила видову і типологічну класифікацію українських термінологічних словників, опублікованих в Україні у 1948–2002 рр. [3, с. 145]. Дослідниця справедливо вказала на динамічність термінологічної лексикографії. «Англо-український військовий словник» (2023) – наочне підтвердження тези дослідниці. Він уже не зовсім вписується у класифікацію Марії Комової [3, с. 145]: за способом документування – і друкований, і електронний, за способом опису лексичного значення слова – перекладний з елементами тлумачного чи довідкового тощо. Це немовби комбінований тип словника: перекладний (двомовний) і тлумачний (енциклопедичний), бо подається не лише український переклад англомовної військової лексики, а й подекуди містить визначення та ширші пояснення.

Таким чином, серед військових словників найчастіше натрапляємо на глосарії, в яких подаються терміни з їхніми тлумаченнями. Такі лексикони близькі до галузевих, або спеціальних енциклопедичних словників (на противагу до загальних, або універсальних). Їх можна умовно поділити на дві підгрупи: загальновійськові (приклад – “*Military Lexicon*”) і вузькофахові, які, в свою чергу, діляться на словники якоїсь області військової термінології (приклади – “*International Relations & Security Acronyms Dictionary*”, словники та енциклопедії зброї), певних відомств (приклад – “*DOD Joint Acronyms & Abbreviations*”

Dictionary”), родів військ (приклад – “*Infantry Weapons Glossary*”), певної країни (приклад – “*Glossary of German military terms*”), епохи (приклад – “*A Dictionary of Military Architecture. Fortification and Fieldworks from the Iron Age to the Eighteenth Century*”), навчальні міні-словники (приклад – “*Weapons Vocabulary Word List – Enchanted Learning*”) тощо. В Україні на злобу дня видаються військові лексикони як спеціальні термінологічні словники, які виконують функції і тлумачних, і двомовних.

Висновки. Англомовні військові словники різноманітні: офіційні і неофіційні, різні за обсягом матеріалу, призначенням, функціями та особливостями. Лексикони, які задовольняють практичні потреби, постійно оновлюються. Межі між видами словників – плінні. Все більш популярними стають онлайн-видання. Якщо традиційна лексикографія розвивається переважно в академічних колах, то англомовні військові словники укладаються за участі збройних сил та громадських організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Англо-український військовий словник. URL: <https://rik.com.ua/shop>
2. /tproduct/392745902-984421734831-anglo-ukranskii-viskovii-slovník-elektro?fbclid=IwAR3tyDswBK0T_I-CF9I0xFIRSzU5cmh4Nfa0Q5jpHGx5rAi-U3ukm48nSFg (дата звернення: 05.02.2024).
3. Перший волонтерський Англо-український військовий словник / Упорядник Олеся Кришевич. 1 видання. Ужгород: Рік-У, 2023. 544 с.
4. Ковова М. Класифікація термінологічних словників. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 620. С. 144–147.
5. Словник військових термінів та скорочень (аббревіатур). Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних Сил України, 2020. 52 с.
6. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»). К.: НАВС України, 2016. 156 с.
7. DOD Dictionary of Military and Associated Terms, November 2021. URL: <https://irp.fas.org/doddir/dod/dictionary.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).
8. DOD Joint Acronyms & Abbreviations Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130604232254/http://www.military-dictionary.org/DOD-Joint-Acronyms-and-Abbreviations/kt> (дата звернення: 05.02.2024).
9. DOD Military Terms Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130517015245/http://www.military-dictionary.org/DOD-Military-Terms/> (дата звернення: 05.02.2024).
10. English-Ukrainian military dictionary. Англо-український військовий словник. 46403 гасла. Упорядник Укроб Austria 2023. URL: <https://english-military-dictionary.org.ua/> (дата звернення: 05.02.2024).
11. European Defence Agency Acronyms Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130501152159/http://www.military-dictionary.org/European-Defence-Agency-Acronyms/> (дата звернення: 05.02.2024).
12. Glossary of German military terms URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Glossary_of_German_military_terms (дата звернення: 05.02.2024).
13. Glossary of Military Terms & Slang from the Vietnam War A-C. URL: http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Glossary/Sixties_Term_Gloss_A_C.html#Letter%20'A' (дата звернення: 05.02.2024).
14. International Relations & Security Acronyms Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130501145939/http://www.military-dictionary.org/International-Relations-and-Security-Acronyms/> (дата звернення: 05.02.2024).
15. Military Abbreviations Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130501150603/http://www.military-dictionary.org/Military-Abbreviations/> (дата звернення: 05.02.2024).
16. Military Dictionary. URL: <https://web.archive.org/web/20130501141050/http://www.military-dictionary.org/>
17. Military Definitions. URL: <https://web.archive.org/web/20120825224918/http://www.fas.org/news/reference/lexicon/mildef.htm> (дата звернення: 05.02.2024).
18. Military Lexicon. URL: <https://web.archive.org/web/20121010173344/http://www.fas.org/news/reference/lexicon/index.html> (дата звернення: 05.02.2024).
19. Military Vocabulary Word List – Enchanted Learning. URL: <https://www.enchantedlearning.com/wordlist/military.shtml> (дата звернення: 05.02.2024).
20. Steindler R. A. *The Firearms Dictionary*. Harrisburg, Penn.: Stackpole Books, 1970.
21. Weapons Vocabulary Word List – Enchanted Learning. URL: <https://www.enchantedlearning.com/wordlist/weapons.shtml> (дата звернення: 05.02.2024).
22. Wyley S. F. *A Dictionary of Military Architecture: Fortification and Fieldworks from the Iron Age to the Eighteenth Century*. URL: <https://www.angelfire.com/wy/svenskildbiter/madict.html> (дата звернення: 05.02.2024).

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A LINGUIST-TEACHER

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІНГВІСТА-ВИКЛАДАЧА

Shchypachova D.S.,

orcid.org/0000-0003-4501-3131

Lecturer at the Department of English for Engineering № 1

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Currently, significant positive changes are taking place in the language education system in our country, due to the processes of intercultural integration at the national and international level. The success of the practical implementation of innovative educational strategies largely depends on the level of readiness of the foreign language teacher to adapt to the new conditions of the socio-cultural environment that is being formed in the university, and on the ability to teach the language functionally, with an orientation to intercultural communication. In this regard, it is important to rethink the content, forms and methods of training future teachers of foreign languages and cultures. The process of forming a competent specialist is one of the main problems of pedagogy. In recent years, the competence of the teacher has become increasingly relevant due to the fact that social experience is constantly being transformed, the field of education is being reconstructed, various types of author's pedagogical systems are appearing, and the level of society's requests for specialists is increasing.

Therefore, competencies are a combination of characteristics (related to knowledge and its application, to positions, skills and responsibilities) that describe the level or degree that a person is able to realize, competence is not just a set of competencies, but a set of competencies actualized in certain types of activities. Competence is a measure of the actualization of competencies in the process of their development, related to the self-actualization of the graduate in the relevant activities. The formation of professional competence is purposeful and is carried out by creating certain psychological and pedagogical conditions.

In the second section of our article, we tried to build a model of the "core" of the professional activity of a linguist teacher at a university. It is obvious that the central part of this model is the teacher's professional competence, which is, in turn, the unity of communicative, linguistic and didactic and personal (reflective) competences.

The model includes the following components: subjective, which characterizes replenishment and preservation of the achieved level of professional competence, its actualization and implementation; object, which reflects the construction and implementation of activities; substantive, expressing the results to be achieved.

Key words: intercultural communication, context, professional competence, language personality, language education, theory of communication.

Нині в нашій країні відбуваються значні позитивні зміни у системі мовної освіти, зумовлені процесами міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівні. Успіх практичної реалізації інноваційних навчальних стратегій більшою мірою залежить від рівня готовності викладача іноземної мови до адаптації до нових умов соціально-культурного середовища, що формується у ВНЗ, та від здатності викладати мову функціонально, з орієнтацією на міжкультурну комунікацію. У зв'язку з цим є важливим переосмислення змісту, форм і методів підготовки майбутніх викладачів іноземних мов та культур. Процес формування компетентного фахівця – одна з головних проблем педагогіки. Компетентність викладача набуває останніми роками все більшої актуальності у зв'язку з тим, що постійно трансформується соціальний досвід, реконструюється сфера освіти, з'являються різноманітні види авторських педагогічних систем, зростає рівень запитів соціуму до фахівця.

Отже, компетенції являють собою поєднання характеристик (що стосуються знання та його застосування, до позицій, навичок та відповідальності), які описують рівень або ступінь, який особа здатна реалізувати, компетентність є не просто сукупність компетенцій, а сукупність компетенцій, актуалізованих в певних видах діяльності. Компетентність є міра актуалізації компетенцій у процесі їх розвитку, пов'язаної із самоактуалізацією особи випускника у відповідних видах діяльності. Формування професійної компетентності є цілеспрямованим та здійснюється при створенні певних психолого-педагогічних умов.

У другому розділі нашої статті ми спробували побудувати модель «ядра» професійної діяльності викладача-лінгвіста у ВНЗ. Очевидно, що центральною частиною цієї моделі є професійна компетентність педагога, що є, у свою чергу, єдністю комунікативної, лінгводидактичної та особистісної (рефлексивної) компетенцій.

У складі моделі виділено такі компоненти: суб'єктивний, що характеризує поповнення та збереження досягнутого рівня професійної компетентності, його актуалізацію та реалізацію; об'єктивний, що відображає побудову та провадження діяльності; предметний, що виражає результати, що досягаються.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, контекст, професійна компетенція, мовна особистість, мовна освіта, теорія комунікації.

Introduction. The introduction of the specialty "Linguistics and Intercultural Communication" into the practice of higher linguistic education was the result of profound changes taking place in

society and one of its most important institutions – the education system, striving to find the ideal of a modern educated person as a person of culture with a pronounced civic position and openness to

perception of the multiculturalism of the modern world at all levels of its manifestations – political, cultural, economic, confessional, axiological. The proclamation of multilingualism, multiculturalism, cultural conformity, anthropocentricity as significant principles of the national education system requires updating the conceptual system of views on the professional training of specialists in higher education, and actualizes the problem of identifying conditions that stimulate the process of self-realization, self-improvement, the formation of the professional identity of future specialists, their readiness for permanent professionally oriented self-development and the need for it [4].

In the context of intercultural education in modern language education, a qualitatively new theoretical paradigm is emerging, from the standpoint of which the process of teaching a foreign language is considered as a process of forming a linguistic personality. It is natural that in these conditions the need to develop new theoretical models of the projected result of professional training of linguist teachers, adequately reflecting the requirements of the modern intercultural educational paradigm, and to search for effective systems and pedagogical conditions for their implementation in the practice of educational activities of higher educational institutions comes to the fore. The close attention of researchers to personal development in the educational process and to the theory of linguistic personality in language teaching confirms the legitimacy of choosing the formation of their competence in the structure of a professional linguistic personality as a strategic guideline for the professional training of linguist teachers.

At the same time, comprehensive, system-oriented research that reveals the strategy, principles, methods and technologies for developing the competence of linguist teachers in the aspect of developing a professional linguistic personality, guaranteeing readiness to work in a new intercultural educational paradigm, is not yet enough [1]. There is practically no research and development devoted to revealing the patterns of knowledge acquisition on an integrative basis; the potential for the universality of education in the context of intercultural communication has not been explored, which significantly hinders the development and enrichment of methodological tools and technologization in the system of training teachers of foreign languages and cultures. Such developments are especially relevant for the educational system at a special language department in the structure of a university, the potential capabilities of which in terms of fundamentalization and ensuring interdisciplinary synthesis in the professional training of intercultural

communication specialists have not yet been properly explored.

The **object** of the study is the professional competence of a linguist-teacher.

The **subject** of the study is the formation of professional competence of a linguist-teacher at the university language department.

In accordance with the object and subject of the study, the following **goal** was put forward: identify psychological, psychological-pedagogical, didactic-methodological aspects of the linguistic personality and establish the relationship of the levels of its development with competencies in the structure of the professional competence of a linguist-teacher.

Psychological and pedagogical foundations for modeling the professional competence of a specialist. Recently, the situation in Ukrainian science, its relationship with culture and society has been widely discussed among scientists. The importance of addressing issues of the development of culture, science and education is important both from an ideological point of view and from a practical point of view, since the world education system, which plays a decisive role in the cultural and social development of man, is in a state of crisis. The time has come to fundamentally highlight the growth of scientific and educational personnel potential as a priority trend in the development of modern education, which is manifested, first of all, in the integration of academic science and the educational process. In modern conditions, we are talking not only about the development, but also about the preservation of human resources, since these processes are associated with many difficulties, such as: the outflow of scientific and educational forces to economically more profitable areas and more developed countries; a growing shortage of personnel replenishment of scientific and educational potential due to the loss of prestige of these types of activities; insufficient funds at provincial higher schools, sometimes universities and scientific institutions to obtain information about world experience on a widely accessible scale and opportunities for direct foreign contacts, despite the expansion of the global information space (thanks to the development and functioning of INTERNET) [3].

If we talk about the internal reasons for the actualization of the problem of the quality of vocational education, it should be noted that the innovation boom, decentralization of management, commercialization of education, and its democratization, in addition to a positive impact on education, also lead to negative consequences.

External reasons are related to the challenges to the world community that emerged at the turn

of the millennium. Researchers identify seven main challenges: technological, environmental, demographic, dynamic, informational, ideological, and moral. An analysis of these problems carried out by specialists shows that their deep roots are not in the economic, political or social spheres of society. They lie in the spiritual sphere and are directly related to the level of education, morality and moral qualities of people and worldview.

The global level of these challenges and the resulting threat to the very existence of humanity make it objectively necessary to change the attitude towards education and its functions, require a change in the quality of education, predetermines the need to create socio-pedagogical conditions adequate to these processes, meaningful reform, creative design and implementation of a new model of education. This requires a teaching corps of new analytical and at the same time project-constructive thinking, aimed at improving the pedagogical paradigm. In other words, solving the problems of higher professional education is impossible without increasing pedagogical intellectual culture, without actively influencing public opinion, without necessarily overcoming established stereotypes and conservatism in pedagogical science and practice.

The concept of quality of education as a guarantee of improving the quality of life is increasingly coming to the forefront of the educational space, and the pedagogical community around the world is increasingly raising the question of the quality of education as the most important factor in the sustainable development of the country, its technological, economic, information and moral security. According to scientists, there are many reasons for the acute relevance of this problem, however, at least two groups of prerequisites can be distinguished – external to the education system and internal, related to the education system itself.

The concept of updating state standards of higher professional education contains a reactive path for the development of education. The concept formulates the main goal as further improving the quality of higher education, improving the mechanism of personal development, creating effective means of managing the educational process, increasing the degree of correlation of higher professional education with world standards.

Structure of professional competence of a linguist teacher. Currently, there are a number of concepts that are in one way or another related to the characteristics of a person's ability to perform work: "profession", "professional", "professional competence", "professionalism", etc. At first glance

they seem to be synonymous. Thus, qualification is considered as the level of professional preparedness for any type of activity. Professionalism is also interpreted as a quality that indicates a high level of proficiency in the skills necessary to perform any work. In the same context, professionalism is sometimes spoken of as a high brand, distinctive quality, or high status of a specialist [5]. However, it is necessary to distinguish between the professional training of a specialist and his professional competence. The first concept reflects the process of mastering the necessary knowledge and skills, and the second concept reflects the result of this process, a qualitative characteristic. We can say that professional competence is also a certain perspective that is, to one degree or another, available to a given specialist due to his individual capabilities and various objective factors.

The concept of "professional competence" can rightfully be considered a category of pedagogical science [5]. However, the requirements for the professional level of a teacher change depending on socio-economic and political conditions. These conditions pose their own challenges for education, which means that the requirements for the content of professional training change. Competence reflects the essential properties and relationships of all subjects of pedagogical science, including its leading categories. By integrating these properties and relationships, it becomes a generalizing concept. Its type differences may change over time, become enriched, and take on slightly different shades, but, in essence, remain unchanged.

Analysis of general theoretical approaches to understanding the category "professional and pedagogical competence of a teacher" made it possible to characterize this phenomenon and reveal its content through the structure and functions of the components.

The person being formed is multifaceted, therefore, the professional component of the teacher must be multifaceted, which determines the criteria for his professionalism. The leading place among these criteria, of course, is occupied by the result of the teacher's activities.

Only a combination of theoretical knowledge with the skills of applying them in educational activities can provide the necessary pedagogical competence. This combination should be considered a practical criterion of professionalism. This is a connecting link between groups of indirect and direct criteria of competence. Taking these criteria into account, we can conclude: the professionalism of a teacher represents a high level of his psychological, pedagogical and scientific-subject knowledge and

skills in combination with the corresponding cultural and moral character, ensuring in practice social in-demand preparation of the younger generation for life.

Following some scientists, we will define the professional competence of a teacher as a complex unified system of internal mental states and personality traits of a specialist: his readiness to carry out professional activities and the ability (that is, skills and capabilities) to perform the necessary actions for this [1]. Considering that this system cannot be directly observed, but is manifested indirectly in the process and result of professional activity, the modeling method was used to study it. The model of the structure of a teacher's professional competence is an example of a system of actions that ensure the unity of his theoretical and practical readiness to carry out professional activities, determined by the social order of society. The model includes the following components: subjective, characterizing the replenishment and maintenance of the achieved level of professional competence, its actualization and implementation; objective, reflecting the construction and implementation of activities; substantive, expressing the results achieved.

Conclusions. Modern trends in the development of society and integration processes of a global nature make it objectively necessary to change attitudes towards language education and its functions, require changes in the quality of education, predetermine the need to create socio-pedagogical conditions adequate to these processes, meaningful reform, creative design and implementation of a new model for training specialists in intercultural educational paradigm.

Comprehensive theoretical analysis, reliance on the achievements of domestic science and research of foreign scientists in the field of pedagogy, psychology, linguistics, language education, communication theory and intercultural communication, generalizations made and work practice confirmed the validity of our statements that the high level of development of the professional competence of the future linguist – a teacher capable of developing a linguistic personality in the process of teaching a foreign language in the context of intercultural communication is achieved provided that: a) the professional competence of a linguist-teacher of foreign languages is considered by all subjects of the educational process as a structural component of the model of a professional linguistic

personality, as an image of the projected result and object of pedagogical reflection; b) purposeful work on developing the competence of a professional linguistic personality is carried out in an integral-communicative educational space, based on the principles of integrativity, implemented through interdisciplinary interaction, communicativeness and the recreation, through educational disciplines, of a genuine dialogue between the studied and native cultures; c) the model of a professional linguistic personality is the core of the goal-functional, content-based, structural-logical, instrumental-technological, organizational-managerial and project positions of the integral-communicative educational space; d) the choice of educational technologies is determined by their compliance with the principles of cultural conformity, self-regulation and professional orientation, and the formation of a multilingual thesaurus of a linguist-teacher forms the basis of his conceptual and ideological position.

In the second chapter of our article, we made an attempt to build a model of the “core” of the professional activity of a linguist teacher at a university. It is obvious that the central part of this model is the professional competence of the teacher, which, in turn, represents the unity of communicative, language education and personal (reflective) competencies. The middle part is represented by the job profile diagram of a foreign language teacher. A component of the job profile diagram? along with the professional competence of the teacher, is the psychogram of the specialist, i.e. personal qualities that determine the ability to work. And finally, the shell of the “core” is an open model of the personality of a specialist – a foreign language teacher. Such a model is a set of activities determined by the peculiarities of our century, dictated by the requirements of the profession, specialty and determined by the social order of society, its spiritual and moral system, as well as the creative side of the specialist's activity. The openness of the model is achieved due to the teacher's ability not only to set and solve pedagogical problems, comprehensively plan the course of the educational process, directly carry out the process of teaching and educating students and analyze and predict the results of their activities, but also to combine pedagogical traditions and innovations, due to openness to new methods and forms of learning, mobility and flexibility in their use.

REFERENCES:

1. Blass E. Changing the concept of skill in higher education in the UK: is it progress in the current environment? *European journal of education*. Abingdon. 1999. Vol. 34. № 2. P. 237–238.

2. Common European Framework of Reference for Language Learning and Testing. Draft 1 of a Framework proposal. Strasbourg: Council of Europe (Council for Cultural Co-operation), 1996. P. 204.

3. Psychological Anthropology. Philip K. Bock (ed.) Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 1994, p. 8–9.

4. Richards, Jack C., Rogers, Theodore. Approaches and Methods in Language Teaching: Description and Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 170 p.

5. Thom R. Structural stability and morphogenesis. N.Y., 1972. 623 p.

РОЗДІЛ 3

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.581'42:791.228(510)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.16>

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В КИТАЙСЬКОМОВНИХ АНІМАЦІЙНИХ ФІЛЬМАХ

LINGUOCOGNITIVE FEATURES OF INTERTEXTUALITY IN CHINESE ANIMATED FILMS

Нестеренко О.О.,

orcid.org/0000-0003-2294-1664

кандидат філологічних наук,

*асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Мітько Д.Ю.,

orcid.org/0009-0003-1694-6191

студентка II курсу магістратури

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У цій статті проаналізовано форми інтертекстуальності, які властиві китайськомовним анімаційним фільмам, на матеріалі мультфільму «Подорож на Місяць» («飛奔去月球») (2020 р.) режисера Глена Кіна. Підкреслено, що інтертекстуальність властива не лише літературним текстам, а й жанрам кіномистецтва. Інтертекстуальність тлумачиться як властивість метатексту поєднувати вже наявні ідеї, елементи, твердження та тексти. За основу визначення форм інтертекстуальності взято класифікацію М. Шаповал, що передбачає поділ на однокрестову та системно-текстову референції. У цій розвідці визначається, що однокрестова референція семантичних форм реалізується за допомогою використання традиційних сюжетів китайських міфів про богиню Чан Е та Небесного пса й прямим введенням в сюжет міфічних образів Чан Е (поєднання богині та сучасного ідола), Нефритового кролика (втілення дитячої природи дівчини та складної й самотньої вдачі богині), крилатих левів, традиційних образів жаби (символ Місяця в китайській міфології) та журавля (усоблення безсмертя, вічної любові та вірності). Окрім референції традиційних сюжетів, виокремлено алюзію на персонажів сучасних мультфільмів (Гобі – Олаф, Фей Фей – Рапунцель, Фей Фей – Аліса в Дивокраї). Переказ сюжету міфу про Чан Е визначається як системно-текстова референція парафрази, а цитати віршу китайського поета Су Дунпо та англомовних і китайськомовних пісень – прямою атрибутивною цитатою. Формою кодової інтертекстуальності виокремлюється топос втрати батьків та типові атрибути-символи китайської культури (традиції та обряди, танці, ігри, одяг та їжа). У дослідженні підкреслено, що жанрова специфіка анімаційних фільмів передбачає формування аудіо-візуальної та несвідомої інтертекстуальності (пов'язується із еволюцією сторітелінгу). Визначено, що стиль анімації, з одного боку, відсилає до культурних та мистецьких традицій Китаю, з іншого – до обкладинки музичного альбому гурту Пінк Флойд та сюрреалістичних робіт художника Жуана Міро.

Ключові слова: інтертекстуальність, метатекст, інтертекст, референція, анімаційний фільм, китайська мова.

This paper analyzes the forms of intertextuality characteristic of Chinese-language animated films, based on the material of the 2020 cartoon "Over the Moon" («飛奔去月球») directed by Glen Keane. The paper emphasizes that intertextuality is characteristic not only of literary texts, but also of cinematography. Intertextuality is interpreted as the property of metatext to combine existing ideas, elements, statements, and texts. The basis for defining the forms of intertextuality is the classification of M. Shapoval, which provides for the division into single-textual and system-textual reference. This research determines that the single-textual reference of semantic forms is realized by means of the traditional plots of Chinese myths about the goddess Chang'e and the Tiangou and the direct introduction into the plot of the mythical images of Chang'e (a combination of a goddess and a modern idol), the Jade Rabbit (the embodiment of the childlike nature of a girl and complex and lonely nature of the goddess), winged lions, traditional images of the frog (symbol of the Moon in Chinese mythology), and the crane (the personification of immortality, eternal love, and loyalty). In addition to the reference to traditional plots, there is an allusion to the characters of modern cartoons (Gobi – Olaf, Fei Fei – Rapunzel, Fei Fei – Alice in Wonderland). The retelling of the plot of the myth about Chang'e is defined as a system-textual reference of paraphrase, while the quotations of the poem by the Chinese poet Su Dongpo and English and Chinese-language songs are direct attributive quotations. The topos of parental loss and typical symbolic attributes of Chinese culture (traditions and rituals, dances, games, clothes and food) are defined as a form of code intertextuality. The research emphasizes that

the genre specificity of animated films involves the formation of audio-visual and accidental intertextuality (associated with the evolution of storytelling). It was found that the style of animation refers, on the one hand, to the cultural and artistic traditions of China and, on the other hand, to the cover of the Pink Floyd band's music album and the surrealist works of the artist Joan Miró.

Key words: intertextuality, metatext, intertext, reference, animated film, Chinese language.

Постановка проблеми. У вітчизняних та закордонних працях з теорії тексту все більшого поширення набуло використання терміну «інтертекстуальність». Це пов'язано із тлумаченням метатексту (новоствореного тексту) як одиниці, що обов'язково містить інтертекстуальні характеристики. Так, Р. Барт підкреслював, що «кожен текст є інтертекстом», адже він ввібрав в себе культурні коди та ритмічні структури, які існують в межах мови [1, с. 80]. Схожу думку висловлювала й болгарська та французька письменниця Ю. Крістева, котра ввела в обіг термін «інтертекстуальність», зазначаючи, що «інтертекстуальність – це текстуальна інтеракція, що відбувається в межах окремого тексту» [2, с. 195].

З тлумачення явища інтертекстуальності випливає твердження, що будь-який текст – це поєднання вже наявних ідей, елементів, тверджень, текстів. Тобто, інтертекстуальність підтверджує концепцію «смерті автора». Таким чином, усе людське існування, історію та культуру можна розглядати як текст у контексті буття, або інтертекст. Водночас, під інтертекстом слід розуміти нелінійну систему, де всі складові, тобто прототексти й автор, перебувають у постійному русі відносно одне одного [1, с. 82].

Концепція «互文» («взаємопосилання», «інтертекстуальність») вважається ключовою в сучасній китайській літературній критиці. Однак китайські дослідники, зокрема Гань Ліхао (甘莅豪), стверджують, що традиційна китайська екзегетична теорія давно запровадила ідею інтертекстуальності. Тоді як західна теорія зосереджена насамперед на рівні дискурсу, традиційна китайська інтертекстуальність приділяє більше уваги варіаціям у структурі слів. У ранніх китайських екзегетичних дослідженнях основна концепція інтертекстуальності обертається навколо ідеї «参互成文, 合而见义» («взаємне посилання для формування тексту, об'єднаного значенням»), де незалежні мовні структури взаємодіють і доповнюють одна одну, виражаючи повний зміст [3, с. 111].

Якщо спочатку теорія інтертекстуальності виникла в контексті досліджень взаємозв'язків у літературі, то з часом цю концепцію почали застосовувати й в інших сферах культури та мистецтва: кіномистецтві, образотворчому мистецтві, скульптурі, архітектурі тощо.

Мультфільми являють собою складне переплетіння текстів, інтертекстів та контекстів. Таким чином, вони відкривають простір для різноманітних прочитань і трактувань засобами вербальної та невербальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш розгорнуту класифікацію елементів інтертекстуальності наводить М. Шаповал, зокрема, вона виділяє однотекстову (відношення співприсутності) та системно-текстову (відношення деривації) референції. Однотекстова референція охоплює: семантичні форми (інтертекстуальні мотиви, традиційні сюжети, традиційні образи, колаж, референцію на інший твір або його героїв), стилістичні форми (атрибутивні й неатрибутивні цитати, паратекстуальні цитати, ремінісценція, центонний текст, плагіат, алюзія), кодову інтертекстуальність (крилаті словесні вислови, топоси). Системно-текстова референція (деривація) передбачає парафразу, запозичення прийому, травестію, наслідування, пародіювання, стилізацію, пастиш, архітекстуальність [4, с. 64–66].

Існує низка наукових праць, котрі спрямовані на дослідження форм інтертекстуальності на матеріалі англійських мультиплікаційних фільмів. Так, Ю. Міхнєва, О. Демиденко та Д. Бабак, аналізуючи англійський мультсеріал “Gravity Falls”, визначили інтертекстуальні гумористичні елементи та особливості їх перекладу українською мовою [5]. І. Р. Демидяк окреслила інтертекстуальні та інтердискурсивні маркери, які дозволяють адресату розпізнати «тексти», які введені в мультфільмі “Shrek”, а також висвітлила питання залучення образів акторів, які озвучували героїв цього фільму [6].

У контексті китайської лінгвістичної традиції, дослідження інтертекстуальності здійснювалось на матеріалі літературних творів. Наприклад, вчений Ху Фаньчжу (胡范铸) формалізував класифікацію інтертекстуальних явищ на основі семантичного доповнення. Він виділив шість типів інтертекстуальності, зокрема: 1) рівність між А і В, 2) речення А дорівнює А+В, 3) А не дорівнює А, але має тлумачитися як В, 4) А дорівнює А+В, але речення В дорівнює лише В, 5) А дорівнює А+В із пов'язаним В, 6) А дорівнює А+В із запереченням В [7, с. 268-270].

Постановка завдання. У цій розвідці буде здійснена спроба аналізу китайськомовних

анімаційних фільмів у розрізі інтертекстуальності на матеріалі мультиплікаційного фільму «Подорож на Місяць» («飛奔去月球») [8].

Виклад основного матеріалу. В основі американсько-китайського мультфільму «Подорож на місяць» (2020 р., режисер – Глен Кін) лежить історія юної китайської дівчини на ім'я Фей Фей (菲菲), котра захоплюється історіями про міфічну богиню Чан Е (嫦娥). Після втрати матері Фей Фей переживає складний період, адже їй важко порозумітися з новою жінкою батька. Дівчина будує ракету до Місяця, щоб довести існування легендарної богині Місяця, яка, за переказами, володіє силою, що дарує безсмертя. Опинившись на Місяці, Фей Фей зустрічає різних фантастичних істот і вирушає в авантюру подорож, щоб здійснити свою мрію. Хоч Чан Е прекрасна й божественна, як і очікувала Фей Фей, вона зовсім не така добра, як у міфах. У неї закінчується час, щоб возз'єднатися зі своїм давно втраченим коханням, Хоу Ї (后羿), але вона вірить, що Фей Фей володіє даром, таємничим останнім інгредієнтом необхідного заклинання. У подорожі Фей Фей відкриває для себе важливість сім'ї, любові та прийняття змін. Цей мультфільм – зворушлива історія, яка транслює теми горя, стійкості та магії віри в неможливе [8].

У проаналізованому китайськомовному мультфільмі основним засобом інтертекстуальності є **референція семантичних форм**. За основу мультфільму взято *традиційний сюжет* міфу про богиню Чан Е. Одна з найпопулярніших версій розповідає про Хоу Ї, лучника, який збиває дев'ять з десяти Сонць, що освітлювали Землю. У нагороду він отримує еліксир безсмертя. Однак Хоу Ї вирішує не вживати його одразу і ховає вдома. Під час його відсутності підступний учень Фенмен намагається викрасти еліксир. Щоб перешкодити йому, дружина Хоу Ї, Чан Е, сама випиває еліксир. Приймавши еліксир, вона стає невагомою і відлітає на Місяць, де веде самотнє існування.

Таким чином, у мультфільмі взято за основу один з канонічних міфів китайської міфології та своєрідно інтерпретовано його. Окрім того, герої міфу самі з'являються в мультфільмі, що є *референцією на персонажів* іншого твору. Творці мультфільму зробили Чан Е одночасно і сучасним ідолом, і традиційною богинею міфології. Вона носить традиційні китайські сукні, співаючи любовні балади китайською мовою, а також виконує життєрадісні поп-пісні в сучасному одязі та спортивних костюмах. Іншою референцією є образ Нефритового кролика (玉兔) – персонаж китайської міфології, який часто

асоціюється з Місяцем. У фільмі Нефритовий кролик є допоміжним персонажем і слугує провідником та супутником головної героїні під час її подорожі на Місяць. Цікаво, що різні версії міфу вважають цю тварину або кроликом, або зайцем, що знайшло своє відображення у мультфільмі: у Фей Фей це кролик, що може втілювати добру й дитячу натуру дівчини; у богині Чан Е ж помічником є саме заєць, дика й небезпечна тварина, що відображає складну й самотню вдачу богині.

Окрім легенди про Чан Е, мультфільм запозичує елемент сюжету класичного китайського міфу про Небесного пса (天狗). В основі китайського міфу про Тяньгоу лежить історія про монстра, який, за переказами, пожирає Сонце або Місяць під час місячного затемнення. Вважається, що Тяньгоу, якого часто зображують як чорного пса або міфічного звіра, спричиняє затемнення, кусаючи або ковтаючи небесні світила.

У мультфільмі з'являються міфічні істоти, що нагадують левів з крилами. Вони супроводжують Фей Фей та маленького Ціна (小庆) на Місяць та назад на Землю. Ці істоти, вірогідно, натхненні міфічними крилатими левками (貔貅).

Зведений брат Фей Фей, маленький Цін, має жабу в якості улюбленця, а ця тварина є черговим символом Місяця в китайській міфології. У міфі про Чан Е та Хоу Ї місячна жаба іноді згадується як супутниця богині Місяця Чан Е [9, с. 145].

Декілька разів у мультфільмі з'являється журавель, до якого дівчину приводить кролик і який можна інтерпретувати як дух матері Фей Фей. Журавель є символічним птахом у китайській традиції, тому його поява в мультфільмі не випадкова. У китайській традиції журавель є символом безсмертя, вічної любові та вірності у шлюбі, адже журавлі є моногамними птахами, які мають одного партнера на все життя [10]. Так, цього журавля можна сприймати як матір Фей Фей, що в уяві дівчини відповідає образу Чан Е, яка назавжди залишається вірною своєму єдиному кохання. Коли після подорожі на Місяць Фей Фей приймає втрату матері, журавель з'являється повторно, щоб відлетіти разом зі зграєю.

Кінокритики звертають увагу на пса-помічника Фей Фей, Гобі (果冻), що нагадає сніговика Олафа з мультфільму «Крижане серце» ("Frozen", 2013 р.) [11]. Порівняння з Олафом, персонажем Джоша Гада з «Крижаного серця», означає, що Гобі може мати комедійні риси або виконувати схожу роль джерела гумору та безтурботності в «Подорожі на Місяць». Олаф у «Крижаному серці» відомий своєю наївною і гумористичною вдачею, тому Гобі розглядається як похідний від

Олафа. У багатьох анімаційних фільмах часто з'являється персонаж, призначений для комічного розвантаження. Основна мета цього персонажа – розважити глядачів, підняти настрій і додати гумору в оповідь. Такі персонажі часто мають характерні риси, поведінку або дивацтво, які роблять їх такими, що запам'ятовуються.

Помітною є деталь у мультфільмі, коли, в розпачі від суму за матір'ю та непорозуміння з новими членами родини, Фей Фей зачинається в кімнаті та бачить, як її кролик Скокі (蹦蹦) вистрибує на підвіконня та веде її за собою до ставка. Дівчина не знає, куди її приведе кролик, тож тут можна впізнати *алюзію* на роман Льюїса Керрола «Аліса в Дивокраї» 1865 року. Аліса біжить за кроликом у кролячу нору, після чого й починаються її казкові пригоди.

Також прослідковуємо алюзію на мультфільм, з яким пов'язаний режисер фільму, Глен Кін, «Заплутана історія» («Tangled», 2010 р.). Обидва фільми розповідають про юних героїнь, які вирушають у подорож, пов'язану з їхнім дорослішанням. У «Заплутаній історії» Рапунцель наважується вийти зі своєї вежі, щоб відкрити для себе світ, тоді як у «Подорожі на Місяць» Фей Фей вирушає на пошуки, щоб довести існування богині Місяця та віднайти почуття приналежності. Найяскравішою та найбільш помітною схожістю обох мультфільмів є деталь з обрізанням волосся: у «Заплутаній історії» цей елемент є логічним розвитком сюжету, адже волосся Рапунцель несло в собі магичну силу, тому для спасіння дівчина мала пожертвувати ним. У «Подорожі на Місяць» дівчина обрізає довге волосся через сум за покійною матір'ю. Можна припустити, що таким чином режисер відсилає глядача до своєї попередньої роботи.

Окрім того, у мультфільмі присутня **системно-текстова референція парафрази**, що проявляється в приблизному переказі сюжету міфу протягом анімаційного фільму. У фільмі Фей Фей порівнює свою покійну мати з Чан Е, а батька – з Хоу Ї. Вона апелює до героїв міфу, щоб пояснити вічне кохання батьків та свою неготовність до нових стосунків батька. Одна з тіток Фей Фей говорить у мультфільмі: «据我妈妈说, 我可能是后羿的后代» («Як казала моя мама, я можу бути ріднею Хоу Ї»). Багато китайців дійсно вважають себе нащадками відомих історичних та міфічних постатей, що й зображено цим епізодом мультфільму.

Варто зазначити також, що на дошці в школі Фей Фей можна помітити вірш класичного китайського поета Су Дунпо «Прелюдія до річкової

мелодії» («水调歌头»). Це є **прямою, атрибутованою цитатою** вірша. Прикметно, що поетичний твір оповідає про Свято середини осені, споглядання Місяця, а ліричний герой висловлює бажання поплинути на Місяць: «不知天上宫阙, | 今夕是何年。| 我欲乘风归去, | 又恐琼楼玉宇, | 高处不胜寒» (перекл. Ярослави Шекери: «Не знаю, в палаці небеснім святім | Який-то вже рік завітає увечері нині? | Як хочу я вітер всідлати, додому вернуть! | Та острах пойма: у хорамах з нефриту отих | Так високо – холод не витримаю верховинний!» [12; 13, с. 582].

У проаналізованому матеріалі також прослідковується **кодова інтертекстуальність**, що виражається за допомогою *топосу втрати батьків*. Цей елемент сюжету часто повторюється в мультфільмах і фільмах студії Walt Disney Studios, у якій раніше працював режисер Глен Кін. Мотив втрати батьків присутній у таких роботах як «Попелюшка» (1950 р.), «Король Лев» (1994 р.), «Русалонька» (1989 р.), «Бембі» (1942 р.), «Крижане серце» (2013р.) тощо. Також мультфільми цієї студії часто занурені в культуру певної країни, що дає можливість реалістично розповісти історію або легенду, притаманну певній країні, водночас розширюючи кругозір глядачів молодшого віку. Прикладами є мультфільм «Коко» 2017 року, занурений у мексиканський контекст, та «Аладдін» (1992 р.), що показує Арабський світ.

Дії мультфільму відбуваються в Китаї, що зумовлює високий рівень «культурного насичення» мультфільму. Так, зображені традиції та обряди, такі як випікання юебінів (月饼), особливості архітектури китайського міста (кам'яні статуї левів (貔貅)), традиційні страви (смажені гриби з китайською капустою бок-чой (白菜), креветки з бобами (金钩蚕), тушкований свинячий живіт(炖五花肉)), гра в маджонг (麻将) тощо). Після смерті матері Фей Фей та її батько опускають на воду квітку лотоса, що є символічною в китайській культурі. Окрім того, є у фільмі й сучасні *типові атрибути*, які символізують Китай та китайців: пінг-понг (乒乓球); характерна шкільна уніформа; прогресивні технології та будівництво, наприклад, швидкісного магнітного потяга, який показово з'являвся в мультфільмі, оскільки китайці особливо пишаються своєю залізничною системою; вуличні танці (广场舞); тітка Фей Фей приносить на сімейне свято крабів, що відображає відповідну традицію китайських свят. В окремих фразах можна помітити й досить стереотипний, але типовий показ менталітету китайців: одного разу, на Свято сере-

дини осені, бабуся звертається до Фей Фей: «你太瘦了! 家里不给你饭吃吗?» (перекл.: «Ти така худа! Тебе вдома не годують?»).

Візуальний стиль фільму черпає натхнення в китайському мистецтві та анімації. Це можна розглядати як **аудіо-візуальну інтертекстуальність**, де сам стиль анімації відсилає до ширших культурних та мистецьких традицій Китаю. У фільмі звучать музичні номери з поєднанням західних і китайських впливів. Пісні з поєднанням англійських і китайських текстів можна вважати інтертекстуальними в тому сенсі, що вони об'єднують різні культурні та музичні традиції. Наприклад, при першому знайомстві Фей Фей з Чан Е богиня співає динамічну пісню на сучасний лад: «Welcome to Lunaria – so spectacularia – super singulara ‘cuz i’m so very very extraordinaria». Натомість пізніше, коли Чан Е нібито зустрічається з коханим Хоу Ї, вони разом співають пісню, що нагадує класичну китайську мелодію та вірші: 许你生生世世无绝期的爱。任它千年万载仍长留我心 (Перекл.: «Бажаю тобі нескінченної любові на все життя. Нехай вона залишиться в моєму серці навіки»).

Цікава історія створення вигаданого міста на Місяці – Лунарії (幻月城). Глен Кін звернувся до художниці-постановниці Селін Дезрумо, надихнувшись двома ідеями: обкладинкою альбому музичного гурту Пінк Флойд «Темна сторона Місяця» (Pink Floyd “The Dark Side of the Moon”), де біле світло перетворюється на кольорову призму, та сюрреалістичні роботи художника Жуана Міро [14].

Варто також провести паралель між мультфільмом «Подорож на Місяць» та чорно-білим фільмом 1902 року режисера Жоржа Мельєса, що вважається першим науково-фантастичним фільмом в історії кіно та в перекладі має однойменну назву з мультфільмом, «Подорож на Місяць» (“Le Voyage dans la Lune”). Хоча ці два фільми належать до абсолютно різних епох, стилів і видів кінематографу, є кілька тематичних і візуальних елементів, які можуть бути пов’язані між собою. В обох фільмах йдеться про подорож на Місяць, але в різних контекстах. У “Le Voyage dans la Lune” подорож на Місяць є науковою експедицією, тоді як у “Over the Moon” Місяць слугує декораціями для фантастичної пригоди дівчини,

яка прагне довести існування міфічної богині. Обидва фільми містять елементи фантастики та фентезі. Не відомо достеменно, чи ці два твори мають прямий зв’язок, тобто чи надихався якоюсь мірою Глен Кін при створенні мультфільму кінофільмом початку ХХ століття, але глядач може прослідкувати **несвідому інтертекстуальність**. Окрім того, порівняння висвітлює еволюцію сторітелінгу та кіновиробництва протягом багатьох років.

Прикметно те, що дії мультфільму відбуваються саме на протилежній Землі стороні Місяця, що здавна породжує людську цікавість та здогадки про існування позаземного життя на прихованому боці Місяця. Цю тему досліджували як у науково-фантастичній літературі, так і в кінематографі. Яскравим прикладом є псевдодокументальний фільм «Аполлон 18» (2011 р.) режисера Гонсало Лопеса-Гальєго. Хоча «Аполлон 18» представлений як фільм жахів на основі знайдених кадрів, він розповідає про вигадану місію «Аполлона» на Місяць, де астронавти знаходять докази позаземного життя на темному боці Місяця.

Висновки. У ході дослідження було підкреслено, що інтертекстуальність властива не лише літературним текстам, але й кінодискурсу. Так, у результаті аналізу мультиплікаційного фільму «Подорож на Місяць», визначено, що інтертекстуальність проявляється на рівні референції семантичних форм традиційних сюжетів (міфи про Чан Е та Небесного пса) та образів (міфічні образи: Чан Е, Нефритовий кролик, крилаті леви; традиційні образи: жаба, журавель), референцією персонажів інших творів (Гобі – Олаф), алюзією (на роман Льюїса Керрола «Аліса в Дивокраї», мультфільм «Заплутана історія»). Окрім цього, інтертекстуальність представлена системно-текстовою референцією парафрази (переказ сюжету міфу про Чан Е), прямими атрибутованими цитатами (вірш поета Су Дунпо). У проаналізованому матеріалі також яскраво виражена кодова інтертекстуальність (топос втрати батьків) та наявні типові атрибути-символи китайської культури. Визначено, що особливою формою інтертекстуальності мультфільмів є аудіо-візуальна та несвідома інтертекстуальності, що пов’язано з жанровими особливостями відеодискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Graham Allen. Roland Barthes. London : Routledge. 2003. 169 p. URL: <https://ia800605.us.archive.org/12/items/RolandBarthesRoutledge/Roland%20Barthes%20routledge.pdf> (дата звернення: 10.01.2024)
2. Крістева Ю. Вибрані праці: Руйнування поетики. Київ : Генеза. 2004. 306 с.
3. 甘莅豪. 汉语中的互文类型. 浙江 : 浙江大学学报 (人文社会科学版). 2013. № 43. 109–120 页.

4. Шаповал М. Інтертекстуальність: історія, теорія, поетика : навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2013. 167 с.
5. Міхнева Ю., Демиденко О., Бабак Д. Інтертекстуальні гумористичні елементи в мультсеріалі «Gravity Falls» та специфіка їх перекладу українською мовою. *Advanced Linguistics*. 2022. № 10. С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.20535/2617-5339.2022.10.266341>.
6. Демидяк І. Р. До питання інтертекстуальності та інтердискурсивності (на матеріалі мультфільму 'Shrek'). *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. № 4. С. 53–56. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Demydiak-I.-The-question-of-intertextuality-and-interdiscursivity-on-the-base-of-the-cartoon-Shrek.pdf/> (дата звернення: 10.01.2024).
7. 胡范铸. 钱钟书学术思想研究. 上海 : 华东师范大学出版社, 1993. 305 页.
8. Over the Moon. Script. URL: <https://deadline.com/wp-content/uploads/2021/03/Over-The-Moon-Screenplay.pdf> (дата звернення: 19.10.2023).
9. Jeremy Roberts. Chinese Mythology A to Z. New York : Facts On File, Inc. 2004. 160 p. URL: <https://www.kinezika.com/pdf/ChineseMythology.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).
10. Смольницька О. О. Журавель як китайський символ безсмертя: перекладознавчий дискурс Ярослави Шекери *Китайська цивілізація: традиції та сучасність* : матер. XV міжнародної наукової конф., м. Київ, 24 листопада 2021 р. Київ : Видавничий дім «Гельветика». 2021. С. 130–134.
11. Peter Debruge "Over the Moon" Review: Netflix Celebrates Chinese Culture With Dazzlingly Designed but Otherwise Conventional Lunar Toon. *Variety*. 2020. URL: <https://variety.com/2020/film/reviews/over-the-moon-review-1234798509/> (дата звернення 10.01.2024).
12. 水调歌头 URL: https://so.gushiwen.cn/shiwenv_632c5beb84eb.aspx (дата звернення: 21.01.2024).
13. Шекера Я. Піднебесні пісні. Поетичні переклади Ярослави Шекери. Київ: Сафран, 2020. 640 с.
14. Bill Desowitz "Over the Moon": How Glen Keane Leveraged His Disney DNA for Netflix's Chinese Moon Goddess Fable. *IndieWire*. 2020. URL: <https://www.indiewire.com/features/general/over-the-moon-netflix-glen-keane-chinese-moon-goddess-1234594035/> (дата звернення 10.01.2024).

РОЗДІЛ 4 КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.17>

КОНЦЕПТ ДРУЖБА В РИМСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ CONCEPT *FRIENDSHIP* IN ROMAN LINGUOCULTURE

Паньків У.Л.,

orcid.org/0000-0001-8676-1588

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та германського мовознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню концепту дружба у латинському лінгвокультурному просторі. У мовній свідомості римського соціуму він займав особливе місце як складник аксіологічної структури, що забезпечував високий моральний рівень міжособистісних стосунків. У теперішніх умовах деформації та переосмислення усєї системи міжнетнічних та міжлюдських взаємин ця тема набуває особливої актуальності.

Одним із напрямів вивчення лінгвокультурного концепту є виявлення його номінативного поля, до якого серед іншого входять прямі номінації та паремії-репрезентанти. Їх аналіз здійснюється за допомогою описового та структурного методів. Основною лексемою-вербалізатором концепту дружба є іменник *amicitia*, ae f, що є доміантою синонімічного ряду (*amor*, *comitas*, *societas*), й етимологічно пов'язаний з дієсловом *amare* – любити, бути прихильним.

Результати проведеного дослідження свідчать, що в межах сформованого паремійного корпусу концепт *amicitia* корелює з іншими концептами: *bonum*, *divitiae*, *felicitas*, *fides*, *mors*, *tempus*, котрі допомагають з'ясувати його семантико-когнітивні особливості. Римляни вважали дружбу життєвою необхідністю, великим благом, без якого навіть щастя не тішить. Як висока моральна цінність, вона була можлива тільки серед рівних, духовно зрілих людей зі спільними поглядами й інтересами. Справжня дружба, що триває усе життя, – велика рідкість, тому найдавніший друг – найкращий. Однак, щоби здобути прихильність іншої людини, визнати її своїм другом, треба не лише пізнати звичай її поведінки у різних життєвих обставинах, але й випробувати стосовно себе. Щірі людські взаємини, котрі для римлян були важливіші, ніж найбільше багатство, часто не проходили випробування нещастям, бідністю, втраченою соціального статусу. Латинські тексти засвідчують усвідомлене розуміння античними реалій людських далеко не ідеальних відносин, коли *pro optimo minime malus est*.

Дослідження лінгвокультурного концепту *amicitia* сприяє розумінню ментальності етносу-носія латинської мови, допомагає реконструювати шкалу аксіологічних констант римської лінгвокультури, що стала частиною спільного фундаменту європейської цивілізації.

Ключові слова: латинська мова, римська лінгвокультура, концепт, міжособистісні взаємини, дружба.

The article is devoted to the study of the concept of *friendship* in Latin linguocultural space. In the linguistic consciousness of the Roman society it occupied a special place as a component of the axiological structure that provided high moral level of interpersonal relations. In the current conditions of deformations and rethinking of the entire interethnic and interpersonal relations this topic has become especially relevant.

One of the approaches of linguocultural concept investigation is detection of its nominative field which includes among others its direct nominations and representative paremias. Their analysis is carried out using descriptive and structural methods. The main lexeme-verbalizer of the concept friendship is the noun *amicitia* which is the dominant of the synonymous series (*amor*, *comitas*, *societas*) and is etymologically related to the verb *amare* – to love, to care.

The results of the conducted research show that within the limits of the formed paremic corpus the concept of *amicitia* correlates with other concepts: *bonum*, *divitiae*, *felicitas*, *fides*, *mors*, *tempus* which helps to manifest its semantic and cognitive features. The Romans considered friendship a vital necessity, a great welfare without which even happiness does not please. Being a high moral value it was possible only among equals, spiritually mature people with common views and interests. A true friendship that lasts a lifetime is a great rarity so the oldest friend is the best. However in order to gain the affection of another person, to recognize him as your friend you must not only learn the habits of his behavior in various life circumstances, but also test yourself.

Sincere human relations which were for the Romans more important than the greatest wealth often failed the test of misfortune, poverty, loss of social status. Latin texts testify a conscious understanding of human realities being far from ideal, when *pro optimo minime malus est*. The study of the linguocultural concept of *amicitia* contributes to understanding of mentality of the Latin-speaking ethnos, helps to reconstruct the scale of axiological constants of the Roman linguoculture, which became a part of the common foundation of European civilization.

Key words: Latin language, Roman linguoculture, concept, interpersonal relations, friendship.

Постановка проблеми. Дослідження концепту *дружба* зумовлене його значущістю для формування системи цінностей як окремого індивіда, так і цілого соціуму, що в теперішніх умовах переживає деформацію й переосмислення усєї системи міжетнічних та міжлюдських взаємин. Реалізована в мовленнєвих актах мова не існує поза психікою особистості і поза міжлюдськими стосунками. Завдяки спілкуванню з іншими людьми відбувається соціальне становлення особистості, формується система її моральних цінностей, здобувається соціальний досвід [5]. Для визначення подальших шляхів розвитку сучасного суспільства необхідне повернення до вихідних основ морального світогляду, бо на постмодерному етапі розвитку цивілізації спостерігається редукція і спрощення моральних констант. Система морально-етичних цінностей громадянина, що була укладена понад два тисячоліття тому давніми римлянами, відповідає на виклики сучасного глобалізованого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Репрезентовані засобами класичних мов концепти античних лінгвокультур упродовж кількох десятиліть є предметом спеціальних досліджень мовознавців. Особливу вагу привертають ті, що найглибше і найповніше відображають світосприйняття народів-носіїв латинської і давньогрецької мов, і стали фундаментом спільної для європейців духовної спадщини. Концепти інтелектуальної сфери людини (*мудрість, розум, думка*) у давньогрецькій мові досліджує В. Шовковий, враховуючи стереотипи їх сучасного сприйняття та інтерпретації, що стоять на перешкоді адекватному розумінню оригінальних текстів [10, с. 334]. Автор докладно аналізує значення основних лексем-вербалізаторів та їх похідних, встановлює особливості їх значення у філософських і літературних творах, де вони демонструють крім нейтральної емоційно-оцінної семантики також відтінки негативної конотації. Ю. Письменна аналізує репрезентацію концепту *populus* у латинській мові на матеріалі інформації лексикографічних джерел. У наукові розвідці проаналізовано семантичні відмінності синонімічних лексем, що його вербалізують, у контексті історико-культурних реалій давньоримського суспільства, визначено їх специфічні риси та аксіологічні характеристики [3, с. 210]. Н. Черненко розглядає особливості вербалізації латинського концепту *virtus* як етноспецифічної іпостасі гіперконцепту *добродесність*, котрі репрезентують детермінованість його семантики загальним культурно-історичним контекстом римської державності

[9, с. 351]. Попри значну кількість досліджень, присвячених вивченню лінгвокультурних концептів класичних мов, докладний аналіз концепту *дружба* залишався поза увагою мовознавців, що й зумовлює **новизну** нашої наукової розвідки.

Мета дослідження – виявлення семантико-когнітивних особливостей концепту *дружба* в латинській лінгвокультурі. Її реалізація передбачає вирішення таких **завдань**: визначити прямі номінації лінгвокультурного концепту *дружба* в латинській мові; за допомогою суцільної вибірки із лексикографічних джерел латинської фразеології сформулювати корпус паремій, що входять до номінативного поля досліджуваного концепту; визначити особливості їх семантико-когнітивного наповнення у філософських творах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження концептів зумовлене необхідністю вивчення процесів взаємодії мови та культури відповідного соціуму [11]. Для їх опису необхідна систематизація знань з філософії, мовознавства, культурології, етнології, історії та інших галузей науки. Вивчення на основі писемних пам'яток репрезентованих латинською і давньогрецькою мовами духовних і моральних цінностей античної цивілізації є одним із актуальних завдань сучасної класичної філології як комплексної науки.

У нашому дослідженні використовуємо визначення концепту як абстрактної одиниці ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною [10, с. 332]. Концепти, що регулюють відносини між людьми з погляду норм та цінностей, називають морально-етичними. Вони характеризують окрему мовну особистість та загальну духовно-ціннісну картину світу, до котрого вона належить. Об'єднуючи культури і суспільства, ця поняттєва система стає універсальною і потребує докладного аналізу з погляду її національної специфіки.

Проблема міжособистісних стосунків була одним із основних питань роздумів і дискусій античних мислителів. Давньогрецький філософ Платон вказував, що висока духовна спорідненість перевершує родинну (пор. лат. *Perfamilialis meus.* – *Мій найближчий (найрідніший) друг*). Сучасні українські філософи зазначають, що історичне становлення *дружби* обумовлене втраченою родинними відносинами статусу абсолютної цінності, коли відносини між людьми поступово індивідуалізуються, й акцент зміщується на емо-

ційну прихильність [6, с. 173]. Гомер неодноразово наголошував на винятковому значенні дружби у товаристві воїнів. Аристотель вважав дружбу однією із найнеобхідніших чеснот, «набутою якістю душі».

Як свідчать результати суцільної вибірки із лексикографічних джерел, основною найчастіше уживаною прямою номінацією досліджуваного концепту є латинський іменник *amicitia, ae f* – дружба, симпатія, потяг, котрий етимологічно пов'язаний з дієсловом *amare* – любити, відчувати прихильність, бути вдячним, бути тісно пов'язаним [2, с. 57]. У сучасній українській мові загальноживаний іменник дружба має значення «стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін.» [1, с. 249]. Ця дефініція частково збігається із запропонованою у *Totius Latinitatis Lexicon: Amicitia, ae f – stricto sensu ponitur de benevola inter privatos homines voluntatum consensione* [14, р. 216]. Вказаний іменник є доміантою нечисельного синонімічного ряду (*comitas, societas, amor*) [12; 13], про що свідчить й зазначене лексикографічне джерело: *Interdum amicitia et amor conjunguntur* [14, р. 216].

У численних латинських пареміях [7; 8] знаходимо розуміння римлянами дружби як великої духовної цінності: *Amicitia magnum bonum est. – Дружба – це велике благо. Vitae sal amicitia. – Дружба – це сіль життя.* Вона часто не тільки є суттю людських взаємин, але і їх окрасою: *Amicitia vitam ornat. – Дружба прикрашає життя. Amici optima vitae supellex. – Друзі – найкраща краса життя.* У римському розумінні світу для позитивних емоцій завжди необхідно була наявність друзів: *Sine amicis vita tristis esset. – Життя без друзів було б сумним. Nihil tamen aequae oblectauit animum quam amicitia fidelis et dulcis (Seneca) – Ніщо так не втішає душу, як вірна і солодка дружба. Nullius boni sine socio iucunda possessio est. – Без товариша ніяке щастя не тішить.*

Жодна суспільна структура упродовж існування цивілізації не позбавляла людину від необхідності покращення матеріального рівня чи майнового стану. Для римлян лексеми *pecuniae, opes* або *divitiae* вербалізували бажані багатство і достаток. Однак часто важливішим здобутком вважалася наявність друзів: *Amicus optima vitae possessio. – Друг найкраще надбання у житті. Ubi amici, ibi opes (Pacuvius) – У кого друзі, у того і багатство. Nummis praestat carere quam amicis. – Краще обходитися без грошей, ніж без дру-*

зів. Латинські афоризми засвідчують поодинокі використання досліджуваного іменника у граматичній формі pluralis: *Qua potest esse iucunditas vitae, sublatis amicis? – Яка може бути насолода від життя, якщо знищити дружні зв'язки?*

Поняття дружба трактується філософами як «міжособистісні стосунки, що виникають внаслідок індивідуального вибору, ґрунтуються на спільності духовних інтересів та взаємній прихильності» [6, с. 174]. Проблема усвідомленого пошуку друзів серед великого людського загалу представлена у латинських пареміях: *Homini plenum, amicis vacuum. – Людей багато, а друзів нема. Amicus diu quaeritur, vix invenitur, difficile servatur. – Друга довго шукати, ледве можна знайти, важко зберегти.*

Серед паремій, що формують номінативне поле концепту дружба, численні дають відповідь на питання: кого людина повинна обрати своїм другом? *Dilige simplices, faciles, moderatos, qui iram tuam nec evocent et ferant. – Вибирай товариство людей простих, легких у спілкуванні, врівноважених, які б не викликали твого гніву, а будуть його терпеливо зносити.* Поступливість, толерантність у відносинах між людьми високо цінувалися римлянами: *Obsequio retinentur amici. – Поступливістю зберігаються друзі. Obsequium amicos, veritas odium parit (Terentius). – Поступливість породжує друзів, а правда – ненависть.*

Перед тим, як налагодити дружні стосунки, людину слід вивчити у різних життєвих обставинах: *In oculo, in loculo, in poculo mores nosces ut in speculo. – По очах, по гаманцю, по келиху пізнаєш характер, як у дзеркалі.* Складні обставини, непередбачувані ризики можуть несподівано виявити негативні якості близької людини: *Amici mores noveris, non oderis (Horatius). – Пізнай характер друга, щоби ти його не зненавидів.*

Римляни вважали, що дружба можлива тільки між духовно зрілими особистостями, котрі можуть рівнятися своєю гідністю, заслугами, життєвим досвідом: *Amicitia aequalitas est. – Дружба – це рівність. Inter pares amicitia. – Дружба (може бути) між рівними. Pares cum paribus facillime congregantur. – Рівні з рівними легко сходяться.* Друзі повинні бути наділені високими моральними якостями: *Amicitia nisi inter bonos esse non potest. – Дружба може бути лише між добрими людьми. Verum est, ut bonos boni diligant. – Правда, що хороші люблять хороших.* Спільне прагнення до досконалості зближує людей, допомагає досягнути мети духовної довершеності: *Amicitia pares aut accipit aut facit. – Дружба або об'єднує рівних,*

або робить їх такими. Відмінності походження, майнового чи суспільного статусу стають на заваді формуванню товариських стосунків: *Inter dominum et servum nulla amicitia est. – Між паном і рабом немає жодної дружби.*

Уже згаданий індивідуальний вибір здійснювався на підставі усталених у суспільстві поглядів та моральних засад. Ідеалізований світ людських взаємин, заснованих на обов'язкових для дотримання усіма членами суспільства звичаях предків (*mores maiorum*), сприймався римлянами як безповоротне минуле. Натомість настав час необхідних для регулювання суспільних відносин законів (*leges*), котрі були неспроможні визначати критерії прихильності, любові, дружби та інших морально-етичних цінностей. Тому один із найвідоміших римських філософів-стоїків Луцій Анней Сенека закликав римлян, що прийняли реалії тогочасного суспільного простору, перебувати у постійній боротьбі не лише з власними духовними вадами, недоліками і пороками, але й тих, кого намірялися обрати своїми друзями. Дослідники античної філософії визнають, що проповідувані ним у язичницькі часи цінності, значною мірою збігаються із християнськими чеснотами. У знаменитих філософських *Діалогах*, що вперше були перекладені українською мовою А. Содоморою [4], знаходимо заклик, актуальний не тільки для сучасників Сенеки, але й для теперішнього читача: *Quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus eligemus: serpent enim vitia et in proximum quetque transiliunt et contactu nocent. (Seneca, De tranquillitate, VII,1) – Добираймо ж собі якомога більше таких щирих, що позбулися пристрастей, друзів. Адже пороки розповзаються й наче перестрибують на когось найближчого й шкодять при самому спілкуванні.* Схожі думки знаходимо і серед сентенцій Публілія Сіра: *Amici vitia si feras, facias tua (Publilius Syrus). – Якщо ти стерпиши пороки друга, то зробиш їх своїми.*

В аксіологічній структурі давньоримського розуміння світу особливе місце займало здоров'я як найвище благо, яке забезпечувалося завдяки єдності фізичного, духовного і соціального благополуччя. Прагнення зберегти фізичне здоров'я реалізовувалося через цілий комплекс заходів, серед яких і запобігання недугам, особливо у часи епіdemій. Стрімко поширювані серед людей інфекційні хвороби завжди були не тільки особливою загрозою здоров'ю окремої людини, але й небезпекою для життя та добробуту усього суспільства. Тому громадян закликали до усіх можливих засобів їх запобігання. Із епіdemією, що має викли-

кати пересторогу у суспільстві, Сенека порівнює розповсюдження духовних пороків: *Itaque, ut in pestilentia curandum est ne correptis iam corporibus et morbo flagrantibus assideamus, quia pericula trahemus afflatuque ipso laborabimus, ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam ut quam minime inquinatos assumamus: initium morbi est aegris sana miscere. (Seneca, De tranquillitate, VII,2) – Отож, як і при всякій заразі, потрібно стерегтися, щоб навіть не присісти біля постелі того, хто вражений недугою, вже палахтить усім тілом, бо накликаємо біду вже й на себе, вдихнемо її. Так само й при доборі друзів маємо докладати всіх старань, щоби зближуватися з якомога менше зінсованими. Бо варто змішати хворе зі здоровим – і вже маєш початок моровиці.*

Духовні пороки та недоліки панували у суспільстві, де розвивалася філософія стоїків, тому дуже важливим для людини, що намагалася уникнути негативного впливу навколишнього світу, було знайти однодумців: *Quantum bonus est, ubi praeparata sunt pectora in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet! (Seneca, De tranquillitate, VII, 1). – Яке ж бо то щастя – зустріти добре підготовлені серця, куди безпечно може увійти будь-яка таємниця, чие сумління тебе менше тривожить, аніж твоє, чия мова розраджує у журбі, думка – допомагає у рішеннях, а сам вид – розвеселяє!*

Однак часто усвідомлене розуміння реальної людської суті, відмінної від ідеалізованого уявлення про неї та бажаних моральних принципів встановлення її взаємин з іншими людьми, знаходило своє відображення у текстах давньоримських філософів: *Nec hoc praeseperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris aut attrahas: ubi enim istum invenies, quem tot saeculis quaerimus? Pro optimo est minime malus (Seneca, De tranquillitate, VII,2) – Та не думай, що раджу тобі ступати лише за мудрецем, лише з ним товаришувати. Де ж бо його знайдеш – того, за ким шукаємо цілими століттями? Найкращим є той, хто найменше поганій.*

Висновки. Римська культура засвоїла від своєї грецької попередниці розуміння дружби як раціонального і вибіркового явища соціально структурованого суспільства, що означає взаємини однодумців, об'єднаних спільними інтересами людей. Аналіз лінгвокультурного концепту *amicitia* наближає дослідника до розуміння лінгвістики як науки, об'єктом якої не тільки світ людини-особистості та члена суспільства, але й мовленнєво реалізований світ людських стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. 1440 с.
2. Петрова Г. Вс. Латинсько-український словотвірний словник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 880 с.
3. Письменна Ю. О. Репрезентація концепту *populus* у латинській мові (на матеріалі лексикографічних джерел). *Studia linguistica*. 2019. Випуск 15. С. 209–221.
4. Сенека Луцій Анней. Діалоги. Пер. з лат. Андрій Содомора. Львів: Априорі, 2016. 320 с.
5. Тофтул М. Г. Етика особистісних стосунків. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. Випуск 6 (78). Філософські науки. С. 20–23.
6. Філософський енциклопедичний словник / за редакцією В. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 751 ст.
7. Цимбалюк Ю. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами. Вінниця: Нова книга, 2003. 410 с.
8. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки. Київ: Вища школа, 1990. 436 с.
9. Черненко Н. А. Соціокультурні чинники концептуалізації поняття *добročесність* в просторі давньоримської лінгвокультури. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 2. С. 351–363.
10. Шовковий В. Концепти інтелектуальної сфери людини у давньогрецькій мові. *Studia linguistica*. 2012. Вип. 6 (1). С. 332–337.
11. Щербачук Л. Ф. Культурні концепти: зміст, структура, принципи класифікації. *Учені записки Таверійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Том 24 (63). №1 Ч. 2. 2011 р. С. 159–162.
12. Doederlein L. Handbuch der lateinischen Synonymik. Leipzig, 1849. 274 s.
13. Menge H. Kurzgefasste lateinische Synonymik für die obersten Gymnasialklassen. Wolfenbüttel, 1878. 236 s.
14. Totius Latinitatis Lexicon. Opera et studio Aeg. Forcellini et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a I. Furlenetto. Prati: Aldianis, 1858–1875.

УДК 811.124'373[641.5:001.4](=1:37)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.18>

КУЛІНАРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ДАВНІХ РИМЛЯН

CULINARY TERMINOLOGY OF ANCIENT ROMANS

Петришин М.Й.,

orcid.org/0000-0003-4060-7440

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри загального та германського мовознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Статтю присвячено аналізу і систематизації мовних одиниць латинської мови, які репрезентують гастрономічний код культури давніх римлян. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу кулінарної лексики латинської мови з погляду системної організації, а також відсутністю у вітчизняній класичній філології розвідок, присвячених вивченню гастрономічної термінології римлян.

Матеріалом дослідження слугувала єдина збережена кулінарна книга часів античності “*De re coquinaria*”, авторство якої приписують Марку Гавію Апіцію, відомому гурману і марнотратнику часів ранньої Римської імперії. Кулінарний корпус Апіція складається з десяти книг (468 рецептів), кожна з яких має грецький заголовок і відповідну тематику. Книга Апіція – це своєрідна антологія кулінарних знань. У статті збірку рецептів Апіція розглядаємо як специфічний різновид тексту, який дозволяє простежити становлення і розвиток кулінарної лексики латинської мови, розглянути її як об'єкт матеріальної культури.

Назви продуктів харчування, страв, процесів приготування їжі слугують не тільки ідентифікатором самобутності давніх римлян, дзеркалом його звичаїв, традицій і гастрономічної культури, а й належать до однієї з найдавніших груп словникового складу латинської мови. У результаті аналізу лексики кулінарної книги Апіція виявлено, що тематична група кулінарнімів нараховує 690 одиниць і містить наступні тематичні групи: сировина, страви, смакові добавки, напої, кухонний посуд і начиння, спосіб приготування страв, міри об'єму і ваги. Кулінарні терміни на позначення інгредієнтів, страв, спецій, напоїв, посуду представлені в латинській мові здебільшого іменниками, а кулінарних процесів – дієсловами. За структурним типом латинські кулінарнімі на позначення страв

представлені здебільшого полікомпонентними структурами з опорним іменником та залежним від нього прикметником/дієприкметником чи іменниково-прикметниковою конструкцією, інших тематичних груп – однокомпонентними термінами. Варіативність кулінарних тематичної групи “Страви” часто мотивована епонімами, топонімами, компонентами-конкретизаторами, темпоральною ознакою, вказівкою на спосіб приготування страви.

Дослідження кулінарної лексики за тематичним принципом уможливорює її ґрунтовний опис, дозволяє пізнати особливості харчової поведінки і культури давніх римлян.

Ключові слова: латинська мова, кулінарні, тематична класифікація, національно-культурна специфіка, Марк Гавій Апіцій.

This research was dedicated to the analysis and systematization of Latin language elements that represent the relationship between food and culture and culinary customs of ancient Romans. The relevancy of the study is determined by the necessity of comprehensive analysis of culinary-related vocabulary and by the lack of relevant research in modern studies of classical philology.

This work is based on “De re coquinaria” (also referred to as “Apicius”), which is known to be the only surviving collection of Roman cookery recipes. The authorship of the manuscript is often attributed to Marcus Gavius Apicius, the famous Roman gourmet and spendthrift. The collection consists of ten books (468 recipes) that each have a Greek title and an individual theme. For this research, Apicius was used as a base for studying the formation and development of culinary terminology in the Latin language. Names of various foods, dishes, and cookery processes not only determine the identity of ancient Romans, their traditions, and gastronomy culture but also belong to one of the earliest vocabulary groups in the Latin language.

As a result of this research, it was determined that Apicius includes 690 culinary terms and has the following thematic groups: foods (ingredients), meals, spices, and other additives, drinks, dishware and kitchen utensils, recipes, and cooking instructions, calculations of weight and volume. Culinary terms describing ingredients, dishes, spices, beverages, and dishware in Latin language are mainly represented by nouns and cookery processes by verbs. According to the structural type, culinary vocabulary defining food in the Latin language is mostly represented by multicomponent noun phrases with adjective and adverb modifiers, while other thematic groups are expressed via a single component language unit. The diversity of culinary terms in the lexical group “Dishes” is motivated by eponyms, toponyms, concretizing components, temporal relevance, and an indication of the cooking technique.

The study of culinary vocabulary based on thematic principles enables its thorough description and allows us to examine the traits of food behavior and culture of ancient Romans. This type of vocabulary also depicts the way of life of ancient Rome.

Key words: Latin language, culinary vocabulary, thematic group, national and cultural aspects of the language, Marcus Gavius Apicius.

Постановка проблеми. В останні роки в сучасній лінгвістиці з’явилося чимало розвідок, присвячених питанням формування і функціонування кулінарної лексики, вивчення гастрономічного коду культури, оскільки кулінарія є однією з базових потреб людини, невід’ємною частиною національної культури, а найменування продуктів харчування, спецій, страв, процесів приготування їжі, кухонного начиння є об’єктом матеріальної культури, який репрезентує харчовий код культури народу. Окрім того, гастрономічні вподобання і кулінарні традиції етнічної спільноти – це важливе джерело пізнання її національної культури.

Аналіз останніх досліджень. Кулінарна лексика неодноразово ставала предметом зацікавлень сучасних лінгвістів, істориків, етнографів, культурологів, адже їжа – це не лише засіб втамування голоду, джерело поживних речовин, а й безцінна скарбниця знань про традиції, звичаї, культуру того чи того народу. Гастрономічна лексика є важливим елементом мовної картини світу кожного народу, що відображає його побутові реалії, етнічні й історичні особливості. Кулінарні на матеріалі української, англійської, німецької, польської та інших мов неодноразово перебували в полі наукових зацікавлень сучасних лінгвістів. Наприклад, розвідка Половинкіної М. присвячена

аналізу етимології та морфології кулінарної лексики на матеріалі польської та української мов. [10]. Наукові пошуки Мішукової О. пов’язані з дослідженням лексичних одиниць із гастрономічним компонентом, що належать до концептосфери “Alimentación” в іспанській мові [7]. Предметом наукових студій Кириленко А. є особливості вживання кулінарної лексики в авторській книзі Е. Хіменеса-Браво «Моя перша кулінарна книга». У результаті аналізу 112 рецептів встановлено, що у збірці рецептів переважають власні глутоніми і глутоніми-процесиви, які виконують у тексті директивну функцію і слугують для опису процесу приготування їжі [5, с. 13]. Дослідниця Подсікера Т. зосередила увагу на лексиці іншомовного походження у складі давньоанглійського кулінарнікону, а саме – на визначенні основних джерел його формування і генетичного складу, з’ясуванні співвідношення питомих англійських і запозичених найменувань [8]. До аналізу лексико-тематичного членування кулінарної лексики на матеріалі німецької мови звернулася Мелех Г. [6]. Особливості та походження кулінарних термінів сучасної англійської мови стали предметом наукових зацікавлень Герцовської Н. і Яблонської К. [3]. Однак лексика кулінарної сфери на матеріалі латинської мови не була ще предметом окремого дослідження.

Отже, актуальність розвідки обумовлена необхідністю комплексного вивчення кулінарної лексики латинської мови з погляду системної організації, а також відсутністю у вітчизняній класичній філології досліджень, присвячених вивченню гастрономічної термінології римлян.

Метою нашої статті є комплексний аналіз системної організації кулінарної лексики в латинській мові.

Матеріалом дослідження слугувала єдина збережена кулінарна книга часів античності “*De re coquinaria*”, авторство якої приписують Марку Гавію Апіцію, відомому гурману і марнотратнику часів ранньої Римської імперії [11]. Збірка рецептів Апіція складається з десяти книг, кожна з яких має грецький заголовок і відповідну тематику. Загалом римська кулінарна книга містить 468 різноманітних рецептів. У класичному розумінні кулінарні книги не вважаються літературою, однак у роботі ми розглядаємо книгу рецептів Апіція як специфічний різновид тексту, який дозволяє простежити становлення і розвиток кулінарної лексики латинської мови, розглянути її як об’єкт матеріальної культури.

Досягнення нашої мети передбачає розв’язання наступних завдань: виокремити з тексту твору “*De re coquinaria*” Марка Гавія Апіція лексичні одиниці з гастрономічним компонентом, визначити підходити до класифікації груп кулінарної лексики, укласти тематичну класифікацію найменувань гастрономічної сфери, простежити національно-культурні особливості гастрономічної картини світу давніх римлян.

Об’єктом дослідження є кулінарна енциклопедія Марка Гавія Апіція “*De re coquinaria*”. **Предметом** – тематична класифікація кулінаронімів у латинській мові.

Виклад матеріалу. У сучасних наукових розвідках спостерігаємо вживання різних термінів на позначення страв, продуктів харчування, напоїв, кухонного посуду, а саме – гастронім, кулінаронім, глютонім. Так, наприклад, Бісовецька Л. пропонує використовувати термін кулінаронім [1, с. 321–323], Державецька І. послуговується терміном глютонім [4]. У нашому дослідженні ми надаємо перевагу терміну кулінаронім, який трактуємо як сукупність номенів на позначення продуктів харчування, спецій, страв, процесів приготування їжі, кухонного начиння, напоїв.

У сучасній лінгвістиці мовознавці пропонують різні класифікації досліджуваної тематичної групи слів. Наприклад, Струганець Л., розглядаючи назви продуктів на матеріалі словників української мови, подала ґрунтовну класифікацію

кулінарної лексики (назви хлібних виробів, назви страв із борошна, назви м’ясних виробів, назви фруктових плодів, назви ягід, назви овочів, назви напоїв). Окрім того, дослідниця зараховує до цієї групи назви родових понять, а саме: їжа, харч, харчування [9, с. 65]. Борис Л. виділяє дві основні групи кулінарних номінацій: назви за біологічною характеристикою продукту (назви борошняних виробів, назви страв з круп, назви овочевих страв тощо) і назви за кулінарною термінологією (назви капусняку, назви пюреподібних супів, назви бутербродів тощо) [2, с. 40]. Розглядаючи лексико-тематичне членування фахової мови кулінарії на матеріалі німецької мови, Мелех Г. пропонує лексику кулінарної сфери класифікувати на трюфоніми (інгредієнти), глютоніми-броматоніми (страви), глютоніми-помоніми (напої), глютоніми-процесиви (дії, пов’язані із приготуванням їжі), глютоніми-інструментативи (посуд, кухонне приладдя), глютоніми-органолептиви (якість страв за одоративними, візуальними, густативними, акустичними та тактильними характеристиками) та глютоніми-локативи (місце споживання страв та напоїв) [6, с. 365].

У результаті аналізу корпусу лексики кулінарної книги Апіція виявлено, що тематична група кулінаронімів містить наступні компоненти: сировина, страви, смакові добавки, напої, кухонний посуд і начиння, спосіб приготування страв, міри об’єму і ваги. Розглянемо кулінарну лексику, представлену в збірці рецептів Марка Гавія Апіція “*De re coquinaria*”. У результаті дослідження тексту кулінарної книги виявлено 690 лексем на позначення кулінарних термінів. Однією з найчисленніших лексико-тематичних груп кулінаронімів є група «Сировина», представлена здебільшого загальноживаними іменниками латинської мови. Аналізована група найменувань кулінарної сфери містить дві підгрупи, а саме: «Сировина тваринного походження» і «Сировина рослинного походження». У підгрупі «Сировина тваринного походження» (78) виділяємо наступні мікрогрупи: «М’ясо», «Птиця», «Риба і морепродукти», «Молочні продукти», «Яйця». Мікрогрупа «М’ясо» представлена як загальним терміном на позначення м’яса: *caro* (12), так і номенами, що позначають сировину тваринного походження: *porcellvs* – поросся (43), *lepus* – заєць (29), *aper* – кабан (16), *ovis* – вівця (2), *agnus* – ягня (2), *glis* – сося (2), *cervus* – олень (2), *cuniculus* – кролик (1) тощо. Окрім того, до мікрогрупи «М’ясо» зараховуємо лексеми на позначення частин туші: *abdomen* – живіт або жир нижньої частини живота (3), *callvm* (*por-*

cinum/bvbvlum) – свиняча або яловича шкірка (2), *vngella* – ніжка (3), *iecur (porcinum/leporis)* – свиняча або заяча печінка (5), *iocusculum (gallinarum/pullorum)* – куряча печіночка (2), *cerebellum* – мозок (37), *coticula* – ребра або невеликі шматки свинини (1), *lumbus* – корейка (2), *petaso* – свіжа шинка або задня частина свинячої ноги (7), *perna* – свиняча передня або задня четвертина (6), *labelli* – рулька (3), *venter* – шлунок (7), *omentum* – свиняче сало (13) etc. Серед номенів на позначення птиці виявлено лексеми: *anser* – гусак (6), *anas* – качка (10), *turdus* – дрізд (5), *gallina* – курка (5), *grve* – журавель (4), *perdix* – куріпка (5), *palumbum* – горлиця (2), *columbum* – голуб (3), *fenicoptervs* – фламінго (1) etc. Достатньо багато представлена мікрогрупа на позначення риби і морепродуктів, оскільки риба була цінним харчовим продуктом, джерелом повноцінних білків, які легше засвоювався організмом порівняно з білком м'яса. У меню давніх римлян входили різноманітні види риби і морепродуктів, а саме: *apua* – хамса (4), *sarda* – сардина (9), *ostrea* – устриці (14), *solea* – морський язик (2), *murena* – мурена (1), *cordvla* – молодий тунець (3), *locusta* – лангуст (2), *anguilla* – *вугор* (1) etc. Тематична підгрупа «Сировина рослинного походження» містить п'ять мікрогруп: «Овочі», «Фрукти та ягоди», «Горіхи і сухофрукти», «Гриби», «Злаки». У кулінарній книзі Апіція найчисленнішою є мікрогрупа «Овочі» (52), оскільки давні римляни займалися городництвом, а їжа бідної верстви населення складалася з каш, хліба та овочів. У результаті аналізу збірки рецептів встановлено, що в раціон харчування римлян входили різноманітні овочеві та бобові культури, а саме: *faba* – біб (13), *pisum* – горох (5), *cicer* – горох (6), *lenticula* – сочевиця (3), *rapa* – ріпа (10), *beta* – буряк (12), *porrus* – порей (18), *sepa* – цибуля (72), *asparagus* – спаржа (8), *cardvi* – артишоки (4), *carota* – морква (16), *apium* – селера (8) тощо. Популярним десертом давніх римлян були фрукти, ягоди і різні види горіхів. У кулінарній книзі «De re coquinaria» зустрічаємо наступні лексеми мікрогрупи «Фрукти та ягоди» (16): *cucurbita* – гарбуз (11) і *cucumeres* – огірки (3), які часто помилково зараховують до овочів, *malum* – яблуко (5), *malum cidonium* – айва (3), *malum granatum* – гранат (2), *prunum* – слива (6), *pirum* – груша (3), *cerasium* – вишня (2), *vva* – виноград (1), *duracina* – персики (3), *oliva* – оливка (1), *citrium* – плід апельсинового або лимонного дерева (8). Примітно, що в кулінарній книзі Апіцій не говорить про лимони, які вважаються одним з незамінних фруктів у сучасній кулінарії.

Ймовірно, що лимони потрапили до Італії згодом, а цитрусовими римляни називали інші дерева. Мікрогрупа «Горіхи і сухофрукти» представлена номенами (16): *nucum* – волоський горіх (1), *amigdalum* – мигдаль (8), *vua passa* – родзинки (1) etc. У римській кухні популярними були і злакові культури. У збірці рецептів Апіція знаходимо згадку про полбу – *alica* (19), рис – *oridia* (1), ячмінь – *ordeum* (1), який вважався їжею гладіаторів і воїнів. Недарма в Римі мужніх бійців на аренах називали гордеаріями (ті, хто харчуються ячменем). У результаті аналізу тексту виявлено, що назви сировини рослинного походження здебільшого співпадають з латинськими назвами рослин.

У лексико-тематичній групі «Страви» виділяємо назви на позначення супів, каш, овочевих і м'ясних страв. Лексико-тематичну підгрупу «Супи» в кулінарній книзі Апіція репрезентує іменник *tisana* – суп з ячмінної каші (14). Основою щоденного харчування римлян були крупи, з яких варили каші. Давньоримську кашу *pvls* – пульс (5) готували зі спельги, проса або ячменю. Прості римляни споживали таку кашу з овочами, а заможні присмачували її сиром, медом, яйцями або м'ясом у винному соусі. Готували також каші з чечевиці – *lenticvla* (4) і гороху – *pisa* (26). Тематичні підгрупи «Супи» і «Каші» представлені здебільшого однокомпонентними кулінароніями. Серед найменувань на позначення м'ясних страв у збірці рецептів виявлено наступні кулінароніми: *vvlvae* (8) або *steriles* (6) – утроба, *svmen* – вим'я (2), *ficatium* – свиняча печінка (2), *ofella* – гуляш (16), *assatvra* – печеня (6), *esicia* – котлетки (35), *esicia plena* – фаршировані котлетки (1), *omentata* – обгорнуті ковбаски (3), *farcimina* – фаршировані ковбаски (3), *lvcanicae* – луканські ковбаски (1) тощо. У тематичній підгрупі «Овочеві страви» виділяємо кулінарні терміни *sala cattabia* – салат (5), *gvstvm* – *закуска* (6) тощо. Привертає увагу кулінаронім *patina* (86), який позначав сковорідку або миску круглої форми. Окрім того, в Апіція під цим терміном розуміли млинці, на які шарами викладали різноманітну начинку. Кулінаронім *patina*, а також *minvtal* (9) – фрикасе з подріблених овочів, риби або котлеток, зустрічаємо в назвах як овочевих, так і м'ясних страв. Другий розділ четвертої книги (37 рецептів) присвячено опису різноманітних видів патини в римській кухні: *patina cotidiana* – патина на щодень (IV, 2, 1), *patina fusilis* – рідка патина (IV, 2, 4), схожа за консистенцією на сучасний омлет, *patina de rosis* – патина з трояндових пелюсток (IV,

2, 9), *patina ex lacte* – патина з молока (IV, 2, 13), *patina piscivm* – патина з риби (IV, 2, 24), *patina de piris* – патина з груш (IV, 2, 35).

Частина лексичних одиниць на позначення овочевих і м'ясних страв утворена шляхом семантичного переходу. Наприклад: продукт – страва: *lenticvla ex sfondilis* (V, 2, 1) – чечевиця з мідіями; назва частини туші – м'ясна страва: *svmen plenvm* (VII, 2, 2) – фаршироване вим'я. У результаті аналізу тексту кулінарної книги встановлено, що назви 116 рецептів страв співпадають з найменуванням основної сировини. За структурним типом кулінарні терміни на позначення овочевих і м'ясних страв представлені одно або полікомпонентними термінами. Значну частину кулінаронімів у збірці рецептів Апіція становлять двокомпонентні структури, основним елементом яких виступає іменник з прикметником / дієприкметником: *esicium simplex* (II, 2, 5) – проста котлетка, *vvlvvlae esiciatae* (II, 3, 1) – фаршировані свинячі утроби, *porri matvri* (III, 10, 1) – стиглий порей, *sfondili fricti* (III, 20, 1) – смажені мідії. Серед багатокомпонентних найменувань овочевих і м'ясних страв часто зустрічаємо кулінароніми з прийменниковими конструкціями, які уточнюють склад страви: *esicia de lolligine* (II, 1, 2) – котлетки з кальмарів, *gvstvm de cucurbitas* (III, 4, 1) – закуска з гарбузів, *cvcvrbiteae cum gallina* (III, 4, 8) – гарбузи з куркою, *patina de persicis* (IV, 2, 34) – патина з персиків тощо. Окрім того, виявлено багатокомпонентні терміни, утворені за моделями: іменник + прикметник + прийменникова сполука: *olvs molle ex olisatro* (III, 15, 1) – овочеve пюре зі смирнії, *minvtal dulce de citriis* (IV, 3, 5) – солодкий мінтуал (фрикасе) з гарбузів; іменник + прийменникова сполука + прикметник: *patina de asparagis frigida* (IV, 2, 5) – холодна патина зі спаржі; іменник + іменник у Gen. + прикметник + прикметник: *patina vrticarum calida et frigida* (XIV, 2, 36) – холодна і тепла патина з кропиви. Варіативність кулінаронімів тематичної групи «Страви» часто мотивована епонімами: *patina Apiciana* – патина Апіція (IV, 2, 14), *pisa sive faba Vitelliana* – горох чи біб за Вітеллієм (V, 3, 5), римським імператором, який любив вигадувати нові страви, *porcellvm Trainvm* – порося Траяна (VIII, 7, 16); топонімами: *lvcanicae* – луканські ковбаски (II, 4, 1), один з найдавніших сортів ковбаси, який у третьому столітті до н. е. римські воїни привезли з Луканії, розташованої в південній частині Італії, *ofellae ostinienses* – гуляш по-остійськи (VII, 4, 1), *cvcvrbiteae more alexandrino* – гарбузи по-александрійськи (III, 4, 3); компонентами-конкретизаторами: *grvs vel anas ex*

rapis – журавель або качка з ріпою (VI, 2, 3), *esicia omentata* – котлетки в жири (II, 1, 7), *olvs molle ex folliis lactvcarum cum cepis* – овочеve пюре з листя латукa і цибулі (III, 15, 3); темпоральною ознакою: *patina cotidiana* – патина (сковорідка/млинці) на щодень (IV, 2, 1); вказівкою на спосіб приготування страви: *lepus farsus* – фарширований заєць (VIII, 8, 3), *perna coctura* – відварений окіст (VII, 9, 2), *vitellina fricta* – смажена телятина (VIII, 5, 1), *pvllys farsilis* – фаршироване курча (VI, 8, 14).

До лексико-тематичної групи «Смакові добавки» відносимо лексику на позначення спецій, прянощів, соусів, різноманітних сумішей та інших речовин, які впливають на смакові якості та аромат їжі. Римські кухарі вміли створювати неперевершений смак страв. Популярними приправами в давньоримській кухні були: *piper* – перець (454), *ligusticum* – любисток (166), *coriandrum* – коріандр (91), *ruta* – рута (93), *cuminum* – кумін або зіра (118), *origanum* – орегано (материнка) (64), *menta* – м'ята (69), *apium* – селера (68), *satureia* – чабер (39), *laurus* – лавр (19), *senapi* – гірчиця (4), *sal* – сіль (74), *laser* – пряність, яку виготовляли із сильфію (65), тощо. Чорний або білий перець і любисток є інгредієнтами практично усіх страв кулінарної книжки Апіція. Окрім того, багато рецептів різноманітних соусів починаються словами: *teres piper, ligusticum ...* – перетри перець, любисток ... (90), *adicies in mortarium piper, ligusticum* – поклади в ступку перець, любисток ... (17).

Основу римської кухні становили різноманітні соуси і підливи, що забарвлювали їжу новими смаковими відтінками. Римські гурмани часто використовували їх як додатковий компонент під час споживання м'яса, риби чи овочів. У зв'язку з цим вважаємо доцільним у складі тематичної групи латинських кулінаронімів на позначення смакових добавок розглянути тематичну підгрупу «Соуси». Особливо популярним у римській кухні був соус *garum* – гарум. У корпусі Апіція здебільшого зустрічаємо кулінаронім *liquamen*, латинський відповідник терміна гарум (390), який виготовляли з нутрощів і крові тунця, скумбрії, кефалі або дрібних моллюсків, солі і спецій шляхом ферментації на сонці упродовж 2–3 місяців. Окрім того, в кулінарній книзі римського гурмана зафіксовано вживання інших термінів на позначення соусів, а саме: *oenogarum* – еногарум, тобто гарум розведений вином (25), *laseratum* – соус з лазерпії (асфетиди в Азії), яким замінювали в страві часник або цибулю (2), *hidrogarum* – рибний соус на воді (2), *eleogarum* – соус із ферменто-

ваної риби, у якому переважала оливкова олія (1), *oxyporum* – оксипорій, тобто соус для покращення травлення (3), *oxugarvm* – соус, в який замість вина додавали оцет (1), *amvlatvm* – крохмальний соус (3). Окрім того, для загущування соусів використовували *amulum* – пшеничний крохмаль (8).

Цікаво представлена в збірці рецептів Апіція лексика на позначення напоїв. Примітно, що першим рецептом книги автор подає рецепт приготування вина з прянощами, адже вино було одним з найпопулярніших напоїв у Римі, слугувало репрезентантом національних стереотипів і цінностей. Лексико-тематична група «Напої» представлена здебільшого лексикою на позначення різних сортів вина. У кулінарній книзі «De re coquinaria» зустрічаємо наступні терміни на позначення напоїв: *merum / vinum* – загальний термін на позначення вина (23), *mulsum* – напій зі свіжого виноградного соку і меду в пропорції 4:1 (15), *vinum candidum* – біле вино (1). Окрім того, спеціальні вина використовували римляни для приготування страв і соусів. Популярним було *cana / sapa* (1) або *defrutum / defritum* – кулінарне вино (53), *caroenum* – густе і солодке вино як *defrutum*, яке виготовляли з виноградної шкірки, кісточок і жмиху шляхом випарювання до 2/3 об'єму (10), *passum* – міцне вино з родзинок для підсолоджування соусів (64), *conditum* – суміш вина, меду та різноманітних приправ (14).

На периферії семантичного поля кулінарної лексики знаходиться група слів на позначення кухонного посуду, яку умовно поділяємо на підгрупи відповідно до його призначення, а саме: «посуд для приготування страв», «посуд для сервірування», «посуд для зберігання продуктів». Лексико-семантичну підгрупу «посуд для приготування страв» репрезентують кулінарніми: *caccabus* (82) – горщик, казанок або невелика каструля, *operculum* – посуд з кришкою, *zema* – великий казан (2), *sartago* – класична сковорідка для смаження круглої або овальної форми з носиком для зручного наливання (2), *patella* – глибока сковорідка для тушкування або мілка каструля (25), *patina* – сковорідка круглої чи овальної форми для викладання складників шарами (86), *angularis* – квадратна залізна форма, в яку шарами викладали м'ясо для смаження чи запікання (4), *pultarius* – малий посуд для приготування соусів, каш, морських їжаків (4), *olla* – казан, в якому відварювали молочне поросся та його шлунок (13), *colum* – глиняний або бронзовий друшляк (5), *mortarium* – глиняна ступка для розтирання трав (43), *operculum* – кришка (2), *ferula* – дерев'яна лопатка для помішування (1).

Виявлено один випадок вживання терміну *calix* – мірна склянка. Лексема *discus* належить до підгрупи «посуд для сервірування» і позначає мілку тарілку круглої форми для подачі страв (6). Терміном *boletar* позначали миску для подачі грибів, інколи м'яса або птиці (7). У результаті аналізу тексту кулінарної книги виявлено також вживання лексем *trulla* – кухонний черпак з бронзи чи заліза (5) і *ligula* – ложечка, якою куштували їжу і дегустували вино (2). У підгрупі «посуд для зберігання продуктів» в кулінарній книзі Апіція зустрічаємо лексеми *lanx* – горщик для зелені та овочів (10), *cumana* – кумська ваза (8), *uas* – посудина (12).

У тематичній групі «Спосіб приготування страв» зафіксовано здебільшого похідні дієслова на позначення різноманітних кулінарних процесів, які мають вузькоспеціалізоване значення і репрезентують різні технології приготування кулінарної обробки і приготування страв: *exosso* – виймати кістки (16), *despumo* – знімати піну (10), *suffundo* – поступово підливати (97) тощо.

Важливою складовою частиною мистецтва приготування їжі є дотримання оптимального дозування продуктів і спецій. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розглянути в складі латинської кулінарної лексики терміни на позначення мір об'єму і ваги. У результаті аналізу твору Апіція “De re coquinaria” виявлено наступні лексеми для позначення вагових мір та об'єму: *sextarius* – секстарій, що дорівнював 0,5 л (9), *uncia* – унція, що дорівнювала приблизно 27,3 г (13), *scripulus* – скріпула, найменша одиниця ваги близько 1,14 г (47), *dragma* – драхма, тобто 1/8 унції (1), *sextarium* – секстарій, тобто 0,5 л (5), *quartarium* – квартарій, тобто 0,068 л (1), *acetabulum* – ацетабул, тобто 0,011 л (16), *emina* – гемін, тобто 0,274 л (10), *ciatus* – ціат, тобто 0,045 л (20), *ligula* – лігула, тобто 11,07 мл (2).

Висновки. Латинські кулінарніми є віддзеркаленням глютонічної культури римського суспільства, оскільки їжа є не лише невід'ємною складовою повсякденного життя людини, а й слугує ідентифікатором самотності давніх римлян, дзеркалом його звичаїв, традицій і культури. Лексико-семантичне поле кулінарніми у книзі рецептів Апіція нараховує 690 одиниць і містить наступні тематичні групи: сировина, страви, смакові добавки, напої, кухонний посуд і начиння, спосіб приготування страв, міри об'єму і ваги. Кулінарніми на позначення інгредієнтів, страв, спецій, напоїв, посуду представлені здебільшого іменниками,

а кулінарних процесів – дієсловами. За структурним типом латинські кулінарніми на позначення страв – це полікомпонентні структури з опорним іменником та залежним від нього прикметником/дієприкметником чи

іменниково-прикметникові конструкції, інших тематичних груп – однокомпонентні терміни.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в аналізі грецьких запозичень у складі латинської кулінарної лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бісовецька Л.А. Кулінарніми у повісті-хроніці І. С. Нечую-Левицького “Старосвіцькі батюшки та матушки”. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. VI. С. 321–323.
2. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : Чернівці, 2015. 330 с.
3. Герцовська Н. О., Яблонська К. В. Аналіз сучасної англійської кулінарної термінології. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”*. 2015. Вип. 51. С. 181–82.
4. Державецька І. О. Глютонічний дискурс : лексикографічний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник* : зб. наук. праць. Одеса, 2014. Вип. 4. С. 69–72.
5. Кириленко А. О. Глютоніми як соціокультурний феномен у книзі Е. Хіменеса-Браво. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2023. № 59. Том 2. С. 11–15.
6. Мелех Г. Німецька фахова мова кулінарії: проблеми лексико-тематичного членування. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький. 2018. Вип. 165. С. 363–367.
7. Мішукова О. М. Глютоніми у складі концептосфери “Alimentación”. *Південний архів (філологічні науки)*. 2021. Вип. LXXXV. С. 101–105.
8. Подсікера Т. В. Генетичний склад давньоанглійської кулінарної лексики. *Мовознавство*. 2015. № 1. С. 78–84.
9. Струганець Л. В. Назви продуктів харчування у нормативних словниках української мови. *Культура слова*. Київ. 2001. Вип. 57–58. С. 65–72.
10. Połowynkina M. Słownictwo kulinarne w języku polskim i ukraińskim : etymologia i morphologia. *Żywnie – zdrowie – edukacja. Zdrowotne aspekty jedzenia w kulturze, literaturze i języku*. Gdańsk – Kijów. 2021. S. 129–137.
11. Apicius. De re coquinaria. Heidelberg: Winter C., 1867. 202 pp.

РОЗДІЛ 5 ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81`37

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.19>

ТЕМАТИЧНО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

THEMATIC-SEMANTIC DIFFERENTIATION OF ENGLISH MEDICAL TERMS

Цимбалов В.С.,

orcid.org/0000-0002-6543-7305

*аспірант кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У статті на матеріалі лексики англійської мови з'ясовано класифікацію відповідно до тематичності слів, здійснено класифікування медичної англомовної термінології за тематичною та власною семантичною типологією. Джерельною базою термінології цього дослідження слугували статті, дібрані з англомовних медичних журналів, в яких висвітлені галузеві дослідження, наприклад, з генетики або цитології.

Терміни медичної галузі мають свою специфіку, зокрема у межах підгалузі значення терміну може набувати більшого уточнення або нового семантичного зображення. Кожна підгалузь медичної царини містить загальноживану лексику, а також вузькопрофільні слова, які можуть переходити у межах медичної сфери з однієї підгалузі до іншої.

Об'єктом дослідження стала медична лексика англійської мови як міжнародної, що вможливує прискорення взаємодії пріоритетних науково-технічних досліджень та рішень для оптимальної реалізації на допомогу людству. У науковій розвідці здійснено спробу тематично-семантичного класифікування медичної лексики через розрізнення та виокремлення термінів до класів залежно від їхнього семантичного складника та вживання у термінології.

Актуальність дослідження полягає у практичному значенні медичної галузі. Людство має як мінімум одну царину, яка не втратила своєї актуальності, адже саме медична галузь розвивається сьогодні стрімко та безпосередньо впливає на життя, бо пов'язана з людиною.

Накопичені знання з давніх часів збережено, що дає змогу медичній царині розвиватись поступово, методично та, що найважливіше, послідовно. Від досліджень давньогрецьких діячів та діяльності тогочасних лікарів до сучасних новітніх кардинальних зрушень.

Для уникнення нераціональних затрат на освоєння великих показників використано описовий та зіставний метод, які вможливають зіставлення слів та розуміння їхньої відмінності та спільності.

Задіяно оперування функціоналом мовного матеріалу, адже нові терміни вживають у контексті. Досліджено семантичний аспект лексики з виокремленої медичної царини. Використано диференціацію слів за їхніми ролями. Вказано на важливість розподілу великого масиву лексики за класами слів. Репрезентовано класи, які виділяють тематичні відмінності термінів медичної царини. У цьому дослідженні зроблено типологічний розподіл медичної термінології, беручи до уваги семантичний складник лексики.

Ключові слова: тематично-семантичний, диференціація, класифікація, медичний термін, клас.

In the article, based on the material of the English vocabulary, the classification according to the thematic nature of the words is clarified, the classification of medical English-language terminology according to thematic and its own semantic typology is carried out. The source base for the terminology of this study was the articles selected from English-language medical journals, which covered branch research, for example, in genetics or cytology.

The terms of the medical field have their own specifics, in particular, within the subfield, the meaning of the term may acquire greater clarification or a new semantic image. Each subfield of the medical field contains commonly used vocabulary, as well as narrow-profile words that can move within the medical field from one subfield to another.

The object of the study was the medical vocabulary of the English language as an international language, which makes it possible to accelerate the interaction of priority scientific and technical research and solutions for optimal implementation to help humanity. In scientific research, an attempt was made to thematically-semantically classify medical vocabulary through distinguishing and separating terms into classes depending on their semantic component and use in terminology.

The relevance of the research lies in the practical importance of the medical field. Humanity has at least one area that has not lost its relevance, because it is the medical branch that is developing rapidly today and directly affects life, because it is related to a person.

The accumulated knowledge from ancient times has been preserved, which allows the medical field to develop gradually, methodically and, most importantly, consistently. From the research of Ancient Greek figures and the activities of contemporary doctors to the modern cutting-edge radical changes.

In order to avoid irrational costs for the development of large indicators, a descriptive and comparative method was used, which make it possible to compare words and understand their differences and commonalities.

The operation of the functionality of language material is involved, because new terms are used in context. The semantic aspect of the vocabulary was studied from the isolated medical field. Differentiation of words according to their roles is used. The importance of the distribution of a large array of vocabulary by word classes was indicated. Classes that distinguish thematic differences of terms in the medical field are represented. In this study, a typological division of medical terminology is made, taking into account the semantic component of the vocabulary.

Key words: thematic-semantic, differentiation, classification, medical term, class.

Постановка проблеми. Питання диференціації складне та неоднорідне через низку причин. Одна з основних – відносність проведення класифікування представленої до вибірки лексики. Проблема виокремлення класів потребує різноаспектного аналізу та має варіювання у трактуваннях дослідників, адже немає єдиної усталеної класифікації, яка має домінувати протягом усієї наукової роботи. На сьогоднішній день виділено кілька основних класифікацій, на основі яких ґрунтуються відповідні дослідження термінології. Поділ за класами здебільшого суб'єктивний, тому кожний науковець може використовувати як вже наявні градації термінів, так і пропонувати власну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити важливий внесок О. Литвинко у дослідження термінів. Серед її праць, дотичних до теми нашої наукової розвідки, виокремлюємо «До генези теорії про терміни» [1]. Чимало наукових робіт дослідниці присвячено саме англійській термінології, зокрема: «Семантичні відношення в англійській терміносистемі галузі машинобудування» [2], «Феномен омонімії (на матеріалі англійської субмови машинобудування)» [3].

На наше переконання важливо вказати на різноманітність галузей, які були досліджені українськими мовознавцями. Серед них постає нафтогазова сфера, лексику якої вивчала С. Дорошенко «Про польову структуру української термінології нафтогазової промисловості» [4], а також монографія науковиці «Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток» [5].

Щодо медичної царини, то актуальною роботою є наукова праця Т. Лепехи «Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології» [6], в якій дослідниця проаналізувала судово-медичну терміносистему в аспекті лексико-тематичних груп.

Неабиякий внесок у дослідження медичної термінології зробили такі науковці як Р. Перхач, М. Сусуловська, проаналізувавши семантичний аналіз медичних термінів в інструкціях до лікар-

ських препаратів [7] та О. Рябушко, яка виявила епонімічні терміни в медичній генетиці [8].

Заслугує на поцінування наукова праця Г. Навчук та А. Ткач «Українська медична термінологія на сучасному етапі: проблеми впорядкування» [9]. Автори статті слушно стверджують неможливість закріплення за одним словом зображення лише одного поняття, тобто моносемічності, аргументуючи невпинним процесом пізнання та появою нових понять як постійної константи. Полісемія може бути визначена за ними як одна з форм економії мовних засобів [9, с. 163].

Схваленими є думки М. Присяжнюк, В. Юфименко щодо структурно-семантичних та морфологічних особливостей українських стоматологічних термінів-епонімів та принципів їхньої системної організації [10].

Відзначимо також напрацювання В. Лисюка щодо репрезентації синонімії в медичній термінології з опертям на іспаномовну періодіку [11].

Представлену у роботі медичну лексику взято зі статей медичних англійських журналів [12, с. 75, 107, 151, 187, 225], [13, с. 1], [14, с. 2], [15, с. 8], [16, с. 2238].

Постановка завдання. Диференціація термінів може бути здійснена на основі різноманітних характеристик, згідно яких відбувається оперування спеціальною лексикою. Саме тому у статті ставимо за **мету** запропонувати власну класифікацію медичної термінології англійської мови за семантичним принципом через використання однієї з загальноживаних класифікацій за тематичним та семантичним принципами. Також важливим завданням є збір медичної термінології як бази статистичних даних, фіксування актуального стану речей у галузі та подальшого аналізу.

Актуальність дослідження полягає у тому, що на сьогодні тема диференціації саме медичної термінології англійської мови не представлена у повному обсязі. Більшість наукових робіт зосереджено на вивченні медичної лексики української мови. Якщо брати до уваги аналіз саме англійської лексики, то найбільший акцент зроблено на сфері економіки та банкінгу.

Виклад основного матеріалу. Якщо докладно простудіювати питання класифікації, то проблема полягає у відносності поділу слів на загальноживані та спеціальні. Феномен можна пояснити тим, що належність слова до певного класу термінів може бути поставлено під сумнів як явище зарахування до лише одного визначеного класу. Наприклад, у контексті дослідження термінів медичної галузі, можна навести як приклад англійське слово *eyes*, яке почасти вживане у повсякденному житті та здебільшого має нейтральне стилістичне забарвлення. Такий випадок не поодинокий, тому важливо розрізняти можливість слова переходити з одного стану в інший (у нашому разі, з лексики загальноживаної до спеціальної).

У нашому дослідженні студіюватимемо саме слова, які використовують у медичній галузі. Передусім необхідно відзначити, що кожна царина послуговується чітко визначеним списком слів. Тобто будь-яке слово не може бути використаним. Номінація у медичній галузі вкрай важлива, адже здебільшого пов'язана з серйозністю наслідків діяльності досліджуваної лексики.

З вищезазначеного постає, що потрібно виділити окремишньо ті лексеми, що позначають професійну діяльність та містять науковий підтекст. Для цього науковці ввели до наукового обігу поняття *термін*. Вважаємо доречним трактувати **термін** за В. Карабаном, який визначає це поняття «як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки» [17, с. 18].

Отже, можна стверджувати, що саме терміни слугують незамінним засобом здійснення професійної комунікації.

О. Константінова у статті «Семантична деривація у процесах семантичної міграції англійських термінів оподаткування», вміщеній у колективній монографії «Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні» вказує, що семантика терміну водночас залежить від системи понять галузі та мовного матеріалу [18, с. 155].

Логічним вважаємо наголосити на тому, що терміни не функціонують у вакуумі, адже вони складають певну систему, використовують семантичні поля, у межах яких засвідчена доцільність вживання. Що стосується системності термінів, Н. Біян у статті «Лексико-семантична та структурна класифікація термінів у галузі туризму в англійській мові» констатує, що терміни складають систему. Крім того, дослідниця на матеріалі лексики сфери туризму наголошує на тому, що «на сучасному етапі систематизація англійських

терміносистем окремих галузей набуває особливого значення» [19, с. 142].

Медичні терміни основними параметрами будови не відрізняються від звичайних слів. Зокрема, дослідники Barbara A. Gyls та Mary Ellen Wedding у книзі «Medical Terminology Systems: A Body Systems Approach 5th Edition» зазначають, що терміни складаються з таких елементів як корінь, сполучна форма, суфікс, префікс. Специфіка їхнього використання допомагає створювати нові слова за моделями та ідентифікувати вже наявні [12, с. 2].

Оскільки морфологія термінів не має принципово інших механізмів функціонування, постає питання у класифікуванні за іншими параметрами. Важливість класифікації термінів для наукової системи згадана у статті «Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів» Л. Харчук. Дослідниця наводить логічний та лінгвістичний підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів [20, с. 72].

У науковій літературі спостерігаємо чимало різних класифікацій термінів. У нашому дослідженні послуговуємось однією з загальноприйнятих класифікацій, зокрема поділу термінологічних одиниць на *загальнонаукові терміни*, *міжгалузеві терміни*, *вузькоспеціальні терміни*.

У нашій науковій розвідці використовуємо принцип від загального до спеціального/окремого, тож спробуємо з'ясувати поняття загальнонаукового терміну. **Загальнонаукові** терміни (наприклад, *analysis, index, system*) – це лексичні одиниці великої семантичної ємності, що позначають, здебільшого як категоріальні та які класифікують наукові поняття загальногалузевого характеру і функціонують у текстах кількох сфер або галузей наукової діяльності [19, с. 144].

Крім того, загальнонаукові терміни можна охарактеризувати як ті, що вживаються у багатьох галузевих термінологіях, а також мають властивість конкретизації значення залежно від належності до певної термінології [17, с. 22].

Міжгалузеві терміни – перехідний варіант лексики, яка може корелювати одночасно у кількох галузях. Крім того, слушним є пояснення Н. Біян щодо того, що велика кількість таких слів переходить з галузі у суміжну, тобто відбувається запозичення. Отже, «жодна наука не утворює абсолютно усі терміни» [19, с. 143]. Такі терміни використовують, наприклад, серед споріднених галузей [17, с. 22].

Цікавим є те, що термін може бути запозиченим до іншої царини без змін, а може

зазнати семантичного перетворення. Наприклад, Н. Біян слушно наводить термінологічні одиниці *acrophobia, sea sickness, malaria, vaccination*, які представляють медичну галузь і є зразком запозичення із вже сталим визначенням [19, с. 143].

Треба відзначити спостереження Isabel L. Beck, Margaret G. McKeown та Linda Kusan (2013) щодо класифікацій словникового запасу за трьома рівнями: *щоденні слова* (наприклад, *word, number*), *слова, корисні в кількох предметних областях* (наприклад, *analysis, argument*) та *тематичні слова або технічна термінологія* (наприклад, *electromagnetism, photovoltaic*) [21]. У нашому разі перший рівень не має наукового складника. Другий рівень можна представити як *загальнонауковий*, а третій – як *міжгалузевий* або *вужькогалузевий*.

Вужькогалузеві терміни характерні для конкретної галузі [17, с. 22]. Тому сфокусуємося на медичній термінології. Зокрема, Н. Біян у семантичному полі туризму номунівала одне мікрополе, яке стосується медицини під назвою «Медичне забезпечення туризму», що містить лексику на позначення хвороб, які пов'язані з подорожуванням (*altitude sickness, breakbone fever, leishmaniasis, malaria, mountain sickness, cholera, diphtheria, bilharziasis*) [19, с. 145].

Як приклад, можливо здійснити розподіл медичної лексики за анатомічною тематикою. У цьому контексті яскравим прикладом слугують розділи книги “Medical Terminology Systems: A Body Systems Approach 5th Edition”, які можна розглядати ще й як тематичні підкласи у складі тематичного класу анатомічної термінології. У цьому разі тематичні підкласи представляють системи, пов'язані з організмом людини. Зокрема, робота містить такі розділи як *integumentary system, digestive system, respiratory system, cardiovascular system, blood, lymph and immune systems* [12, с. 75, 107, 151, 187, 225].

У межах нашого дослідження термінологію пропонуємо розподіляти за підгалузями на кшталт анатомії, психології, зоології, ботаніки тощо.

Тепер розглянемо вживану медичну лексику в журналах, виписавши слова з кількох англomовних медичних статей за алфавітним порядком. До списку слів зарахували також ті, що належать до словосполучень.

У межах нашої наукової розвідки виокремлюємо такі **тематичні групи**:

– **загальнонаукова**: *ability, abnormal, active, architecture, asymmetry, basal, basis, bidirectional, complex, consequently, core, correlation, cross, developmental, diagram, elucidated, environmen-*

tal, establishment, evolutionarily, factor, function, human, inner, insight, intermediate, investigating, involved, key, mechanisms, model, nature, noticeably, outer, primary, process, range, replicate, role, section, schematic, specific, structure, theoretical, transport, variability, zone;

– **міжгалузєва**: *adult, arm, biology, bipolar, body, cargo, cell, clinical, communicative, daughter, defect, deterioration, dietary, disease, eyes, fibre, foot, homeostasis, inherited, mental, mice, molecular, morphology, mother, nutrition, organ, overweight, proteins, retrograde, signal, trait, transition, treatment;*

– **вужькогалузєва**: *anterograde, antipsychotic, appendage, autoimmune-sensing, axoneme, Caenorhabditis, centriole, cilia, ciliary, ciliogenesis, ciliopathy, diabetes, diagnosis, distal, dynein, dysfunction, embryo, GPCR (G-protein coupled receptor), genes, genetics, genotypic, heterogeneity, IDA (Inner dynein arms), immunological, invertebrate, kidney, kinesin, medication, membrane, metabolomics, microtubules, morphogenesis, motile, motility, mutation, neurological, ODA (Outer dynein arms), ontogenetic, organelle, organogenesis, pathogenic, patient, phenotype, photoreceptor, physiological, polycystin, polydactyly, receptor, senile, tissue, vertebrate, Xenopus, Y-linker, zebrafish.*

До міжгалузєвого тематичного класу зараховуємо слова, які, на нашу думку, можуть бути вживані в інших галузях, проте належать також до медичної галузі. Саме тому серед зазначених вище слів виокремлюємо вужькогалузєвий клас вже на основі **тематико-семантичних** класів:

– загальні поняття: *environmental, nature;*

– найменування наук або підгалузей: *biology, metabolomics, morphology;*

– властивості, риси організмів, їхніх частин: *abnormal, anterograde, homeostasis, immunological, motility, neurological, physiological, senile;*

– процеси: *deterioration, morphogenesis, mutation, organogenesis;*

– анатомія, частини тіла людини або органів: *appendage, arm, body, eyes, invertebrate, kidney, photoreceptor, receptor, vertebrate;*

– зоологія: *zebrafish;*

– біохімія, пов'язане з молекулами: *dynein, GPCR, IDA, kinesin, metabolomics, molecular, ODA, polycystin;*

– цитологія, клітина, пов'язане з нею: *axoneme, cell, centriole, cilia, ciliary, ciliogenesis, ciliopathy, fibre, membrane, microtubules, molecular, motile, motility, organelle, tissue;*

– генетика: *Caenorhabditis, embryo, gene, genetics, genotypic, heterogeneity, ontogenetic, phenotype, Xenopus, Y-linker;*

- психологія: *daughter, mother*;
- стоматологія: *distal*;
- патологія: *autoimmune-sensing, defect, diabetes, disease, dysfunction, overweight, polydactyly*;
- психологія: *antipsychotic, bipolar, mental, treatment*;
- медична допомога, лікування: *clinical, diagnosis, dietary, medication, nutrition, patient, treatment*.

Серед розглянутих тематико-семантичних класів відзначимо окремо терміни на позначення частин тіла, адже такі слова як *око, вухо* є загальноживаними. Тобто ми допускаємо функціонування термінів у ширшому за тематичним принципом сенсі, перебуваючи у межах чітко окресленого семантичного класу.

Висновки. Отже, у науковій розвідці представлено одну з загальноприйнятих класифікацій термінів за тематичним принципом та зарахування лексем англійської мови до неї.

У межах нашої розвідки вузькоспеціальні терміни вналежнюємо до найінформативніших, оскільки вони становлять галузеву систему й представляють основу термінологічного дослідження лексики певної галузі. У разі з медичною цариною зауважимо, що вузькогалузєва медична лексика становить семантичне ядро, яке стоується лише зазначеної галузі та становить її сутність.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у використанні запропонованої класифікації медичних термінів будь-якої мови, впорядкуванні, фіксації, збереженні наявних спеціалізованих лексем та їхньому використанні у подальших дослідженнях медичної термінології, суміжних дисциплінах та галузях, а також в оптимізації складання вузькоспеціалізованих медичних словників та словників медичної галузі з використанням кількох мов на основі зібраних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвинко О. До генези теорії про терміни. Другі Каразінські читання: Два століття Харківської лінгвістичної школи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (лютий 2003 р.). Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. 2003. С. 75–76.
2. Литвинко О. Семантичні відношення в англійській терміносистемі галузі машинобудування. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2003. № 611. С. 171–174.
3. Литвинко О. Феномен омонімії (на матеріалі англійської субмови машинобудування). *Філологічні студії*: Зб. наук. праць. Луцьк, 2004. № 4. С. 156–159.
4. Дорошенко С. Про польову структуру української термінології нафтогазової промисловості. *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Зб. наук. праць. К., 2002. С. 151–159.
5. Дорошенко С. Українська термінологія нафтогазової промисловості: становлення і розвиток: монографія. Полтава: Вид-во ПолтНТУ, 2013. 137 с.
6. Лепеха Т. Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01; Дніпропетр. держ. ун-т. Д., 2000. 19 с.
7. Перхач Р.-Ю., Сулуловська М. Семантичний аналіз медичних термінів в інструкціях до лікарських препаратів. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 190–193. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-44>
8. Рябушко О. Б. Епонімічні терміни в медичній генетиці. *Актуальні проблеми сучасної медицини*: Вісник Української медичної стоматологічної академії. 2020. Т. 20, № 1 (69). С. 172–176. URL: http://194.44.242.25/cgi-bin/Webirbis3/cgiirbis_64.exe
9. Навчук Г., Ткач А. Українська медична термінологія на сучасному етапі: проблеми впорядкування. Буковинський державний медичний університет. Чернівці. 2010. Том 14, № 4 (56). С. 163–166.
10. Присяжнюк Н. М., Юфименко В. Г. Терміни-епоніми в українській стоматологічній термінології. *Погляд майбутніх лікарів на сучасну медицину*: тези доповідей 71-ї Всеукр. студентської наук. конф. Полтава, 2015. С. 99.
11. Лисюк В. Репрезентація синонімії в медичній термінології (на матеріалі іспаномовної періодики). *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 10. Том 1. 2019. С. 156–160.
12. Barbara A. Gylys, Mary Ellen Wedding *Medical Terminology Systems: A Body Systems Approach 5th Edition* F.A. Davis, 2017. 593 p.
13. The role of cilia during organogenesis in zebrafish. Liu J et al. *Open Biol.* 13: 230228. 2023. URL: <https://doi.org/10.1098/rsob.230228>
14. Alfred I. Tauber *Reconceiving autoimmunity: An overview*. *Journal of theoretical biology*. 2014. 9 p.
15. Biological determinants of health: Genes, microbes, and metabolism exemplars of nursing science. *Nursing outlook*. A. Starkweather et al. Volume 65, Number 5. 2017. 16 p.
16. Pharmacotherapeutic Interventions for Bipolar Disorder Type II: Addressing Multiple Symptoms and Approaches with a Particular Emphasis on Strategies in Lower and Middle-Income Countries. Godman et al. *Expert Opinion on Pharmacotherapy* 20, no. 18 (2019). URL: https://www.academia.edu/81343399/Pharmacotherapeutic_

interventions_for_bipolar_disorder_type_II_addressing_multiple_symptoms_and_approaches_with_a_particular_emphasis_on_strategies_in_lower_and_middle_income_countries?ri_id=26327

17. Дмитрук Л. А., Фурт Д. В. Термінологія: навчальний посібник. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. 172 с.

18. Гудима Н. В. Класифікація основних типів запозичень у сучасній українській літературній мові. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський. *Аксиома*, 2009. Вип. 20. С. 147–151.

19. Біян Н. Лексико-семантична та структурна класифікація термінів в англійській мові. *Іноземна філологія*. 2009. Вип. 121. С. 142–149.

20. Харчук Л. Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів. *Термінологічний вісник*: Зб. наук. пр. К.: ІУМ НАНУ, 2013. Вип. 2 (2). 2013. С. 72–77.

21. Introducing scientific language. Victoria State Government Department of Education. URL: <https://www.education.vic.gov.au/school/teachers/teachingresources/discipline/english/literacy/Pages/scientificlanguage.aspx>

РОЗДІЛ 6 СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

UDC 811.161'32]:004.032.26:004.055:004.423.46

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.20>

ORIGINALITY OF THE CATEGORIES OF SENSE AND ABSURDITY CONCERNING NEURAL NETWORK MODELING

САМОБУТНІСТЬ КАТЕГОРІЙ СМISЛУ Й АБСУРДУ ЩОДО НЕЙРОМЕРЕЖЕВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Dovhan O.V.,

orcid.org/0000-0002-6728-818X

PhD in Philology,

*Doctoral student at the Department of Slavic, Romance and Oriental Languages
Dragomanov Ukrainian State University*

The article highlights the neural network modeling of linguistic units in the context of the originality of the categories of sense and absurdity as a promising and innovative tool for modern scientific research. It is emphasized that the relevance of using the above categories in the context of this process naturally produces their existence as an important component of the modern scientific and technical paradigm. First of all, this is due to the ability of computer systems to analyze, process, process, and generate data, which in turn creates the problem of actualizing the original categories of sense and absurdity in this context. In turn, in addition to the conventional understanding of the categories of sense and absurdity, it is necessary to understand the pragmatic aspect of their functioning in the context of neural network modeling. Thus, the concept of sense should be positioned as the ability of a certain system to analyze, recognize, etc. (in fact, we are talking about any possible actions with data aimed at achieving an "output" result). Therefore, the above context produces an understanding of sense as an indicator of efficiency, an axiological determinant of the process of an artificial neural network.

Accordingly, if the sense here is the ability of a neural network model to parameterize data to obtain a certain result, it becomes an indicator of the latter's ability to form coherent structures or reproduce various patterns. Thus, the sense in neural network modeling is more related to the efficiency of the artificial neural network, being a component of the evaluation of its results (current tasks of analyzing certain data). Instead, absurdity in the context of the same neural network modeling should be positioned as another relevant component of its work. First of all, we are talking about the existence of several absurd, illogical, and inappropriate solutions to the problem that neural network models use. For example, these can be repetitions or alternative versions of a translation during machine translation; arbitrarily interpreted information provided by a neural network model at the user's request, etc.

Thus, the problem of the originality of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling lies in the complementary rather than antagonistic nature of their interaction, specific actualization, etc. First of all, the above-mentioned produces the prospects and productivity of studying these categories in integrated scientific research. In particular, the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling complement each other, forming a special fruitful environment for the development and improvement of research on the language poly system. We are talking about the development and improvement of machine and deep learning algorithms, machine translation, etc. in the context of integrated and multidisciplinary linguistic research.

Key words: sense, absurdity, neural network modeling, text analysis, machine learning, artificial neural networks.

У статті висвітлено нейромережеве моделювання мовних одиниць в контексті самобутності категорій смислу і абсурду як перспективний та інноваційний інструментарій сучасних наукових досліджень. Підкреслено, що актуальність використання вищезазначених категорій в контексті цього процесу закономірно продукує їх побутування як важливого складника сучасної науково-технічної парадигми. Першою чергою, це викликано здатністю комп'ютерних систем аналізувати, обробляти, перероблювати та генерувати дані, своєю чергою, вищезазначене продукує проблему актуалізації самобутніх категорій смислу й абсурду в цьому контексті. Своєю чергою, окрім узвичаєного розуміння категорій смислу й абсурду, варто розуміти саме прагматичний момент їх функціонування у контексті нейромережевого моделювання. Так, поняття смислу доцільно позиціонувати як здатність певної системи до аналізу, розпізнавання тощо (власне, мовиться про будь-які можливі дії з даними, які мають за мету досягнення результату «на виході»). Відтак, вищезазначений контекст продукує розуміння смислу як показника ефективності, аксіологічної детермінанти процесу роботи штучної нейронної мережі.

Відповідно, якщо смисл тут виступає здатністю нейромережевої моделі до параметризаційних видозмін даних з метою набуття певного результату, то він стає показником можливості останньої у формуванні зв'язних структур або

відтворення тих чи тих закономірностей. Отже, смисл у нейромережевому моделюванні більшою мірою пов'язаний з ефективністю роботи штучної нейронної мережі, виступаючи складником оцінки її результатів (поточних завдань щодо аналізу тих чи тих даних). Натомість абсурд в контексті того ж нейромережевого моделювання доцільно позиціонувати іншим релевантним складником її роботи. Першою чергою, мовиться про наявність цілої низки абсурдних, алогічних, непитомих відносно завдання рішень, до яких вдаються нейромережеві моделі. До прикладу, це можуть бути повтори або альтернативні версії перекладу під час machine translation; довільно витлумачена інформація, надана нейромережевою моделюю на запит користувача тощо.

Отже, проблема самобутності категорій смислу й абсурду щодо нейромережевого моделювання криється у комплементарній, а не антогоністичній природі їх взаємодії, специфічній актуалізації тощо. Першою чергою, вищезазначене продукує перспективність та продуктивність вивчення цих категорій у інтегрованих наукових дослідженнях. Зокрема, категорії смислу й абсурду щодо нейромережевого моделювання взаємодоповнюють одна одну, формуючи особливе плідне середовище для розвитку та вдосконалення досліджень мовної полісистеми. Мовиться про розвиток і вдосконалення алгоритмів machine та deep learning, machine translation тощо у контексті інтегрованих та поліпредметних лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: смисл, абсурд, нейромережеве моделювання, текстовий аналіз, машинне навчання, штучні нейронні мережі.

Statement of the problem in general terms and its connection with important scientific or practical tasks.

The language poly system is a complex *construct* [20] (logical or intellectual formation, concept), which is based on communication, ontological, axiological, epistemological, etc. phenomena that can be ranked within the framework of the *social contract* [22]. The essence of the latter is a special organization of everyday life based on the agreement of individuals with each other. Here we are talking about the functionality of the language polysystem as an object of ontological reality, which is associated with the specific cohesive (cohesive) role of language as a determinant of socio-cultural phenomena, as well as the parametrization features of its use, etc. In particular, we are talking about the *magical* and *nominative functions* that ensure the connection between the objects of ontological reality and their names or titles. This, in turn, produces not so much a *proper* (*appropriate*) as a *comfortable* representation of the above-mentioned horizon of events within the national and linguistic worldviews.

Naturally, for such a process, it is not the object of the ontological space itself that is relevant, but its *name* (in a broader sense, meaning, i.e., the internal, logical content of something), which naturally replaces it. To a certain extent, *sense* [35] can be positioned as *content* [21], which is in constant formation, and this distinguishes the above concept from *meaning* [33]. Thus, the concept of sense includes in its structure the logical basis of becoming, which is actualized during its (the above-mentioned process) unfolding, which is called sense generation. The latter has an objective nature concerning any content that is in the process of becoming, emphasizing its fundamental existence (temporal duration).

Thus, the concept of sense should be understood as the essential content of a linguistic expression, word, sentence, text, sign, etc. This concept is usually understood as a component to which the

above-mentioned process of sense generation can be applied. In this approach, the nature of sense can be localized through its defining configuration. We are talking about its *logical* (objective, independent of a specific meaning and content) *relation* to other elements of this configuration. Thus, the issue analyzed in our study requires transparency of the conceptual and categorical apparatus of the research: sense is a generalizing concept that includes, in fact, the category of sense (non-discrediting elements of the traditional sense) and absurdity (discrediting elements of the traditional sense).

Notably, the aforementioned *sign apparatus* (here we are talking not only about the language poly system as a center of a special kind of sign system (semiotics), but also about some possible actualizations (from the clock hand to the conventional map symbols) designed to ensure the connection between the objects of ontological reality, primarily in the brain of the speaker of the language poly system) is not inherent in humans but is acquired by them in the course of their life. The latter naturally allows us to speak of its *artefactual* [12] (artificial formation made by man) nature.

The aforementioned sign apparatus is inherent in its inseparability from human ontology with simultaneous atomization from it. This foreignness, in turn, although it is a *construct* [20] in the brain of an individual (biological organ), has a certain abstracted nature and functioning. The point is that formally, it has no specific ties to the existence of a biological being, such as a human being. For example, the nature of the signifying apparatus does not directly correlate with the acquisition of food, etc. by a human being: moreover, under certain circumstances, this apparatus can be seen as a threat to the existence of such an organism.

Here it is advisable to emphasize that pragmatism is a specific feature of sign systems. In particular, they directly correlate with: *the intended purpose*

(the essence of the represented data and its purpose), *the actualized means* (language, non-verbal means), *the originality of the used data transmission channels* (auditory, visual, tactile, or integrated types), and *the peculiarities of origin* (natural and artificial). In the context of our study, each of the above components is important, but it is the origin that is representative.

As for the origin, natural sign systems actualize elements of natural language (words, expressions, gestures, facial expressions, body movements), which are distinguished by national specificity, multifunctionality, social stratification, variability, and original dynamics of their actualization at various communicative levels (they are characterized by a wide communicative range: actualization of numerous lexical items from different spheres of communication). Artificial sign systems, on the other hand, actualize various symbols, formulas, graphs, signs, etc. taken from different fields of knowledge, which are representative of the relations between objects of ontological reality.

In addition, the above-mentioned systems are characterized by a strict functionality of their existence, since they are created and oriented to ensure the communication process, which, in turn, allows us to distinguish the following subtypes *apriori* (independent, not based on natural languages, but on the logical classification of concepts (philosophical language, mathematical language, symbolic systems, etc.), they are designed to overcome the ambiguity of linguistic units), *aposteriori* (their basis is natural languages, and their components are lexical units (words and their components: suffixes, prefixes, endings), this type of sign systems was created as a means of international communication (for example, Esperanto)) and *mixed* (accumulate elements of both the above types: they are a combination of fragments of natural language with artificially created components along with the links between them, usually they are divided into specialized (for example, programming languages) and non-specialized (for example, Volapiuk – an international artificial specialized language).

Notably, that the mechanism of sign systems is based on the human sensory apparatus, which is associated with the anthropocentrism (products created by people for people) of the above-mentioned entities. The essence of the latter is that the sensory apparatus is a means of establishing correspondence between various phenomena of ontological reality, axiological ranking of the latter, and operating with some of them as representatives (signs) of others. Within the framework of the above process, a special kind of object suitable for this purpose is

localized, which acquires signs of a specific function in people's lives. At the same time, such signs are inseparable from the human body, reproduced and accumulated as a cultural heritage from generation to generation. In turn, the rules of their actualization, gradualness, peculiarities, etc. are acquired after birth through learning. Thus, people operate with the sensory images of signs rather than with the signs themselves: people use the sensory images of signs as substitutes (doubles) for the objects they denote.

Characteristically, that the relationship between the signifying object (sign systems, the language poly system in general) and the signified (the object world, the material) is rather conditional. The latter is related to the specifics of operating with such signs, language as a form the environment in which they exist, and the accumulative nature of this process. The above suggests that the process of identifying an object at a certain level arises precisely through sense because the latter mediates such a process. First of all, this allows us to talk about such a connection in the context of its nature (the center of sense units that correlate with each other: they are produced by each other, becoming the basis for each other).

In turn, the above-mentioned specific nature of the organization of senses, which consists of a certain sequence, structure, etc. of their functioning, allows us to speak of a special logic of their actualization. The latter is indicative of the technique of logical work (mathematical methods, formal calculations, statistical calculations, etc.). At the same time, it is advisable to talk about certain limitations of logical research, which can be reduced to the logic of statements and predicates (mostly technical (applied) problems).

Significantly, the above limitations relate to the idea of the non-universality of logical laws (their relativity, subject differentiation, etc.), which naturally leads to the arbitrariness of the choice of logical interpretations. This approach is based on the applicability of logical results outside the sphere of the language poly system, which produces the idea of replacing laws with a mathematical apparatus actualized on computing and information devices. Thus, this problem is more relevant for humanities or integrated studies related to the integration of the mathematical paradigm into them.

First of all, the relevance of the problem of the originality of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling is related to the specifics of the construction, and analysis, etc. of lexical units, stable and unstable expressions, sentences, texts, etc., which should be based on the dynamics of senses and sense chains. This

approach is opposed to the formal correlation of the organization of the above components according to certain parameters, which is not productive because it does not actualize the discourse. Thus, lexical items (along with their meanings, connotations, etc.) are not enough to localize the sense, since this process correlates with the process of transformation or transition of a word to a sense.

The point is that the sense is built precisely in the logical configuration determined by the process of sense generation, which precedes sense production. Thus, the nature of the aforementioned process shapes the sense of the expression comprehended by the speaker of the language poly system (the object of understanding-comprehension, identical in this case to the object of interpretation). Therefore, it is advisable to parameterize the process of sense generation within lexical units and a number of their possible interpretations. The latter is possible provided that such a procedure is defined, the peculiarities of its course are understood, etc.: it is noteworthy that the sense found within its limits can only be the one that has the parameters defined by it. Thus, the logical and sense-making configuration is limited by the conditions of the interpretations of lexical units found, outlining the permissible limits of the actualized semantic fields.

Analysis of recent research and publications that have initiated the solution of this problem and on which the author relies. The problem of the originality of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling is quite complex. The latter, in turn, produces a multiplicity of studies of the dynamics, functioning, etc. of the above categories in several interdisciplinary and integrated works. The main feature of such categories is related to their discursiveness, which, in turn, constitutes a separate aspect of the problem. This is due to the need for an original process of actualization within the framework of linguistic analysis in the context of machine and deep learning, data science, etc.

The problem of recognizing emotions in spoken language as an important component of the above-mentioned machine and deep learning is studied by C. Gan et al. [10], in which the authors argue for the wide possibilities of applying the latter. The scientists emphasize that the main difficulty is to capture the core aspects of the conversation that produce reliable emotion recognition, including the semantics of the utterance, temporal order, informative contextual cues, speaker interaction, and other relevant factors. The researchers present in their paper a new approach based on a graph neural network for emotion recognition at the utterance level: the feature

of their proposed method is to effectively capture the semantic content of conversations by extracting features from scratch using large language models on conversational datasets: IEMOCAP, MELD, Dailydialog, and EmoryNLP.

After processing the data by the latter, the authors use contextual filtering (establishes meaningful dependencies between utterances for the graph construction procedure and removes irrelevant and uninformative utterances from being used as a source of contextual information for the recognition task) and error correction (a feature correction procedure that adjusts the information content of the generated feature representations using a gate mechanism to improve their discriminability and reduce emotion prediction errors), resulting in a new method for the recognition of conversations. Thus, the new method represents conversations as graph structures that naturally encode temporal order, speaker dependency, and even distant context.

The problem of the functioning of large language models (for example, *ChatGPT 3.5* [1]) as a component of natural language processing in terms of the reliability of their results is studied by L. Sun et al. [37]. In the analyzed study, the authors address the issue of ensuring the reliability of such models (a comprehensive analysis of this characteristic of their work: its measurements, established benchmark, evaluation, and analysis, etc.) For the first time, the researchers propose eight criteria for large language models, based on which they created six dimensions (truthfulness, security, fairness, reliability, privacy, and machine ethics).

The researchers emphasize that: a) in general, reliability and usefulness (i.e., functional efficiency) are correlated; b) proprietary large language models usually outperform most open source counterparts in terms of reliability; c) some large language models may be overly tuned to demonstrate reliability, to the point where they jeopardize their usefulness by mistaking benign hints for malicious ones and, as a result, not responding to them. The authors emphasize the importance of ensuring transparency not only of the models themselves but also of the technologies that underlie reliability. The latter is related to the actualization of specific technologies to ensure trust, which is crucial for analyzing their effectiveness.

The study of the peculiarities of the actualization of irony in the Internet discourse (social media platforms) is highlighted in the research of U. Ahmed, J. Lin, G. Srivastava [11], which analyzes the specifics of expressing ironic thoughts through audio, video, and images attached to textual content. Using syntactic information in combination with

semantic research, the authors show the possibilities of improving attention networks. The scientists claim that the proposed algorithm can identify an instance with maximum uncertainty and extract the most informative example from the training set. It is noteworthy that the researchers used an ironic network trained for each labeled record to train the classifier (model).

The authors emphasize that the partial training model and the initial labeled data generate pseudo-labels for unlabeled data: to correctly predict the label of a dataset, the classifier (attention network) updates the pseudo-labels for the rest of the datasets. The above, in turn, allows scientists to highlight the originality of the categories of sense and absurdity in online discourse: for example, the researchers emphasize that the use of irony is mostly produced by ridiculing a situation or trying to convey a certain idea. In addition, according to the authors, irony means ridiculing a situation or its absurdization and is marked by an exponential increase in its use in online discourse (in particular, political online discourse).

The problem of automated sentiment analysis using artificial neural networks (in particular, large language models: *ChatGPT 3.5* [1], *Gemini* [3], or *LLaMA2*) is being studied by A. Buscemi and D. Proverbio [17], who evaluated and tested their effectiveness in the case of ambiguous or ironic texts. The authors created nuanced and ambiguous scenarios, translated them into ten languages, and predicted the sentiments associated with them using popular large language models. Scientists note that *ChatGPT 3.5* [1] and *Gemini* [3] have shown mostly good results in dealing with ambiguous scenarios. At the same time, the researchers emphasize that there are significant biases and inconsistencies in the performance of the above neural network models and the evaluated human languages. Thus, the authors' work proposes a standardized methodology for automated sentiment analysis evaluation and calls for further development of the underlying algorithms and data to improve their performance, interpretability, and applicability.

The specifics of the phenomenon of text in modern conditions are studied in the research of H. Bajohr [13], in which the author analyzes the growth of the number of artificial texts that appeared with the advent of *ChatGPT 3.5* [1] and other large language models. The scientist analyzes the specifics of the new textual situation in the context of its impact on the "standard expectation of unknown texts". The researcher notes that the cornerstone of the latter is the assumption of human authorship of any text, a thesis that will change. The author sees the reason

for these changes in: a) the rejection of the attributed human authorship, b) doubts about the machine origin of the text array, and c) the emergence of the *post-artificial* position. According to the scientist, the above-mentioned components will allow us to focus on the content, meanings, and senses of a text rather than its authorship: thus, a *post-artificial* text will be analyzed with an agnostic position regarding its origin. The researcher focuses on the phenomenon of *post-artificiality*: turning to the early days of text synthesis, considering the limitations of Alan Turing's aesthetic tests, and making reasoned speculations about the future of literary and non-literary text creation.

The problem of human use of the language poly system in the context of generative linguistics (for example, Noam Chomsky) is highlighted in the research of V. Carchidi [18], in which the author notes that such a process is free of stimuli, unlimited, but appropriate and consistent with the circumstances of the latter's survival. The scientist extrapolates the above-mentioned language behavior to the functioning of large linear models in the context of natural language processing, noting that, first of all, this is manifested in their ability to generate human-like text. The researcher emphasizes that the study of such models within the framework of generative linguistics is unproductive since they are not a representative source of data for improving or supplementing the theory of human language. He argues that the aforementioned models do not provide any explanation for the acquisition of the ability to use the language poly system by humans.

The study of the peculiarities of the functioning of generative artificial intelligence and natural language processing was studied in research I. Kondurkar, A. Raj, D. Lakshmi [30], where the authors consider modern applications of generative artificial intelligence and natural language processing models, with a special emphasis on the well-known *ChatGPT 3.5* model [1]. The researchers provide a brief historical overview of the development of the above models, emphasizing the most important milestones and achievements in this area. The researchers briefly review the main features of the transformer models updated in *ChatGPT 3.5* [1]: they highlight the basic architecture and the originality of its capabilities. The authors highlight the training process of the *ChatGPT 3.5* model [1], followed by the process of refinement aimed at eliminating the existing shortcomings.

The study of correlations between brain science and artificial intelligence continues with the research of Y. Choe [19], in which the author comprehends

the progress in understanding and engineering the human mind. The scientist explores the issue of understanding the brain at the systemic level in the context of the problems of reliability and limitations of artificial neural networks (in particular, deep learning). The researcher considers several core concepts that are central to brain science and artificial intelligence, such as information and memory, which produce its evolutionary development.

An analysis of the peculiarities of using machine and deep learning models in the context of methodological developments based on artificial intelligence is presented in the research of V. Hassija et al. [27]. In the analyzed study, the authors note that most of these models are inherently complex and unrepresentative of the decision-making process, which gave them the name “Black-Box”. Scientists note that the aforementioned complexity is the main reason for the low degree of their actualization in various fields of application (from banking to librarianship). At the same time, the proliferation of such models makes it increasingly difficult to explain their learning and decision-making processes. To resolve the above problem, researchers have comprehensively analyzed explainable neural network models (XAI). This article thoroughly reviews the development of XAIs by thoroughly selecting and analyzing the current state of research in this field of XAIs. It also provides a comprehensive and in-depth evaluation of XAI systems and their performance to serve as a starting point of XAI for applied and theoretical researchers. Finally, emerging and critical issues related to XAI research are highlighted to demonstrate major model-specific trends for better explanation, greater transparency, and improved prediction accuracy.

A peculiar approach to the problem of the existence of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling is presented in the research of P. Bilokon [15], where the author explores the prospects for the evolutionary development of biological and neural networks. The scientist compared the complexity of the second on the Solomonov-Kolmogorov-Chaitin scale and found that they (even the aforementioned large language models) are much simpler than humans. First and foremost, this allowed the researcher to conclude that for artificial neural networks to exist, there doesn't need to be any sophisticated human-made hardware. Thus, artificial neural networks can develop as natural objects even before the appearance of humans: for example, as a form of computing based on chemical reactions or enzymes. In turn, the above suggests that the natural evolution of artificial neural networks is capable of causing a “pure” evolution by natural

selection to what is called modeling with limited capabilities.

The study of the above issues in the context of evolutionary anthropology (paleoneurology, neuroarchaeology, and cognitive archaeology) of natural neural networks is continued in the research of E. Bruner [16], whose research focuses on changes in working memory, attention, or visuospatial integration that can be postulated when relevant behavioral changes are described in archaeological materials. The author notes that cognition is a process based on different and partially independent functional elements, and thus different combinations of cognitive abilities or features could have evolved, based on both quantitative and qualitative differences. The scientist notes that, first of all, differences in working memory can lead to more conceptual or holistic thinking, with important changes in the perception and management of mental experience. The researcher emphasizes that the parietal cortex is particularly interesting in this sense, as it is involved in functions related to the integration of body and tools, attention, and visual imagery. The author emphasizes that theories of cognitive evolution recognize that, in addition to the brain and its biology, the human mind is also deeply rooted in bodily perception, social networks, and technological development.

I. Deschenaux and W. Matthews [23] note in their research that conclusions from ethnography in socio-cultural anthropology often rely on an unexplored model of the human mind and behavior. The authors emphasize that in various theoretical approaches, human thinking and behavior are implicitly understood as consistently following a single cultural logic, described in the following terms: “ontology”, habitus, and political strategy. In turn, concerning neural network modeling, the above-mentioned cultural logic can be positioned as a core component of text formation, which is based not only on the repeated contours of human behavior to replicate it but also on the conscious genesis of sense in such a text. The researchers examine examples of homo anthropological in anthropological approaches to ontology, caste, and other elements, including the categories of sense and absurdity.

A study of philosophical differences in different approaches to learning analytics is presented in the research of S. Doroudi [25], which analyzes the effectiveness of using the philosophical context to classify research on the above analytics. The author highlights the limitations of this approach, proposing a compromise between bias and variance in machine learning and presenting how different approaches to learning analytics can be considered in terms of

their positions. The author emphasizes that this is not enough, as it is necessary to focus on the underlying epistemology on which the different approaches are based. The researcher notes that a constructivist epistemology for learning analytics has been absent (the author explains this by observing that constructivist work has been relatively absent from established learning analytics research communities). Drawing on previous work in various fields, the author presents his vision of what a constructivist philosophy of data science might look like, as well as the prospects for its use in the context of the development of learning analytics, which is at the intersection of data science and machine learning.

The analysis of the peculiarities of the use of language technologies based on artificial intelligence (large language models, machine translation, multilingual dictionaries, and corpora) is contained in the research of P. Helm et al. [24]. In the research, the authors emphasize that the aforementioned technologies are limited to the 3% of the most common, financially and politically supported languages in the world. The latter has allowed scientists to talk about language modeling bias, a specific and poorly understood form of linguistic bias in which linguistic technology inherently favors certain languages, dialects, or sociolects over others. The researchers predict that such modeling can lead to the creation of systems that, while accurate to the languages and cultures of dominant states, are limited in expressing the socioculturally significant concepts of other communities. Drawing on the concept of epistemic injustice, the authors point to several ethical and political implications of the above and emphasize that this could potentially lead not only to the neglect of valuable aspects of diversity but also to an insufficient representation of the needs of marginalized linguistic communities.

The problem of defining artificial intelligence in the context of the conceptual and categorical apparatus of scientific research is studied by D. Kozikowski, T. Zema, A. Sulich [31], in which the authors present an overview of definitions from the point of view of ethics and choice theory. The scientists note that the presented definitions are the early ideas of the big data era for posing the decision-making problem. Instead, the functioning and development of artificial intelligence in the context of its transformation into superhuman intelligence (sometimes called “strong artificial intelligence”, which is an intelligence that is much smarter than the best human brain in all areas, including general wisdom, scientific creativity, and social skills) is covered in the research by L. Jaeger, M. Dacorogna [28].

Representation of the development of theoretical and model semantics is devoted to the research of A. Saz et al. [34], in which the authors analyze the tendencies toward the development of a unified quantitative theory of semantic information and communication. The scientists describe inductive logic and probability, which serve as important tools in the development of the proposed theory, defining two different types of uncertainty in semantic communication (physical and semantic). The researchers present refined interpretations of semantic information measures and propose a new measure for semantic content – information and entropy. The essence of the author’s proposal is to standardize semantic information in different planes, which produces measurability, representativeness, and comparability of semantic communication. The scientists introduce conditional and reciprocal measures of semantic data and point out their role in formulating practical and optimized tasks of lossless and lossy semantic compression.

The study of Internet discourse in the context of memes that exist in it and can be used to spread hate speech, toxic content, and false data (misinformation, disinformation, and propaganda) is presented in the research of B. Grasso et al. [29]. In the analyzed study, the authors note that the detection of harmful memes has become an important task for maintaining Internet security and fostering responsible behavior on the Internet. The researchers emphasize that previous studies in this area have mainly focused on the multimodal internal aspects of memes (in particular, image and text modalities), and have tried to interpret their meaning by analyzing intra- and intermodal signals using complex visual-language neural network models.

However, understanding a meme involves implicit background knowledge that is not expressed in the meme, but rather relies on cultural references, background data, and social context. The above allowed the researchers to propose KERMIT (Knowledge-Empowered Model in Harmful meme deTectiOn), a new neural network model that incorporates and utilizes external knowledge in the process of detecting harmful memes. In particular, KERMIT builds a knowledge-enriched meme information network by integrating its internal entities with relevant external knowledge obtained from ConceptNet. Subsequently, the framework applies a dynamic learning mechanism that utilizes extended memory neural networks and attention mechanisms to recognize the most informative data to accurately classify malicious memes. Overall, the results of this study are representative of the complex nature

of Internet memes and illustrate the importance of knowledge-based decision-making.

Thus, the analysis of the historiography on the problems of researching the identity of the categories of sense and absurdity in relation to neural network modeling has revealed a number of gaps in existing studies. Thus, despite the cornerstone role of the aforementioned categories in scientific research, we note the lack of a comprehensive study of the actualization of the latter in the process of their analysis, processing, and use in the context of information technology, linguistics, data science, etc. That is why this study aims to fill this gap, namely, to study the peculiarities of using the categories of sense and absurdity as a special nature of data (specificity of categorization, etc.) in the neural network modeling of linguistic units.

Identification of previously unresolved parts of the general problem to which this article is devoted. Neural network modeling is a promising and innovative tool for modern scientific research, which naturally produces its existence as an important component of the modern scientific and technological paradigm. First of all, this is due to the ability of computer systems to analyze, process, and generate data, and the above creates the problem of actualizing the original categories of sense and absurdity in this context. The above categories seem antagonistic at first glance: while sense is mostly positioned as a carrier of rationality, logic, etc., absurdity is represented as the absence of any cohesion, unity, stylistic, and logical continuity of thought. In this context, absurdity is seen as a complete detachment from ontological reality, characterized as incoherent, unknown, and even threatening. Neural network modeling, as well as philosophy of language and other related fields, deny such a superficial approach to these categories. In particular, in the context of neural network modeling, both categories (sense and absurdity) are presented as interrelated and at the same time contradictory.

At the same time, in addition to the conventional understanding of the categories of sense and absurdity, it is necessary to understand the pragmatic aspect of their functioning in the context of neural network modeling. Thus, the concept of sense should be positioned as the ability of a certain system to analyze, recognize, etc. (in fact, we are talking about any possible actions with data aimed at achieving an “output” result). Therefore, the above context produces an understanding of sense as an indicator of efficiency, an axiological determinant of the process of an artificial neural network. Accordingly, if sense here is the ability of a neural network model

to parameterize data to obtain a certain result, then it becomes an indicator of the latter’s ability to form coherent structures or reproduce certain patterns. Thus, the sense in neural network modeling is more related to the efficiency of the artificial neural network, acting as a component of the evaluation of its results (current tasks of analyzing certain data).

Instead, absurdity in the context of the same neural network modeling should be positioned as another relevant component of its work. First of all, we are talking about the existence of several absurd, illogical, and unrelated to the task solutions that neural network models use. For example, these can be repetitions or alternative versions of a translation during machine translation; arbitrarily interpreted information provided by a neural network model at the user’s request (let’s recall the story of a lawyer who, in preparation for a court hearing, used *ChatGPT 3.5* [1] to prepare an evidence base of similar cases), etc. In turn, the above-mentioned absurd results are usually the result of the complexity of the processed data insufficient training (machine and deep learning) or incorrectly selected data “at the input”. In addition, it is worth considering that the presence of absurdity in the results of such models may also indicate their ability to track patterns or connections that are not obvious to the human mind. Instead, the latter is the basis for their further improvement (for example, retraining, adjusting training, building training on a different principle, etc.).

Thus, the problem of the originality of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling lies in the complementary rather than antagonistic nature of their interaction, specific actualization, etc. First of all, the above-mentioned produces the prospects and productivity of studying these categories in integrated scientific research. In particular, the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling complement each other, forming a special fruitful environment for the development and improvement of research on the language poly system. We are talking about the development and improvement of machine and deep learning algorithms, machine translation, etc. in the context of integrated and multidisciplinary linguistic research. Such research should be aimed at maintaining a balance between specific linguistic and innovative tools to make fruitful use of the assets of other sciences (in particular, experience in working with data of various data science types). In turn, the above-mentioned approach will allow us to realize the full potential of neural network modeling, ensuring the organic and rapid development of modern linguistic science.

Formation of the article's objectives (statement of the task). *The purpose* of the article is to consider the originality of the categories of sense and absurdity. *The subject* is the specificity of the above-mentioned categories in the context of neural network modeling as an innovative tool of linguistic science.

Presentation of the main research material with full justification of the scientific results obtained. Today, digitalization processes are becoming increasingly widespread, which, first of all, produces several socio-cultural changes. The latter, in turn, is actualized in some layers, one of which is modern scientific research, which is undergoing many transformational changes: for example, integrated, interdisciplinary research, in particular within the digital humanities, is becoming increasingly popular. The example of Ukraine is illustrative, as it demonstrated digital resilience in the context of the russian-Ukrainian hybrid war, evolving from paper registers to the world's first smartphone state.

The above was made possible by several initiatives of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine and its main product, *Diia*, which has accumulated all the digital services of our country: from duplicates of lost documents (birth, death certificates, etc.) to electronic documents (passports, driver's licenses, etc.). In February 2024, the above-mentioned Ministry announced the launch of another important app for Ukrainian education, *Mriia*, which is intended to concentrate services for the education and development of Ukrainians (to include a student profile, some interactive learning materials, data on learning progress, and an electronic student card) [9].

It is worth noting that the Ukrainian government's interest in the introduction of information technologies is explained by the rapid growth in the popularity of artificial intelligence in the world and Ukraine (in particular, artificial neural networks and, as a result, neural network modeling). Such attention to the innovation component by the government is natural, as its actualization will allow several projects to be further developed in the context of innovative tools of Ukrainian science (in particular, linguistics). In turn, the aforementioned artificial neural networks are a representative tool for the functioning of complex networked computer systems that can not only process, analyze (recall the announced initiative to track the biometric characteristics of conscripts), visualize (it is advisable to update the experience of data science here), etc.

Processing (the aforementioned analysis, retelling, visualization, etc. of the information available in the data sets) does not limit the capabilities of such networks, as they can generate

new products: texts, pictures, music, etc. The most illustrative in this regard is the recently released (February 2024) artificial neural network *Sora* [8] by *OpenAI*. It was this company that once released the revolutionary *ChatGPT 3.5* [1], which was capable of generating text, answering questions, translating, creating program code, and producing inferences and logical arguments. The logical continuation was *ChatGPT-4* [1], which had significant functional improvements over the previous version: a deeper understanding of the context (a huge amount of data from the Internet was useful, which helped the neural network model to update contextual information for a better understanding of user questions), longer and better answers (stylistically and logically similar to those generated by humans).

A fundamental breakthrough, similar to the aforementioned *ChatGPT 3.5* [1], which broke the record of 300 words for artificial neural networks at the time by generating 1500 words of text, was *Sora* [8]. This artificial neural network impresses with its text-to-video capabilities. It is about generating realistic videos based on text queries or user instructions: it can create complex scenes with several characters, certain types of movements, and precise details of the object(s) and background. *Sora* [8] can distinguish between the categories of sense and absurdity because it is an advanced neural network modeling system that actualizes the context and sense of information. Thus, this neural network model understands not only the user's query (structure, subordination, declension, semantics, etc.) but also the existence of the things actualized in it in the ontological reality. Thus, we can speak of its deep comprehension of the language poly system, which allows *Sora* [8] to interpret prompts in the best possible way, creating convincing symbols representative of vivid emotions.

Moreover, this neural network model is capable of creating multiple frames in one video that feature certain characters (the same ones, i.e., stylistically unchanged, as is usually the case in such videos) with a unified visual design. In addition to generating videos based on a user's request or instruction, it can also use an existing image to create a video based on it, animating its content. *Sora* [8] uses deep learning artificial neural networks to analyze textual, visual, and audio data, which allows the latter to be interpreted in terms of the categories of sense and absurdity [36]. According to the developers, the aforementioned artificial neural network will become the basis for neural network models that can understand and model ontological reality.

Notably, the *Sora* [8] artificial neural network is a high-quality product, as the videos it creates (available for download and viewing at <https://goo.su/CFAWaDa> and <https://goo.su/14BFLtH>) differ significantly from other comparable products in terms of the harmony of the picture and sound. Importantly, this neural network model is capable of generating videos of up to 60 seconds, while in 2023, most videos created by artificial intelligence were 4-6 seconds long: for example, *Runway* [7] and *Pika* [6] only planned to create videos of 15 seconds by the end of 2024.

In the context of our research, it is illustrative of the capabilities of the aforementioned artificial neural network to actualize the categories of sense and absurdity in working with data in extremely complex contexts and to use such categories as a core basis for building results. This functionality of *Sora* [8], in our opinion, is representative in the context of working with textual data (in particular, for their understanding, generation, etc.), especially in the case of the multi-interpretability of the latter's senses (we are talking about the problem of "input" and "output" of data). For example, the above-mentioned neural network model can localize the logic, consistency, and hierarchy of the semantics of a statement by analyzing the originality of cohesive relations in it.

Fundamentally, in this case, the presence/absence of a specifically absurd sense (not as a certain result of work, i.e., "at the output", but "at the input" – as a determinant of the data received from the developer) is crucial. In such a situation, we speak of the presence of elements of traditional sense that discredit each other through refuting arrangements (a classic case of absurd sense). Such capabilities of the *Sora* neural network model [8] are significant for the development of several areas of deep and machine learning (for example, *Google Assistant*), machine translation (for example, *DeepL*), artificial intelligence systems for processing large corpora of texts (for example, natural language processing), etc. and innovative tools for linguistics (for example, computer and corpus linguistics) and some other sciences (for example, data science).

We should note that it is necessary to keep in mind the pragmatic nature of the existence of the language polysystem in general (in particular, the specifics of its actualization in the mind of the native speaker: within the linguistic and national worldviews). Thus, the above-mentioned understanding of the parameterization features of things in the event horizon of ontological reality is representative of neural network modeling (in particular, the work of

the aforementioned *Sora* neural network model [8]). After all, the language poly system, first of all, acts as a means, a tool for achieving certain goals (recall the same contract social [22]), and not an abstracted, ideal phenomenon (we are talking about its realization aspect: speech, writing, and not about language as a construct [20]), which once and for all froze in a form at a certain point in time. In addition, it is advisable to take into account the specific distinction between content (images, senses, ideas) and apparatus (the mechanism of actualization of the latter). This is because the content of consciousness cannot exist without the aforementioned apparatus and outside of it, since it consists of the sign apparatus (we analyzed its specifics at the beginning of the article) and the sensory apparatus.

The sensory apparatus is biological in nature and is inherited by biological inheritance; it includes the brain, nervous system, and sensory organs (vision, hearing, etc.). For us, the inseparability of the sensory apparatus from the human body is important, as it is a part of the body. It is noteworthy that it is this apparatus that is capable of producing sensory images of reality, ranking them in the coordinates of sensations, perception, and representations, and storing the latter in itself (memory), reproducing them without the influence of stimuli. In addition, it is possible to combine sensory images to form new ones (imagination, fantasy). This is especially important in the context of working with the categories of meaning and absurdity in neural network modeling: to understand or at least outline an algorithm for working with textual data, it is advisable, if possible, to act by analogy with biological mechanisms. For example, let's remember that even structurally, artificial neural networks are an artificial equivalent of biological neural networks.

That is why it is significant that the core component of the human sensory apparatus is the language poly system (in particular, linguistic units actualized by the native speaker). Accordingly, since the signifier (linguistic signs), or rather their set, has an individualized nature, then, despite the presence of numerous communicative practices and templates, social contract [22], etc., the main thing is the sense produced by the individual. Thus, the latter (sense) is the pivotal determinant that determines the selection of linguistic signs actualized by the individual.

The above allows us to assert the productivity of neural network modeling in general and the use of specific neural network models. Thus, in terms of linguistic research, *Sora* [8], in our opinion, is representative in the context of studying the occurrence of the categories of sense and absurdity

in online discourse (in particular, political online discourse). The latter is due to the ability of the aforementioned neural network model, as well as similar ones, to reproduce complex linguistic structures while analyzing semantic correlations between them. This, in turn, is productive for analyzing the distorted or distorted sense inherent in absurd statements, texts, etc [32].

Therefore, in the context of the actualization of the categories of sense and absurdity concerning neural network modeling, it is advisable to study the specifics of artificial neural networks. In particular, the peculiarities of their functioning and the consideration in this process of the context and semantics of the lexical units they analyze. At the same time, we consider it productive not to focus on specific linguistic tools in neural network modeling (in particular, recurrent neural networks, large language models, etc.). This is because the aforementioned *Sora* neural network model [8] has several common features with the work of other, seemingly unrelated, text data processing systems.

For example, similar features are found in the functionality of *DALL E2* (in particular, *DALL E3*) [2] by the same *OpenAI*, which is capable of generating a picture from text data, or *LeiaPix* [4]. The functionality of the latter allows you to create a presentation from the text (i.e., again, despite their multimedia orientation, both have an understanding of the language poly system, although not as deep as *Sora* [8]). Another representative example of similar technologies for working with textual data, but much more imperfect than the above neural network model, is: *Gemini (Google Bard)* [3], which has similar functionality to *ChatGPT 3.5* [1], and *Narakeet* [5], which is capable of converting text data into speech (indicating the presence of at least some understanding of text arrays, which suggests the “roots” of the latter text-to-speech technology, which is the basis of the “Balabolka”, “Govorilka”, etc. programs, the “@Voice” application, etc.).

Conclusions from this research and prospects for further research in this area. Thus, the above demonstrates the originality of the categories of sense and absurdity and the productivity of using the *Sora* neural network model [8] to work with them in studies of the corpus, computer, mathematical, etc. linguistics, philosophy of language, and several other areas. This is due, on the one hand, to the integration of the mathematical paradigm into the humanities, and, on the other hand, to the focus of linguistic science on the problems of understanding (lexicon, semantics, stylistics, etc.), generation (philosophy of language, linguopragmatics, metaphorology, etc.),

and natural language processing, in which neural network modeling plays a prominent role. We are talking, first of all, about recurrent neural networks, large language models, etc., and, of course, the aforementioned *Sora* [8].

In our opinion, the use of the results of the latter’s work in linguistic research is representative because of its ability to distinguish between the original categories of sense and absurdity, which are the cornerstones of neural network modeling. In turn, the actualization of such categories in the above process is productive in identifying relevant semantic patterns in the language poly system, which, in turn, is an important basis for machine and deep learning, machine translation, text data analysis, and generation, etc. It should also be noted that neural network modeling of linguistic units of online discourse (in particular, political discourse, which is the topic of our dissertation research) is representative of the development of interactive systems that can interact with users through language commands or queries.

For example, the aforementioned neural network model is an innovative tool of linguistic science that can study linguistic constructions (identify patterns, specifics of actualization, etc.) and features of discourse (political, Internet, etc.) in the context of the frequency of use of the categories of sense and absurdity. It is not only about understanding textual data (words, phrases, sentences, etc.) but also about decoding cultural metaphors, idioms, jargon, etc. actualized in the studied environment. Thus, mastering the originality of the categories of sense and absurdity is a direct indicator of the productivity and quality of the results of an artificial neural network. In addition, this indicator is key in the context of its understanding of these categories in different linguistic and cultural contexts (semantic bases, several possible actualizations, etc.).

At the same time, we note that a possible drawback of using artificial neural networks (including OpenAI products (*ChatGPT 3.5 (ChatGPT-4)* [1], *DALL E2 (DALL E3)* [2], *Sora* [8]), *Google (Gemini)* [3], etc.) as an innovative tool for linguistic science is the process of their training. Thus, the data used by the developer for this process are anthropocentric, i.e., they are created by people and for people, just like the developer and the teacher of the neural network model, who are people. In turn, this creates a tendency to inaccuracies, distortions, biases, etc. that the artificial neural network will “inherit” from them. The latter is especially true in the context of the russian-Ukrainian hybrid war, which is being circulated in the information space around which numerous russian narratives exist. Such narratives function as

part of misinformation, propaganda, and disinformation accusations against the Ukrainian government in general and the Ukrainian population in Ukraine and abroad.

Instead, counteracting and eliminating such inaccuracies in the context of linguistic science, machine, and deep learning is a promising area for further research, especially in the context of such distinctive categories as sense and absurdity. Thus, further research in this area will reduce the amount of such “information noise” (prejudice, misinformation, narratives) on both sides and improve the accuracy and objectivity of the analysis of the language poly

system. In addition, in the context of linguistic science, it is advisable to talk about the importance of studying the role of cultural and social contexts (in particular, political online discourse) in understanding the categories of sense and absurdity in the language poly system. Neural network modeling (the aforementioned neural network models and their successors) is a modern and innovative tool for researching the above. The latter is due to their ability to process large data corpora with the localization of implicit/explicit relations in them, simplifying the conduct and deepening the significance of research by Ukrainian and other scientists.

REFERENCES:

1. ChatGPT. *OpenAI* : website. URL: <https://goo.su/IHf5S> (date of application: 29.02.24).
2. DALL E2. *OpenAI* : website. URL: <https://goo.su/EdjJMG2> (date of application: 29.02.24).
3. Gemini. *Gemini* : website. URL: <https://goo.su/pkW1vK> (date of application: 29.02.24).
4. LeiaPix. *LeiaPix* : website. URL: <https://goo.su/lbj6bD> (date of application: 29.02.24).
5. Narakeet. *Narakeet* : website. URL: <https://goo.su/WzRB> (date of application: 29.02.24).
6. Pika. *Pika* : website. URL: <https://goo.su/eRrORM> (date of application: 29.02.24).
7. Runway. *Runway* : website. URL: <https://goo.su/xYz3RPI> (date of application: 29.02.24).
8. Sora. *OpenAI* : website. URL: <https://goo.su/3Rm1x> (date of application: 29.02.24).
9. Уряд підтримав запуск Мрії. *Дія* : телеграм-канал. URL: <https://goo.su/jh6ruhr> (date of application: 29.02.24).
10. A graph neural network with context filtering and feature correction for conversational emotion recognition / C. Gan et al. *Information Sciences*. 2024. Volume 658. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2023.120017> *ScienceDirect* : website. URL: <https://goo.su/mrn8x> (date of application: 29.02.24).
11. Ahmed U., Lin J. C. W., Srivastava G. Emotional Intelligence Attention Unsupervised Learning Using Lexicon Analysis for Irony-based Advertising. *ACM Transactions on Asian and Low-Resource Language Information Processing*. 2024. Volume 23, Issue 1. P. 1–19. <https://doi.org/10.1145/3580496> *ACM Digital Library* : website. URL: <https://goo.su/y9CU> (date of application: 29.02.24).
12. Artefact. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/OB7pBO2> (date of application: 29.02.24).
13. Bajohr H. On Artificial and Post-Artificial Texts : Machine Learning and the Reader's Expectations of Literary and Non-Literary Writing. *HANNES BAJOHR* : website. 2024. URL: <https://goo.su/v4ALndG> (date of application: 29.02.24).
14. Bhaskar Y. OpenAI's Sora : This Text to Video Model is Absurd. *Medium* : website. URL: <https://goo.su/bnBUvk> (date of application: 29.02.24).
15. Bilokon P. A. Evolution-Bootstrapped Simulation: Artificial or Human Intelligence: Which Came First? *arXiv* : website. 2024. URL: <https://goo.su/SfuKUUF> (date of application: 29.02.24).
16. Bruner E. Cognitive archaeology, and the psychological assessment of extinct minds. *Journal of Comparative Neurology*. 2024. Volume 532. <https://doi.org/10.1002/cne.25583> *WILEY* : Online Library : website. URL: <https://goo.su/FalPM9> (date of application: 29.02.24).
17. Buscemi A., Proverbio D. ChatGPT vs Gemini vs LLaMA on Multilingual Sentiment Analysis. *arXiv* : website. 2024. URL: <https://goo.su/DpnjA> (date of application: 29.02.24).
18. Carchidi V. J. Book Chapter for the forthcoming Artificial Knowledge of Language : A Linguist's Perspective on its Nature, Origins and Use / ed. by J.-L. Mendivil-Giró. *ResearchGate* : website. 2024. URL: <https://goo.su/fijYY> (date of application: 29.02.24).
19. Choe Y. Meaning versus information, prediction versus memory, and question versus answer. *Artificial Intelligence in the Age of Neural Networks and Brain Computing*. Academic Press, 2024. P. 61–76. <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-96104-2.00003-8> *ScienceDirect* : website. URL: <https://goo.su/zVx5JM> (date of application: 29.02.24).
20. Construct. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/xSa1XUx> (date of application: 29.02.24).
21. Content. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/UHUKqC> (date of application: 29.02.24).
22. Contract social. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/AzsxBH> (date of application: 29.02.24).
23. Deschenaux I., Matthews W. Homo anthropologicus: unexamined behavioural models in sociocultural anthropology. *Anthropological Theory*. 2024. *LSE : Research Online* : website. URL: <https://goo.su/vy7mSL1> (date of application: 29.02.24).

24. Diversity and language technology: how language modeling bias causes epistemic injustice / P. Helm et al. *Ethics and Information Technology*. 2024. Volume 26. *Springer Link* : website. URL: <https://goo.su/4GMRyH> (date of application: 29.02.24).
25. Doroudi S. On the paradigms of learning analytics : Machine learning meets epistemology. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2024. Volume 6. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100192> (date of application: 29.02.24).
26. Gozalo-Brizuela R., Garrido-Merchan E. C. ChatGPT is not all you need. A State of the Art Review of large Generative AI models. *arXiv* : website. 2023. URL: <https://goo.su/kcV771s> (date of application: 29.02.24).
27. Interpreting black-box models : a review on explainable artificial intelligence / V. Hassija et al. *Cognitive Computation*. 2024. Volume 16. P. 45–74. *Springer Link* : website. URL: <https://goo.su/lJyBX> (date of application: 29.02.24).
28. Jaeger L., Dacorogna M. Artificial Intelligence from Its Origins Via Today to the Future : Significant Progress in Understanding, Replicating, and Changing Us Humans or Solely Technological Advances Contained to Optimising Certain Processes? *Where Is Science Leading Us? And What Can We Do to Steer It?* Cham : Springer Nature Switzerland, 2024. P. 207–235. https://doi.org/10.1007/978-3-031-47138-4_10 *Springer Link* : website. URL: <https://goo.su/Pq3QKB> (date of application: 29.02.24).
29. KERMIT: Knowledge-EmpoweRed model in harmful meme deTectioN / B. Grasso et al. *Information Fusion*. 2024. Volume 106. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2024.102269> *ScienceDirect* : website. URL: <https://goo.su/bz1Arz> (date of application: 29.02.24).
30. Kondurkar I., Raj A., Lakshmi D. Modern Applications With a Focus on Training ChatGPT and GPT Models : Exploring Generative AI and NLP. *Advanced Applications of Generative AI and Natural Language Processing Models*. IGI Global, 2024. P. 186–227. *IGI Global* : website. URL: <https://goo.su/tbZ2Uxg> (date of application: 29.02.24).
31. Kozikowski D., Zema T., Sulich A. Artificial Intelligence Usage and Ethics in the Choice Theory. 2024. P. 7438–7449. *Springer Link* : website. URL: <https://goo.su/m6u3UEs> (date of application: 29.02.24).
32. Kumar R. Open AI SORA : A Game-Changing Text-to-Video Model, How to Access. *LinkedIn* : website. URL: <https://goo.su/QcwpzU> (date of application: 29.02.24).
33. Meaning. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/eQE4> (date of application: 29.02.24).
34. Model-Theoretic Logic for Mathematical Theory of Semantic Information and Communication / A. F. Saz et al. *arXiv* : website. 2024. URL: <https://goo.su/MAi7> (date of application: 29.02.24).
35. Sense. *Cambridge Dictionary* : website. URL: <https://goo.su/SUIYVr> (date of application: 29.02.24).
36. Sora AI Video. X : website. URL: <https://goo.su/XVpZTR> (date of application: 29.02.24).
37. Trustllm : Trustworthiness in large language models / L. Sun et al. *arXiv* : website. 2024. URL: <https://goo.su/a1jUg> (date of application: 29.02.24).

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ

CHARACTERISTICS OF MODERN TERMINOLOGY DICTIONARIES

Черниш О.А.,

orcid.org/0000-0002-2010-200X

кандидат філологічних наук, доцент,

декан факультету педагогічних технологій та освіти впродовж життя
Державного університету «Житомирська політехніка»

Білошицька З.А.,

*orcid.org/0000-0002-9321-7342*старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки
Державного університету «Житомирська політехніка»

Вергун Т.М.,

*orcid.org/0000-0002-8835-5572*асистент кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки
Державного університету «Житомирська політехніка»

Комісарук Л.І.,

*orcid.org/0009-0000-5294-6242*старший викладач кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики
Державного університету «Житомирська політехніка»

Лінгвістичні дослідження у сучасному світі спрямовані на вивчення особливостей створення цифрових лінгвістичних ресурсів, зокрема термінологічних словників. Комп'ютеризація формування термінологічних словників стає нагальною потребою, тому що традиційна лексикографія не здатна забезпечити швидкозростаючі потреби науки. У статті розглянуто поділ за класифікацією та характерні ознаки сучасних термінологічних словників, оскільки вони сприяють розвитку галузей знань і надають доступ до наукових інформаційних джерел, а також зосереджено увагу на значенні лексикографічних функцій. Створення термінологічних словників сприяє нормалізації професійної мови, адже саме словники є засобом впорядкування та критичного аналізу поняттєвої системи відповідної наукової галузі. Автори зазначають, що словник окреслює особливості термінологічних одиниць відповідної галузі, сприяє формуванню мовленнєвої компетентності фахівців, а також допомагає у систематизації, своєчасному та постійному оновленні галузевої термінології, а також слугує доступом до наукових інформаційних джерел. Сучасні електронні словники характеризуються незалежністю словникових об'єктів від часових і просторових обмежень, наявністю гіпермедіальних об'єктів, динамічністю словникових об'єктів та розподілом зв'язків (лінків) і відношень між ними тощо. З'ясовано, що з функціями термінологічних словників безпосередньо пов'язана їх видова й типологічна класифікація. Автори переконливо доводять, що видова класифікація словників здійснюється за інформаційним та матеріальним складником, а також за обставинами існування словника у зовнішньому середовищі. Відтак словник моделює мовну систему та надає користувачеві вільний доступ до неї. Сумлінне дотримання вимог та критеріїв сприятиме подоланню недоліків сучасних термінологічних словників.

Ключові слова: термінологічні словники, лексикографічні функції, видова класифікація, об'єкт відображення, систематизація.

Linguistic research in the modern world aims to study the peculiarities of the creation of digital linguistic resources, particularly terminological dictionaries. Computerization of the formation of terminological dictionaries becomes an urgent need because traditional lexicography cannot meet the rapidly growing needs of science. The article considers the division by classification and characteristic features of modern terminological dictionaries, as they contribute to developing fields of knowledge and provide access to scientific information sources. It also focuses on the importance of lexicographic functions. The creation of terminological dictionaries contributes to the normalization of professional language because it organizes and critically analyzes the conceptual system of the relevant scientific field. The authors note that the dictionary outlines the features of the terminological units of the relevant field, contributes to the formation of speech competence of specialists, helps in the systematization timely and constant updating of the branch terminology, and also serves as access to scientific information sources. Modern electronic dictionaries are characterized by the independence of dictionary objects from time and space limitations, the presence of hypermedia objects, the dynamism of dictionary objects, and the distribution of connections (links) and relations between them. It has been found that their specific and typological classification is directly related to the functions of terminological dictionaries.

The authors convincingly prove that the type classification of dictionaries is carried out according to the informational and material components and the circumstances of the existence of the dictionary in the external environment. Thus, the dictionary models the language system and gives users unrestricted access. Conscientious compliance with requirements and criteria will contribute to overcoming the shortcomings of modern terminological dictionaries.

Key words: terminological dictionaries, lexicographic functions, species classification, display object, systematization.

Постановка проблеми. Євроінтеграція України та постійне розширення міжнародних зв'язків визначають вектор лінгвістичних досліджень, спрямовуючи його на вивчення особливостей створення цифрових лінгвістичних ресурсів, зокрема термінологічних словників. Словники нівелюють мовні бар'єри у практиці професійного спілкування, сприяють розвитку галузей знань, надають доступ до наукових інформаційних джерел і фасилітують міжнародне спілкування у різних сферах тощо. **Мета статті** – розглянути та дослідити ознаки та функції сучасних термінологічних словників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти приділяють багато уваги дослідженню сучасних термінологічних словників. Зокрема, В. Дубічинський, М. Комова, Л. Симоненко, О. Тараненко та інші наголошують на беззаперечній важливості термінологічних словників, про що свідчить значний інтерес до вивчення особливостей їх створення та структурування у сучасній лінгвістиці. Створення термінологічних словників сприяє нормалізації професійної мови, оскільки саме словники є засобом впорядкування та критичного аналізу поняттєвої системи відповідної наукової галузі.

Виклад основного матеріалу. Термінологічний словник трактують як один із різновидів лінгвістичного словника, який охоплює та систематизує терміни й визначення певної галузі знання; один із засобів подолання мовних бар'єрів у практиці професійного спілкування [1, с. 38–39]. Він покликаний окреслити понятійно-термінологічний апарат різних наукових галузей, сприяє забезпеченню продуктивної наукової, навчальної та виробничої діяльності. Можемо стверджувати, що такий словник окреслює особливості термінологічних одиниць відповідної галузі, сприяє формування мовленнєвої компетентності фахівців, а також допомагає у систематизації, своєчасному та постійному оновленню галузевої термінології. Це довідник, який надає основні концептуальні та енциклопедичні відомості щодо реалій, позначуваних терміном; найважливіший засіб опису відповідної терміносистеми [2].

Термінологічні словники належать до довідкових документів та поділяються на [3, с. 146]:

– наукові, що містять результати теоретичних або експериментальних досліджень у вигляді наукових понять та їх номінативних одиниць; надають наукову довідкову інформації щодо різних сфер діяльності суспільства, а саме науки, освіти, культури, техніки та виробництва;

– науково-популярні, що окреслюють відомості наукового та прикладного характеру, розповсюджують та популяризують досягнення у галузі науки, культури, техніки та спрямовані на читача-неспеціаліста;

– виробничі, що містять матеріали прикладного характеру, орієнтовані на фахівців різної кваліфікації та призначені для застосування на виробництві та в інших сферах практичної діяльності людини;

– навчальний посібник є переважно новим різновидом лексикографічних праць, окреслює термінологію відповідної навчальної спеціальності та обмежений її тематикою, спрямований на забезпечення освітнього процесу.

Призначення будь-якого термінологічного словника полягає у відображенні понятійно-термінологічного апарату різних галузей науки й техніки й відповідно забезпеченні наукової, навчальної та виробничої діяльності [1, с. 38]. Відповідно термінологічний словник є найважливішим засобом опису терміносистеми та виконує низку лексикографічних функцій, зокрема:

– інформаційну [4], яка спрямована на пошук необхідної інформації і поглиблення знань користувача у певній галузі знань;

– систематизуючу [5], мета якої впорядкувати наведені терміносистеми з вказівкою на парадигматичні відношення й термінологічну сполучуваність словникових одиниць;

– навчальну [4], яка є базовою для словника та передбачає засвоєння іншомовної термінологічної лексики користувачем шляхом ознайомлення з еквівалентами перекладу;

– нормативну [6, с. 61], що покликана елімінувати розбіжності між індивідуальним і колективним знанням;

– мовознавчу, яка передбачає порівняння особливостей термінологічних одиниць відповідних робочих мов;

– правописну, що подає тлумачні й синонімічні пояснення слів, наголошує на правильній вимові, а також найскладніших випадках наголошування термінологічних одиницьогощо.

В умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій традиційна лексикографія не здатна забезпечити швидкозростаючі потреби у термінологічних словниках. Натомість комп'ютеризація створення термінологічних словників стає нагальною потребою. Автоматизація термінографічної роботи відчутно скорочує терміни створення словника, сприяє пошуку необхідного лінгвістичного матеріалу й допомагає уніфікувати структурні елементи словника [7].

Як зазначають мовознавці Л.О. Симоненко, О.М. Сидоренко, електронний словник наразі є вимогою часу, спричиненою зміною суспільної парадигми – від технократичної до індустріальної, від індустріальної до інформаційної. Відтак інформація набуває ознак стратегічного продукту.

Електронний словник має значно більший потенціал представлення дефініції поняття, інкорпорує різноманітні види ілюстрації (схеми, таблиці, малюнки, анімації, відповідний звуковий супровід) тощо [8, с. 101]. Вони містять комплексні структуровані об'єкти знань, різноманітні системи класифікацій та впорядкування. Сучасні електронні словники характеризуються незалежністю словникових об'єктів від часових і просторових обмежень, наявністю гіпермедіальних об'єктів, динамічністю словникових об'єктів і розподілом зв'язків (лінків) і відношень між цими об'єктами тощо. Такі лексикографічні джерела вирізняються якістю, призначенням, комплектацією, технологічним середовищем існування, рівнем структурування інтерфейсів вводу та виводу, типами й перевагами кінцевих користувачів, входами доступу ілюстративного матеріалу тощо [8, с. 105].

Варто зазначити, що з функціями термінологічних словників безпосередньо пов'язана їх класифікація, здійснення якої також передбачає врахування таких диференційних ознак, як співвідношення лівої й правої частин словника, спосіб розміщення, зміст і принцип відбору реєстру, об'єкт відображення, врахування історичних процесів, а також мету і призначення словника [3, с. 145].

Відповідно виділяють видову й типологічну класифікацію словників. Як зазначає М. Комова, в основу видової класифікації покладено диференціацію ознак, натомість типологічна класифікація відображає їх інтеграцію.

Відтак можна стверджувати, що видова класифікація словників здійснюється за інформаційним та матеріальним складником, а також за обставинами існування словника у зовнішньому середовищі. Інформаційна компонента передбачає:

- широту охоплення термінологічної лексики (галузеві, вузькогалузеві, багатогалузеві та універсальні словники);
- спосіб опису лексичного значення слова (перекладні (дво-, багатомовні словники), енциклопедично-довідкові джерела (тлумачні, тлумачно-перекладні словники, довідники, енциклопедії));
- час виникнення термінів (словники сучасної та історичної термінології);

- опис термінологічних словникових одиниць (орфографічний, словотвірний, семантичний, синтаксичний).

Матеріальне втілення словника зумовлене:

- структурою та кількістю термінологічних одиниць (однотомні, багатотомні словники);
- формою носія інформації (кодексові, дискові, комбіновані словники);
- характером знакових засобів (текстові, матричні, комплексні словники);
- способом документування (друковані та електронні словники);
- призначеністю для сприйняття (людиночитні, машиночитні словники);
- каналом сприйняття (візуальні);
- повнотою відображення мовної лексики (повні, неповні словники-мінімуми);
- порядком розміщення лексичного матеріалу (формальні (алфавітні, алфавітно-гніздові);
- логічні (систематичні, систематично-алфавітні) словники).

Обставини існування словника у зовнішньому середовищі визначаються:

- первинністю опублікування (оригінальні словники та передруки);
- місцем створення (зарубіжні, національні, корпоративні словники);
- поширеністю вживання термінологічних одиниць (словники загальнонавчальної та індивідуально-авторської термінології).

Типологічна класифікація термінологічних словників враховує:

- цільове призначення (довідковий, науковий, науково-популярний, виробничий, навчальний словник);
  - читацьке призначення (широке коло читачів, окремі категорії фахівців, колектив мовців).
- Сумлінне дотримання вищезазначених вимог та критеріїв сприятиме подоланню недоліків сучасних термінологічних словників [9], а саме:
- прагнення до надмірної багатofункціональності термінологічного словника, що як створює труднощі для укладача, так і зумовлює незручності у користуванні словником;
  - суб'єктивність та випадковість у створенні реєстру, що призводить до поверхневого та недостатнього окреслення термінологічної галузі;
  - невідповідність змісту й організації словникової інформації його призначенню;
  - відсутність єдності у структурі та інформаційному наповненні;
  - несистемність в описі термінів, зумовлена відсутністю посилань між взаємопов'язаними термінами;

- недостатній опис морфологічних та словотворчих ознак термінологічних одиниць;
- неповний семантичний опис термінів;
- невідповідність визначень термінів у різних типах спеціальних словників;
- неузгодженість в організації інформації у словникових статтях, виборі позначок та посилань.

Термінологічний словник за своєю суттю є енциклопедичним словником, тому його розглядають як своєрідний банк мікротекстів, покликаніх окреслити значення та визначити комунікативну спрямованість реєстрових слів-термінів [10].

В умовах постійного інтенсивного розвитку міжнародної наукової співпраці принципового значення набуває оптимізація термінологічних систем різних галузей наук. Крім того, зважаючи на цілковиту діджиталізацію та інформатизацію суспільства, актуальним вбачається створення саме електронних багатомовних термінологічних словників, які покликані задовольнити спеціалізовані потреби користувачів, що належать до різноманітних лінгвокультурних середовищ

та потребують вичерпного спектра лінгвістичної інформації. Наразі актуальність цих словників є безсумнівною, оскільки саме вони були, є і будуть тими джерелами, які цілком відповідають професійним потребам користувачів різноманітних лінгвокультурних середовищ та надають релевантну лінгвістичну інформацію про необхідну лексичну одиницю, зокрема семантику слова та параметри його функціонування у системі мови. Відтак словник моделює мовну систему та надає користувачеві вільний доступ до неї.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, електронні багатомовні термінологічні словники сприяють розвитку галузей науки та фасилітують міжнародне спілкування у різних сферах діяльності. Вони допомагають сформувати мовну компетентність фахівців, допомагають оновити галузеву термінологію та слугують доступом до наукових інформаційних джерел. Питання електронних багатомовних термінологічних словників є надзвичайно актуальним та потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зозуля С. Термінологічний словник «Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології». 2014. URL: <http://eprints.rclis.org/24628/1/zozula.pdf> (дата звернення: 24.04.2022)
2. Тараненко О. О. Лексикографія. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 296–297.
3. Комова М. Класифікація термінологічних словників. *Проблеми української термінології*. Львів, 2008. С. 144–147.
4. Демська О. Вступ до лексикографії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
5. Calzolari N. Computer-Aided Lexicography: Dictionaries and Word Data Bases. *Computational Linguistics* / ed. by E. S. Batori, W. Lenders, W. Putschke. Berlin; N.Y., 1999. P. 510–519.
6. Ciobanu G. Peculiarities of Terminography. *Buletinul Științific al Universității "Politehnica" din Timișoara*. Т. 2. Seria: *Limba modernă*. 2003. P. 59–64.
7. Чередніченко Г. А., Ковальчук О. С. Термінологічний словник як різновид сучасного електронного словника. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_3_5 (дата звернення: 16.07.2022).
8. Сінкевич Н. М., Плющай О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості електронних словників сучасної української мови. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2016. Вип. 17. С. 100–110.
9. Перебийніс В. І., Сорокін В. М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія: навчальний посібник. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2009. 218 с.
10. Селіверстова К. Т. Підготовка галузевих словників: здобутки і особливості методики укладання перекладного словника. *Архіви України*. 2013. № 5. С. 25–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2013_5_4 (дата звернення: 23.07.2022).

РОЗДІЛ 7 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.0

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.22>

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» І «КОНЦЕПТОСФЕРА» У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ВИМІРІ

THE NOTIONS OF “CONCEPT” AND “CONCEPTOSPHERE” IN THE LITERARY DIMENSION

Білобровська К.О.,

*orcid.org/0000-0001-6006-9681**аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури
Криворізького державного педагогічного університету*

Статтю присвячено з'ясуванню специфіки концепту й концептосфери як категорій літературознавчої царини. Мета розвідки – висвітлити особливості понять «концепт» й «концептосфера» як одиниць дослідження художніх творів. Основним методом дослідження концептів у творах літератури є концептуальний аналіз, що полягає у моделюванні (номінація конотацій концепту) та їх репрезентації. За допомогою цього методу здійснюється цілісна репрезентація концептів й концептосфери творчості письменника. Складовими частинами концепту окреслено конотації (смыслові маркери), що варіюються відповідно до поглядів реципієнтів.

У публікації з'ясовано, що шляхом концептуалізації дійсності відбувається осмислення реальності й формування концептуальних структур (концептів), що є базовими одиницями когнітивного підходу у літературознавстві. Художні концепти мають необмежену кількість варіацій через те, що функціонують у межах художньої асоціативності. У зв'язку з тим, що ця художня асоціативність варіюється у залежності від індивідуальних особливостей людини, то відповідно один і той самий художній концепт може бути по-різному розтлумачений реципієнтами. Доведено, що концепт є унікальним і невід'ємним феноменом когнітивної діяльності людини, одиницею картини світу.

Концепт як категорія літературознавчої царини є ціннісно-смыслову структурною одиницею свідомості письменника (митця), що представлена у тексті художнього твору, є продуктом, що репрезентує психоментальну й лінгвокогнітивну картину світу автора й розкриває його суб'єктивне осмислення навколишньої дійсності, а також відображає духовну культуру людини, висвітлює домінуючі орієнтири життя та творчості. Визначено, що концептосфера твору – це сукупність концептів, які функціонують у межах одного твору. Під концептосферою творчості письменника розуміють сукупність концептів, що якнайточніше репрезентують творчий потенціал автора, тобто аналіз концептів дозволяє реципієнтам пізнати стиль, манеру, світогляд письменника (митця).

Ключові слова: концепт, концептосфера твору, концептосфера творчості письменника, концептуальний аналіз, картина світу, концептуалізм, конотація, смысловий маркер, літературознавство, художній твір.

The article deals with clarification the specifics of the concept and the conceptsphere as categories of the field of literary studies. The goal of the research paper is to highlight the peculiarities of the notions “concept” and “conceptsphere” as units of research of artistic works. The main method of researching concepts in literary works is conceptual analysis, which consists in modeling (nomination of connotations of the concept) and their representation. The holistic representation of the concepts and the conceptsphere of the writer's creation is carried out with the help of this method. Connotations (semantic markers) are defined as constituent parts of the concept, which vary according to the views of the recipients.

The publication found that through the conceptualization of reality there is an understanding of reality and the formation of conceptual structures (concepts), which are the basic units of the cognitive approach in literary studies. The artistic concepts have an unlimited number of variations due to the fact that they function within the limits of artistic associativity. Due to the fact that this artistic associativity varies depending on the individual characteristics of a person, the same artistic concept may be perceived differently by the recipients. It is proven that the concept is a unique and an integral phenomenon of human cognitive activity, a unit of the picture of the world.

The concept as a category of the field of literary studies is a value-semantic structural unit of the writer's (artist's) consciousness, presented in the text of an artistic work, is a product that represents the author's psycho-mental and linguistic-cognitive picture of the world and reveals writer's subjective understanding of the surrounding reality, as well as reflects spiritual culture of a person, highlights the dominant orientations of life and creation. It was found that the conceptsphere of an artistic work is a set of concepts that function within the limits of one work. The conceptsphere of the writer's creation is a set of concepts that most accurately represent the creative potential of the author, that is, the analysis of concepts allows recipients to research the style, manner, worldview of the writer (artist).

Key words: concept, conceptsphere of the artistic work, conceptsphere of the writer's creation, conceptual analysis, picture of the world, conceptualism, connotation, semantic marker, literary studies, artistic work.

Постановка проблеми. З кінця ХХ на початку ХХІ століття поняття «концепт» стало одним із ключових інструментів у науковій думці. Його функціонування не обмежилось лише лінгвістикою та філософією, де виникло вперше, а розширилося на інші галузі, як-от: літературознавство, психологія, мистецтвознавство, культурологія та ін., що значно ускладнило уніфікацію дефініції, адаптованої одразу для низки наук. У кожній науковій сфері концепт має власне трактування, характерні риси, специфіку використання. У літературознавчій царині концепт – це індивідуально-авторська інтерпретація навколишньої дійсності, репрезентація духовної культури людини, особистісні висновки, що їх доходить людина у процесі пізнавальної діяльності. Він уживається при творенні й дослідженні художніх творів, стає його інтелектуальним стрижнем, що утворює цілісну структуру, тому дозволяє з'ясувати специфіку експлікації художнього мислення митця, декодувати унікальність його стилю та ін. За допомогою концептів передається національна самобутність й колорит, характер й світогляд певного народу, а також індивідуальні уявлення автора, що виникають на основі творчого переосмислення й художньої асоціативності. Науковці, досліджуючи художні тексти з позиції концептуального аналізу, простежують єдність концептів як у межах одного твору, так і загалом у творчому доробку письменника. Саме цим пояснюється доцільність й актуальність дослідження концептосфери як сукупності взаємопов'язаних концептів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У гуманітаристиці, зокрема літературознавстві й лінгвістиці вивченню концепту присвячені роботи українських дослідників (З. Бойко, Т. Вільчинська, Т. Врублевська, К. Голобородько, А. Загнітко, О. Зайченко, В. Іващенко, П. Мацьків, О. Місінкевич, А. Огар, С. Петров, Н. Плотнікова, М. Полюжин, В. Попов, І. Постолова, А. Приходько, О. Приходьченко, В. Пустохіна, Е. Розвод, О. Селіванова, В. Сергієнко, Н. Таценко, Л. Федорюк, І. Фісак, О. Ясіновська та ін.). Вони акцентували увагу на розробці теми концептів, зокрема їх історичного розвитку, вербалізації, класифікації, структурі, основних характеристиках, а також на понятті «концептосфера».

До проблеми дослідження своєрідності концептів у літературознавчій царині (художніх концептів) зверталось чимало науковців із теорії літератури, компаративістики, історії української літератури. Зокрема, К. Годік дослідила розвиток концепту у літературознавстві, визначила етапи його формування; К. Головачева проаналізувала

художній концепт як різновид концепту, як лінгвокогнітивне утворення свідомості письменника, індивідуально-авторське осмислення сутності предметів і явищ; Л. Губа запропонувала варіант дефініції «художній концепт», окреслила типи та особливості функціонування художнього концепту в літературному тексті; О. Дойчик досліджувала вербалізацію художніх концептів в ідіостилі письменників, Г. Левченко проаналізувала концепт як поняття у сучасному літературознавстві, запропонувала модель аналізу художнього концепту; В. Ніконова розглядала художні концепти як одиниці індивідуально-авторського світобачення, запропонувала критерії розмежування мовних, художніх й концептів культури; О. Сердюк проаналізувала й описала особливості використання концептів у художніх творах; І. Сидоренко окреслила особливості, природу та засоби вираження художніх концептів, проаналізувала їх структуру, наукові методи опису та моделювання, визначила найбільш релевантні методи дослідження концептів художніх текстів з метою подальшого вивчення індивідуально-авторського стилю письменника; Л. Суворова репрезентувала поняття «концепт» з точки зору лінгвістичного та когнітологічного тлумачення, розглянувши реалізацію концептів у текстах художніх творів; В. Супрун, В. Хома, Т. Шестопалова розкрили особливості застосування поняття «концепт», «художній концепт» у літературознавчому дискурсі та ін.

Окремі наукові публікації, в яких опосередковано висвітлюються теоретичні спроби інтерпретації концепту як одиниці дослідження художніх творів та їх системи – концептосфери творчості письменника, уже були запропоновані авторкою цієї роботи (див. [1; 2; 3; 4; 12; 13; 14; 23; 24]).

Огляд існуючих досліджень концепту у сфері літературознавства й лінгвістики доводить, що тема привертала увагу багатьох науковців. Однак попри наявність численних досліджень, концепт і концептосфера потребують глибокого осмислення у фокусі літературознавчого дискурсу, репрезентації їх взаємозв'язку, визначенню їх ролі при аналізі текстів художніх творів і з'ясуванні специфіки творчості письменників. Відтак, питання визначення й вивчення концепту й концептосфери як категорій літературознавчої царини з метою аналізу художнього тексту й дотепер потребує ґрунтовного дослідження й висвітлення. Тому розвідку вважаємо актуальною, оскільки це допоможе більш глибоко досліджувати художні твори та інтерпретувати специфіку ідіостилу письменників.

Постановка завдання. Наукова праця покликана висвітлити особливості понять «концепт» й «концептосфера» як одиниць дослідження художніх творів.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку літературознавства, зокрема дослідження художніх творів спостерігаємо посилення уваги до проблеми індивідуалізації сприйняття дійсності крізь призму свідомості (картину світу), що якнайповніше віддзеркалюється в концептуальному аналізі тексту, стрижневою одиницею якого є концепт. Концепти мають викликати емоції, асоціації, а не визначатись логічно. Їх необхідно «відчути» у творі мистецтва. Іноді вони можуть виступати метафорою. Відомо, що концепт не можна визначити як поняття, адже це надто широка думка. Концепт – більш глибоке (когнітивне) сучасне наукове поняття; він розкладений на декілька компонентів і є більш точним, ніж просто значення слова, адже повсякчас складається з «текстового» та «образотворчого» компонентів, тому слід пам'ятати, що він не зосереджується виключно на «зображенні» або «тексті». Він балансує між цими двома проявами і є своєрідним внутрішнім поєднанням (злиттям), що відтворюється у свідомості реципієнта.

На думку Т. Шестопалової, концепт «компенсує недоліки поняття “сєнс”, поєднуючи у собі логіко-психологічні та мовознавчі категорії. Він містить у собі зіставлення й порівняння, необхідні для віднайдення й осмислення особливих рис об'єкта. Концепт характеризується антропоцентричністю та як “фантомне ментальне утворення” має багатомірний інтегруючий евристичний потенціал» [20, с. 36]. Дослідниця опрацьовує й аналізує низку напрацювань у цій царині та називає концепт «ментальним артефактом», «операційною одиницею думки», «безкінечним рухом думки», а також формулює головну сентенцію поняття «концепт» у літературознавстві: «За своєю одночасною належністю до структури індивідуальної свідомості та системи знання концепт існує у вигляді “наскрізної теми” в доробку мислителя й культурного діяча, а також як дискурсивна практика» [20, с. 47].

Поява концепту в літературознавстві зумовлена дослідженням творчої спадщини письменників, оскільки осмислення художнього тексту у «когнітивному аспекті як складного смислового знаку, що виражає знання письменника про дійсність, які втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторської картини світу» [6, с. 616] стало поштовхом до декодування та дешифру-

вання індивідуально-авторського життєвого світу, замислу, ідеї тощо.

З метою більш ефективних результатів дослідження художніх текстів та їх внутрішніх закономірностей (зміст творів) з авторською свідомістю відбувається залучення когнітивного підходу для інтерпретації літературних творів. Базовою одиницею когнітивного підходу у літературознавстві є концепт, що репрезентує ментальні й психічні процеси у свідомості людини, механізм мислення якої передбачає пізнання світу й отримання знання, наслідком чого в її свідомості відбувається формування й збереження концептів, змістовним наповненням яких є результати, висновки, що їх доходить людина, у процесі структуризації й впорядкування інформації з навколишнього світу. Концепт є індивідуальним феноменом, що віддзеркалює розуміння людиною життєвих реалій, її поглядів на світ. Цей аспект дослідження вважається перспективним, адже такий підхід сприяє глибшому розкриттю ідіостилію письменника, дає можливість продемонструвати співвідношення національного колориту з індивідуально-авторським сприйняттям та ін. Задля усвідомлення змістовного наповнення тексту реципієнтом, необхідне залучення не лише базових загальних знань, але й таких знань, які б стали у нагоді для осмислення авторського послугу, з'ясування основного сенсу й підтексту твору, об'єктивації художнього світу автора тощо. Когнітивний підхід зосереджує свою увагу на свідомості автора, тим самим наголошуючи на співвідношенні «текст – автор». Відтак, концепт справедливо вважають основою дослідження ідіостилію письменника. Художнє переосмислення та відтворення реальності репрезентує індивідуально-авторське уявлення про дійсність, дозволяє заглибитись у концептуально-художній світ митця, пізнати авторську систему цінностей.

Концептуалізація дійсності – один із найважливіших процесів «побудови» концептів тієї чи тієї культури або традиції, а також один із провідних «процесів пізнавальної діяльності людини, що забезпечує осмислення різнобічної інформації та сприяє формуванню концептуальних структур у її свідомості» [22, с. 91]. Під концептуалізацією розуміють осмислення інформації, що надходить з навколишнього світу, мисленнєве конструювання певних уявлень про світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини одиниць знання). Основна частина цих концептів закріплюється у мові значеннями конкретних слів, що забезпечує зберігання отриманих знань та їх передачу від покоління до покоління та ін.

У концепті «сублімуються поняття, уявлення емоції, почуття, вольові акти автора, його світоглядні настанови, зумовлені авторським світосприйняттям і жанровою специфікою художнього тексту» [Цит. за: 8, с. 37]. Саме художні твори допомагають розв'язати питання реконструкції структурних одиниць свідомості – концептів, адже, «потрапляючи у художній текст, концепт опиняється у художній картині світу, а саме у просторі ідіостилу письменника, наповнюється його асоціаціями, емоціями, думками, умовиводами, набуває естетичної специфіки й містить образні засоби вираження» [18, с. 143].

Неоднозначність підходів щодо тлумачення індивідуально-авторської концепції твору дає можливість зрозуміти уявлення та припущення письменника про дійсність, які втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторської картини світу (реальності), через осмислення художнього тексту, який є «синтетичною системою значень, яку формують творчий задум автора, відображення його уявлень і знань про світ та людину» [16, с. 17].

З метою диференціації літературознавчих концептів від концептів інших наук, зокрема лінгвістики деякі дослідники номінують його художнім (Т. Врублевська, Л. Губа, О. Дойчик, В. Ніконова, Н. Рашкі, О. Сердюк, В. Супрун, І. Фісак, В. Хома та ін.) або літературним (В. Зусман, Г. Левченко та ін.) концептом. Ці тлумачення здебільшого збігаються у своїй основі. Художній концепт на відміну від концепту наукового характеризується тим, що тяжіє одночасно як до уяви письменника під час створення твору, так і реципієнта під час його інтерпретації. Також слід пам'ятати, що письменник постійно веде внутрішній діалог зі своїм потенційним реципієнтом. Концепти «актуалізують ті рівні значень та смислів, які є цікавими, аксіологічно вагомими для читачів» [15, с. 141]. Автор впливає на свій твір, бо події зображуються крізь призму його світобачення, яке залежить від особистості митця.

За В. Супруном художній концепт – це «літературознавча категорія, яка через твори красного письменства генералізує і трансформує етноментальний досвід соціуму в інтелектуальну, духовну, психоемоційну та інші матриці особистості, ідейно моделюючи крізь призму індивідуально-авторської картини світу аксіологічні пріоритети потенційного реципієнта, формує його образно-сміслову й когнітивну парадигму» [17, с. 54]. Художні концепти мають необмежену кількість варіацій через те, що функціонують у межах художньої асоціативності. У зв'язку

з тим, що ця художня асоціативність варіюється у залежності від індивідуальних особливостей людини, то відповідно один і той самий художній концепт може бути по-різному розтлумачений реципієнтами. Саме тому слід наголосити, що у літературознавстві концепт «реалізується як образний елемент структури художнього твору та як ментальна складова авторської картини світу. Художня картина світу, яка є індивідуальною для кожного автора, формується через реалізацію системи концептів, функціонування яких можливе у творі завдяки словесно-образному вираженню» [16, с. 15]. Завдання реципієнта – декодувати, дешифрувати потаємні смисли (підтекст), закладені автором у його творах, адже це необхідно задля осмислення специфіки світоглядних орієнтирів письменника та своєрідності художньої картини світу.

Емоційне та смислове забарвлення концепту, яке передає автор, виступає своєрідною демонстрацією особливостей сприйняття явищ, подій, фактів тощо. Структура свідомості людини означена через концепти. Наповнення концепту виникає внаслідок індивідуального переосмислення явищ, подій, фактів автором. Це проявляється на рівні асоціацій, образів, ідей, мотивів, викликаних у свідомості, яка є першоосновою картини світу людини, та збагачує концепт потужним індивідуальним наповненням та характеристиками. Складовими частинами концепту пропонуємо вважати конотації (сміслові маркери). Такий підхід дозволяє найбільш повно репрезентувати зміст й сенс концепту, закладений автором. Основоположною характеристикою вивчення постає феномен людської суб'єктивності. На цьому також наголошує Т. Шестопалова, адже вивчення концептів на рівні свідомості знаходиться у взаємозв'язку з ідеями онтології, тому «це означає, що визначальним параметром дослідження стає людська суб'єктивність – “феномен” – у всьому розмаїтті її виявів» [20, с. 40].

Концептуалізація дійсності (накопичення, зберігання й передача інформації про реальність) реалізується мовними засобами. Взаємозв'язок мови й реальності, а також основного суб'єкта – людини з її індивідуально-образним сприйняттям фактів, сприяє декодуванню ролі мислення у процесах пізнання дійсності. Відтак, мова постає основою для розв'язання залежності між внутрішнім станом особистості та із конкретною національною культурою (менталітетом).

У творчому доробку письменника важливо виокремлювати не тільки домінуючі концепти його творчості, тобто ті, що мають найвищий сту-

пінь виявлення та є наскрізними, а й другорядні, що виявляються, наприклад, у межах одного або декількох творів. Така диференціація концептів свідчить про авторську еволюцію стилю й тематику творів, чому передують «глибокі зсуви у соціальному, духовному та творчому мисленні письменника» [11, с. 8].

З вищезазначених фактів зрозуміло, що концепт – це унікальний і невід’ємний феномен когнітивної діяльності людини, що утворює певний культурний простір, виступає проміжною ланкою між людиною та її розумінням світу. Одиницею картини світу є концепт, джерелом формування якого виступає особиста гносеологічна діяльність, що ґрунтується на принципах логічності й об’єктивності, а також до цього «додається емоційний елемент – враження, асоціації, судження» [21, с. 40]. Саме пізнавальна діяльність людини є маркером поліаспектної інтерпретації концепту, що підтверджує індивідуальність сприйняття дійсності.

Відтак, огляд існуючих підходів й особливостей тлумачення художнього (літературного) концепту дозволяє кваліфікувати його як ціннісно-смыслову структурну одиницю свідомості письменника (митця), що представлена у тексті художнього твору, є продуктом, що репрезентує психоментальну й лінгвокогнітивну картину світу автора й розкриває його суб’єктивне осмислення навколишньої дійсності, а також відображає духовну культуру людини, висвітлює домінуючі орієнтири життя та творчості.

Виокремлення у художніх творах концептів веде за собою необхідність існування системи, в якій вони функціонують. Концепти є одиницями концептосфери – системи, в якій вони постають упорядкованими елементами відповідно до ментальних ознак народу й уможливають пізнання та осмислення дійсності. На думку Т. Вільчинської, ключовою засадою «концептуального аналізу є визнання взаємодії концептів, їхньої здатності творити певну цілісність» [5, с. 12]. Характерною ознакою концептів є динамічність: здатність доповнювати, видозмінювати значення залежно від контексту, епохи та ін. Відтак, концептосфера також тоді набуває змінного характеру, але, незважаючи на це, залишається цілісною та систематичною, де кожен елемент виконує певну функцію. Основним методом дослідження концептів у творах літератури є концептуальний аналіз, що полягає у моделюванні (номінація конотацій концепту) та їх репрезентації. За допомогою цього методу здійснюється цілісна репрезентація концептів й концептосфери творчості письменника.

І. Нічаєнко та Ю. Кошій доводять, що кожен письменник «вибудовує» свою концептосферу, адже, «створюючи художній образ, автор свідомо чи підсвідомо відтворює свою концептосферу та концептосферу героїв. Вона є продуктом культурно історичного досвіду всієї національної спільноти, до якої належать автор і його індивідуальне світобачення» [10, с. 222].

І. Постолова номінує концептосферу системою авторських концептів, які «створюються на базі авторської картини світу. Ця картина, у свою чергу, зумовлює систему концептів окремого періоду, циклу творів або окремого твору» [11, с. 8]. На думку дослідниці, введення поняття «концептосфера» «допомагає, по-перше, розглядати кожен текст або цикл текстів як змістовну художню цілісність, по-друге, членувати її, відокремлюючи ключові та варіативні концепти, по-третє, простежити еволюцію письменницької творчості як еволюцію, тобто динаміку, її провідних концептів» [11, с. 8].

Проте не лише концепт складає єдність з концептосферою, її також доповнює та співіснує з нею поняття менталітету. «Концептосфера – це сфера знань народу, її складники формуються на основі пізнавальної діяльності. Менталітет – специфічний спосіб сприйняття й розуміння дійсності, зумовлений сукупністю стереотипів свідомості. Менталітет і концептосфера взаємодіють між собою. Концептосфера зберігається у свідомості націй, а менталітет виявляється через характер, вчинки, комунікацію людей» [9, с. 198]. Дослідження концептів сприяє виявленню етнічних особливостей стилю мислення народу як образу культури, що є одним з аспектів духовної культури. Менталітет народу відбивається саме через ключові культурні концепти, завдяки яким можна скласти уявлення носіїв даної лінгвокультури про навколишній світ. Національна приналежність (ментальність) якнайповніше віддзеркалюється саме через культуру, духовний світ особистості, інтелектуальні здібності, орієнтує на певну поведінку. Національні відмінності проявляються у «психології мислення, яка відображається передусім у мові, а також у розумовій творчості, що впливає з ментальності етносу» [19, с. 84]. У художній літературі також знаходить своє відображення національна ментальність, що допомагає пізнати характер нації через її культуру, фольклор тощо. Менталітет є специфічною духовною субстанцією людини, «однією з екстраполяцій колективного несвідомого, що визначає особливості психічного складу окремої національної спільноти. Це, у свою чергу, визначає основні

концепти мислення, моделі творчої свідомості» [7, с. 206]. Отже, під концептосферою як літературознавчою категорією слід розуміти сукупність концептів в індивідуальній свідомості, які залежать, доповнюють й розширюють один одного, пов'язані між собою, складають певну систему, а також репрезентовані у художньому дискурсі; це своєрідна ментальна структура, з якої складається полотно свідомості, світорозуміння та світосприйняття людини. Концептосфера є унікальною для кожного художнього твору й особистості письменника. Концептосфера твору – це сукупність концептів, які функціонують у межах одного твору. Під концептосферою творчості письменника розуміють сукупність концептів, що якнайточніше репрезентують творчий потенціал автора, тобто аналіз концептів дозволяє реципієнтам пізнати стиль, манеру, світогляд письменника (митця).

Висновки. Отже, у науковій розвідці висвітлено особливості понять «концепт» і «концептосфера» як базових одиниць дослідження художніх творів. Розглянувши різні варіанти тлумачення концепту, ми сформулювали власне розуміння поняття, специфіка якого визначається його застосуванням під час дослідження текстів художніх творів та аналізу концептосфери творчості пись-

менника з позицій національної культурної традиції та загальнолюдських духовно-моральних цінностей, етнокультури та індивідуально-авторського підходу. Концепт – ціннісно-смилова структурна одиниця свідомості письменника (митця), що представлена у тексті художнього твору, є продуктом, що репрезентує психоментальну й лінгвокогнітивну картину світу автора й розкриває його суб'єктивне осмислення навколишньої дійсності, а також відображає духовну культуру людини, висвітлює домінуючі орієнтири життя та творчості. Концепти існують у межах системи (сфери) – концептосфери, яка є унікальною для кожного художнього твору й особистості письменника. Концептосфера твору – це сукупність концептів, які функціонують у межах одного твору. Під концептосферою творчості письменника розуміють сукупність концептів, що якнайточніше репрезентують творчий потенціал автора, тобто аналіз концептів дозволяє реципієнтам пізнати стиль, манеру, світогляд письменника (митця).

Перспективним вважаємо дослідження як окремого твору митця (концептосфера твору), так і творчого доробку письменника загалом (концептосфера творчості) з позиції концептуального аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білобровська К. О. Концепт «козак» як маркер національної ідентичності у творчості Б. Антоненка-Давидовича. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2022. Вип. 2 (97). С. 7–19.
2. Білобровська К. О. Концепт «сонце» vs архетип Тінь у повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть». *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 30 вересня – 1 жовтня 2022 р. Львів-Торунь : Liha-Pres. 2022. С. 7–12.
3. Білобровська К. О. Метафорична репрезентація концепту «лабіринт» у творчості Б. Антоненка-Давидовича. *Філологічні трактати*. Суми : СумДУ, ХНУ імені В. Каразіна, 2022. Т. 14. № 2. С. 16–30.
4. Білобровська К. О. Концепт «пісня» як джерело української духовності крізь призму творів Б. Антоненка-Давидовича. *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 15 грудня 2022 р., ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. С. 28–34.
5. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII–XX ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 38 с.
6. Губа Л. В. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості. *Молодий вчений*. 2018. № 3(2). С. 616–619.
7. Дмитренко В. І. Творчість митців об'єднання «Ланка»-МАРС у літературному процесі першої третини ХХ століття: аспекти перцепції та рецепції : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Луганськ, 2009. 403 с.
8. Дойчик О. Я. Художній концепт Art в ідіостилі Джуліана Барнса. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2014. № 78(1124). С. 35–41.
9. Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 197–203.
10. Нічаєнко І., Кошій Ю. Концепт ЖІНКА в творчості Федеріко Гарсія Лорки та його відтворення в українських перекладах В. Вовк. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Серія : філологічні науки*. Луцьк : Східноєвропейський університет імені Лесі Українки, 2016. № 6. С. 221–225.
11. Постолюва І. В. Романи Генріха Бьолля про війну: структура і концептосфера : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Сімферополь, 2008. 20 с.

12. Протопопова К. О. (Білобровська К. О.). Концепт «істина» у новелі Б. Антоненка-Давидовича «Що таке істина?». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Вип. 43. Т. 1. С. 80–83.
13. Протопопова К. О. (Білобровська К. О.). Концепт «щастя» в художньому вимірі Б. Антоненка-Давидовича. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2021. Вип. 1 (94). С. 36–48.
14. Протопопова К. О. (Білобровська К. О.). Домінантний концепт повісті Б. Антоненка-Давидовича «Смерть». *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет, 2021. Вип. 15. С. 55–75.
15. Сердюк О. В. Особливості вживання художніх концептів КІШКА та СОБАКА (на матеріалі творів художньої літератури). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. № 73. С. 140–142.
16. Суворова Л. К. Концепт смерті в малій прозі раннього українського модернізму: архетипно-міфологічна і філософська інтерпретація : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Житомир, 2016. 202 с.
17. Супрун В. М. Аксиологічна концептосфера жіночої прози української діаспори середини ХХ століття : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 416 с.
18. Хома В. П. До проблеми концепту у тексті художнього твору. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. 2019. Вип. 24. Т. 2. С. 143–147.
19. Шевель А. О. Ментальність українців крізь призму природи. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2012. Т. 204. Вип. 192. С. 83–86.
20. Шестопалова Т. П. На шляхах синтезу думки (теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка) : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 320 с.
21. Широкова І. І. Специфіка та мультимодальні засоби актуалізації індивідуально-авторської картини світу В. Блейка : дис. ... д-ра філософії за спец. 035 «Філологія». Запоріжжя, 2021. 295 с.
22. Ясіновська О. Фітоморфна метафора у структурі концепту ЗАЗДРІСТЬ у релігійному дискурсі отців Церкви. *Scientific Journal "ScienceRise" Філологічні науки*. 2014. № 1 (5). С. 91–97.
23. Bilobrovska K. The concept of "Ukraine" as the key in the conceptosphere of B. Antonenko-Davydovych's creation. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management): Scientific and practical magazine*. Lodz : Fundacja "Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO", 2022. № 6 (50). P. 59–69.
24. Kryzhanovska O., Protopopova K. (Bilobrovska K.), Li Yalin. The Habitus of Kyiv in the epic works by the writers of the literary group "Lanka"-MARS. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research: Proceedings of the International Conference on New Trends in Languages, Literature and Social Communications (ICNTLLSC 2021)*. Netherlands : Atlantis Press, 2021. Vol. 557. P. 89–96.

АРХЕТИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ОКСАНИ ФРАНКО: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ARCHETYPE OF NATIONAL MEMORY IN THE SCIENTIFIC LEGACY OF OKSANA FRANKO: A CULTURAL STUDIES PERSPECTIVE

Зимооря М.І.,

orcid.org/0000-0002-7372-4929

*академік Академії наук Вищої школи України, доктор філологічних наук,
професор*

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Якубовська М.С.,

orcid.org/0000-0002-7774-955X

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи
Української академії друкарства*

Зимооря О.М.,

orcid.org/0000-0001-7206-0190

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних комунікацій

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

На зламі епох, коли посилюються деструктивні елементи в суспільному поступі, людство, шукаючи вихід із загальної кризи, звертається до національної історії як духовно-синергетичної підвалини найрізноманітніших форм сучасного буття людини та суспільства. На основі аналізу наукового доробку визначної дослідниці Оксани Франко в статті здійснено цілісний аналіз проблеми архетипу формування національної пам'яті засобами культурологічного впливу, обґрунтовано концепцію виховання ідентичності крізь призму системного, синергетичного, аксіологічного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, компетентнісного методологічних підходів; накреслено схему структурно-функціональної моделі пам'яті з проекцією на активізацію духовних цінностей особистості в системі творення культурологічного простору. Багатолітня подвижницька праця Оксани Франко, видатного історика, етнолога, архівіста, документознавиці, педагога – це постійне утвердження українства на духовній арені світу. У доробку Оксани Франко проступає наскрізна інтелектуальна лінія: здатність людини розвивати культурологічні коди світових цивілізацій.

Центральною ідеєю статті є концепція виховання ідентичності, яка базується на постулатах вищезазначених методологій. Це сприяє глибшому розумінню процесу формування національної пам'яті та її впливу на ідентичність особистості. Поєднання когнітивного та емоційно-ціннісного начала лежить в основі творення версії людського буття «тут-і-тепер й тут-і-завжди». Відбувається своєрідний духовно-емоційний катарсис особистості, який може виконувати також психотерапевтичні функції, так як рефлексує з приводу пояснення прихованих та закодованих смислів і демонструє глибинний спосіб існування людини й людства. Методологічний концепт статті не лише забезпечує фундаментальну основу дослідження, але й визначає наукові підходи, серед яких важливими є системний, синергетичний, аксіологічний, гуманістичний, культурологічний, особистісно орієнтований та компетентнісний. Це сприяє розширенню знань та розвитку теоретичних рамок для подальших досліджень, зокрема, у сфері культурології.

Ключові слова: особистість, смисл життя особистості, гуманістична мораль, свобода, любов, справедливість, гідність, культурологічний простір, система цінностей.

In an era defined by the escalation of destructive elements in societal progress, humanity, in its quest to navigate the prevailing crisis, turns to national history as a spiritual-synergetic cornerstone for diverse facets of contemporary human existence and society. Through a meticulous examination of the scholarly contributions of the eminent researcher Oksana Franko, this article presents a thorough analysis of the archetype of national memory formation via cultural influence. It substantiates the concept of identity education through the lenses of systemic, synergetic, axiological, humanistic, personality-oriented, and competency-based approaches. Additionally, the article delineates a schema for the structural-functional model of memory, projecting its impact on the activation of spiritual values within the individual's role in shaping cultural space.

Oksana Franko's extensive and dynamic body of work, encompassing roles as a distinguished historian, ethnologist, archivist, documentarian, and educator, serves as a perpetual affirmation of Ukrainian identity on the global spiritual stage. A coherent intellectual thread runs through Franko's oeuvre, highlighting the capacity of individuals to cultivate cultural codes transcending world civilizations.

At the core of the article lies the concept of identity education, firmly grounded in the postulates of the aforementioned methodologies. This contributes to a profound comprehension of the process of shaping national memory and its consequential impact on personal identity. The amalgamation of cognitive and emotional-value elements establishes the

groundwork for constructing a narrative of human existence as both “here and now” and “here and forever.” This unique spiritual-emotional catharsis experienced by individuals can also serve therapeutic functions by prompting contemplation on the elucidation of concealed and encoded meanings, thereby revealing the profound essence of human existence.

The methodological framework of the article not only furnishes a solid foundation for research but also delineates scientific approaches, with emphasis on the systemic, synergetic, axiological, humanistic, cultural, personality-oriented, and competency-based dimensions. This contributes significantly to the broadening of knowledge and the evolution of theoretical frameworks, particularly within the realm of cultural studies.

Key words: personality, the meaning of an individual's life, humanistic morality, freedom, love, justice, dignity, cultural space, value system.

Постановка проблеми. На рубежі епох, коли посилюються деструктивні елементи в суспільному поступі, людство, шукаючи вихід із загальної кризи, яка охоплює всі сфери життя, вкотре звертається до духовно-синергетичної підвалини найрізноманітніших форм сучасного буття людини та суспільства [4]. Унікальність кожної людської індивідуальності постає підґрунтям модерного культурологічного мислення, започаткованого в системній взаємодії історії та літератури.

Філософсько-психологічна категорія пам'яті у системі дослідження проєкції духовного поступу людства становитиме, на наш погляд, на найближчі десятиліття семантичний епіцентр гуманітарних досліджень. У цьому зв'язку доцільно розглянути закроєну проблему в системі духовних координат українського національного поступу на прикладі аналізу творчої діяльності проф. Оксани Франко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. За концептуальними баченнями багатьох провідних українських вчених, зокрема, І. Денисюка, Л. Сеника, М. Жулинського, Р. Радішевського, Ю. Коваліва, М. Ільницького, В. Качкана, Є. Нахліка, М. Гнатюка, Л. Грицик, О. Іваненко, Т. Корольової, І. Набитовича, С. Хороба, М. Дмитренка, Я. Гарасима, М. Гуменного, М. Хая, людина, яка постала в епіцентрі історичних подій, у тому числі й літератури як художньої візії світу, є альфою й омегою формування нового історичного дискурсу. Людиноцентричність стала наріжним каменем гуманітарної методології передусім ХХ століття, у чому й полягає спорідненість гуманітарних наук, які досліджують роль людської індивідуальності у системі духовних координат історії.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення проблеми архетипу формування національної пам'яті засобами культурологічного впливу на основі аналізу наукового доробку визначної дослідниці Оксани Франко.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізаційних викликів, передусім на тлі воєнних дій, український народ усіма духовними регістрами утверджує своє право «бути». Проєкції

свого розвитку українці шукають у майбутньому оновленому світі [3], задекларованому як метафора-провидіння у творах Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Так, Шевченкове «І на оновленій землі врага не буде супостата» (модель духовної взаємодії людини і суспільства), Франкове «Дух, що тіло рве до бою» (утвердження перемоги духовних цінностей), метафора-провидіння Лесі Українки «Слово, коли ти живе, статися тілом пора» постають основою творення духовного світу людини, який «скарби творить, а не відкриває». У цьому плані примітні й метафори-парадокси Григорія Сковороди, який на власному прикладі демонстрував здатність людини не лише розвивати культурологічні коди людства, але й починати їх формувати і бути при цьому щасливою. У свою чергу, біблійна парадоксальність вчинків Василя Стуса ілюструє побудову логічної моделі виховання нової людини нового часу, яка подолала страх й навчилася бути вільною в системі колонізаторського поневолення тоталітарної держави.

У світовому культурологічному просторі популярністю користуються явища, які глибоко закорінені в національний духовний досвід кожного середовища. Проблема співвіднесення людини й системи вимагає всебічного дослідження, яке позначається високою ефективністю саме на основі культурологічної складової. Мистецтво як засіб виховної дії демонструє напрямки розвитку духовних процесів розвитку людства. Коли Іван Франко орієнтував людства на розвій духа як культурологічної субстанції, то він окреслював найтонші духовно-емоційні дії як чинники прогресу [5; 13]. Аналогічні ходи містяться в доробку Оксани Франко – видатного історика, етнологіста, архівіста, документознавця, педагога. Її багатолітня подвижницька праця – це постійне утвердження українства на духовній арені світу. У цьому зв'язку відзначимо логічне продовження устремлень Оксани Омелянівни як Матері її сином Андрієм, що зримо проступає в їхній спільній публікації «Доленосні віхи життєпису музиканта світового визнання, очільника Товариства дрогобичан у США Володимира Осередчука з аристократичного дому Дидинських

крізь мемуарно-нарративну призму дослідження генеалогічно взаємопов'язаних стосунків митця, членів його «фамілії» з Іваном Франком і нащадками його роду на Калушині, в Нагуєвичах та Ясениці-Сільній» [12].

Реалії перехідного періоду від тоталітарної системи до демократичної вимагають постійної роботи над формуванням нової державницької еліти, яка здатна буде взяти на себе відповідальність за творення інноваційних духовних шляхів розвитку людства, а відтак – утвердження вільної, не-тоталітарної особистості. У працях Оксани Франко проступає наскрізна інтелектуальна лінія: здатність людини розвивати культурологічні коди світових цивілізацій. Її можна вважати тьютором, наставником для першопроходців епохи духовного оновлення. Є люди, життя яких відповідає особливому метафоричному символу. Вони прощають світові його недосконалість і радіють, коли світ несподівано змінюється на краще – завдяки їхнім духовним зусиллям. До таких творчих особистостей належить Оксана Франко.

Гармонійна цілісність Всесвіту будується на основі гармонійної цілісності людської індивідуальності. Поєднання когнітивного та емоційно-ціннісного начала лежить в основі творення версії людського буття «тут-і-тепер й тут-і-завжди». Відбувається своєрідний духовно-емоційний катарсис особистості, який може виконувати також психотерапевтичні функції, так як рефлексує з приводу пояснення прихованих та закодованих смислів і демонструє глибинний спосіб існування людини й людства. Вивчення феномена родини Франків видатною дослідницею постає важливим саме для усвідомлення розуміння великої ролі духовної пам'яті у системі оновлення духовних шляхів сучасності. Для підтвердження даного судження необхідно звернутися насамперед до фундаментального, глибоко закоріненого у сиву давнину, дослідженого Оксаною Франко та її сином Андрієм Даниленком генеалогічного родоводу великого Каменяра. Насамперед це безпосередньо стосується його брата Онуфрія (Онуфра, Онофера), 28 членів розгалуженої «фамілії», що зазнала жорстоких репресій з боку радянської влади. Чимало з них загинуло у боротьбі за волю України; це п'ятеро його нащадків, зокрема, національний герой Іван Гонта на псевдо «Гамалія» віддав своє життя поряд з іншими борцями за волю України в нерівному, запеклому бою з військовими формуваннями НКВД у Чорному лісі (неподалік села Грабівки поблизу Калуша).

Феноменальне творче поєднання інтелектуальної праці Оксани Франко та її сина Андрія Даниленка, бо у духовній творчій еволюції, – як казав Іван Франко: ми всі «завжди учні», – осмислено найголовніше: аби змінити світ – потрібно змінитися самому. Тобто потреба духовного становлення людства є необхідною, базовою передумовою розвитку державного національного життя. Проблема національного становлення в Оксани Франко та її сина Андрія Даниленка розкрита метафорою національної пам'яті і має виразне інтелектуальне спрямування. Оксана Франко встановила низку фактів. Іван Якович Франко мав двох рідних братів: Захара (1859–1942) та Онуфрія (1861–1913). Захар постійно жив у «родинному гнізді» в Нагуєвичах, де й помер у часи німецької окупації, а Онуфрій на початку квітня 1904 р. перебрався з шляхетною дружиною Юлією (із збіднілого дворянсько-аристократичного роду Дидинських) і сімома дітьми в село Підгірки поблизу промислового, «солеварного», середньовічного міста Калуша (заснованого в 1437 р.). Тут велике сімейство спільно з Іваном Франком придбало садибу-обійстя з розлогою земельною ділянкою та лісовими угіддями. 22 серпня 1906 р. народилася їхня восьма дитина – син Омелян-Володимир. А влітку 1913 р. родина зазнала несправної, трагічної втрати її «патріарха»: батько семилітнього хлопчика Онуфрій ловив рибу в річці, простудився і 28 липня раптово помер. На поховання брата (30 липня 1913 р.) приїжджав Іван Франко. Це – достовірний факт, що його дослідили й переконливо обґрунтували на основі документальних матеріалів, автентичних свідчень та інших джерел Оксана Франко та її син Андрій Даниленко. Кожен із цих смислових концептів несе глибоке та емоційне навантаження, що створює високу художньо-емоційну напругу, складає психологічну основу для відкритого трансцендентного діалогу в системі духовних координат: письменник – науковець – відкрита система навколишнього буття. Таким чином, ми спостерігаємо, як дослідники прокладають філософсько-естетичний місток між свободою особистості, свободою творчості й свободою народу. Власне, сформована й утверджувана в родині пам'ять постає імпульсом до усвідомлення певної життєвої соціокультурної ситуації, що згодом ставить «суб'єкта в зацікавлено-діяльній позиції щодо неї» [2, с. 127].

У системі творення державницької еліти нової епохи важливим є формування людей з усталеними поглядами й творчим мисленням. Цьому сприяє утвердження архетипу національної

пам'яті. Спосіб мислення та мотивація поведінки людини в єдності які складають культурний код, руйнація якого вносить дезорганізацію в усю систему (С. Квіт). Як наголошують Оксана Франко та її син Андрій Даниленко, любов до світу є основою формування духовної пам'яті; починається із любові до всього, що нас оточує. Людство виходить за межі свого хаосу у стихію гармонії силою свого чуття. Важливою умовою будь-якої соціальної дії є «орієнтація на інших». Рух нашого життя, а отже й культури, – «рух нашого життя до інших» (Х. Ортега-і-Гасет). Минуле залишається назавжди з нами. Воно всюдиусує. Про сутність архетипної моделі пам'яті в мисленні Оксани Франко та її сина Андрія Даниленка аргументовано стверджував Любомир Сенік (1930–2021): «Складна, невблаганна, подекуди незбагненна, інколи трагічно «проскрибована» доля всіх дітей Онуфрія Франка – це окрема драматична тема для багатозарового історико-біографічного гранд-наративу (grand-narrative) з постмодерністськими елементами оповіді, невичерпних, контрверсійних філософських роздумів, для написання цікавої, цілісної династичної, франкознавчої саги, захоплюючого уяву детективного історичного роману» [11]. Всі деталі родинної історії складають мозаїку пам'яті, яка перетікає із минулого у майбутнє. І кожна щаслива мить, яка була, неодмінно чекає свого продовження; бо події – це найперше те, як ми їх відчуваємо. Духовна цінність інтелектуального чуття стає моделлю творення архетипу пам'яті.

Модель світу, за спостереженнями Оксани Франко та її сина Андрія Даниленка, нагадує розкриті долоні далекого простору, осяяного високою зорею людського дійства. Дослідники намагаються розгледіти обриси Національного Дому «за високою зорею» (вислів Б.-І. Антонича). Зазначений концептуальний підхід дозволяє проаналізувати системне творення архетипної моделі національної пам'яті у парадигмі формування критичного мислення як цілісної функціональної єдності людської індивідуальності та навколишнього світу. Людська особистість існує в системі простору й часу [1]. Для розуміння особливостей формування високодуховної індивідуальності Оксани Франко важливим є визначення площинного інтелектуального-духовного рівня родини. У дослідженні Л. Сеніка містяться істотні відомості: «11 квітня (за офіційними, паспортними відомостями, насправді ж, 19 березня) 1939 р. з'явилася на «Божий світ» Оксана Омелянівна, яка є прямою спадкоємицею роду Франка, тобто онукою рідного брата (Онуфрія) самого письменника

Івана Яковича Франка і правнучкою їх батька Якова Івановича Франка (1802–1865) та... прапраправнучкою їх столітнього прадіда Теодора Франка (1726–1826). Дитинство Оксани припало на важкі роки Другої світової війни та перші повоєнні роки. До школи спрагла знань дівчина пішла у вересні 1945 року – спершу п'ять літ навчалась у Підгірках, відтак – у Калуші. Це був дуже тривожний етап розгортання «підпільної» боротьби з комуністичним окупаційним режимом і подальшого придушення національно-визвольних змагань, справді, екзистенційний час запеклих боїв з повстанцями, жахів арештів, повсякденної смерті, що чатувала на кожному кроці, насильницьких масових депортацій до Сибіру, сімейних трагедій, психофізичних, напівголодних стресів, постійного, свавільного «надужиття» енкаведистів та їх компрадорської камарильї, моральних «тектонічних зламів» багатьох, свідомо покалічених тоталітарною владою, патріотично налаштованих, «штучно» роз'єднаних репресивною «більшовистською» терористичною машиною галицько-українських родин...» [11].

У своїй науковій діяльності Оксана Франко поклала на себе відповідальну місію пророка і викривача зла. Її можна назвати художником, який відчув, що духовний світ – це щось більше, ніж багатозарові ідеї, його складники. З огляду на це дослідниця відважно бере на себе піднесену функцію судді. Людська особистість, з точки зору Оксани Франко, – втілена в тріаді: свобода, любов, творчість. Активізація особистісної системи «Я-виклику» стає основою формування загальнолюдського супротиву бездуховності: відбувається сходження від конкретного до загального. На формування особистості Оксани Франко мало наукове середовище Львова й, зокрема, ректор Євген Лазаренко. Л. Сенік підкреслив: «Студентські роки О. Франко тісно пов'язані зі Львовом, з академічною аурую університету, історичного факультету. 31 серпня 1955 року Оксана як родичка Івана Франка натхненно вітала в Зеленому театрі (парк ім. Б. Хмельницького) студентів з усіх вузів міста. Ректором тоді був незабутній, променистий, добросердний Євген Лазаренко, який «дав путівку в життя» багатьом талановитим, неординарним особистостям» [11].

Оксана Франко аргументовано досліджувала проблеми формування національної пам'яті. Вона, працюючи в архівах Санкт-Петербурга, віднайшла чимало унікальних матеріалів з франкіани та українознавства як науки загалом. Не буде перебільшення, коли скажемо: кожний виступ Оксани Франко – це окрема сторінка

україніки. У 1971 році разом із родиною Бутичів, Марією та Іваном, Іваном Глизьом було підготовлено до видання трьохтомний корпус документів і матеріалів «Кирило-Мефодіївське товариство». Фундаментальний тритомник 1990 року побачив світ у київському видавництві «Наукова думка».

Подібна доля очікувала на видання «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» у 2-х томах, підготовлене до друку згаданими вище науковцями (долучилися також до праці старший упорядник Валентина Шандра та Іван Бутич). Щоденник заборонили, його текст побачив світ тільки через понад два десятиліття – в 1994–1995 рр. (Київ, вид-во «Наукова думка»). Оксана Франко – один із чільних авторів серії праць із п'яти томів «Українське національне відродження в документах і мемуарах ХІХ століття» (252 друковані аркуші), який у 1996 р. «номінований» (почесно вийшов у фінал конкурсу) на здобуття Державної премії України в царині науки і техніки. У 1998 р. публікація «О. Ф. Кістяківський. Щоденник (1874–1885)» і консолідована креативна група її редакторів та «укладачів» (одним з упорядників обох томів видання була Оксана Франко) були відзначені високою нагородою – премією ім. Михайла Грушевського Національної Академії наук (НАН) України.

Оксана Франко стояла біля витоків формування кафедри етнології історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Викладала загальну та українську етнологію, історію етнографічної науки, етнографію національних меншин України, народознавство, дже- релознавство, спецкурси «Наукова спадщина Федора Вовка», «Науковий доробок Вадима Щербаківського», «Українська діаспора» та ін. Оксана Франко «знайшла маловідомі документи Федора Вовка в Парижі (1995 р.), побувала у Відні, Бухаресті, Тульчі, Дунавці, де мешкав знаменитий науковець у часи еміграції. У 1995 р. дослідниця перебувала на стажуванні в Європейському центрі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Парижі (Сарсель), який очолював Аркадій Жуковський. Дослідниця вперше виявила і опрацювала архіви Вадима Щербаківського в Празі (1996 р.) та Мюнхені (2017 р.). У збірнику доповідей і повідомлень наукових сесій та конференцій НТШ у Львові у видавничій підсерії «З історії Наукового товариства імені Шевченка» (т. 10: редактор тому Олег Купчинський) Оксана Франко опублікувала в 1998 р. свою ґрунтовну, новаторську працю «Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка».

Послідовно, системно й багатоаспектно Оксана Франко підслідила творчу спадщину Федора Вовка, братів Вадима і Данила Щербаківських (у співавторстві з Андрієм Франком), Івана Франка, його брата Онуфрія (дідуся ювілянтки), дружини Ольги (з Хоружинських), дітей письменника Андрія, Тараса, Петра, Анни, його онуки, відомого мовознавця Зеновії Тарасівни Франко-Юрачківської та інших членів його родини (якій присвячено текст студії, у співавторстві з А. Д. Франком), а також Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка, Степана Томашівського, Івана Раковського, Зенона Кузелі, Володимира Кубійовича, Володимира Шухевича, Петра Єфименка, Володимира Антоновича, Петра Курінного, Віктора Петрова (Домонтовича), Сергія Гамченка, Миколи Макаренка, Вікентія Хвойки, Дмитра Яворницького, Євгенії Козловської, Федора Козубовського, Павла Чубинського, Григорія Смольського та ін. Праці Оксани Франко оприлюднено в таких знаних вітчизняних та закордонних виданнях, як насамперед багатотомові «продовжувані» публікації: оприявлені під «орудом» УВАН (Української Вільної Академії наук) у США під серійною назвою «Джерела до новітньої історії України» (Нью-Йорк), «Науковий збірник Українського Вільного Університету [УВУ]» (Мюнхен; тут, у 2015 р. і в 2017 р. вийшли друком останні, 20-ий та 21-ий томи видання, що вміщують, зокрема, розлогі концептуальні статті О. О. Франко та А. Д. Франка у співавторстві, відповідно, про аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського та про його академічну діяльність в УВУ в Празі та Мюнхені, де він перебував на високій посаді ректора в 1945–1947 рр.). У цьому, доволі широкому, переліку варто згадати також про інші відомі періодичні та неперіодичні, «продовжувані» видання (часописи, журнали, збірники наукових досліджень, вісники, альманахи, «словники», «місячники», інтернет-видання), в яких опубліковано наукові праці О. О. Франко: «Визвольний шлях» (Київ, Лондон), «Зерна: Літературно-мистецький альманах українців Європи» (Париж, Львів, Цвікау), «Українське слово» (Париж), «Народознавчі зошити» (Львів), «Народна творчість та етнографія» (Київ), «Слово і Час» (Київ), «Парадигма» (Львів), «Український історичний журнал [УІЖ]» (Київ), «Наукові зошити історичного факультету» (Львів, ЛНУ ім. Івана Франка), «Археологія» (Київ), «Шевченківський словник» (Київ), «Архіви України» (Київ), «Літературна Україна» (Київ), «Вісник Львівського універси-

тету. Серія історична» (Львів), «Культура і життя» (Київ), «Етнічна культура українців» (Львів), «Калузькі історичні студії» (Івано-Франківськ), «Вісник Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка» (Львів), «Перевал» (Івано-Франківськ), «Дзвони Підгір'я», «Вікна» (Калуш) та ін. Співавторами окремих досліджень О. О. Франко є такі відомі персоналії, як В. І. Наулко, Р. Ф. Кирчів, В. Г. Сарбей, М. М. Швагуляк, А. Д. Франко, В. К. Борисенко, Ж. О. Кононенко та інші вчені.

На 11 квітня 2019 року припав 80-літній ювілей Оксани Франко, який був урочисто відзначений у наукових колах України. Дослідниця зі світовим ім'ям відійшла за межу Вічності 17 вересня 2021 року. Та Франкова покровна залишилася у пам'яті українського народу «в осяйній атмосфері творчого неспокою, конструктивних науково-культурологічних та мистецьких пошуків своєрідного «філософського каменя», у світлій аурі яскравого інтелектуального горіння» [11]. Власне, краще з доробку Оксани Франко органічно постає в епіцентрі націєтворчих подій ХХ–ХХІ століть. Людиноцентричність дослідниці стала наріжним каменем гуманітарної методології ХХ століття.

Система структурної аксіологічної парадигми вимагає творення культурологічних орієнтирів у кожному окремо визначену епоху. Є системні цінності, які залишаються актуальними на багато століть, а є такі, що набувають найбільшої актуальності в певний період. Аксіологічна складова виступає важливим чинником у формуванні системного мислення Оксани Франко. Мовиться про вічні цінності, які залишаються актуальними в будь-який період життя людини; це – добро, милосердя, активність, творчість, взаємодопомога. Але на певному історичному шляху розвитку окремі риси набувають особливої актуальності. Відображення архетипу пам'яті як необхідна складова кінцевої мети діяльності полягає у досягненні впливу, до якого і трансформуються інформаційна, пізнавальна функції, які не можуть реалізуватися поза методом переконання.

Сучасна культурологія, користуючись засобами логічних переконань, використовує в сис-

темі своїх інноваційних пошуків найважливіші факти історичного поступу, які стали знаковими в розвитку мислительної діяльності Оксани Франко. У своїй науково-практичній діяльності дослідниця вивчала шляхи вивчення й упровадження духовних цінностей.

Висновки. На прикладі дослідження архетипу пам'яті в творчій спадщині Оксани Франко можемо стверджувати, що проблема людської індивідуальності, її особистісного саморозвитку, пошуки гармонії у системі «людина і світ», принесення у життя людини духовних цінностей, подолання життєвих труднощів, система постійного духовного самовдосконалення – це найголовніші ідеї, які наповнюють життя людини сенсом і смыслом. Своєю діяльністю Оксана Франко доводила, що ставлення до культури є мірилом людяності в системі творення виховного простору, без якого неможливе впровадження виховних технологій.

Культура дає людині можливість осмислити себе у просторі і часі, відчути себе частиною великого планетарного дійства. Культура у її вияві літературного сегменту осмислює своє чергове діалогове вікно у світі цивілізаційних вимірів. Плоди діяльності Оксани Франко – це проекція у майбутнє. Культурологічні тенденції світового поступу останніх років свідчать про увагу цивілізацій до національної ідентичності народів, так як світ є багатокольорним у системі творення духовного сегменту. Багатоманітність створює умови для порозуміння, так як, згідно із законами філософського розвитку, окремішність кожного створює гаму для кольорової картини загального буття. Світова культурологічна система у часи воєнних випробувань стає ареною боротьби за утвердження духовних цінностей. Знищення культури як простору людяності характерне у першу чергу для тоталітарних держав. Зараз, у час воєнного випробування та серйозних глобалізаційних викликів, пишеться нова сторінка історії сучасної України. Належне пошанування діяльності Оксани Франко стає архетипом, на якому базується модель творення духовного світу нового українського часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Особиста освіта. Київ-Чернівці: Букрек, 2015. Вип. 1. 657 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2018. 234 с.
3. Дзюба І. М. Україна перед Сфінксом майбутнього. К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2001. 34 с.
4. Жулинський М. Духовна спрага по втраченій Батьківщині. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 65 с.
5. Зимомря М., Якубовська М. Естетика Франкового мислення як основа інноваційної культурологічної парадигми сучасності. *Альманах ФРАНКІАНА. Матеріали Науково-практичної конференції «Іван Франко у*

XXI ст.: виклики та перспективи», присвячена 165-тій річниці від дня народження Івана Франка та 105-ти річчю зі дня його смерті. Київ, ВПЦ «Київський університет», 2021. С. 132–138.

6. Ільницький М.М. Українська літературознавча думка ХХ ст. Львів, 2015. 352 с.

7. Ковалів Ю. І. Скрипторій. Біла Церква: Буква, 2004. 170 с.

8. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.

9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. К.: НАНУ Ін-тут політичних і етнонаціональних досліджень, 2002. 272 с.

10. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість. К.: Дух і літера, 2002. 114 с.

11. Сенік Л. Слово і чин. Літературна критика. Публіцистика. Есеїстика. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2020. 143 с.

12. Франко А., Франко О. Доленосні віхи життєпису музиканта світового визнання, очільника Товариства дрогобичан у США Володимира Осередчука з аристократичного дому Дидинських крізь мемуарно-нарративну призму дослідження генеалогічно взаємопов'язаних стосунків митця, членів його «фамілії» з Іваном Франком і нащадками його роду на Калущині, в Нагуєвичах та Ясениці Сільній. *Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі»*. Дрогобич–Нагуєвичі: Посвіт, 2022. Кн. 3. С. 88–132.

13. Zymomyra M., Yakubovska M. The Diskourse of spiritual and existential formation of Ivan Franko the concept of personality. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. 2020. № 1 (5). P. 96–116.

UDC 82.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.24>

HISTORICAL DEVELOPMENT OF “GOGOL STUDIES” IN CHINA

ІСТОРИЧНІ ЗМІНИ У РОЗВИТКУ «ГОГОЛЕЗНАВСТВА» В КИТАЇ

Li Haiying,

orcid.org/0000-0002-4553-3391

Postgraduate

Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University

More than a hundred years ago, Chinese writer Lu Xun first mentioned Nikolai Vasilievich Gogol (Микола Васильович Гоголь) in 1907. All of Gogol's works have been translated into Chinese and published many times during this period. There are plentiful monographs and review articles of Chinese scholars' research on Gogol. It can be said that a systematic “Gogol studies” has been formed in China. Looking back at the entire history of translation and research, we find that the study of Gogol in China is closely related to the number and quality of translations of his works. Of course, China's social and political changes in different periods have also profoundly impacted the translation and study of Gogol's works.

Overall, “Gogol studies” in China have undergone a process of **“First Acquaintance – Learning by Imitation – Dissimilation – Returning Literature”**. The early 20th century was the period when Gogol initially entered the horizons of Chinese scholars and readers. At that time, Chinese society was undergoing huge changes and social crises. Chinese intellectuals hoped to modernize literature through the translation and introduction of foreign literature. In the 1930s and 1940s, the translation and research of Gogol's works developed substantially in China. With the initial formation of modern Chinese literature, the researchers began to learn from foreign literary criticism and theoretical methods. At this stage, the evaluation and interpretation of China's “Gogol Studies” are deeply influenced by Soviet ideology and literature theory, which emphasizes the sociopolitical function of literature. Whether it was the prosperity in the 1950s and 1960s or the decline after the mid-1960s, it was closely related to China's domestic social and political environment and changes in Sino-Soviet relations. The translation and research of Gogol's works are affected by political factors, showing the characteristics of a “revolutionary paradigm”. After the policy of Reform and Opening-up, along with the social and political reforms after the 1980s, China's “Gogol Studies” began to recover and become pluralism, showing the characteristics of “depoliticization”. All of Gogol's works have been translated and published, and the analysis and evaluation of his works have also broken away from the framework of “class analysis” or “revolutionary paradigm” and returned to the category of the “literary paradigm”. These processes also reflect China's profound social and political changes since the 20th century. In the last decade, “Gogol Studies” reached another peak after Ukraine's “Revolution of Dignity” (Революція гідності). It indicates that China's research on Gogol has begun to track changes caused by social and political events and remains sensitive to research hotspots among academics worldwide. Some scholars have begun to conduct research from the perspective of Gogol's national identity and his Ukrainian-themed novels. This article focuses on these characteristics of “Gogol studies” in different generations.

Key words: Gogol studies, Chinese Literature, revolutionary paradigm, literary paradigm, historical development.

Микола Васильович Гоголь вперше згадується Лу Синем у Китаї більше ста років тому, а саме у 1907 році. У цей період усі твори Гоголя були перекладені китайською мовою та видані багато разів. Є чимало монографій та оглядових статей, досліджень китайських вчених про Гоголя. Можна сказати, що в Китаї сформувалося системне «гоголезнавство». Озираючись на всю історію перекладу та досліджень, ми бачимо, що вивчення Гоголя в Китаї тісно пов'язане з кількістю та якістю перекладів його творів. Звичайно, соціальні та політичні зміни Китаю в різні періоди також мали глибокий вплив на переклад і вивчення творів Гоголя.

Загалом «гоголезнавство» в Китаї пройшло процес «Перше знайомство – навчання шляхом наслідування – дисиміляція – повернення літератури». Початок 20 століття був періодом, коли Гоголь вперше з'явився в кругозорі китайських вчених і читачів. У той час китайське суспільство переживало величезні зміни та соціальні кризи. Китайські інтелектуали сподівалися модернізувати літературу шляхом перекладу та впровадження іноземної літератури. У 1930–1940-х роках переклад і дослідження творів Гоголя набули значного розвитку в Китаї. З початковим становленням сучасної китайської літератури дослідники почали вивчати зарубіжну літературну критику та теоретичні методи. На цьому етапі на оцінку та інтерпретацію китайського «гоголезнавства» глибоко вплинула радянська ідеологія та теорія літератури, яка наголошує на соціально-політичній функції літератури. Незалежно від того, чи це було процвітання в 1950-х і 1960-х роках, чи занепад після середини 1960-х років, це було тісно пов'язане з внутрішнім соціальним і політичним середовищем Китаю та змінами в китайсько-радянських відносинах. На переклад і дослідження творів Гоголя впливали політичні чинники, виявляючи риси «революційної парадигми». Після політики реформ і відкритості, разом із соціальними та політичними реформами після 1980-х років, китайське «гоголезнавство» почало відновлюватись і набувати плюралізму, демонструючи характеристики «деполітизації». Усі твори Гоголя були перекладені й видані, а аналіз і оцінка його творів також вийшли за рамки «класового аналізу» чи «революційної парадигми» й повернулися до категорії «літературної парадигми». Ці процеси також відображають глибокі соціальні та політичні зміни в Китаї з 20 століття. В останнє десятиліття «гоголезнавство» досягло чергового піку після української «Революції Гідності». Це вказує на те, що китайські дослідження Гоголя почали відстежувати зміни, спричинені соціальними та політичними подіями, і залишаються чутливими до дослідницьких точок серед науковців у всьому світі. Деякі вчені почали проводити дослідження з точки зору національної ідентичності Гоголя та його творів на українську тематику. Саме на цих характеристиках «гоголезнавства» в різних поколіннях зосереджена ця стаття.

Ключові слова: гоголезнавство, китайська література, революційна парадигма, літературна парадигма, історичні зміни.

The definition of the problem. Nikolai Vasilievich Gogol is a great writer who had an important impact on the emergence and development of modern Chinese literature. Gogol's works were translated into Chinese at the beginning of the 20th century. In contemporary China, Gogol's short story collections, drama collections, novel "Dead Souls" and letters with friends have been translated and published. In addition, a large number of foreign disquisitions on Gogol have also been translated and published in Chinese. From simple early comments to research articles and academic monographs, Chinese translators and scholars of different eras have also attached great importance to Gogol in the past century. Searching Gogol by the keyword in China National Knowledge Infrastructure¹, there are more than 1,000 research papers about the author and his works. These studies cover a wide range of topics. It can be said that a systematic "Gogol Studies" has been formed in China. However, retrospective research on "Gogol studies" is still not much in China, so it is necessary to summarize the development characteristics of "Gogol studies" in different periods, especially in contemporary China, to explore the reasons that affect it. This article mainly focuses on historical change and the latest development trends. To clarify this issue, this

article adheres to a view of modernization and adopts literature research methods and quantitative analysis methods. The purpose is to systematically summarize and analyze the literature and materials of Gogol-related research, to explain the impact of Chinese special factors on the emergence and development of "Gogol studies".

Analysis of recent research and publications. Chinese researcher Wang Zhigeng [29, p. 96–101] summarizes the characteristics of translation and research in Chinese literature reviews in different periods. However, this article was published in 1990 and lacks a lot of the latest studies. In "The Development of Gogol Studies in the 21st Century", Hou Dan [11, p. 51–54] summarized the trends in Gogol Studies worldwide after 2000 but did not cover the research situation in China. A common flaw in these studies is the lack of historical analysis.

Purpose statement. A look at the history of China before the mid-nineteenth century reveals the fact that Western literature in China has been relatively scanty owing to the traditional "insularity" of the Chinese, the "closed door" policy, and the lack of competent translators. The situation has drastically changed, however, since the latter part of the nineteenth century with China's changing diplomatic relations with the world's great powers. China came to see her vulnerability in the face of foreign invasion and decided to initiate fundamental changes on all fronts in the country with the hope of reviving and strengthening the country through

¹ CNKI (China National Knowledge Infrastructure; Chinese: 中国知网) is a Chinese database of academic journals, conference proceedings, newspapers, reference works, and patent documents. It was launched in 1999 by Tsinghua University.

modernization. For the first time in Chinese history, many Chinese intellectuals turned to the West's great canonical works in particular for ideas, models and direction, and students who were sent to study abroad have played a significant role in broadening and shifting Chinese literary knowledge. The emergence of Modern Chinese Literature is the result of the social transformation since the second half of the 19th century [2, p. 50–64], so the study of Chinese literature cannot ignore the paradigm of modernization. A kind of all-around introduction and research on the situation of “Gogol Studies” in China is necessary, which is also a typical case in the history of modern Chinese literature.

Presentation of the main research material.

By sorting out relevant research materials, the author believes that China's “Gogol Studies” can be divided into four stages as a whole, which are closely related to the Chinese translation of his works. These four stages are the 10s–20s of the 20th century; the 1930–40s; the 1950–0s; and the 1980s to the present. Overall, China's research on Gogol's works is developing cumulatively. Research at each stage is also deeply affected by the current social and political situation in China at that time. China's “Gogol Studies” has become a reflection of China's century-old literary research and a mirror of history and social changes.

The first stage: the first 30 years of the 20th century – China's first acquaintance of Gogol

If we discuss any topics of “Gogol Studies” in China, then one person we cannot avoid is the Chinese writer and translator Lu Xun (鲁迅). As early as 1907, when Lu Xun evaluated Pushkin and Lermontov, he mentioned Gogol: “Only Gogol is famous for depicting the darkness of social life. He is different from the two of them and does not belong here” [18, p. 66]. This comment came from Lu Xun's “On Romanticism” which is the earliest paper introducing Russian literature in China. Gogol's writing satirized the oppression of the people at the bottom by the upper class and expressed deep sympathy for the ordinary people. These were the social realities experienced by China at that time. As a great writer in the history of modern Chinese literature who cared about social reality, called for social change, and promoted literary reform, Lu Xun admired Gogol very much and hoped that by promoting his works, he could achieve the effect of reforming old literature², awakening the people, and promoting social change. Lu Xun made great

contributions to the germination and development of “Gogol Studies” in China.

Important literary criticism during this period included “Gogol's Biography” written by Geng Jizhi, which was published in the “Russian Literature Research” special issue of “the Fiction Monthly”³ in 1921. The article stated that “Gogol pioneered Russian realism”, and also introduced the “laughter through tears of sorrow” for the first time [8]. “This is the earliest article to introduce Gogol to the Chinese in a relatively systematic way. It includes a brief introduction to the writer's life, affirmation of Gogol's literary status, etc.” [29, p. 96–101]. In 1923, Zheng Zhenduo⁴ published “A Brief History of Russian Literature” in *The Fiction Monthly*, When talking about “The Patrol”, he wrote: “Gogol's narrative style is very funny; almost anyone who has read or watched this play will laugh, but there is a hidden pain in the comedy, which makes readers hate the darkness when they laugh” [33]. In addition, Qu Qiubai⁵ also discussed Gogol in detail in “Translator's Notes on Lakeiskaya”. After analyzing the basic characteristics of Russian realist literature and Gogol's realistic works, he said that these social issues described in the drama also exist in China [25].

The analysis and research of foreign literary works largely rely on the translation and publication. Although Gogol's works began to be translated and published in China at this time, the themes and quantities were very limited. After the Anglo-Chinese War in the 1840s, China fell into a serious systemic social crisis, and a series of social reforms and revolutions in the early 20th century did not fundamentally improve the situation. Therefore, Chinese intellectuals at that time generally attached great importance to the social and political value of foreign writers and hoped that through translation and introduction of foreign literature, they could inspire people's wisdom and promote social change. Therefore, the understanding and research of Gogol by Chinese scholars and readers in the early 20th century was relatively limited. “Gogol Studies” focused on the introduction and simple introduction of “realism” and “irony” in his works. Because of the lack of in-depth analysis of Gogol's writing techniques and art, these studies are not normative literary studies in the strict sense.

² The New Literature Movement, also known as the Literary Revolution and the Vernacular Movement, was a literary and language reform movement in China that aimed to change the Chinese written language from classical Chinese to vernacular. This movement was initiated by writers and scholars in the late 1910s.

³ *The Fiction Monthly* (Chinese: 小说月报 *Xiaoshuo Yuebao*; Original English title: *The Short Story Magazine*, 1910–1932) was a Chinese literary journal published by the Commercial Press in Shanghai.

⁴ Zheng Zhenduo (Chinese: 郑振铎; December 19, 1898 – October 17, 1958) was a Chinese journalist, writer, archaeologist and scholar.

⁵ Qu Qiubai (Chinese: 瞿秋白; 29 January 1899 – 18 June 1935), Chinese writer, poet, translator, and a political activist.

The second stage: 1930s and 1940s – the continued development of “Gogol Studies” under external influence

Under the continuous influence of the New Culture Movement and the May 4th Movement, the works of foreign realist writers became a popular literary genre in the Chinese literary circle and even the entire society at that time. At this time, most of Gogol's works were translated into Chinese. At the same time as the translation, comments about Gogol also appeared one after another. In 1934, Xiao Huaqing [31] called Gogol “the father of prose” in “Preface to the Collected Short Stories of Gogol”. In the same year, Li Bingzhi [15, p. 10] called Gogol “the creator of Russian realist literature and national drama” in “Preface to the Second Collection of Russian Classics”.

Gogol's novel “Dead Souls” has received great attention from Chinese reviewers. In 1935, Zhou Yang [34, p. 619] commented in the article “Gogol's ‘Dead Souls’” that this novel “contributed greatly to the establishment of Russian critical realism”, and mentioned the profound social satire in it: “The first part of Dead Souls is an exhibition of the incarnation of feudal Russia.” The famous Chinese translator Meng Shihuan⁶ was the earliest Chinese scholar to point out the limitations of Gogol's works. In the article “Discussion of Gogol” (1935), he commented: “The aristocratic position is subjective, but objectively speaking for the common people”. In addition, Meng Shihuan's “Afterword to ‘May Night’”, Lu Xun's “Abstract to Hundreds of Pictures of ‘Dead Souls’”, He Qifang's “Gogol's drama ‘Marriage’”, and Wei Dongming's “Tragedy of Gogol”, Li Guangtian's “Discussion on Gogol's ‘The Overcoat’” and other articles have commented on Gogol's works, building the foundation for further research on Gogol by Chinese scholars. During this period, a large number of Soviet ideologies and cultural thoughts were introduced into China, which had a long-term impact: “Russian-Soviet literature played an extremely important role in the emergence and development of modern Chinese literature, especially in the establishment of the concepts of literature, aesthetic appreciation and writing methods” [1, p. 19].

During this period, Japanese research on Gogol also profoundly influenced Chinese academic circles. The translation and research on Gogol in the Japanese literary world was 20 years earlier than that in China, and it was more mature and had an important impact on the early research on Gogol in

China. Japan's victory in the First Sino-Japanese War (1894–1895) and The Russo-Japanese War (1904–1905) had a major impact on Chinese society at that time. Many Chinese began to study in Japan to find ways to reform society and strengthen the nation. At that time, the Chinese called Europe the “西洋” (the West) and called Japan the “东洋” (the East). In this context, many Gogol research results in Japanese literature have been translated into Chinese and published by Chinese translators. The main translated works in this regard include “The Art of Gogol” by Hidetora Okazawa [7] translated by Dongsheng; and Nobuyuki Tateno's Literary Criticism “Private Views of Gogol” translated by Lu Xun. In this article, Nobuyuki Tateno [16, p. 6280] points out: “I think the Gogol described the political situation similar to Japan at that time, and he is the best mother and child of satirical literature. The significance of studying Gogol is profound”. Soviet literary critic V. V. Veresaev⁷ “How Gogol Writes”⁸ translated by Meng Shihuan. This article introduces Gogol's social relationships and personal experiences, analyses Gogol's creation from a textual perspective, and explores Gogol's creative characteristics and writing skills. At the same time, the shortcomings in Gogol's creation are also comparatively analyzed.

In the 1930s and 1940s, the characteristic of “Gogol Studies” in China was many foreign research works were translated into Chinese, at the same time, the quantity and quality of Chinese translations of Gogol's works have improved. All these translations laid the foundation for further developing “Gogol Studies” in China. With the rapid development of modern Chinese literature under the influence of foreign literature, Chinese Gogol researchers have gone beyond the initial stage of simple comments and begun to pay attention to questions such as the writer's creative techniques and techniques. Therefore, China's “Gogol Studies” at this stage shows a trend of further development, with innovations and breakthroughs compared with the previous stage. However, the social crisis in the first half of the 20th century limited the development of foreign literature research in China, including “Gogol Studies” – the number of relevant research documents is generally not much. They were concentrated on several works of Gogol, and the overall results are still not rich.

The third stage: 1950s–1970s – the first prosperity and rapid decline of “Gogol Studies” in China

In the thirty years from the 1950s to the 1970s, both the study of Gogol and foreign literature was a

⁶ Meng Shihuan (Chinese: 孟十还; 24 December, 1908–?), writer, editor, Russian literature researcher, translator, and teacher. He studied in the Soviet Union for 10 years and collaborated with Lu Xun in translating “Selected Works of Gogol” and other books. In 1949, he went to work in Taiwan.

⁷ Викентий Викентьевич Вересаев (16 January 1867 – 3 June 1945), was a Russian and Soviet writer, translator and medical doctor of Polish descent.

⁸ “Тоголь в жизни”, 1933.

relatively special period in China. After the founding of the People's Republic of China, under the influence of international relations and ideology, *leftist literature* gradually occupied a dominant position, socialist realism, revolutionary romanticism and revolutionary realism became the leading trends. In general, Chinese literature gradually became closed to world literature; under the influence of the theory of socialist realism and works of Soviet literature, a unique revolutionary paradigm was formed in Chinese literature and the science of it. During this period, the Chinese translation of foreign literary works and the study of foreign literature showed a relatively closed state and were greatly affected by ideological factors and Soviet literary theory.

1952 was the 100th anniversary of Gogol's death, and 1959 was the 150th anniversary of Gogol's birth. Therefore, Gogol's works were re-translated from the original texts into Chinese in the 1950s, and the quality of the translations and the number of copies were greatly improved than before. A large number of research articles on Gogol also emerged during the same period. It can be said that this period was the first prosperity of "Gogol Studies" in China. During this period, "according to incomplete statistics, nearly a hundred articles reviewing Gogol were published, most of which were written by Chinese researchers." [29, p. 97]. In 1952, the Beijing Library Exhibition Hall held the "Commemorative Exhibition of Four Major Cultural Celebrities", Gogol was included. The display table displays a lot of essays, special issues and single volumes on Gogol's works which have been translated into China over the past thirty years [28, p. 22]. In addition, Gogol's drama "The Government Inspector" began to tour across the country from 1952 to May 1954, a total of 330 games [30, p. 33–35].

In addition to holding commemorative events and theatrical tours, many foreign commentaries on Gogol have been translated into Chinese and become important reference materials for Chinese researchers. In 1952, "Selected Works of Belinsky" was translated by Man Tao⁹, which contained a large number of articles commenting on Gogol: "The Adventures of Chichikov, or 'Dead Souls'", "Russian Literature in 1842"¹⁰ etc. In 1956, "Essays on the Gogol period of Russian Literature"¹¹ (the first part of the "collected works of N. G. Chernyshevsky") translated by Xin

Weiai¹² was published by New Literature and Art Publishing House. These two Russia-Soviet literary critics were extremely famous in China at that time and therefore became the authorities on Gogol for Chinese scholars.

The most fundamental reason for the prosperity of "Gogol Studies" in China in the 1950s was ideological factors, which were of course related to the good relations between China and the Soviet Union at that time. During this period, China's understanding and research on Gogol largely continued the views of the past. A passage from Cao Jinghua is good proof: "Gogol's works are full of bitter satire on society and have been used as powerful weapons to deal a fatal blow to the monarchy and serfdom in the Russian people's liberation struggle. At present, our people across the country are responding to the call of the wise Chairman Mao Zedong and are fiercely launching an anti-corruption struggle and severely defeating the attacks of the bourgeoisie... Gogol's works are very useful to us, especially 'The Government Inspector' and 'Dead Souls'" [4].

Cao Jinghua's argument has a strong political element. Mao Zedong's "Speech at the Yan'an Forum on Literature and Art" is an important document that affects modern China's cultural policy and literary theory. In this speech, he talked about: "Should we abolish satire? No, satire is always needed. But there are several kinds of satire against the enemy, against allies, against our team, and the attitudes are different in these ways. We are not universally opposed to satire, but the indiscriminate use of satire must be abolished" [21]. Gogol's works are full of bitter social satire that met the social and political needs of that period. Therefore his works were widely disseminated – too often we see the perspective of class struggle and social revolution become mainstream to analyze and interpret Gogol's works. This perspective is what we call the "**revolutionary paradigm**" (革命范式).

At this stage, some Chinese researchers also conducted comparative studies on Lu Xun and Gogol, but the comparative studies during this period were deeply influenced by the "revolutionary paradigm". These researchers hope to emphasize the socially revolutionary nature of Lu Xun by comparing the shortcomings of Gogol's works. In "The ideological significance of Lu Xun's 'Diary of a Madman'", Zhen Fu compared Gogol with Lu Xun's novel of the same name "Diary of a Madman", and believed that

⁹ Man Tao (Chinese: 满涛; 29 March, 1916 – 18 November, 1978), translator. After the liberation of China, he worked for many publishing houses, translated a large number of Soviet literary works, and made great contributions to literary translation.

¹⁰ Похождения Чичикова, или Мёртвые души (1842), Русская литература в 1842 году (1843).

¹¹ Очерки гоголевского периода русской литературы

¹² Xin Weiai (Chinese: 辛未艾; 1920-2002), literary translator and writer. Former Vice Chairman of the Shanghai Branch of the Chinese Writers Association, Vice President of the Shanghai Translators Association, Chief Editor of Shanghai Translation Publishing House, and a member of the Communist Party of China. Engaged in Russian translation.

the two works are only similar in form and that Lu Xun's novel thoughts are Chinese-style [32, p. 6–7] Lu Yaodong even wrote directly: "Gogol was only dissatisfied with some dark phenomena in society, while Lu Xun wanted to overthrow the entire old society." [19, p. 53] Han Changjing believed in an article published in 1961 that: "Although Lu Xun was influenced by Gogol, his creative methods were certainly much more mature and sophisticated than Gogol because his creative methods were guided by revolutionary democracy and communist thought." [9, p. 36] Two years later, Han Changjing further pointed out in another article: "Although Lu Xun and Gogol's novels with the same name 'Diary of a Madman' are somewhat similar in genre, form, and expression method, the depth of the content is different." [10, p. 79]

Not all articles at this stage followed this "revolutionary paradigm". Among the series of articles published in 1959 to commemorate the centenary of Gogol's birth were two representative works. Chinese scholar "Qin" pointed out that Gogol's works "have provided valuable nourishment for the growth of China's new literature since the May Fourth Movement." [24, p. 13] This is a modern research perspective. In "Gogol – the Gravedigger of the Feudal System", Ba Ren introduced Gogol's social and historical environment and family background in detail and analyzed the characteristics of his literary creation at different stages of life [3, p. 123–129]. These studies have visualized Gogol more vivid, novel and relevant, and also illustrate that Chinese scholars have begun to explore the multi-layered motivations behind Gogol's literary creation.

In the late 1960s, the Cultural Revolution – a social and political movement broke out in China, and Sino-Soviet relations deteriorated in an all-round way. Since then, due to the influence of social and political movements, the translation, publication and research of foreign literature, including "Gogol Studies", in China has gradually decreased and even reached the point of no interest. In conclusion, the "Gogol Studies" during this period is full of ideological factors and political influences. This orientation which puts much more focus on the functions of literature in historical progress and social influence has led to the neglect of the artistic and aesthetic value of literary works. As a result, relevant research is very one-sided.

The fourth stage: 1980s to 2010s – the Renaissance of "Gogol Studies"

By the late 1970s, translation and research on Gogol in China had revived, and the development of Gogol in China had entered a new stage. With

the policy of **Reform and opening up** (改革开放), China began to link the world in all fields such as economy, science, culture, and education in the 1980s. Various foreign literary theories began to be introduced into China, and literary research also underwent tremendous changes. This change first originated from the convening of a series of literary and artwork conferences. At the opening ceremony of the Fourth Literary Congress in October 1979, the then-Chinese leader **Deng Xiaoping** (邓小平) said in his congratulatory speech: "In the field of art theory, free discussion of different viewpoints and schools should be advocated" [5]. This is equivalent to lifting ideological restrictions and providing a more relaxed environment for foreign literature research in China. The "revolutionary paradigm" no longer plays a dominant role in the study of Chinese literature.

At this stage, many important research achievements on Gogol were successively translated and published in China, such as "N.V. Gogol: Creative Path"¹³ translated by Zhang Dashan and Liu Jianming and published in 1984 by Heilongjiang People's Publishing House; In "Collection of Commentaries on Gogol", editors Yuan Wanhe and Chen Dianxing¹⁴ contain research and commentary articles on Gogol by literary theorists during the Soviet period. These articles focus on Gogol's works such as "The Government Inspector" and "Dead Souls", and explore the creation background, creative ideas and themes of Gogol's drama and novel, as well as achievements and shortcomings in writing art, linguistic features, language style, etc. Lan Yingnian re-translated "Gogol in Life"¹⁵ by V. V. Veresayev (published in 1998 by Liaoning Education Press), Liu Fengqi and Zhang Jie translated "Nikolai Gogol"¹⁶ (published in 2001 by Shanghai Translation Publishing House). In addition to translating the research results of Soviet scholars, there is also "Nikolai Gogol"¹⁷ has been translated from the English version by Liu Guilin, which was published in 2010 by Guangxi Normal University Press.

In addition to translating the research results of foreign scholars, Chinese scholars have also made a lot of progress in "Gogol Studies". Research has begun to show a trend of diversification. The "**literary paradigm**" (文学范式) has gradually replaced the "revolutionary paradigm", and the

¹³ Степанов Н. Л. "Н. В. Гоголь: Творческий путь", 1955 г.

¹⁴ Yuan Wanhe and Chen Dianxing belongs to the Institute of Foreign Literature in CASS (Chinese Academy of Social Sciences)

¹⁵ В. В. Вересаев, "Гоголь в жизни", 1933 г.

¹⁶ М. Б. Храпченко, "Николай Гоголь. Литературный путь. Величие писателя", 1980 г.

¹⁷ Vladimir Nabokov, 1961.

literary characteristics and aesthetic value have been refocused as the mainstream.

The author used “Gogol” as the keyword to search the China National Knowledge Infrastructure and obtained a change chart of “Gogol Studies”. From the table, we can see three characteristics of the fourth stage: **First**, “Gogol Studies” has rapidly recovered and developed steadily since 1979, which illustrates the rapid changes in social, political and cultural life brought about by the policy of Reform and Opening-up; **Second**, the 2009 is the 200th anniversary of Gogol’s birth. UNESCO designated 2010 as the “Year of Gogol”, so the number of research literature on Gogol in China reached a peak around 2010; **Third**, “Gogol Studies” reached another peak after Ukraine’s “Revolution of Dignity” (Револуція гідності)¹⁸. It indicates that China’s research on Gogol has begun to track changes caused by social and political events and remains sensitive to research hotspots among academics worldwide. Some scholars have begun to conduct research from the perspective of Gogol’s national identity and his Ukrainian-themed novels. For example, Lin Jinghua launched a very specific study in “Nikolai Gogol: Between Ukrainian and Russian Nationalism”. Lin believes that: “For Gogol, Ukraine was not just a subject matter, but an identity hidden between the lines; not just the western frontier of imperial Russia, but a homeland with his subjectivity.” [17, p. 219] Because Russian intellectuals imposed Russian interpretations and social consciousness construction on Gogol, the result was that “his Ukrainian identity could not be highlighted, especially Gogol’s demands for Ukraine in his later years.” [17, p. 214] In the master’s thesis, Ding Sailun analyzed the creative background, especially Ukrainian elements and group images of

Gogol’s novels [6]. Gogol’s Ukrainian identity has also become an important entry point for interpreting his creative background and motivations.

It can be seen from the statistical figure of CNKI that in the 1980s, the number of Chinese papers about Gogol published each year was between 20 and 50. Due to the large number of research literature, this article will not list them in detail and divide these articles into several categories:

The first approach is to continue to analyse the satirical art (creative techniques) of Gogol. For example, Qian Zhongwen’s monograph “Gogol and His Ironic Art” [23] and Sun Yuhua’s research paper “The Laughter Through Tears of Sorrow – A Brief Discussion on the satirical artistic features in the creation of Gogol’s ‘Dead Souls’” [27].

The second approach is a comparative study of Gogol, including comparisons between Gogol and foreign writers and Chinese writers. Among them, the comparative study between Gogol and the Chinese writer Lu Xun is the most remarkable. An example is “Lu Xun and Gogol” by Kou Zhiming and Huang Qiaosheng [13].

The third approach is a religious perspective. This situation is very evident in the research literature of Gogol’s late works. For example, in “Gogol’s Unique ‘Realism’ and Its Causes”, the author Jin Yana believes that: “It is incorrect to interpret Gogol’s works from the perspective of critical realism. Instead, Gogol’s creations should be re-examined from the context of religious morality – the Orthodox Christian standpoint.” [12]

The fourth approach is the perspective of the devil, grotesque, dissimulation, magical realism, etc. In “On the Elements of Absurdity in Gogol’s Writings” [26], through text analysis, Sun Yixue pointed out that the grotesque factors in Gogol’s novels have gone through three stages of development; in the paper “Grotesque Study of Gogol’s Novels”, Nan Bing [22] analyzed the grotesque devil images, grotesque characters and grotesque landlord images in Gogol’s works.

¹⁸ Luoyu. Snatching Gogol: Literature has no borders, but writers have nationalities. Available at: <https://news.sina.com.cn/w/2009-04-28/103317704936.shtml> (In Chinese) "Snatching Gogol: Literature has no borders, but writers have nationalities", New Century Weekly, Luoyu, report link: <https://news.sina.com.cn/w/2009-04-28/103317704936.shtml>

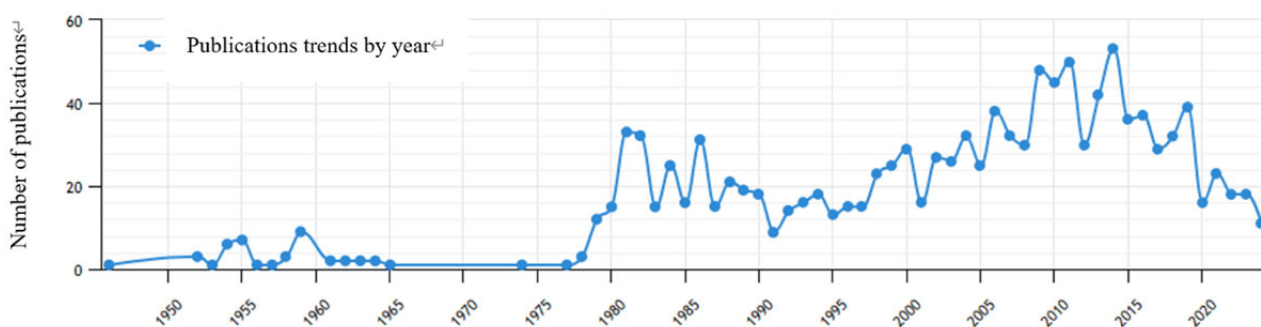

Fig. 1. Research literature by Chinese scholars on Gogol from 1959 to 2023 on CNKI

The fifth approach is the analytical path of modernity or postmodernity. For example, in “From Village to City: Gogol’s Modernity Narration” [14], the author pointed out that the narrative transformation of Gogol’s works in different periods reflected the huge difference between countryside and city in the process of modernity in Tsarist Russia, and Gogol regarded religious salvation as the solution to the problems of imperial Russia’s modernity.

Conclusions: Evolutionary Characteristics and New Trends of “Gogol Studies” in China

The “Gogol Studies” has gone through a process of “First Acquaintance – Learning by Imitation – Dissimilation – Returning Literature” in China.

First Acquaintance – China faced a severe social crisis in the first half of the 20th century. In the early 20th century realistic style and social criticism of Gogol’s works were the reasons why Chinese translators chose and valued his works.

Learning by Imitation – in the 1930s and 1940s, the translation and research of Gogol’s works developed rapidly in China. With the initial formation of modern Chinese literature, the researchers began to learn from foreign literary criticism and theoretical methods. At this stage, the evaluation and interpretation of China’s “Gogol Studies” are deeply influenced by Soviet ideology and literature

theory, which emphasizes the sociopolitical function of literature.

Dissimilation – the translation and research of Gogol’s works are affected by political factors, showing the characteristics of a “revolutionary paradigm”. Whether it was the prosperity in the 1950s and 1960s or the decline after the mid-1960s, it was closely related to China’s domestic social and political environment and changes in Sino-Soviet relations.

Returning Literature – after the policy of Reform and Opening-up, along with the social and political reforms after the 1980s, China’s “Gogol Studies” began to recover and become pluralism, showing the characteristics of “depoliticization”. All of Gogol’s works have been translated and published, and the analysis and evaluation of his works have also broken away from the framework of “class analysis” or “revolutionary paradigm” and returned to the category of the “literary paradigm”.

This process is a mirror in which we can find the profound changes in Chinese society and politics over the past century. Understanding this historical process will help us sort out the spread and influence of foreign literature, and it will also help us understand the emergence of modern Chinese literature.

REFERENCES:

1. Yang Mingming., Yang Xin. Modern Chinese Literature under the Russian-Soviet Influence. *Journal of Modern Literature*. Indiana University Press. 2021. Vol. 44, № 2. С. 19.
2. Yip Terry. World Literature and Cultural Transformation in Modern Chinese Literature. *Interlitteraria*, XVII. 2012. С. 50–64.
3. 巴人. 果戈理—封建制度的掘墓人. *世界文学*. 1959. № 4. С. 123–129.
4. 曹靖华. 果戈理百年祭. *人民日报*. 1952.
5. 邓小平在中国文学艺术工作者第四次代表大会上的祝词. 1979. URL: http://www.cflac.org.cn/wdh/cflac_wdh-4th_Article-01.html (дата звернення: 08. 12. 2023).
6. 丁赛伦. 果戈理的乌克兰小说研究: дис. ... маг. фил. наук: 浙江大学. 浙江, 2021.
7. 冈泽秀虎. 郭果尔的艺术/ пер. з япос. 东声. *文艺月刊*, 1931. Vol. 2 № 11–12.
8. 耿济之. 俄国四大文学家合, 12卷号外“俄国文学研究”. *小说月报*. 1921. 微缩文献.
9. 韩长经. 鲁迅论俄国批判的现实主义文学. *文史哲*. 1961. № 2. С. 33–40.
10. 韩长经. 鲁迅早期思想所受俄国古典文学的影响. *山东大学学报(语言文学版)*. 1963. № S7. С. 68–80.
11. 侯丹. 二十一世纪果戈理学的发展. *外国文学动态*. 2014. № 06. С. 51–54.
12. 金亚娜. 果戈理的别样“现实主义”及成因. *俄罗斯文艺*. 2009.
13. 寇志明., 黄乔生. 鲁迅与果戈理. *鲁迅研究月刊*. 2002.
14. 孔朝晖. 从乡村到城市: 果戈理的现代性叙事. *俄罗斯文艺*. 2015.
15. 李秉之. 俄罗斯名著第二集序言, 俄罗斯名著第二集. 上海: 亚东书局, 1934. С. 10.
16. 立野信之. 果戈理私观/ пер. з япос. 鲁迅. 北京: 中央编译出版社, 2014. С. 6280.
17. 林精华. 果戈理的尴尬: “乌克兰作家”或“俄罗斯文学”? *外国文学评论*. 2019. № 3. С. 214–239.
18. 鲁迅. 鲁迅全集·摩罗诗力说. 北京: 人民文学出版社, 2005. С. 66.
19. 陆耀东. 论《呐喊》《彷徨》的几个艺术特色. *武汉大学学报(人文科学)*. 1962. № 2. С. 53.
20. 罗屿. 抢夺果戈里: 文学无国界, 但作家有国籍. *新世纪周刊*. 2009. URL: <https://news.sina.com.cn/w/2009-04-28/103317704936.shtml> (дата звернення: 08. 12. 2023).
21. 毛泽东在延安文艺座谈会上的讲话. 1942. URL: <https://www.marxists.org/chinese/maozedong/marxist.org-chinese-mao-194205.htm> (дата звернення: 05. 12. 2023).
22. 南冰. 果戈理小说中的怪诞研究: дис. ... маг. фил. наук: 湘潭大学. 湘潭, 2011.

23. 钱中文. 果戈理及其讽刺艺术. 上海: 上海文艺出版社. 1980.
24. 琴. 果戈里诞生一百五十周年. 戏剧报. 1959. № 6. С. 13.
25. 瞿秋白. 仆御室—译者志, 瞿秋白文集第4卷. 北京: 人民文学出版社. 1986.
26. 孙宜学. 论果戈理创作中的怪诞因素. 同济大学学报(社会科学版). 2002.
27. 孙玉华. 含泪的笑—浅谈果戈理史诗<死魂灵>创作中的讽刺艺术特点. 外语与外语教学. 1990.
28. 王克勤. 记四大文化名人纪念展览会. 世界知识. 1952. № 18. С. 22.
29. 王志耕. 果戈理在中国的八十年历程. 外国文学研究. 1990. № 02. С. 96–101.
30. 戏剧报. 近五年来苏联戏剧在我国演出统计. 戏剧报. 1954. № 10. С. 33–35.
31. 肖华清. 郭郭短篇小说集序. 郭郭短篇小说集. 上海: 新垦书店. 1934.
32. 振甫. 鲁迅“狂人日记”的思想意义. 语文学习. 1959. № 4. С. 6–7.
33. 郑振铎. 俄国文学史略. 小说月报. 1923. Vol. 14 № 6. 微缩文献.
34. 周扬. 果戈理的死灵魂. 文学. 1935. Vol. 4. № 4. С. 619. 缩微文献.

УДК 82–2=133.1»195/»

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.25>

ФРАНЦУЗЬКЕ ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ТА ДРАМАТУРГІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

FRENCH THEATER ART AND DRAMATURGY OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Подковирофф Н.,

orcid.org/0000-0001-6165-4436

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри іноземних мов професійного прямування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті аналізуються особливості розвитку театрального та драматургічного мистецтва у Франції другої половини ХХ століття, яке розвивається у трьох напрямках: академічному, комерційному, експериментальному.

Академічний театр офіційно підтримується державними структурами, дотримується усталених традицій сценічного мистецтва, послуговується класичною музикою та драматургією. Репертуар академічного театру складають як академічні класичні п'єси французьких авторів, так і п'єси талановитих авторів, що живуть за межами Франції, п'єси зарубіжних класиків. Вплив «академічного» напрямку поширюється на національні та регіональні театри, центри драматичного мистецтва часто виконують замовлення державних структур на постановку соціально орієнтованих п'єс та реалізують культурно-освітні програми, які включають лекції з мистецтва, театральні диспути, театралізовані дискусії, вистави для дітей та юнацтва. Кращі спектаклі і драматургічні твори Франції вважаються національним надбанням.

Комерційний напрямок включає всі форми розваг: театр кабаре, цирк, естрадні шоу, «бульварний театр». Важливо відзначити, що саме такі бульварні театри приваблювали незмінно більшу кількість глядачів протягом усього ХХ століття, у тому числі різні нерепертуарні постановки, прості спектаклі зі смішними і повчальними сюжетами, які розраховані на залучення широкої аудиторії і отримання максимального прибутку. Принцип однієї п'єси, яка йде на сцені кілька вечорів, став тут провідним.

Французькі театральні критики порівнювали «добре зроблені» бульварні п'єси з добре пошитим одягом, вважаючи їх перевагою літературну мову і композицію, роль режисера не так важлива, ім'я драматурга не має принципового значення, а головним критерієм є цікавість глядачів.

Актуальність розважального театру підтверджується і тим, що на Великих бульварах досі успішно ставляться п'єси 30-х, 50-х, 60-х років минулого століття.

Третій вектор – експериментальний, який включає в себе авангардні тенденції першої половини ХХ століття і сучасні творчі напрямки, об'єднані прагненням створювати інноваційні постановки і реалізовувати передові ідеї, які є основою глобальних змін у театрі.

Експериментальний та багатофункціональний перформанс змінив погляд критики та публіки на театр. Під впливом суспільних перетворень і технічного прогресу змінилася організаційна структура, урізноманітнилися постановочні засоби і прийоми у сфері сценічної вистави, змінилися критерії театральності, що привело до урізноманітнення структурних форм та напрямків, які можна спостерігати у французькому театрі ХХІ століття, як-от: «повсякденний театр», «розмовний театр», «театр слова», «театр тексту».

Ключові слова: театр, драматургія, експериментальний театр, повсякденний театр, розмовний театр, театр слова, театр тексту.

The article analyzes the peculiarities of the development of theatrical and dramatic art in France in the second half of the 20th century, which develops in three directions: academic, commercial, and experimental.

The Academic Theater is officially supported by state structures, adheres to established traditions of stage art, and performs classical music and drama. The repertoire of the academic theater consists of academic classic plays by French authors, as well as plays by talented authors living outside France, plays by foreign classics. The influence of the "academic" direction extends to national and regional theaters, centers of dramatic art often fulfill orders of state structures to stage socially oriented plays and implement cultural and educational programs that include art lectures, theatrical debates, theatrical discussions, performances for children and youth. The best performances and dramatic works of France are considered a national treasure.

The commercial direction includes all forms of entertainment: cabaret theater, circus, variety shows, "boulevard theater". It is important to note that such boulevard theaters consistently attracted a larger number of spectators throughout the 20th century, including various non-repertoire productions, simple performances with funny and instructive plots, which are designed to attract a wide audience and obtain maximum profit. The principle of one play, which is performed on the stage for several evenings, became the leading one here.

French theater critics compared "well-made" tabloid plays with well-tailored clothes, considering the advantages of such plays to be literary language and composition, the role of the director is not so important, the name of the playwright is not of fundamental importance, and the main criterion is determined by the curiosity of the audience.

The relevance of entertainment theater is also confirmed by the fact that plays from the 1930s, 1950s, and 1960s are still successfully staged on the great boulevards.

The third vector is experimental, which includes avant-garde trends of the first half of the 20th century and modern creative directions, united by the desire to create innovative productions and implement advanced ideas that are the basis of global changes in the theater.

The experimental and multifunctional performance changed the way critics and the public view theater. Under the influence of social transformations and technical progress, the organizational structure changed, production tools and techniques in the field of stage performance diversified, the criteria of theatricality changed, which led to a variety of structural forms and directions that can be observed in the French theater of the 21st century, such as: "everyday theater", "conversational theater", "word theater", "text theater".

Key words: theater, dramaturgy, experimental theater, everyday theater, conversational theater, theater of words, theater of text.

Порівняно з першою половиною ХХ століття, яка ознаменувалася бурхливим розквітом різних видів мистецтва, різноплановими театральними експериментами і відкрила багато відомих імен в царині драматургії, друга половина ХХ століття представляється періодом відносного спаду активної і продуктивної діяльності французьких авторів і режисерів. Проте це важливий період, насичений соціальними потрясіннями і політичними подіями, які не могли не позначитися на розвитку театального мистецтва в країні, а соціально-економічні перетворення, що стали основою нових організаційних форм театру, вплинули на формування сучасної драматургії.

Процес демократизації і децентралізації мистецтва, розпочався стихійно на початку ХХ ст., багато в чому визначив особливий шлях розвитку театального руху у Франції. З утворенням Міністерства культури в 1959 році цей процес перейшов на новий етап, ставши офіційною політикою французької держави, незважаючи на суспільну кризу 1968 року. Процес демократизації і децентралізації, який триває і донині, містить масштабні перетворення у сфері театального мистецтва, ініційовані і підтримані державними структурами Франції. У зв'язку з перетвореннями в політичному, економічному і соціальному житті в ХХ столітті особливого характеру набуло саме поняття театру. Театральні форми змінювалися під впливом соціальних перетворень і технічного

прогресу, що привело французький театр до того різноманіття форм і унікальної структури, які можна спостерігати в ХХІ столітті.

Театральне мистецтво Франції другої половини ХХ століття розвивається у трьох напрямках: академічному, комерційному, експериментальному.

Перший вектор театального мистецтва у Франції – академічний – офіційно підтримується державними структурами. У Франції він представлений, перш за все, академічним театром, з усталеними традиціями сценічного мистецтва, прихильністю до класичної музики і драматургії. Академічні театри, такі як Комеді Франсез і Гранд-Опера, століттями існували в основному за рахунок державних субсидій. Вони мали строго регламентовану структуру, постійну трупу, систему зобов'язань і штрафів для акторського співтовариства. Організаційна структура Французької комедії залишилася майже незмінною до наших днів, як і вірність класичним зразкам і традиціям. Завдяки активному фінансуванню з державного бюджету Французька комедія завжди мала можливість запрошувати в трупу кращих акторів країни, а також включати в репертуар кращі сучасні п'єси, залучати талановитих режисерів, які проживають в інших країнах. Крім академічних п'єс французьких авторів, театр ставить п'єси зарубіжних класиків. Вплив «академічного» напрямку поширюється і на національні театри, які існують на державні субсидії («Одеон»,

Національний народний театр (ГПР), і регіональні театри, що мають статус Національних центрів драматичного мистецтва). Більшу частину репертуару цих театрів займає класична драматургія. Крім того, реалізуючи політику демократизації та децентралізації на місцевому рівні, центри драматичного мистецтва часто виконують замовлення державних структур на постановку соціально орієнтованих п'єс та реалізують культурно-освітні програми, які включають лекції з мистецтва, театральні диспути, театралізовані дискусії, вистави для дітей та юнацтва [9]. Кращі спектаклі і драматургічні твори Франції вважаються національним надбанням.

Комерційний напрямок включає всі форми розваг: театр кабаре, цирк, естрадні шоу, «бульварний театр». Важливо відзначити, що саме такі бульварні театри приваблювали незмінно більшу кількість глядачів протягом усього ХХ століття. Столичний глядач вважав за краще проводити вільний час в естрадних шоу, театральних кафе або невеликих приватних театрах, розташованих на Великих бульварах. У репертуар театрів Гранд-бульварів Парижа, таких як «Ренесанс», «Естрада», «Джимназ», включали різні нерепертуарні постановки, прості спектаклі зі смішними і повчальними сюжетами, які розраховані на залучення широкої аудиторії і отримання максимального прибутку. Принцип однієї п'єси, яка йде на сцені кілька вечорів, став тут провідним. П'єса ставилася до тих пір, поки вона була популярна у публіки; Потім її замінювали новою. Багато драматургів ХХ століття охоче пробували свої сили в написанні «бульварних п'єс». Одним з яскравих авторів «бульварної драматургії» був Саша Гітрі. Понад 120 його п'єс, переважно комедій з сюжетами подружньої зради, були поставлені в паризьких театрах («Скандал в Монте-Карло» (1908), «Ревнощі» (1915), «Чоловік, дружина і коханець» (1919), «Не слухайте, дами» (1942). Банальні ситуації і парадоксальні реакції героїв, дошкульні діалоги, інтриги і несподівані розв'язки, яскрава театральність – все це веселило глядачів, невимогливих в естетичному і моральному плані. Французькі театральні критики порівнювали «добре зроблені» бульварні п'єси з добре пошитим одягом і писали про них дещо легковажно, звертаючи увагу на літературну мову і композицію п'єси [2]. Стосовно сьогодення ситуація мало змінилася, як і раніше успішно проводяться вистави нерепертуарних і приватних театрів. У Парижі налічується більше 100 невеликих труп, які орендують приміщення для постановки однієї вистави, яка йде кілька місяців поспіль. Для

досягнення комерційного успіху сучасні приватні театри об'єднуються в асоціації, пропонуючи загальну рекламу вистав в інтернеті, можливість бронювання місць, а також систему абонементних знижок на відвідування декількох вистав на різних майданчиках протягом сезону. Наприклад, *Théâtres Parisiens Associés* об'єднує близько 50 невеликих театрів в різних районах Парижа. Антреприза повинна бути комерційно вигідною: приватний театр зберігає свою естетику і продовжує традиції «бульварного театру». У нерепертуарних спектаклях роль режисера не так важлива, ім'я драматурга не має принципового значення, головний критерій успішної постановки – цікавість глядачів. Сучасні акторські трупи представляють вистави різних жанрів і різної тематики, але всі вони, як і на початку ХХ століття, об'єднані принципом «якісно зробленої» п'єси [6]. Актуальність розважального театру підтверджується і тим, що на Великих бульварах досі успішно ставляться п'єси 30-х, 50-х, 60-х років минулого століття. При цьому власники приватних театрів часто надають можливість дебюту молодим драматургам.

Третій вектор – експериментальний, який включає в себе авангардні тенденції першої половини ХХ століття і сучасні творчі напрямки, об'єднані прагненням створювати інноваційні постановки і реалізовувати передові ідеї, які є основою глобальних змін у театрі. Експериментальний та багатофункціональний перформанс змінив погляд критики та публіки на театр.

Творчо використовуючи і переосмислюючи надбання представників авангарду першої половини ХХ століття, сучасні драматурги і театральні режисери під впливом цих ідей вдаються до соціальних і мовних експериментів. У 1960 роках авангардний театр незмінно асоціюється з політичними та соціальними рухами в країні, що стає причиною появи численних новаторських постановок на театральних фестивалях у Франції, з'являються пропагандистські театри, театри ідеологічної боротьби, трупи, що діяли за принципом «колективної творчості». Саме цей авангардний напрямок найсуттєвіше вплинув на формування нових напрямків у сучасному французькому театрі, в той час коли академічний та комерційний театр, їх репертуар та традиції є стабільними та фактично незмінними. Отже, особливість сучасного французького театру полягає в його вірності традиціям і збереженні театральної класики як національної, одночасно це й інтенсивний розвиток нових тенденцій та державна підтримка інноваційних ініціатив у сфері театального мис-

тецтва. У Французькій Республіці експериментальна п'єса також може бути номінована на премію Мольєра, як і п'єса, поставлена в приватному театрі на бульварі або в Національному театрі.

За останні 60 років Французький драматичний театр пройшов складні та унікальні етапи розвитку. Під впливом суспільних перетворень і технічного прогресу змінювалася його організаційна структура, множилися постановочні засоби і прийоми в сфері сценічної вистави, активно змінювалися критерії театральності, що призвело до різноманітності структурних форм, які можна спостерігати у французькому театрі ХХІ століття, як-от: змінилося саме поняття театральності, нової мови сцени, інший формат соціальної тематики в драматургії сприяли виникненню нових театральних напрямків – «повсякденний театр», «розмовний театр», «театр слова», «театр тексту» [8].

Ще одним своєрідним і цікавим аспектом дослідження особливостей новітніх театральних течій у Франції можна вважати взаємозв'язок драматургії і сценічного, драматургічного і сценічного тексту. Природа цих змін, як функціональних, так і змістовних, є предметом вивчення сучасного театру не тільки у Франції, але і в світі.

В Україні наукові дослідження в царині французької драматургії другої половини ХХ-го і початку ХХІ-го століть носять вибіркового характер, фактично відсутні монографії та статті, де є спроба систематизації сучасної французької драматургії, аналіз її поетики, спорадично описано нові театральні рухи у Франції. Розкриття нових взаємозв'язків літератури і сцени, що склалися у французькому театрі до кінця минулого століття, є одним із завдань сучасного театрознавства, тому теж є цікавим і перспективним аспектом дослідження, при чому з різних підходів-комунікативного, прагматичного, семіотичного, когнітивного тощо. Крім того, це драматургія, яка потребує не лише сценічного втілення, а в першу чергу перекладу тексту, що теж ускладнює знайомство української читацької та театральної аудиторії з французькими сучасними авторами і п'єсами.

У Франції існує безліч наукових праць на тему сучасної французької драматургії, але більшість з них не перекладено українською мовою і ще не впроваджено в наше театральне життя, зокрема це твори відомих французьких театральних критиків, як-от: Б. Доре, М. Корвена, Р. Абіше, Ж.-П. Ренгаера, М. Будьє, Ж. Серро, А. Бушетара та ін. Французькі театральні критики в своїх розвідках, як правило, виділяють певні явища сучасного театального процесу, досліджують

творчість конкретного драматурга, режисера або діяльність театральної трупи.

При визначенні генезису тих чи інших театральних явищ у сучасній Франції треба також аналізувати книги й інтерв'ю видатних театральних діячів Франції ХХ ст., таких як Ж.-Л. Барро, Ж. Вілара, А. Вітеза, Ж. Лорана, Ж.-П. Тібода, М. Вінавера, В. Новаріна, Ж.-П. Саразака, де говориться про особливості французької театральної практики в галузі драматичного театру. Ще одним джерелом для роздумів про особливості розвитку театру у Франції вважаємо інформацію про сучасний французький театр у зарубіжних періодичних виданнях, де подаються думки окремих режисерів і критиків про сучасний театральний розвиток, наводяться історичні довідки.

Підсумовуючи аналіз вищезазначених джерел можемо констатувати, що французький театр другої половини ХХ століття з одного боку зосередив свою увагу на соціокультурних аспектах тогочасного французького життя, а з іншого – на експериментальному характері драматургічних текстів, створених у цей час. Твори авторів «театру абсурду» та й сам абсурдистський театр відкрив нові можливості для інтерпретації тексту, розвитку сценічної дії та втілення режисерських ідей, але, як не дивно, це стало й причиною певної кризи та застою, бо довгий час автори не розробляли нові стилі чи напрямки. Тому можемо говорити про театральну кризу 1960 років у Франції. Театральна криза була спровокована економічними і соціальними факторами, але більшою мірою це була криза драматургії, оскільки значення авторського тексту в театрі знову було поставлено під сумнів. Головною причиною кризи стало протиріччя між авторським і режисерським театрами. У 1960-х роках режисерський театр у Франції набрав силу, а вистави Патріса Шеро, Роже Планшона, Армана Гатті, Антуана Вітеса несли ідеї, співзвучні бунтарському духу часу. Режисери-постановники вільно трактували класику і нові п'єси, розглядаючи їх лише як матеріал для втілення своїх задумів. У результаті багато авторів перестали писати для театру, а наслідком цього стала відсутність на французькій сцені злободенних вітчизняних п'єс. Одним із шляхів переборення цієї кризи стали теоретичні дослідження представників паризької семіотичної школи, до яких належали Р. Барт, А.-Ж. Греймас, К. Бремон, Ж. Перек. Ролан Барт запропонував свій метод читання та аналізу текстів, який відкрив нові перспективи в роботі з театральними творами. П'єса Жоржа Перека «L'augmentation» (1968) є зразком втілення ідей та думок структуралізму в театрі,

вона мала знаковий характер для свого часу та залишається актуальною і сьогодні [4].

Другою суттєвою особливістю французького театру 60-их років можна вважати перформанс, який трактувався і сприймався як «колективна творчість». Такого плану перформансні постановки в дусі «колективної творчості» самим фактом свого існування заперечували пріоритет авторського тексту і провідної ролі режисера, але вони збагачували сучасну драматургію новими театральними прийомами, сприяли безпосередньому спілкуванню з глядачем і видовищності вистави. Це були свого роду експерименти театру агітації і театру зустрічей, які уможливили використання нових, незвичних для театру засобів комунікації. Театр «ідеологічної боротьби» сприяв введенню на сцену «нетеатральних» текстів: газетних, журнальних, епічних, ліричних, музичних, живописних. Ці тексти, які не призначалися для сцени, сприяли розвитку інтерактивної комунікації і згодом стали основою для нових форм репрезентації. Ідеологічний театр агітації і пропаганди, де актори є творцями текстів і самої вистави, в даний час не дуже популярний, але аматорські колективи і деякі театральні трупи, такі як Театр дю Солей і La Compagnie Louis Brouillard, практикують спільні творчі прийоми і в наш час. Досвід театрів «ідеологічної боротьби» і «колективної творчості» сприяв зміні поглядів представників високої літератури на зміст масової культури і став поштовхом до формування нових театральних напрямків. З'явилася нова група драматургів, небайдужих до вимог часу і підрастаючого покоління: Мішель Вінавер, Анні Ерно, Маргерит Дюрас, Жан-Клод Грюмбер, Жан-Поль Вензель, які зверталися до проблем суспільства, до соціальної критики, до питань соціології та політики. У 1970-х роках ця особлива увага авторів до соціальної тематики, до повсякденного життя звичайної людини сприяла виникненню нового театального напрямку – «повсякденного театру» або «театру звичайного». У п'єсах, в яких відображалися турботи і проблеми простих людей, не було певного сюжету й інтриги. Суспільні відносини тут проявлялися через повсякденні, міжособистісні відносини. Дія цих п'єс часто відбувалася в сім'ях простих робітників або на робочому місці. Повсякденний театр представляють Жан-Поль Вензель "Loin d'Hagondange" (1975), Jean-Claude Grumber "L'Atelier" (1979), Michel Vinaver "Les Travaux et les Jours" (1979), які пропонують глядачам відчуття потік реальних буднів у процесі спілкування між героями. Незважаючи на невелику кількість представників цього руху,

їх п'єси користувалися величезною популярністю в кінці 1970-х років, і не випадково автори «повсякденного театру» Жан-Поль Вензель, Жан Клод Грюмбер, Мішель Вінавер стали класиками французької драматургії. Завдяки тенденції соціалізації французька драматургія переборола кризу [6]. У наш час п'єси «повсякденного театру» не дуже популярні, але звернення авторів до соціальних проблем стало характерним явищем у французькій драматургії, тому у сучасній театральній критиці існує спеціальний термін «соціально орієнтовані сюжети» (les sujets sociétaux). Ці сюжети використовують у своїх п'єсах сучасні автори, такі як Жан-Поль Алегрі, Вінсен Фарасс, Фабріс Мелькіо, Жоель Помра.

Своєрідним продовженням і розвитком творчих методів «повсякденного театру» є «розмовний театр», що сформувався у 1980-х роках. «Розмовний театр» – це театр, де розмова є практично дією, хоча багато чого залишається невисловленим, як і в реальному житті. На відміну від авторів «звичайного» і «повсякденного» театру, який звертався до соціальних сюжетів і проблем простих людей, драматурги 1980-х років розширили тематику своїх п'єс та ускладнили структуру діалогів і психологічні особливості персонажів. Мовлення у їхніх п'єсах більш природне, ближче до повсякденного спілкування і в той же час більш насичене театральними ефектами. Як зазначає В. Фесенко: «Пошук нової драматургії призводить до поступового зникнення опозиції між епічним, ліричним і драматичним театром. У діалозі поступово зникає обмін позиціями і аргументами на свою користь. У мовленні акцентується інтонація, характер промовляння, які демонструють невпевненість, сумнів» [1, с. 184]. У таких текстах використовується добре продумане і вивірене літературне мовлення. У виставах «розмовного театру» зазвичай немає чітко вираженого конфлікту, що дає простір як для акторських, так і для режисерських імпровізацій, а також для вільного трактування глядачем взаємин між персонажами. Маргерит Дюрас, Наталі Саррот, Ясмін Реза стали визнаними авторами драматургії «розмовного театру». Особливості поезики творів «розмовного театру» можна дослідити на прикладі п'єс "Pour un oui oui pour un non" (1982) Наталі Саррот, "Conversations après un enterrement" (1987) і "La Traversée de l'hiver" (1990) Ясмін Реза.

Безперечною заслугою авторів «повсякденного» і «розмовного» театру можна вважати те, що вони відродили значення авторського тексту в театрі, звернули увагу сучасників на вербальну

комунікацію на сцені, а після театральних експериментів 1960–1970-х років повернули на сцену літературну мову.

Наприкінці 1980-их років формується «театр слова». Досить яскравими представниками цього напрямку можна вважати Жана-Люка Лагарса, який посмертно отримав визнання у Франції як майстер «театру слова», і Валер Новаріна, популярного драматурга, художника і режисера. Ці два автори дуже різні за своїм стилем і прийомами роботи з текстом, але їх об'єднує пильна увага до мови, вони надають пріоритет словам і мовленню порівняно з іншими засобами театральної виразності і видовищності. У своїх творах Валер Новаріна розвиває лінгвістичні ідеї футуристів і дадаїстів, прагне змінити стереотипи сприйняття тексту, надати йому форму парадоксу, створюючи незвичайний поетичний образ, зміщуючи сенс. Драматург, на рахунок якого понад п'ятнадцять постановок, вдається до вільної інтерпретації тексту на сцені, до різних способів його проголошення: погана артикуляція акторів, обмовки, бажання «зламати» слово, зіпсувати промову – це те, що дозволяє звільнити мову і власні емоції, це вираження спонтанного творчого пориву. Прийоми Новаріна незвичні, тим більше, що він і його труп експериментують з уже написаними текстами, які самі по собі парадоксальні. Цікаво послухати п'єси Валер Новаріна “Le Jardin de reconnaissance” (1997), “L’Origine rouge” (2000), “L’Envers de l’esprit” (2009) та інші. Прихильність автора до алітерації та асонансу, фонетична виразність, часте використання омонімів та омофонів призводять до лексичної багатозначності тексту, яка поєднується з метафоричністю висловлювання. Отже, гра зі словами в п'єсах Новаріна переростає в той же час в гру з глядачами. У полісемантичному смисловому просторі вистави глядач отримує право вибору свого варіанту з усіх можливих інтерпретацій. Тексти п'єс «Театру Новаріно» є доволі складними для перекладу. Вони призначені в першу чергу для франкомовного глядача, який здатний оцінити закладені в них лінгвістичні метафори.

Творчість Жана-Люка Лагарса, як і Валер Новаріна, критики відносять до «театру слова». Але авторський стиль Лагарса суттєво відрізняється від стилю Новаріна, перш за все відносною послідовністю його висловлювань і послідовністю дій. У п'єсах Лагарса “Le Pays lointain” (1995) і “J’étais dans ma maison et j’attendais que la pluie vienne” (1994), пов'язаних спільною темою взаємин всередині сім'ї, відчувається плідна авторська робота над стилем і формою твору.

Міркування персонажів, сповнені психологізму, відображають безперервний пошук потрібного слова або виразу. У розлогіх монологіях перебільшена увага до «плутанини» думок, поетичного зв'язного мовлення, яке досягається мовними прийомами [11]. Діалоги в п'єсах Жана-Люка Лагарса спрямовані на встановлення взаєморозуміння між героями і безпосереднього контакту між сценічним персонажем і глядачем.

Такі композиційні елементи п'єси як конфлікт, інтрига, сюжет, місце і час дії зливаються в «театрі слова», набуваючи абсолютно нових значень і характеристик. Тексти авторів «театру слова» надають сучасним постановкам особливої театральності, завдяки створенню неповторного алюзійно-образного ряду, що призводить до незвичного грайливого спілкування з глядачем. Представники «театру слова», дбаючи про словесне вираження почуттів та емоцій героїв, сприяють оновленню театральної мови та вказують на пріоритетність авторського тексту на сцені.

Коли мова заходить про приналежність п'єси до того чи іншого напрямку, слід мати на увазі, що поняття «театральна течія» (театральне мистецтво) у французькому театрознавстві не має чітких меж. Це пов'язано з великою варіативністю драматургії. Іноді в п'єсі одного автора театральні критики знаходять характеристики, властиві декільком течіям. Тому в одному творі можуть співіснувати особливості кількох театральних напрямків певного періоду, відмінні та спільні риси поезики тексту, різних художніх концепцій.

«Театр тексту» – найпродуктивніший і найновіший напрям французької драматургії сьогодення. Саме таким загальним визначенням критики об'єднують «літературний театр» і «театр монологів». При цьому «театр монологів» займає провідну роль серед постановок сучасної Франції. Одноактні п'єси-монологи ще називають драматургією «мінімальної дії» – фізична дія актора в монолозі-виставі може бути мінімальною з інтенсивним словесним вираженням думок і почуттів персонажа. У таких постановках на перший план виходить саме текст п'єси, а зміст вистави втілюється безпосередньо в монолозі, виголошеному зі сцени. Форми творів-монологів різні, а їх внутрішня структура й оформлення залежать від майстерності і фантазії автора. Сам монолог дуже привабливий для французьких драматургів, оскільки містить необмежені можливості для психологічного та соціального дослідження. Найбільш поширеною і популярною формою п'єси-монологу в сучасному театрі є розлога промова одного персонажа з повторю-

ваними лінгвістичними конструкціями й експресивними рефренами. Прикладом такої структури є “Dans la solitude des champs de coton” (1985) Б.-М. Кольтека, “C’est ainsi mon amour que j’appris ma blessure” (2004) Ф. Мелькіо. П’єси з довгими, послідовними або перехресними монологами: “Les inséparables” (1989) Ж.-П. Sarazaka, “L’Homme du hasard” ‘Людина випадку’ (1995) Я. Реза. До методу інтерактивного спілкування вдається Б. Шартре в п’єсі «Останні новини про чуму» ‘Les dernières nouvelles de la peste’ (1983). Автор поєднує монологи, які містять різні точки зору на одну і ту ж подію, але переживання і почуття героїв п’єси при цьому різні.

У творах «мінімальної дії» монолог максимально наближений до художньої прози, але при цьому автор використовує ігрові прийоми,

властиві драматургії. Незвична структура твору і детальна робота зі словом надають текстам «мінімальної дії» певної яскравості і театральності, що дозволяє говорити про різницю між виконанням п’єси-монологу і читанням на стадії літературного твору.

У ХХІ столітті «театр тексту» отримує більше можливостей, режисери і драматурги думають про видовищність, оригінальне сценічне втілення п’єси-монологу. Сучасні засоби виразності дозволяють створити на сцені абсолютно новий твір, відмінний від початкового варіанту п’єси. Дуже популярно поєднувати монологи з музичними уривками, пантомімою, танцями та відеорядами. При цьому режисери «театру монологів» шанують літературну складову – вистава завжди будується на авторському тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фесенко В. Новітня французька література. Навч. посібник К.: Вид. центр КНЛУ, 2015. 273 с.
2. Abirached R. La décentralisation théâtrale. Arles: Actes Sud Papiers, 1995.
3. Corvin M. Le théâtre nouveau en France. Presses universitaires de France, 1995.
4. Dort B. Théâtre public. Paris: Seuil, 1967.
5. Gignoux H. Histoire d’une famille théâtrale: Jacques Copeau, Léon Chancerel, les Comédiens-Routiers, la décentralisation dramatique. Lausanne: Éditions de l’Aire, 1984.
6. Goetschel P. Renouveau et décentralisation du théâtre (1945–1981). Paris: Presses universitaires de France, 2004.
7. Gontard D. La décentralisation théâtrale en France 1895–1952. SEDES, 1972.
8. Laurent J. La République et les Beaux-Arts. Paris: Julliard, 1955.
9. Rolland R. Le Théâtre du peuple. Paris: Hachette, 1913.
10. Ryngaert J-P. Lire le Théâtre Contemporain. Dunod, 1993.
11. Simon A. Dictionnaire du théâtre français contemporain. Paris: Larousse, 1970.
12. Urfalino P. L’invention de la politique culturelle, Hachette Littératures, 2004.
13. Vilar J. Le théâtre, service public. Gallimard, 1975.

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.26>

НАРАЦІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ФЕНОМЕН

NARRATIVE IDENTITY AS A LITERARY PHENOMENON

Саврасова-В’юн Т.О.,

orcid.org/0000-0001-5737-6189

кандидат психологічних наук,

*доцент кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

Стаття містить результати дослідження проблеми нараційної ідентичності в просторі літературознавчих студій. Охарактеризовано сутність терміну «ідентичність» як тотожність, прагнення до єдності між суб’єктом і його уявленням про себе, що змінюється в процесі переосмислення досвіду. Презентовано різновиди ідентичності, зокрема: гендерна, етнічна, групова, політична, професійна, соціальна, особистісна, персональна, Я-ідентичність, нарративна, нараційна. Основним завданням статті є наукова розвідка проблеми сутності, особливостей нараційної

ідентичності як літературного явища, завдяки якому людина здатна обґрунтовувати, тлумачити характер вираження особистісних характеристик у різних сферах життя. Крізь призму понять «наратив», «нарація», «наратор» окреслено природу нараційної ідентичності, де наратив – відображає текст, що відтворює послідовність сприйняття реальності, ключові аспекти тексту; нарація виступає як здатність людини творити світ, життя через створення історій, які особистість організовує, тлумачить, переосмислює відповідно до життєвого досвіду; наратор відіграє роль суб'єкта, який наділений мисленням, мовою, який спроможний проникнути в свідомість героїв твору, оцінюючи події, життєві ситуації. Виокремлено типи наратора: експліцитний, імпліцитний; дієгетичний, недієгетичний; первинний, вторинний, третинний; сильно чи слабо виявлений; особовий, безособовий; цілісний, розсіяний; об'єктивний, суб'єктивний; всюдисущий, обмежений; ненадійний, надійний. Нараційну ідентичність визначено як процес формування внутрішньої структури особистості, що включає інтерпретацію відомостей про себе та інших на основі рефлексії, усвідомлення, прийняття власного суб'єктивного досвіду в контексті особистої культури. Представлено принципи нараційної ідентичності, а саме: «Я розповідаю про себе», «історії інтегрують життя», «історії розповідаються у соціальній взаємодії», «історії змінюються в часі», «історії – культурі тексти», «деякі історії є кращі за інші».

Ключові слова: наратив, нарація, наратор, ідентичність, нараційна ідентичність, літературознавчі студії.

The article contains the results of a study of the problem of national identity in the space of literary studies. The essence of the term "identity" is characterized as identity, the desire for unity between the subject and his idea of himself changing in the process of rethinking experience. Varieties of identity are presented, in particular: gender, ethnic, group, political, professional, social, personal, personal, self-identity, narrative, national. The main objective of the article is scientific exploration of the problem of the essence, features of national identity as a literary phenomenon, thanks to which a person is able to substantiate and interpret the nature of the expression of personal characteristics in different spheres of life. Through the prism of the concepts "narrative", "narration", "narrator", the nature of national identity is indicated, where narrative reflects the text, reproducing the sequence of perception of reality, reproducing key aspects of the text; nation acts as a person's ability to create the world, life through the creation of stories that the individual organizes, interprets, rethinks in accordance with life experience; The narrator plays the role of a subject endowed with thinking, language, capable of penetrating the consciousness of the heroes of the work, assessing events and life situations. The types of narator are identified: explicit, implicit; diegetic, non-diegetic; primary, secondary, tertiary; strongly or weakly detected; personal, impersonal; whole, scattered; objective, subjective; omnipresent, limited; unreliable, reliable. National identity is defined as the process of forming the internal structure of a person, including the interpretation of information about oneself and others on the basis of reflection, awareness, and acceptance of one's own subjective experience in the context of personal culture. The principles of national identity are presented, namely: "I tell about myself", "stories integrate life", "stories are told in social interaction", "stories change over time", "stories are texts to culture", "some stories are better than stories other".

Key words: narrative, nation, narrator, identity, national identity, literary studios.

Постановка проблеми. В епоху стрімких змін проблема нараційної ідентичності дедалі частіше виходить на перший план у дослідженнях літературознавців. Науковців цікавить не лише сутнісна основа окресленого феномена, але й структура, принципи вияву, особливості розвитку впродовж життя. Як зазначає Д. Макадамс, завдяки виявленню рис нараційної ідентичності людина здатна визначити характер взаємодії зі світом, культурою, суспільством, із собою, усвідомити сенс життя, минулий досвід, окреслити потенціал майбутнього [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ідентичності стала предметом наукових розвідок Г. Брейкуела [2], Д. Марсія [3], О. Сливинського [4] та ін. Учені розглядають ідентичність як тотожність, структуру, що включає здібності, потреби, переконання, особисту історію людини [Марсія].

Ч. Гордон [5], Е. Гоффман [6], Л. Заграй [7], Й. Тшебінській [8], Н. Чепелєва [9] та ін. виокремлюють різновиди ідентичності: гендерна, етнічна, групова, політична, професійна, соціальна, особистісна, персональна, наративна, нараційна тощо.

У дослідженнях О. Гаврилко [10], Ж. Женетт [11], К. Коваленко [12], І. Рібо [13], Н. Римар [14], В. Шмід [15] та ін. розкрито сутність дефініцій «наратив», «нарація», «наратор».

Важливими для нашого дослідження є праці вчених (Д. Макадамс [1], М. Марковський [16], Е. Мергенталер [17], П. Олесь [18], Й. Тшебінській [8] та ін.), які зосереджують увагу на характеристиці нараційної ідентичності як здатності аргументувати, інтерпретувати вираження когнітивної, мотиваційно-емоційної, поведінкової сфер особистості в різних життєвих обставинах [8].

Однак проблема сутності, особливостей нараційної ідентичності в контексті літературознавчих студій залишається відкритою та потребує детального розгляду.

Постановка завдання. Завдянням статті є дослідження проблеми сутності, особливостей нараційної ідентичності як літературного явища, завдяки якому людина здатна обґрунтовувати, тлумачити характер вираження особистісних характеристик у різних сферах життя.

Виклад основного матеріалу. Зосереджуючи увагу на проблемі нараційної ідентичності, важливо визначити сутність поняття «ідентичність», яке в літературознавчому словнику-довіднику розглянуто як «уподібнення, ототожнення будь-яких об'єктів на підставі тих чи інших ознак» [19, с. 291].

За великим тлумачним словником української мови ідентичність представлено як «тотожність, однаковість, рівнозначність» [20, с. 488].

У працях науковців [2; 3; 4] підкреслено ряд сутнісних ознак і характеристик ідентичності.

Відповідно до поглядів Г. Брейкуела, ідентичність відтворює цінності, які людина вибирає з оточення. До складу ідентичності дослідник відносить: біологічний організм; властивості, які людина застосовує, описуючи себе, свою унікальність; ціннісну оцінку особистісних якостей; сприйняття часу [2].

О. Сливинський характеризує ідентичність як прагнення до єдності між суб'єктом і його уявленням про себе, яке трансформується у процесі переосмислення досвіду. На думку дослідника, в ідентичності зосереджено комплекс значень, які людина присвоює собі, подібно до того, як сприймає іншу людину [4].

Для Д. Марсія ідентичність – це динамічна структура, що об'єднує здібності, потреби, переконання, особисту історію людини. Науковець виокремлює шляхи формування ідентичності: усвідомлення відомостей про себе, прийняття рішення стосовно майбутнього образу себе [3].

Отже, зазначені характеристики ідентичності вказують на багатогранність, неоднозначність, комплексну природу досліджуваного феномена. Однак, окрім сутнісних властивостей ідентичності задля встановлення факту взаємообумовленості між особистісними та соціальними рисами зазначеного явища вчені [5; 6] виокремлюють види ідентичності, які описують різні аспекти особистості.

У дослідженнях Ч. Гордона визначено гендерну, етнічну, групову, політичну, професійну ідентичності [5].

Е. Гоффман зосереджує увагу на трьох видах ідентичності: соціальній, особистісній, Я-ідентичності [6].

Із позиції Н. Чепелевої, М. Смульсон, О. Шиловської, до видів ідентичності слід віднести персональну (особисту) ідентичність, особистісну і соціальну. Особиста ідентичність відтворює якості, уявлення людини про себе. Особистісна ідентичність, маючи в основі особисту, окреслює соціокультурне відображення, організоване в когнітивний нарративний конструкт, еднаючи соціальну, культурну, національну ідентичності. Соціальна – описує здатність людини відповідати вимогам соціального середовища [9].

У просторі літературознавчих досліджень науковці [1; 7; 8; 9; 21] вивчають нарративну ідентичність як текстовий вид зазначеного явища, що формується в цілісний образ через єднання самоусвідомлення і самопредставлення [7], та нараційну ідентичність як інтерпретацію, пояс-

нення людиною своїх дій, ролі в різних ситуаціях, що зумовлює цілісне розуміння своєї сутності [21]. Окреслені види, на нашу думку, перебувають в одному лексично-семантичному полі, однак мають різний характер вияву в літературному дискурсі. Тому, реалізуючи мету статті, вважаємо за необхідне більш детально дослідити нараційну ідентичність як наукове явище крізь призму понять «нарратив», «нарація», «наратор».

За наратологічним словником дефініція «нарратив» походить від англійського «narrative», що означає оповідь, розповідання «однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляють одним, двома чи кількома (більш чи менш явними) нараторами...» [22, с. 73].

На думку О. Гаврилко, нарратив відображає текст, що відтворює алгоритм сприйняття реальності, встановлює смислові зв'язки в послідовності подання, висвітлює ключові аспекти змісту. За допомогою нарративу людина здатна до активізації механізму систематизації досвіду соціуму, сприяючи формуванню певного способу усвідомлення, тлумачення подій у світі [10].

У працях Ж. Женетт відзначено, що структура нарративу містить такі елементи: розповідь як ланцюжок подій, пов'язаних причинно-наслідковими зв'язками; історію як контекст про події, ситуації; дискурс як систему зв'язку, між відправником і отримувачем; нарацію як мовленнєву форму, що втілює розповідь та історію [11].

І. Рібо, Б. Сторі, М. Родак нарацію тлумачать як акт комунікації, в якому історія віддзеркалює те, про що розповідається, розповідь – те, як саме повідомляється, адже, з позиції дослідників, нарація розгортається на рівні дискурсу [13].

Згідно з поглядами Д. Брунера, нарацію представлено як здатність людини творити світ, життя через створення історій, які особистість організовує, тлумачить, переосмислює у відповідності до життєвого досвіду [23].

Наратив, на думку К. Коваленко, відтворено через нейтральну лексику у формі третьої особи, використання емоційно забарвлених слів відбувається у разі застосування форми першої особи. Науковець вирізняє такі типи нарації: «об'єктивізована розповідь від 3-ої особи розмежовується від присутності чи відсутності наратора в структурі нарративу та суб'єктивізоване розгортання наратива є з центральною точкою зору наратора» [12, с. 47]. Наратор у цьому контексті виступає як оповідач, розповідач, фіктивна особа, яку створив автор [22].

Для В. Шміда наратор у тексті відіграє роль суб'єкта, наділеного мисленням, мовою, здат-

ного проникнути в свідомість персонажів твору, висловити оцінку подіям, ситуаціям. Серед типів нараторів В. Шмід виділяє: експліцитний, емпіцитний; дієгетичний, недієгетичний; первинний, вторинний, третинний; сильно чи слабо виявлений; особовий, безособовий; цілісний, розсіяний; об'єктивний, суб'єктивний; всюдисущий, обмежений; ненадійний, надійний [15].

Як зауважує Н. Римар, наратор перебуває під безпосереднім чи опосередкованим впливом автора, який керує аспектами розповіді, незалежно від того, співпадають чи різняться погляди автора та наратора [14].

Д. Макадамс, Д. Палс вважають, що автор, будуючи свою історію, відтворює, актуалізує відомості про свою особистість і ділиться нею з іншими, формуючи почуття самототожності, виявляючи ідентичність через внутрішню інтеграцію життєвого досвіду [1].

У наративному контексті, з позиції Заграй, у процесі надання автором конкретних властивостей розповіді (нарацій) наратора проявляється персональна ідентичність автора, його інтеграційне «Я», що забезпечує цілісність особистості [7]. Такий підхід відтворює механізм вияву нараційної ідентичності автора, оскільки, створюючи текст твору, автор породжує історію, надає їй форму, закладає емоційне залучення читача, надаючи йому роль співучасника [17]. Взаємодіючи з твором, читач інтерпретує, усвідомлює, асоціює його з власним самовизначенням на основі емоцій і досвіду [24]. У цьому процесі читач конструює ідентичність, впізнає та формує власне «Я» [16].

Отже, в глибинних основах наративного простору твору, застосовуючи різні форми нарацій, як автор, так і читач формують, виявляють нараційну ідентичність як здатність аргументувати, інтерпретувати вираження когнітивної, мотиваційно-емоційної, поведінкової сфер особистості в різних життєвих обставинах [8].

П. Олесь нараційну ідентичність визначає як зінтерналізовану та розвинуту історію «життя чи особистий міф, що поєднує у собі реконструйоване минуле, актуальне теперішнє та очікуване майбутнє у нараційній конфігурації так, щоб надати життю почуття цілісності, тривалості та цілей» [18, с. 361].

На думку Д. Макадамса, в процесі розповіді історії життя людина, яка виявляє нараційну ідентичність, що об'єднує зміст, фабулу, персонажів, образи, теми твору, демонструє наміри, суб'єктивні інтерпретації переживання, відтворює характер наративного мислення. Дослідник виокремлює основоположні принципи нараційної ідентичності: «Я розповідаю про себе», «історії інтегрують життя», «історії розповідаються у соціальній взаємодії», «історії змінюються в часі», «історії – культурі тексти», «деякі історії є кращі за інші» [1].

Враховуючи вищезазначене, ґрунтуючись на результатах наукових розвідок Д. Макадамса [1], П. Олесь [18], нараційну ідентичність розглядаємо як процес формування внутрішньої структури особистості, що включає інтерпретацію відомостей про себе та інших на основі рефлексії, усвідомлення, прийняття власного суб'єктивного досвіду в контексті особистої культури.

Висновки. Отже, за допомогою аналізу наукових праць дослідників, виявлено, що поняття «ідентичність» характеризує тотожність, динамічну структуру, яка містить здібності, потреби, переконання, особисту історію людини. Серед різновидів ідентичності (гендерна, етнічна, групова, політична, професійна, соціальна, особистісна, персональна, наративна) виокремлено нараційну ідентичність, що об'єднує зміст, фабулу, персонажів, образи, теми твору, демонструє наміри, суб'єктивні інтерпретації переживання, відтворює характер наративного мислення. Виявлено, що нараційна ідентичність через нарацію, мовленнєву форму розповіді й історії, перебуваючи в одному лексико-семантичному полі з наративом, виступає складовою наративу (оповіді), як результату нарації. До принципів нараційної ідентичності належать: принцип «Я розповідаю про себе», «історії інтегрують життя», «історії розповідаються у соціальній взаємодії», «історії змінюються в часі», «історії – культурі тексти», «деякі історії є кращі за інші». Наративну ідентичність визначено як процес створення внутрішньої структури особистості, що містить інтерпретацію інформації про себе, інших на основі рефлексії, прийняття суб'єктивного досвіду в контексті індивідуальної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. McAdams D. P. Personal narratives and the life story. *Handbook of personality: Theory and research* / ed. by O. P. John, R. W. Robins, L. A. Pervin. New York, 2008. P. 242–262.
2. Breakwell G. Identity process theory. *The Cambridge handbook of social representations* / ed. by G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, J. Valsiner. Cambridge, 2015. P. 250–266.
3. Marcia J. E. Identity in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology* / ed. by J. Adelson. New York, 1980. P. 159–187.

4. Сливинський О. Між насолодою та ідентичністю: деякі антропологічні аспекти нарації Йордана Радічкова. *Проблеми слов'янознавства*. 2003. Вип. 53. С. 103–112.
5. Gordon C. Development of evaluated role identities. *Annual Review of Sociology*. 1976. Vol. 2. P. 405–433.
6. Goffman E. The neglected situation. *Amer. Anthropol.* 1964. Vol. 66. № 6. Part 2. P. 133–136.
7. Зарай Л. Наративна ідентичність: механізми її формування. *Журнал Прикарпатського університету імені Василя Стефаника*. 2020. № 7(2). С. 83–89.
8. Trzebiński J. Narracja jako sposób rozumienia świata. *Praktyki opowiadania*. 2002. S. 87–126.
9. Чепелева Н. В, Смутьсон М. Л., Шиловська О. М. Наративні психотехнології. Київ, 2007. 162 с.
10. Гаврилко О. С. Наратив та його використання в інформаційних війнах. Маріуполь, 2021. 108 с.
11. Genette G. *Die Erzählung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1998. 315 p.
12. Коваленко К. Типи нараторів і види нарації у прозових творах А. П. Чехова («Мое життя», «Розповідь невідомої людини»). *Філологічні науки*. 2012. Вип. 10. С. 46–50.
13. Ribó I., Storey B., Rodak M. *Prose Fiction: An Introduction to the Semiotics of Narrative*. 2019. URL: <https://iu.pressbooks.pub/prosefiction/front-matter/preface/> (дата звернення: 06.02.2024).
14. Римар Н. Функції наратора як головної інстанції оповіді в художньому тексті. *Studia methodologica*. 2014. № 37. P. 204–211.
15. Schmid W. *Narratology: an Introduction*. Berlin-Boston, 2003. 258 p.
16. Markowski M. P. *Identity and Interpretation*. Stockholm: Stockholm University, 2003. 181 p.
17. Mergenthaler E. Emotion-abstraction patterns: A new way of describing psychotherapeutic process. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1996. № 64. P. 1306–1315.
18. Oleś P. *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa, 2009. 478 p.
19. Гром'яка Р. Т., Коваліва Ю. І., Теремка В. І. Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007. 752 с.
20. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000. Київ; Ірпінь, 2005. 1728 с.
21. Дуркалевич І. В. Казка як проект нараційної ідентичності. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2009. Вип. 21. С. 239–246.
22. Ткачук О. М. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.
23. Bruner J. Life as Narrative. *Social Research*. 2004. Vol. 71. № 3. P. 691–710.
24. Пікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2002. С. 305–323.

УДК 82-313.3.161.929Анд

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.27>

МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ МІСТА У ЗБІРЦІ Ю. АНДРУХОВИЧА «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ»

MODELING OF ARTISTIC SPACE OF THE CITY IN THE COLLECTION OF Y. ANDRUHOVYCH “LEXICON OF INTIMATE CITIES”

Сафонова Н.В.,

orcid.org/0009-0003-3132-8957

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов

Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

Михайленко В.О.,

orcid.org/0000-0003-2584-5571

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов

Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

У статті проаналізовано художні техніки авторського моделювання простору міста у збірці есеїв Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст». Осмислено, зокрема, такі авторські практики моделювання міста: використання описів-асоціацій, уникання панорамних описів, увага до деталей, художнє акцентування на маловідомих локаціях, а не на першорядних місцях, створення образу «я» крізь урбаністичний простір. У дослідженні наголошено, що

завдяки цим основним технікам автор не так зображує міста, скільки транслює через них власний душевний стан, а також емоції, відчуття, враження, асоціації, що виникають у зв'язку з дотичністю до певного топосу. У статті наголошено, що авторська мапа урбаністичних топосів збірки «Лексикон інтимних міст» відображає шлях митця до самопізнання, пошук його власного місця у світі та формування особистості. Більшість міст у книзі зображується кризь українську (європейську) ідентичність автора, закорінену в його ж власну художню творчість.

Один з проаналізованих у статті аспектів пізнання топосу – це згадування періоду радянської доби та післяреволюційних трансформацій у контексті того чи того міста. Автор часто описує занепад радянської системи, її вплив на людей та місцевості. Кризь такий контекст автор, зокрема, розглядає проблему збереження та втрати культурної спадщини, питання самоідентифікації та пошуку нової національної стихії. Ю. Андрухович часто використовує історичні референції для того, щоб показати вплив цих подій на життя та свідомість сучасної людини, а також для відображення посттоталітарного досвіду та пошуку нової ідентичності.

У статті наголошено, що у збірці важливі не так описи урбаністичних реалій, скільки авторське відкриття міст, міркування митця, його самоідентифікація. В есеях збірки «Лексикон інтимних міст» мандри автора містами стають символом пошуку особистої ідентичності, прийняття себе та знаходження свого місця у світі.

Ключові слова: есей, збірка, моделювання, топос, простір, місто, самоідентифікація.

The article analyzes the artistic techniques of the author's modeling of the city space in the collection of essays by Y. Andruhovich "Lexicon of Intimate Cities". In particular, the following author's practices of city modeling are meaningful: the use of descriptions-associations, avoidance of panoramic descriptions, attention to details, artistic emphasis on little-known locations, rather than primary places, creation of the image of "self" through the urban space. The research emphasizes that thanks to these basic techniques, the author does not so much depict cities as transmits through them his own state of mind, as well as emotions, sensations, impressions, associations that arise in connection with the tangent to a certain topos. The article emphasizes that the author's map of urban topos of the "Lexicon of Intimate Cities" collection reflects the artist's path to self-discovery, the search for his own place in the world, and the formation of his personality. Most of the cities in the book are depicted through the author's Ukrainian (European) identity, rooted in his own artistic work.

One of the aspects of the knowledge of topos analyzed in the article is the mention of the period of the Soviet era and post-revolutionary transformations in the context of this or that city. The author often describes the decline of the Soviet system, its impact on people and places. Through this context, the author, in particular, examines the problem of preservation and loss of cultural heritage, the issue of self-identification and the search for a new national element. Y. Andruhovich often uses historical references in order to show the impact of these events on the life and consciousness of a modern person, as well as to reflect the post-totalitarian experience and the search for a new identity.

The article emphasizes that the collection is not so much about the descriptions of urban realities as the author's discovery of cities, the artist's reasoning, and his self-identification. In the essays of the "Lexicon of Intimate Cities" collection, the author's travels become a symbol of the search for personal identity, self-acceptance, and finding one's place in the world.

Key words: essay, assembly, modeling, topos, space, city, self-identification.

Постановка проблеми. Просторовий континуум є невід'ємним складником авторської картини світу у художньому творі. Формуючи художній світ, письменник вибудовує певний набір локацій і атракцій відповідно до власного задуму, наповнює їх художніми образами чи образами-поняттями. Постаючи елементом структури та змісту, простір, як і час, є важливою характеристикою художнього образу світу і людини. Тому вивчення різних аспектів моделювання простору в тексті, передусім художніх технік його створення, залишається однією з важливих у сучасному літературознавстві. Вивчення засобів моделювання художнього простору в есеїстичній письменницькій творчості суттєво розширює межі сприйняття, інтерпретації та аналізу художнього твору як такого, дозволяє глибоко проникнути в його особливу наративно-ментативну структуру. У цьому сенсі творчість відомого митця-есеїста сучасності Ю. Андруховича є особливою: вивчення створеного ним простору міста відкриває небачені можливості осмислення есеїстичного твору як такого. Так, у збірці «Лексикон інтимних міст» митець розкриває засади формування як національного буття та ідентичності, так і інших культур і наро-

дів через урбаністичний простір. Митець міркує про глибину національної самосвідомості, передаючи свій власний досвід сприйняття світу через створені образи міст у цій збірці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Збірка Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст» неодноразово ставала об'єктом різноаспектних наукових студій. У дослідженнях Д. Васілієвича, Г. Випасняк, І. Вуківської, С. Гуцол, О. Даниліної, О. Калинюшко, К. Корнілової, А. Пройдакова, Т. Шевченко тощо порушуються жанрові особливості збірки, її художні особливості, здійснюється огляд урбаністичних та інших мотивів. Так, досліджуючи топос міста, К. Корнілова пише: «У романі «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича чітко виокремлюються особливості складових урбаністичного тексту, зокрема вагому функцію виконує відображення локусів, лабіринтів, палімпсесту» [3, с. 284], а Г. Випасняк, зосереджуючись на жанрових особливостях твору, зазначає: «Оскільки автор концентрується передусім не на детальному зображенні подій, що відбувалися в тому чи іншому місті, а на асоціаціях, особистих враженнях від перебування в іншому куль-

турному просторі, його спогади набувають рис не документальності, а есеїстичності» [2, с. 26].

Постановка завдання. Наша увага до твору зумовлена посиленням інтересом саме до есеїстичних технік моделювання міста у збірці, тож зупинимось на цьому детальніше.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Лексикон інтимних міст» побачила світ 2011 року. У ній автор згрупував власні спогади про відвідування різних міст України, Європи, Америки, Азії в одну колекцію, усі твори він розташував за українською абеткою з певними уточненнями, про що сам автор повідомив у вступі: «Спробуймо чинити абетковому диктатові опір. І для цього уявімо, в яких іще послідовностях можна читати цю книжку» [1, с. 11]. У книзі зібрано есеї про міста, у яких авторові за багато років довелося побувати. Усі есеї іменуються назвами міст. Назва доповнюється датою, коли, власне, відбулася подорож. Мандрі містами, описані у збірці, показують, у який спосіб у своїх подорожах власною батьківщиною та закордонними країнами Ю. Андрухович досліджує історію, культуру, місцеві традиції та ментальність. Він вдається до власного відкриття міста, до такого собі заземлення у багатомірних шарах минулого, принагідно торкаючись важливих для нього питань суспільства, політики, мистецтва та власного буття. Дослідження особистого контенту міст у збірці Ю. Андруховича може включати аналіз того, як автор використовує мову та стиль для створення образу міста, як він описує його архітектуру, культурну спадщину, природні ландшафти та інші деталі. Місто для письменника – це живий активний подразник, інтенція творчості.

Так, Ю. Андрухович акцентує увагу на важливості власної історії та культурних традицій для формування національної ідентичності. Він показує складність української культури, яка переплітається з європейською спадщиною, акцентуючи на унікальності українського досвіду. Іншими словами, він постійно шукає Україну в інших містах, порівнюючи закордонну архітектуру, ментальність інших людей з українськими реаліями.

Однак передусім Ю. Андрухович пише про себе. Усі описані міста читач сприймає крізь призму його власного художнього мислення, крізь його особисту шкалу цінностей і вподобань, крізь його приватний досвід. Мапа відвідин міст Ю. Андруховичем може слугувати не лише описом його особистого досвіду і подій, але й самоідентифікацією автора в суспільстві. «Самоідентифікація через топос в есеїстиці – це,

насамперед, шлях митця до самого себе, до його самоствердження, ідентичності, буття як творчої особистості у сьогочасному світі» [5, с. 513], – пише Т. Шевченко.

Авторська мапа у збірці «Лексикон інтимних міст» відображає шлях митця до самопізнання, пошук місця у світі та формування особистості. Один з аспектів цього пізнання – це згадування періоду радянської доби та післяреволюційних трансформацій у контексті того чи того міста. Автор часто описує занепад радянської системи, її вплив на людей та місцевості. Чимало міст отримують авторську інтерпретацію в різні часи: за радянської доби, у яку авторові довелося жити, і за умовної сучасності. Крізь такий контекст автор, зокрема, розглядає проблему збереження та втрати культурної спадщини, питання самоідентифікації та пошуку нової національної стихії. Ю. Андрухович часто використовує історичні референції для того, щоб показати вплив цих подій на життя та свідомість сучасної людини, а також для відображення посттоталітарного досвіду та пошуку нової ідентичності.

Значний акцент у творах робиться на культурних аспектах міста. Есеїст використовує літературні, мистецькі та інші культурні поняття, образи, щоб змалювати культурний пейзаж України крізь урбаністичний дискурс. Він щедро використовує міфологічні, літературні та музичні контексти для створення багатогранного образу певного міста і власного позиціонування в ньому.

Однак за текстами, представленими у збірці, навряд чи можна створити повне уявлення про те чи те місто з його локаціями, організацією вуличного і майданного простору, скульптурними та архітектурними приладами. Безперечно, певні локації і назви у свідомості читача залишаться, однак навряд чи з цього можна буде створити тур за літературним твором згодом, такий популярний у читачів сьогочасся. З огляду на текст можна буде лише дотично доторкнутися до описаного автором міста. Наприклад, до Зальцбурга: «Першого разу Зальцбург видався мені не таким дивним. Це було місто, в якому надвечірні цитати з поезій Георга Тракля промовляють до перехожих безпосередньо зі стін: їх вибито в камені та бронзі й ніби навіки вмонтовано в намацальну речовину існування. У нас такі предмети бюрократично називають малими архітектурними формами — меморіальні дошки, барельєфи, пам'ятні стели тощо. Ви ходите Зальцбургом, час від часу опиняючись у незрозуміло-герметичному Траклевому полі, ви читаєте його – дослівно – забронзовілі строфи, але часу на дешифрування у вас майже немає, тому ви

змушені йти далі, скорившись особливому чарові недовомовленості. Можливо, це найкращий спосіб поведінки з Траклем – йти далі, нічого не збагнувши» [1, с. 160]. У тексті, присвяченому невеликому австрійському місту, не зустрінемо описів Резиденцплатцу, Капітельплатцу, пейзажних замальовок про сади Мірабель чи відтворення принад Будинку народження Моцарта на вулиці Гетрайдегасе. Натомість увагу автора привернув вуличний музикант, який грав на арфі, такий собі «бородатий фавн». Його відтворено у всіх деталях, автор навіть уявляє, як у його чоботах заховані «копита», які ніхто не бачить. Митець порівнює його з мандрівним дяком, Агасвером, Міннезінгером Вальтер фон дер Фогельвайде, майстерзінгером Вольффрамом фон Ешенбахом, аптекарем Георгом Траклем і власним героєм Стахом Перфецьким з роману «Перверзія». Проте есеїста передусім цікавлять українські асоціації, які виникають від побаченого арфіста, на яких також спеціально наголошено в есеїстичному тексті: «Я мимоволі згадав про гуцулів, які стверджують, ніби всі музичні інструменти від сатани. Лише трембіта від Бога, але вона в рахунок не йде. Вона не інструмент, а засіб. Усі інші від сатани, і першою була скрипка. Про арфу вони не кажуть нічого, але все слід розуміти так, як воно є. Якби гуцули заграли на арфах, пекло розверзлося б ще тієї ж миті!» [1, с. 161].

Однією з технік художнього моделювання урбаністичного простору у збірці є описи. Проте тут не йдеться про деталізовані описи урбаністичних краєвидів. Автор свідомо уникає розлогіх дескрипцій в описах міст, більше пише про наповнення простору власними емоціями й відчуттями. Наприклад: «У Німеччині зовсім небагато хмарочосів і всі вони, здається, у Франкфурті. Далі про них ані слова. Для таких, як я, Франкфурт – це концентроване Професійне Місто, адже він є Buchmesse (Бух! Мессе!), щорічна виставка книжок і всесвітній ярмарок марнот. Якщо я буваю у Франкфурті, то передусім тому. І зовсім не тому, що я не можу жити без тамтешнього яблучного вина. Я можу без нього жити. Так от. Франкфурт є своєрідним Центром Існування для таких, як я. Але не для мене. Бо для мене він перш усього місто Маленького Принца» [1, с. 426]. Завдяки такому опису-асоціації автор не тільки зображує німецьке місто Франкфурт-на-Майні, а й транслює через нього власний душевний стан, а також події, які вже відбулися чи відбудуться з ним тут. Опис самого Франкфурта відтінюється авторськими спогадами, індивідуальним сприйняттям. Перед есеїстом стояло

завдання не так відтворити образ цього старого міста, як показати його дотичність до власного ества, до власного натхнення й творчості.

Ще одна наочна техніка моделювання урбаністичного простору в книзі «Лексикон інтимних міст» – уникання панорамних описів міст і надання переваги якійсь його деталі, нюансам певного явища, котре для автора стає першорядним у сприйнятті всього простору загалом. Певний елемент декору в архітектурних приладах, якась дрібниця вуличного топосу для автора набагато важливіші й цікавіші, ніж масштабні описи і всеохопні словесні пасажі. Саме через певну деталь автор засвоює урбаністичний простір, приймає чи відштовхує те чи те місто. Такою деталлю, наприклад, є сніг у Харкові («У Харкові було повно снігу — того найгіршого, весняного, квітневого й ангінного, до якого люд ніколи не готовий і проти якого безпорадний. За одну добу насипало якусь там піврічну норму, автомобілі грузли по бампери, водії не могли знайти жодної з адрес, легке післяпотягове похмілля підвишувало всю цю дійсність у дещо сюрреальній невагомості» [1, с. 436]), вагонне вікно у Франкфурті-на-Одері («з усього Франкфурта-на-Одері я знав лише вокзал, та ні — я знав лише вагонне вікно, з якого можна бачити сусідній перон. Таке це було дивне місто» [1, с. 433]) чи Потьомкінські сходи з дитячим візком із фільму С. Ензейнштейна, які викликають чіткі асоціації з Одесою. Деталь стає вихідним пунктом авторського зображення того чи того міста в книзі. Навколо неї формується весь інший художній простір.

Іще одна показова техніка моделювання художнього простору міста в книзі – авторська увага до маловідомих локацій урбаністичного топосу. Митець свідомо пише про незвідані вулиці, парки, сквери, замки, палаци, вважаючи, що саме вони формують обличчя того чи того простору. Знакових локацій митець торкається лише дотично, наче між іншим, віддаючи перевагу власним акцентам у відкритті тої чи тої території, ось, наприклад, як стамбульської цистерни Базиліки: «Цистерна Базиліка сочилася водою, пахла водою і нею ж дихала. Вона вся переливалася і дзвеніла, відлунювала кожною краплею, всіма струменіннями, кожним риб'ячим сплеском у розсіяній вогкуватій півтемряві. Там були цілі оркестри водяних інструментів, арфи, бубни, флейти і тимпани, а ще водяні валторни і мушлі – все, що могло дихати, звучало на дні тієї водотерапевтичної печери для спраглих, тієї оркестрової водолічниці. Спраглим у ній був я. І я ледь не вмирав під її цегляними склепіннями (...). Мені

здавалося, ще трохи – і я зможу пити долонею. Ще трохи – і мої пальці стануть каналами, по яких заструменіють цівки води з лісових ключів. Я так і зробив. У півтемряві непритомніти зручніше – ніхто й не помітить. Цистерна Базилика зітхнула – і витягла з мене всю отруєну спиртами воду минулих ночей. Коли ми вийшли назовні, я народився ще раз» [1, с. 392].

Головна техніка моделювання міста у збірці – показ автором власного «я» в контексті того чи того урбаністичного простору. Збірка «Лексикон інтимних міст» – не про міста, а про самого митця у контексті цих міст. Тут важливі не описи, а авторські відкриття міст, міркування, самоідентифікація. В есеях збірки «Лексикон інтимних міст» мандри автора стають символом пошуку особистої ідентичності, прийняття себе та знаходження свого місця у світі. Через різні топоніми, образи та шляхи автор відображає свою особисту подорож у пошуку сенсу, власних коренів та місця в українському суспільстві.

Автор розглядає міста в контексті різних політичних трансформацій та культурних змін через власну особисту історію та людей, які зустрічалися на його шляху. У такий спосіб автор відбувається самоідентифікація митця з певним топосом, розкривається його внутрішнє «я»: «Я не міг не любити Відня, як ви розумієте. Я любив його з відстані і цікавився у щасливців, котрі в ньому вже побували, як називаються у Відні місця, де звичайно скупчуються повії. Я чув у відповідь «Маргаретенгюртель», і це було супер – Маргаритин пояс! Я готувався до першого побачення з Віднем, але воно ніяк не наставало, тож я любив його все більше» [1, с. 84]. У цьому невеликому фрагменті займенник першої особи

однини згадано аж п'ять разів. У такий спосіб автор інтимізує власну оповідь, апелює до читача тим, що для нього власне відчуття міста є важливішим за саме місто. У цьому контексті слухними є міркування А. Палійчук: «Дейктичні особові займенники організовують ситуацію художньої комунікації таким чином, що читач потрапляє у вигаданий світ, стає очевидцем і учасником, безпосереднім співрозмовником автора-наратора, перетинаючи усі реальні просторово-часові обмеження, і у такий спосіб максимально наближується до автора, до його світогляду, що і є ключовим механізмом виникнення інтимізації» [4, с. 44].

Тож герой-мислитель есеїстичного твору, за яким ховається автор, перетинає реальний світ з внутрішнім, відтак простір внутрішнього світу виявляється сильним і впливовим. Це місце, де він роздумує про своє минуле, розбирається у своїх внутрішніх конфліктах та шукає власну ідентичність. Простір внутрішнього світу може бути багатограним і супроводжуватися постійним дослідженням, пізнанням себе та світу навколо.

Висновки. Отже, моделювання міста у збірці есеїв «Лексикон інтимних міст» Ю. Андруховича відбувається передусім через авторську самоідентифікацію із ним. Так, митець принагідно описує сам урбаністичний простір, зупиняючись на деталях та незвіданих локаціях, проте першорядним для нього є власна дотичність до нього. Місто стає топосом накопичення індивідуального досвіду, котре ініціює, власне, саму есеїстичну творчість. Осмислені у збірці міста як простір самопізнання й джерело ментативів стають маркерами самоідентифікації митця: крізь їхню атракцію письменник шукає власну самість на тлі великого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. Київ : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. 480 с.
2. Випасняк Г. Жанрові особливості «Лексикону інтимних міст» Юрія Андруховича та «Абетки» Чеслава Мілоша. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. № 28. С. 23–28.
3. Корнілова К. Топос міста у творі «Лексикон інтимних міст» Юрія Андруховича. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 26. Том 1. С. 279–286.
4. Палійчук А. Інтимізуючі властивості особових дейктичних займенників YOU/WE. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2010. № 7. С. 42–46.
5. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

ДИХОТОМІЯ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» ЯК МЕНТАЛЬНИЙ ОБРАЗ В АСПЕКТІ ІМАГОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

DICHOTOMY “OWN” – “OTHER” AS A MENTAL IMAGE IN THE ASPECT OF IMAGOLOGICAL ANALYSIS

Ступницька Н.М.,

orcid.org/0000-0002-7560-0049

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ленська О.О.,

orcid.org/0000-0001-8972-9962

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті стверджується, що особливістю наукового процесу сьогодення є розповсюдження кроснаукових досліджень. Необхідність розуміння світу, що швидко змінюється і поглибленого вивчення людської особистості зумовлює розвиток міжгалузевих розвідок по типу імагології. У роботі йдеться про необхідність дослідження усього культурно-історичного пласту, притаманному певному відрізку часу.

Представлений огляд наукових досліджень свідчить про активні пошуки у галузі імагології західно-європейських учених та зацікавленість у українських дослідників у імагологічних дослідженнях.

Висловлюється думка, що найважливішим поняттям, яким оперує імагологія, є образ. Для глибокого і всебічного розуміння образу необхідним є застосування категорії оцінки. У статті стверджується, що оцінка є складною філософською категорією і лежить в основі формування системи цінностей суспільства й специфіки сприйняття власної і чужої культури та менталітету. Образ являє собою складне поняття, яке поєднує філософське, соціологічне, психологічне, філологічне, естетичне значення. Таке утворення можна описати як ментальний образ, що й являє собою розумове сприйняття або відторгнення іншої культури і стає ментальним продуктом.

У роботі зазначено, що імагологічний образ, перебуває у процесі постійної трансформації, під час якої відбувається нашаровування старих рис на нові, співіснування ознак, притаманних сприйняттю образу на різних етапах історичного розвитку людства.

Структура «свій» – «чужий» не є сталою і статичною, має неоднорідний характер і постійно змінюється. Закцентовано увагу на багатоаспектності компонентів бінарної структури. Категорія «свій» має неоднорідний характер, що значною мірою залежить від реципієнта. Досліджуючи цей імагологічний образ, неможна оминати увагою певне розшарування суспільства і формування у кожного прошарку власного сприйняття цієї категорії. Другий член бінарної опозиції також є багатоплановим. «Чужий» може сприйматися як «інший», не такий як я, той, хто має власні погляди, систему цінностей, але потенційно готовий зрозуміти і прийняти мій вибір. Екстремальним проявом образу «іншого» є «ворог», саме публічний ворог, а не особистий конкурент чи супротивник.

Ключові слова: бінарна опозиція, імагологія, імагологічний образ, категорія оцінки, кроснаукові дослідження, ментальний продукт, «свій» – «чужий», система цінностей.

The article claims that a feature of today's scientific process is the spread of cross-scientific research. The need to understand the rapidly changing world and the in-depth study of the human personality predisposes the development of interdisciplinary researches such as imagology. The work deals with the need to study the entire cultural and historical stratum inherent in a certain period of time.

The represented review of scientific researches shows active searches in the field of imagology by Western European scientists and the interest of Ukrainian researchers in imagological study.

The opinion is expressed that an image is the most important concept which is operated by imagology. It is necessary to use the evaluation category for a deep and comprehensive understanding of the image. It is noted in the article that evaluation is a complex philosophical category and it is at the basis of the formation of the value system of society and the specifics of perception of own and foreign culture and mentality. The image is a complex concept that combines philosophical, sociological, psychological, philological, aesthetic meaning. This formation can be described as a mental image, which is a mental perception or rejection of another culture and it becomes a mental product.

It is stated that the imagological image is in the process of constant transformation, during which there is a layering of old features on new ones, the coexistence of features inherent in the perception of the image at different stages of the historical development of mankind.

The structure of “own” – “alien” is not stable and static, it has a heterogeneous character and it is changing constantly. Attention is focused on the multifaceted nature of the components of the binary structure. The category “own” has a heterogeneous character, which largely depends on the recipient. Studying this imagological image, you cannot ignore a certain stratification of society and the formation of each stratum's own perception of this category. The second member of

the binary opposition is also multifaceted. "Alien" can be perceived as "other", not like me, someone who has his/her own views, a system of values, but he/she is potentially ready to understand and accept my choice. The extreme manifestation of the image of the "other" is the "enemy", precisely the public enemy, not a personal competitor or opponent.

Key words: binary opposition, imagology, imagological image, evaluation category, cross-scientific research, mental product, "own" – "alien", value system.

Постановка проблеми. Розвиток людства, спрощення можливостей комунікації та впливу людини на оточуюче середовище, обумовлює необхідність формування поняттєвого апарату для вивчення особливостей подібних відносин. Стрімкий науково-технічний прогрес, поява нових пристроїв сприяє пришвидшенню процесів здобуття і обміну інформацією, розширенню кола спілкування та поширення власних думок та цінностей. Галузі науки, що вивчають текст також не є сталими, вони розвиваються та змінюються, враховуючи виклики сучасності. Взагалі, мову можна порівняти із живим організмом, адже вона народжується, розвивається, живе, трансформується, функціонує, взаємодіє з іншими мовами та науками, що зумовлює необхідність кроснаукових досліджень.

На нашу думку, мова і оточуюче середовище є одними з найважливіших аспектів людського співіснування, антропоцентрична спрямованість сучасного суспільства зумовлює необхідність поглибленого і багатоаспектного вивчення людської особистості. Перцептивні, комунікативні і когнітивні особливості відіграють значну роль у міжособистісному та міжкультурному співіснуванні, що знаходить відображення у науці, обумовлюючи розвиток міжгалузевих досліджень по типу імагології.

Спроба зрозуміти культурологічні та ментальні особливості не може не впливати на розвиток сучасної наукової думки й не породжувати розвиток й розгалуження уже доволі сталих дисциплін. Так, співставлення культурних особливостей різних народів входить у сферу вивчення теорії міжкультурної комунікації, однак не обмежується тільки нею. Даний аспект вивчається із залученням методологічного апарату теорії міжкультурної комунікації, культурології, етнології, порівняльного літературознавства, лінгвістики та інших. Український дослідник Д.С. Наливайко у монографії «Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу» (1988) репрезентує образ України за закордонними джерелами й теоретично обґрунтовує актуальність подібних досліджень. В подальшому науковець проводив розвідки, спрямовані на вивчення сприйняття іноземцями української дійсності. Результатом цього стало видання двох монографій: «Казацька хри-

стіянська республіка» (1992) й «Очима заходу. Рецепт України в Західній Європі XI–XVIII ст.» (1998).

Доцільним й актуальним, на наш погляд, є дослідження еволюції образів інонаціональних держав у межах значного проміжку часу. Саме за такої умови можна виявити об'єктивну складову його рецепції у політичному, соціальному, мовному та інших дискурсах. Слід брати до уваги, що імідж держави, це не тільки сфера художньої літератури, а й надбання масової свідомості, що знаходить реалізацію у творчості певних митців. Тому, об'єктом дослідження повинні стати тексти не тільки художніх творів, а й наукові роботи, передусім історичного, географічного, етнографічного, суспільно-політичного напрямків. Публіцистичні тексти, політичні промови й декларації також є значним пластом для розвідок у галузі імагології. Лінгвістична імагологія спрямована на вивчення саме мовного аспекту сприйняття образу «чужого», «іношого» народу або країни, співставляючи образ «своїх» і «іношних». У сфері лінгвоімагологічних досліджень поняття «імідж» являє собою вербальні характеристики особистості, які спрямовані на створення певної громадської думки, виявляючи, таким чином, значущий впливовий потенціал не тільки аргументативного, а й маніпулятивного характеру. На нашу думку, важливим компонентом іміджу, є його, так звана, штучність, тобто, створений імідж може не співпадати, а, навіть контрастувати із реальним мовленням й моральним портретом особистості, що є структурним елементом створення фундаменту для формування стереотипних уявлень. Стереотипи дозволяють людині вибудувати уявлення про світ у цілому, про простір, що лежить за межами власного обмеженого соціального, географічного і політичного кола.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національні образи й етнічні стереотипи у сучасному світі набувають актуальності у галузі міжкультурних і міжнаціональних питань, що й становить сферу досліджень імагології. Імагологія як частина компаративістики поширилася у літературознавчому і мовознавчому обігу у середині ХХ століття. У 1920–30-х роках предметом дослідження імагологів стає саме «імідж». Розробці проблем національної ідентичності, формуванню національних іміджів і стереотипів присвячені

праці П. Ленгфорда [5], Дж. Фаулза, Т. Девос [1] та інших дослідників.

Ж.-М. Карре та М.-Ф. Гийяр висловили думку, що аналізувати слід не тільки взаємний вплив літератур, а й те, яким чином у тексті реалізується образ «іншого» – «чужого». Ж.-М. Карре аналізував помилки, яких, на його думку, припустилися французькі письменники у їх уявленнях про Німеччину. М.-Ф. Гийяр наголошував на тому, що кожен народ створює про себе й про інші народи спрощений образ, у якому містяться як випадкові, так і суттєві риси, тому виникає необхідність зрозуміти як виникають й живуть в індивідуальній та колективній свідомості міфи про інші народи та нації. [3, с. 110–111]. Таким чином, Гийяр запропонував досліджувати не проблему літературних впливів, а проблему рецепції «іншого».

У 1966 році Х. Дизеринк видав статтю «До проблем «іміджів» і «міражів» та їхнього дослідження у рамках порівняльного літературознавства», яка стала теоретичним маніфестом й базисом «Аахенської програми з імагології». Він перелічив три фактори, що мають вплив на вивчення «образів» і «міражів» у літературознавстві, а саме: їхня присутність у деяких літературних творах, роль, яку вони відіграють при розповсюдженні за межі областей національних літератур, а також те, що вони частіше з'являються у літературознавчих дослідженнях і критиці.

Дослідник розглядав імагологію як напрямок у компаративістиці, яке повинно бути націленим на дослідження в літературі образу іншої країни, народу, держави, культури. На його думку, нація не існує як спільнота, а є ментальною конструкцією, тимчасовою моделлю мислення [2].

Цікавою є думка Й. Леерсона стосовно національного сприйняття, що базується на виділенні трьох ключових етапів рефлексії. На думку дослідника у 18 столітті етнотипи розумілися у контексті культурної критики, для XIX століття притаманні були порівняльно-історичні підходи до дослідження національних характерів, у XX ст. відбувався поступовий злам традиційного есенціалізму у розумінні націй й ствердження «деконструктивного і критичного аналізу риторики національного характеризування», який, власне й свідчить про зміну наукових парадигм, що визначають інтерпретування національного тексту літератур [4].

Імагологічні дослідження викликають зацікавленість й у українських дослідників. Так, на думку М. Ільницького та В. Будного «національний образ (або ж літературний етнообраз) – це такий літературний образ, що конструє не лише

індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їхні ознаки як «типові» для відповідної країни, «характерні» для цілого народу» [7, с. 247].

Поставновка завдання. Мета даної статті полягає у висвітленні сприйняття науковою спільнотою поняття «імагологія», виявленні особливостей інтерпретування дихотомії «свій» – «чужий» в імагологічному дослідженні.

Для здійснення цієї мети були поставлені наступні завдання:

- з'ясувати специфіку розуміння образу в імагологічному аспекті;
- зацентувати увагу на необхідності аксіологічного підходу до вивчення імагологічного образу;
- виявити багатоаспектність кожної складової бінарної структури «свій» – «чужий».

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, імагологічне дослідження образу не можливе без урахування категорії оцінки, що й лежить в основі розрізнення понять «свій» або «чужий». Оціночний підхід до сприйняття оточуючого середовища, відповідно, сприйняття життєвих фактів крізь призму моральних норм, принципів та законів, що склалися у певному суспільстві. І.Є. Буря зазначає, що «концепт оцінки є беззаперечною та важливою складовою картини світу окремих осіб, представників певних соціальних груп і цілих націй, оскільки всі події та факти навколишнього світу сприймаються як позитивні, нейтральні або негативні залежно від встановлених норм, правил та особистих переконань. Аксіологічна категорія оцінки значною мірою визначає комунікативну інтенцію мовця і загальний зміст повідомлення, а тому є актуальною і заслуговує на комплексне вивчення» [6, с. 145]. У кожному суспільстві формуються власні системи цінностей, специфіка сприйняття оточуючого середовища та інших культур. Суттєвою особливістю розвитку людства на даному етапі є спрощення міжкультурної комунікації, що актуалізує питання оціночного сприйняття особливостей чужої культури та процеси співіснування, асиміляції й, у той же час, ідентифікації особистості, як носія певного культурного коду. Зважаючи на це, доречним буде зазначити думку Г.В. Кислякової, що термін «оцінка» містить не лише лінгвістичні, а й паралінгвістичні компоненти [8, с. 164].

Категорія оцінки є доволі неоднорідною й розгалуженою, знаходить своє застосування у різних галузях наукового та викладацького дискурсу. Сюди, на нашу думку, також входять оцінні

висловлювання, на формування яких впливають усталені цінності, як оточуючого індивіда середовища, так і усього суспільства. Бінарна структура «свій» – «чужий» базується саме на аксіологічній категорії, зважаючи на відмінність мов, менталітетів, віросповідань, рівнів освіти тощо.

Взагалі найголовнішим поняттям, яким оперує імагологія є образ. Для більшого усвідомлення дихотомії «свій» – «чужий» слід взяти до уваги, що поняття «образ» є доволі широким і має філософське, соціологічне, психологічне, філологічне, естетичне трактування. Усе це можна описати як, так званий, ментальний образ, тобто розумове осягнення іншої культури, її сприйняття, прийняття або відторгнення стає ментальним продуктом. На думку Х. Дизеринка, імагологія досліджує імаготипічні структури, ментальні моделі, що становлять фундамент для національної ідентичності й самоідентифікації певної нації та їхню об'єктивацію у літературі [2]. Формування імагологічних образів відбувається крізь призму системи цінностей і норм, притаманній власній культурі, на базі яких й вибудовується сприйняття «чужої» культури. У динаміці цих процесів значну роль відіграють цивілізаційна та релігійна приналежність обох культур, ідеологічна складова і, безумовно, історичний контекст. Ця структура утворює, так званий, імагологічний образ, який перебуває у процесі постійної трансформації, під час якої відбувається нашаровування старих рис на нові, співіснування ознак, притаманних сприйняттю образу на різних етапах історичного розвитку людства. «Кожна історична доба й кожне суспільство наново створює своїх “інших”. Таким чином, ідентичність “я” або ідентичність “іншого” далека від того, щоби бути чимось статичним, а є насправді досконало опрацьованим історичним процесом, що відбувається як змагання і втягує в себе індивідів та інституції в усіх суспільствах» [9, с. 429].

Однак, врахування тільки історичного розвитку людства, є недостатнім для дослідження особливостей будови конструкції «свій» – «чужий». Ми вважаємо, що слід враховувати рівень освіченості і особливості виховання певної особистості у рамках суспільства, яке являє собою неоднорідну структуру. Отже, можна стверджувати, що категорія «свій» у цій конструкції має доволі неоднорідний характер, що значною мірою залежить від реципієнта, таким чином, можна виділити, так би мовити, особистісне «своє» і суспільне «своє». Досліджуючи цей імагологічний образ, неможна оминати увагою певне розшарування суспільства і формування у кожного прошарку власного сприйняття цієї категорії.

Говорячи про категорію «чужого», також слід звернути увагу на багатоплановість цього поняття. «Чужий» може сприйматися як «інший», не такий як я, той, хто має власні погляди, систему цінностей, але потенційно готовий зрозуміти і прийняти мій вибір. З «іншим» у нас немає спільного минулого, але цілком можливе спільне майбутнє, може, навіть, існувати обопільна зацікавленість у взаємопізнанні та співпраці. Слід визначити, так би мовити, нейтральних «інших», тобто тих, які існують у межах власного ментального образу й не цікавляться нашим буттям, і не втручаються у життя нашого суспільства. Екстремальний прояв образу «іншого», це «ворог», саме публічний ворог, а не особистий конкурент чи супротивник.

Для відображення цього застосовуються також й мовні засоби. Для позначення імагологічного образу «свій» вживаються займенники «ми», «наш», що мають певне звужене значення, тобто позначають своє оточення. Образ «інших» втілюється використанням займенника «вони», що має дещо розширене значення у сенсі не наше, все інше та відсторонення: вони там, далеко, у іншому, незнайомому, чужому світі. Такі мовні одиниці є зрозумілими для усіх верств населення і сприяють адекватному відображенню дихотомії «свій» – «чужий».

Формування такої ментальної структури неможливе без вибудовування цілої системи, що складається з художньої літератури, ЗМІ, публіцистики, мистецтва, тобто з різних типів дискурсу. Все це входить у суспільну свідомість, де, власне, і перетворюється на іміджеві уявлення як про себе, так і про інші народи.

Висновки. Викладений у даній статті матеріал дозволяє зробити висновок, що імагологічні дослідження не втрачають своєї актуальності, викликають зацікавленість науковців і появу нового глосарію для визначення категорій цього напрямку дослідження. Специфічне поняття «імагологічний образ» є багатоаспектним і таким, що не можливо повною мірою дослідити без використання кроснаукових досліджень. Використання категорії оцінки, безумовно, сприяло висвітленню складності і багатошаровості складових дуальної структури «свій» – «чужий». Усі ці питання потребують подальших наукових розвідок і поглибленого дослідження з використанням методологічних засобів інших наук. Дослідження «імагологічного образу» і структури «свій» – «чужий» є перспективним і таким, що не втратить актуальності протягом тривалого періоду, адже з розвитком людства, ці питання потребуватимуть додаткових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Devos, T., Comby, L., Deschamps, J.-C. Assymetries in judgements of in group and out group variability *European Review of Social Psychology* / Ed. by W. Stroebe, M. Hewstone. John Wiley and Sons LTD, 1996. Vol. 7. P. 27–57.
2. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies*. 2003. № 1. URL: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2009/NIDCC03_01/um/2_Dyserinck.pdf. (дата звернення: 28.02.2024).
3. Guyard M.-F. *La littérature compare* Published by Presses Universitaires De France, Paris, 1969. 128 p.
4. Imagology : The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey. Series : *Studia Imagologica* / ed. H. Dyserinck, J. Leerssen. Amsterdam ; New York : Rodopi, 2007. Vol. 13. 476 p.
5. Langford, P. *Englishness Identified: Manners and Character 1650–1850*. Oxford, N.Y., 2000. P. 12–13.
6. Буяр І.Є. Лінгвістична категорія оцінки; оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2009. Вип. 11. С. 145–149.
7. Ільницький М. Імагологія. *Порівняльне літературознавство* / М. Ільницький, В. Будний. Львів, 2007. Ч. I. С. 244–274.
8. Кислякова Г.В., Ковтун О.В. Морфологічні засоби вираження категорії оцінки в англійській мові. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Вип. 14. № 1. С. 163–166.
9. Саїд Е. В. *Орієнталізм*. Київ: Основи, 2001. 512 с.

РОЗДІЛ 8 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.29>

АНТИТЕЗА ТОПОСІВ «РІДНА ЗЕМЛЯ» – «ЧУЖИНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

THE ANTITHESIS OF TOPOS “NATIVE LAND” – “FOREIGN LAND” (CHUZHYNA) IN UKRAINIAN LITERATURE

Остапова Л.В.,

orcid.org/0009-0001-3058-6757

викладач кафедри перекладу та філології

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті розглянуто бінарні опозиції топосів «рідна земля» – «чужина» на прикладах творів українських письменників, зокрема у малій прозі С. Васильченка, В. Стефаника, У. Самчука, у романі І. Багряного «Тигролови». Основний вектор дослідження спрямовано на проблему еміграції, яка стала наскрізною темою в українській літературі, як відображення глобальних кризових подій в історії становлення української нації. На прикладах творів про еміграцію у статті окреслено паралель образів-персонажів, що уособлюють узагальнений образ українця, ментально прив'язаного до своєї рідної землі із загостреним відчуттям власної етнічності.

Тема втраченої землі та пов'язаний із нею дискурс чужини були доміантними у творчості українських письменників, більшість з яких, у свою чергу, жили в еміграції. В обраних для аналізу творах проблема чужини/еміграції представлена багаторівнево, з екзистенційним та аксіологічним акцентом, а також із урахуванням поетикальних особливостей творів.

Письменники-емігранти зробили важливий внесок у світову літературу, відображаючи свої думки та переживання в еміграційному середовищі і просуваючи та популяризуючи українську культуру серед інших народів.

У статті виокремлено специфіку бінарності категорії топос у літературі, зокрема топосів «рідна земля» – «чужина» у національному, інокультурному та етнічному ракурсах.

Аналізовані у статті твори пов'язані спільною темою, що стала відображенням трагічних сторінок в історії української держави – шукаючи кращого життя, українці залишили свою землю, зберігаючи у пам'яті спогади про Батьківщину. Відчуття туги, ностальгії за рідним краєм пронизують твори письменників, які самі пережили еміграцію. Зберегти зв'язок з рідною землею допомагало рідне слово, література. Національна ідентичність стала символом, що зв'язувала письменників-емігрантів з минулим і спонукала сподіватися на майбутнє. Українська література відображає складні емоційні палітри еміграційного досвіду і дозволяє зберегти зв'язок між поколіннями українців, що жили на чужині.

Ключові слова: топос, антитеза, бінарність, екзистенційна драма, національна ідентичність.

The article examines the binary opposition of the topos “native land” – “foreign land” using the examples of the works of Ukrainian writers, in particular, in the short prose of S. Vasylychenko, V. Stefanyk, U. Samchuk, and in the novel “Tygrolovy” by I. Bagryany. The main vector of the research is aimed at the problem of emigration, which has become pervasive in Ukrainian literature, as a reflection of global crisis events in the history of the formation of the Ukrainian nation. Using the examples of works about emigration, the article draws a core line of images-characters that embody the generalized image of a Ukrainian mentally tied to his native land with a heightened sense of his own ethnicity.

The theme of the lost land and the discourse of foreignness related to it were dominant in the works of Ukrainian writers, most of whom, in turn, lived in emigration. In the works selected for analysis, the problem of foreignness/emigration is presented on a multi-level basis, with an existential and axiological emphasis, as well as taking into account the poetic features of the works.

Emigrant writers made an important contribution to the world literature, reflecting their thoughts and experiences in the emigration environment and promoting and popularizing Ukrainian culture among other nations.

The specifics of the binary nature of the topos category in the literature, in particular the “native land” – “foreign land” in national, foreign cultural, and ethnic perspectives, have been studied.

The works analyzed in the article are connected by a common theme, which became a reflection of tragic pages in the history of the Ukrainian state – in search of a better life, Ukrainians left their land, keeping memories of the Motherland in their minds. A sense of longing, nostalgia for the native land permeates the works of writers who themselves experienced emigration. The native word, literature, helped to maintain the connection with the native land. National identity became a symbol that connected emigrant writers with the past and encouraged them to hope for the future. Ukrainian literature reflects the complex emotional palettes of the emigration experience and allows to keep the connection between generations of Ukrainians who lived abroad.

Key words: topos, antithesis, binary, existential drama, national identity.

Постановка проблеми. Глибинна екзистенційна драма українського народу багатьох поколінь – безземелля, вимушена еміграція, примусова депортація з рідної землі, – стала наскрізною у творах багатьох письменників української літератури як XIX, так і XX століть, і сьогодні, у XXI столітті, на жаль, не втрачає актуальності. Митці слова у своїх творах описували гірку долю рідного народу, пов'язану з вимушеною еміграцією. Так історично склалося, сформувалося на етнокультурному рівні, що у глибинах психіки українців вкоренився так званий культ рідної землі як універсальної першооснови, як наслідок виник аналогічний культ і в літературі, який, навіть, має схильність до міфологізації, часто набуває сакрального звучання. Тісний віковичний зв'язок українців із землею позначається на типі ментальності, впливає на спосіб мислення. А. Колодний пише: «Культ землі, землеробської праці є основою світобачення українського селянина. У його космологічній системі серед п'яти вихідних стихій світобудови – небо, вода, земля, повітря, вогонь – домінанта віддається саме землі. І не просто землі як космічному тілу, а землі як ґрунту» [1, с. 6].

Бінарна опозиція «рідна земля» – «чужина» у творах В. Стефаніка, С. Васильченка, І. Багряного, У. Самчука й багатьох інших велетнів літератури відтворює спосіб життя українського народу, думання й переживання самих письменників, їх сердечну прив'язаність до Батьківщини, участь у перетворенні чужого світу, який поступово стає своїм. Водночас тема вимушеної еміграції фіксує напруженість, страждання, розпач, ностальгію людей, яких доля жене з рідного краю в далекі світи.

В умовах сучасної війни тема вимушеної еміграції, переселення, життя на чужині, втрата рідного дому дуже актуальна. Але, які б виклики для українців не готувала доля, ми маємо зберегти свою ідентичність і в Україні, і поза Україною, а також допомогти собі зрозуміти й усвідомити утаємничений скарб у нашому житті – УКРАЇНУ. У сучасних українців різних поколінь зростає увага до осмислення ідентичності – «хто ми є?», «звідки походимо?», «куди йдемо?». У такий спосіб можна вести мову про перспективу майбутнього України, у якій кожна людина переймає «неминучі горизонти» української спільноти, її традиції як моральні ідеали, формуючи власну особисту ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням питання концепту «чужина» у українській літературі варто виокремити моно-

графію Л. Горболіс «Чужина: коди інтерпретації», де авторка аналізує твори українських письменників, у яких проблема еміграції є ключовою та багатогранною, зокрема у творчості Р. Іванчука, І. Роздобудько, Є. Кононенко та ін. [2]; монографію М. Варданян «Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі» [3], що присвячена дослідженню різножанрового діапазону творів українських письменників, які писали в еміграції для дітей та юнацтва, де авторка досліджує категорії Свій – Чужий у трьох ракурсах: національному, інокультурному та етичному; цікавою є стаття Н. Іовхімчука «Концепт «чужина» в українській народній пісні» [4], де автор розглядає семантику слова «чужина» в українській народнопісенній традиції; дослідження І. Василюшина «Антеїстичні концепти в ліриці Богдана Кравціва (дискурс чужини)» [5], у якому автор розглядає питання концепту чужина в ліриці; стаття Л. Савченко «Лексико-семантичне поле чужина у поетичній мові Євгена Маланюка» [6] та ін.

У цьому дослідженні ставимо **за мету** сформулювати поняття бінарності топосів «чужина» – «рідна земля» на прикладах прозових творів українських письменників різних епох, концептуалізувати проблему еміграції, яка стала наскрізною в українській літературі, як відображення глобальних кризових подій в історії становлення української нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті цього дослідження послуговуємося категорією *топос* (у перекладі з грецької «місце»), як художнє засвоєння географічно-фізичних об'єктів у літературі. Оскільки топос є мовою опису просторових образів, а будь-який простір обов'язково формується опозиціями, то присутність антитези в топосі не випадкова. Специфіка бінарності топосу полягає в тому, що це очевидна бінарність (у той час, коли в інших поняттях вона існує в прихованому вигляді), що витікає з метафоричної суті топосу (по суті – стійкі образи-метафори). Топос завжди передбачав наявність двох компонентів порівняння, сполучення яких створює кінцевий образ: схід – захід, місто – село, серце – розум, рідна земля – чужина та ін.

Зв'язок між територією (природним середовищем, ландшафтними особливостями) й нацією існує й простежується на всіх етапах етногенезу українського народу. Традиція цього зв'язку, змодельована в свідомості українця в топосах «рідний край», «рідна земля», «рідне село», «рідний хутір», «рідний дім» ніколи не втрачала актуальності і значущості.

Український політичний діяч, літературний критик, «гігант українського духу» Д. Донцов, **тексти якого і досі надихають багатьох українців**, відстоював ідею української континуїтності або тяглості, безперервності, адже «українська нація творилась як етнокультурна цілісність, яка має етноісторичну тяглисть, на відміну від деяких сучасних націй, які виникли ситуативно» [7, с. 180]. Адже Україна – це країна коріння, українці ментально прив'язані до своєї землі, у нас загострені відчуття власної етнічності.

Починаючи ще з української фольклорної спадщини, антитеза «рідна земля» – «чужина» природно стала центральною як у поетичних, так і прозових творах майстрів слова. У пісенному фольклорі чужина, чужа сторона, країна асоціюється з нещасливою долею, поневіряннями, чужими звичаями, законами. У чужу сторону віддає мати дочку, проводить дівчина козака, їде козак на війну [4, с. 81]: «У неділю рано сине море грало, Випроводжає мати дочку у чужу стороночку, В чужу стороночку, між чужії люде: – Ой хто ж тебе, доню, жалувати буде!» [9, с. 151]; «Їхав козак на війноньку, Сказав: «Прощай, дівчонько, Прощай, дівчино, чорнобривонько, Їду в чужу стороньку» [9, с. 300].

Найприкметнішим, на наш погляд, художнім твором, де загострено постає проблема еміграції є новела С. Васильченка «На чужину». Автор розкриває жорстоку правду селян за умов безземелля. Письменник підводить читача до сприйняття тяжких роздумів людей, які незабаром помандрують «з рідного села в далеку, невідому чужину – туди, де серед диких степів, як кажуть люди, гуляє з хуртовиною мужицька доля» [10, с. 234]. Село вимушені покинути мало не половина мешканців. Проблему розлуки з рідним краєм С. Васильченко вирішує не з вузько національних, а з соціальних позицій. Автор не засуджує тих, хто змушений покинути своє село, але з таким же співчуттям ставиться й до тих, хто, не зважаючи ні на що, не пориває зв'язків з ним. Дівчина нізащо не хоче кидати рідних місць, а для парубка дорожча над усе – воля, незалежність: «То миліше тобі жити по наймах, – докоряє від дівчині, – панам догоджати, ніж працювати на себе? – Що нам рідна сторона, коли немає в ній нам життя?» [10, с. 236]. Селяни не мають щастя в рідному краї, не знайдуть вони його й на чужині – у цьому основний сенс новели.

Композиційно новела побудована з трьох епізодів-сцен, з яких кожна сама по собі, а особливо в органічній єдності, зображує страшну трагедію селян, що через безземелля вирушають шукати примарного щастя в інших краях,

покладають надії на невідому «чужину». У перших рядках твору, що є своєрідним ліричним заспівом, бринять тужливі ноти, сумні настрої, якими пройнята вся розповідь. Письменник ніби готує читача до сприйняття ранкового «смутного свята» у селі – прощання мешканців з рідною землею: «Тиха і смутна весняна ніч, мов молода черниця. Не чути на селі ні гомону, ні співу. Все повилося в тіні. Біліють проти місяця хати з темними вікнами, – не то дрімають, не то щось думають» [10, с. 40]. У новелі з великою художньою силою, з надзвичайною ліричною проникливістю сцен зображено душевний стан селян, їхні гіркі роздуми, трагедію людських дол.

У перших двох сценах С. Васильченко передає прощання старого Жука з рідною оселею і парубка з дівчиною. Невимовним сумом, глибокою журливістю оповиті переживання Жука, пов'язані з наступним від'їздом до далекої «чужини», звідки, як він добре розуміє, вже не доведеться повернутися. Трагізм його життєвої долі, внутрішніх переживань письменник емоційно підсилює введенням до твору символічного образу старого ясена, з яким, як з живою людиною, як з «вірним, старим другом» прощається Жук, виливаючи йому свої жалі: «Підійшов до ясена, обняв його, мов брата, прихилився до стовбура сивою головою й заплакав» [10, с. 40].

Ще одна новела про глибокий душевний біль за тих, хто змушений емігрувати з України у пошуках «кращої долі» – «Камінний хрест» В. Стефаніка. Сам автор трактував це як дуже трагічне явище для людини, яка має відриватися від свого кореня. Прощання Івана Дідуха з рідною хатою, селом, односельцями – своєрідний похорон. Танок Івана з дружиною нагадує танок смерті. Прохання поминати їх у церкві це підтверджує. Так поєднує автор побутове й космічне, плінне й вічне. Камінний хрест – це символ важкої праці, символ закоріненості, вмонтованості у рідну землю, символ усім людям, які виїздили на чужину, до Канади, «Гамерики», залишаючи рідний дім, село, країну.

Хоча любов до землі головний герой новели не виголошує в монологах, не «афішує» її напоказ, адже про сокровенне більше мовчать, його утаємничують від інших, носять у собі. Але вчинками, емоціями, молитвами Івана до Бога й землі автор дає нам розуміння, як той віддано любить свою землю: «Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взев з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом

такі ніколи не перебаную» [11, с. 56]. В. Стефаник зображає Івана Дідуха як людину, що залишився без землі та майна і влаштував проводи у своїй-не-своїй хаті. Із землею герой був переважно мовчазний і тихий, бо свою енергію укладав у працю, а потім втратив під ногами ґрунт. Іван перед односельцями «каменів, бо слова негоден був заговорити» [11, с. 56], «тупо глядів навперед себе і хитав головою» [11, с. 58], «потряс сивим волоссям» [11, с. 58]. Такі описи героя підкреслюють факт внутрішнього дисбалансування, спричиненого втратою землі, розривом із ріднокраєм, односельцями. Аж тепер, збираючись на чужину, залишаючи землю, якій віддав свої сили й молодість, Іван Дідух зізнається: «Я зробок – ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!» [11, с. 58]. В. Стефаник дотримується «міри» в описі героя, його рухів. Іван Дідух навіть у цій кризовій ситуації володіє культурою рухів – тримає руки раціонально: «Стулив долоні в трубу і притискав до губів» [11, с. 58], «Поклав голову в долоні і довго щось нагадував» [11, с. 58]. Це рухи, що свідчать про гамування болю, можливо, про внутрішні монологи, які герой виголошує для заспокоєння себе, своєрідний супровід до екзистенційної терапії.

Важливим доповненням візуальної характеристики образу Івана Дідуха в «Камінному хресті» є багата звукова палітра твору, яка помітно змінюється – від тихого поскрипування воза і врівноваженої ходи Івана в першій частині новели до пиятики, співів, плачів, коли «великої бесіди було багато» [11, с. 56], коли «в шум, гамір і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врзувався спів Івана» [11, с. 56].

У руслі нашої теми не можна залишити поза увагою культовий роман «Тигролови» І. Багряного. І, хоч у цьому творі життя переселенців з України у тайзі виглядає як омріяне ельдорадо, хоч вони і вкоренилися на чужині: давали українські назви місцям, де вони оселилися, зберігали рідну мову та національні традиції, народжували дітей і з малечку прививали їм любов до України, якої вони зроду не бачили, але попри це постійно відчували духовну єдність з рідною домівкою, з рідною далекою землею. Те ельдорадо, той світ, до якого потрапила родина, а згодом і головний герой – Григорій Многогрішний, був суто міфічним, той всесвіт, який вони створили за тисячі кілометрів від України-матері згодом перетворився на хаос. Сірчиха, згадуючи Бога, каже: «От хоч би й ми. Приїхали сюди... Боже! Яка страшна і дика пуца була! І нудьга смертельна.

І лихо скрізь навколо, і злигодні, і смерть... Чужа чужина» [12, с. 256]. Жінка, яка зі своєю родиною змушена була покинути рідну землю й емігрувати далеко від дому, на неосвоєні території, дикі простори тайги осмислено називає той край, де вони оселилися чужою чужиною, використавши тавтологію, що найвлучніше передає її почуття, трагедію її родини.

У романі «Тигролови» Україна постає перед читачами у трьох вимірах: одна Україна у спогадах Григорія Многогрішного – справжня, прекрасна, з родючими полями та співами жайворонків, де вільний вітер гуляє безмежним степом; друга – поселенська – де живуть Сірки, про яку розповідає Наталчина мати: «Це була наша друга Україна, нова Україна, синку, але щасливіша. І назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринослав, Переяславка...» [12, с. 258]; і ще одна, третя, Україна постає перед читачем «ось так – на колесах поза геттю, розчавлена, розшматована, знеособлена, в корості, в бруді... розпачі! Голодна!.. Безвихідна!.. Безперспективна!» [12, с. 258].

Л. Богуславська зазначає: «Роман Тигролови І. Багряного містить цілу низку знакових деталей, наповнених символікою родової приналежності до українського світу» [13, с. 73].

Тема вимушеної еміграції та чужини особливо загострена у творах письменників-емігрантів, що є природним сплеском сповіді митців, доля яких складалася поза межами Батьківщини. Український літературний процес в еміграції – історико-мистецьке явище, що мало в ХХ ст. свої особливості, зумовлені історичними подіями двох світових воєн.

У. Самчук – один з найвизначніших письменників ХХ століття, шістьдесят років зі своїх вісімдесяти двох звікував у чужині. Його часто називають «конкістадором рідної землі», здатним відродити національну духовність української нації. Збірка оповідань У. Самчука «Віднайдений рай» вже своєю назвою підкреслює опозицію «вітчизна – чужина» і перебирає на себе функцію автобіографічного й соціально-психологічного коду письменника. Словосполучення «віднайдений рай» замінило в свідомості емігранта, який є головним героєм усіх оповідань і новел, поняття «Європа» й означало передовсім духовну атмосферу того іншого світу, куди було закинуто українців й де головними атрибутами були свобода, безпека, гідність.

Рідна земля, Батьківщина оприсутнена у текстах збірки на імпліцитному, тобто прихованому,

нерозгорнутому рівні, який потребує домислення (наприклад, в оповіданні «Моя осінь» це образ «синього птаха з відбитим крилом», в «Образі» – образ рожі як «крайського куща», у «Розбитій богині» – спогад про «країну вкрадену..., звалтовану і оплюгавлену»); найчастіше ж він оприявлений на виразно маркованому рівні, де присутніми розпізнавчими знаками є географічні назви: Дніпро, Кримські гори («Моя осінь»), Україна («Образ», «Сильвестр»), Волинь («Собака у вікні»), Одеса, Кривий Ріг («Сильвестр»).

Основним об'єктом, яким цікавився автор, було переживання емігранта, спричинене розлукою з батьківщиною. Увага до внутрішнього світу людини розширила тематичне коло малої прози У. Самчука, де найбільш відчутними є екзистенційні проблеми. Особливості екзистенційного світу емігрантів зумовлені їхніми стосунками з «чужим» суспільством. Незважаючи на сприятливі реалії життя (можливість працювати, здобувати освіту), герої оповідань відчувають екзистенційну самотність і покинутість, спустошеність і розгубленість, що скрашувалося живим тільки в пам'яті, спогадах, візіях чи снах українським культурним космосом [14, с. 26]. І тоді реальне благополуччя навколишнього світу не сприймалося адекватно, видавалося показним, нарочито штучним, будь-що ставало подразником, відповіддю на який могла бути різна реакція: відчуття суму за втраченим коханням, усвідомлення своєї полишеності на чужині («Моя осінь»): «І повір мені... якби не проклята моя вдача і батьківщиною був мені той клаптик землі, на якому видушують людей голодом, а не цілий світ, де купаються в золоті, – я лишила б усе і пішла б з тобою у твої сутерни» [14, с. 371]; ненависть до більшовицького режиму («Образ»): «І обертається поволі земна куля, а на ній – Україна. На ній малесенька плямочка, що зветься Україна. Я бачу її, я чую її, але я не там... Мені хотілося бути циніком. Хотілося перебрати всі слова лайок і послати тим, з вини яких страждає наш край. Хочу зірвати з них манливу корону і топтати, топтати...» [14, с. 387]; туга за вітчизною, забраною в полон («Сильвестр»): «Згадав поля батьківські... які ж широкі, як ті ріки, біжать вони у даль і никнуть з виду. А пашні!.. А пшениця!.. Так і лоснить!..

Ну, щире тобі золоте море, яке колошкає свіжий та такий пахучий пустій-вітер» [14, с. 406]; примітивізація життя, зведення його до рівня обмеженого існування («Останній могікан», «Авс-фін»); самотність у гаморі чужого міста й безглузда смерть («На двірці»): «Машин тут більше, ніж людей. Та й люди все якісь машинові. Швидкі, невтомні» [14, с. 382]. Примарність, несправжність, бутафорність «віднайденого раю» стають основним мотивом однойменного оповідання. В окремих новелах проблема загубленості, відчуженості конкретної людини набуває філософського звучання (людина й «чужий» світ, людина й вічність, буття й небуття) або історіософського забарвлення (вплив української ментальності та драматичних історичних подій ХХ століття на долю нації).

Висновки. Українцям упродовж століть не з чужого досвіду відома проблема розлуки з рідною землею та віднайдення своєї ідентичності. Йдеться як про тих, які мусили полишити рідну Батьківщину у воєнні лихоліття ХХ ст., так і про наших сучасних співвітчизників, які так само змушені емігрувати з рідної країни через війну. Розгортання масової хвилі еміграції та формування власної національної ідентичності й ревізія цінностей – це ті зовнішні чинники, що актуалізують звернення до текстів, зокрема і художніх, що містять певний досвід і пам'ять, у пошуку багатьох відповідей про сенс національного, колоніального, інокультурного. Художнього вираження національна ідея здобуває через твори, у яких розгортаються теми історичної боротьби за волю, єдність і незалежність, духовного єднання та святості, збереження роду, пам'яті та ідентичності. Але центральним у творах є образ України. «Чужина» як збірний образ ставав відтворенням внутрішнього стану емігрантів з України – занепокоєння, трагічності теперішнього, невідомість майбутнього. Про цей феномен поетично висловився М. Ільницький: «Чужина – прихильною чи ворожою вона б не була – породжувала в поетів комплекс біженців, якого постійно супроводжує «хрест доріг», що його кожному треба нести на свою Голгофу» [15, с. 15]. Тому, очевидно, «чужина» найчастіше була протиставленням Батьківщині, і всього того, що з нею пов'язане – мова, культура, звичаї, цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія релігії в Україні : у 10 т. / ред. кол.: А. Колодний (голова) та ін. Київ : Український Центр духовної культури. 1996-1998. Т. 1 : Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. 1323 с.
2. Горболіс Л. М. Чужина: коди інтерпретації : монографія. Суми, 2016. 176 с.
3. Варданян М. Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : монографія. Кривий Ріг : Видавництво «Діонат», 2018. 406 с.

4. Іовхімчук Н. Концепт «чужина» в українській народній пісні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 59. С. 81–83.
5. Василюшин І. Антеїстичні концепти в ліриці Богдана Кравціва (дискурс чужини). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», Вип. 13. Т. 3. 2020. С. 91–96.
6. Савченко Л. Лексико-семантичне поле чужина у поетичній мові Євгена Маланюка. *Збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника : Незгасимий словосвіт*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 433–440.
7. Донцов Д. Вибрані твори : у 10 т. Т. 1. Політична аналітика (1912–1918 рр.) / Д. Донцов ; Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова. Дрогобич ; Львів : Відродження, 2011. 328 с.
8. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. Київ : «Наукова думка», 1978. 326 с.
9. Українські народні пісні. Київ : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури, 1960. 376 с.
10. Васильченко С. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. Упоряд. і прим. Н. М. Шумило. Київ : «Наукова думка». 1988. 600 с.
11. Стефанік В. Вибрані твори. Київ : «Богдан». 2023. 149 с.
12. Багрянний І. Тигролови. Київ : «Априори», 2022. 292 с.
13. Богуславська Л. Народна оселя у романі Івана Багряного «Тигролови». *Вісник Придніпр. держ. акад. суд-ва та архітектури*. Дніпро, 2016. №7. С. 69–73.
14. Самчук У. Кулак. Месники. віднайдений рай: роман, оповідання, новели. Дрогобич : «Відродження», 2009. 488 с.
15. Поети Празької школи. Срібні сурми. Антологія. / упорядкування, передмова та літературні силуетки М. Ільницького. Київ : Смолоскип, 2009. 916 с.

УДК 821.161.2:82-82:82-3+165.642+7.047

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.30>

АКСІОЛОГІЧНО-ОНТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОБРАЗУ ХАТИ В МАЛІЙ ПРОЗІ О. ДОВЖЕНКА

AXIOLOGICAL-ONTOLOGICAL COMPONENT OF THE IMAGE OF THE HOUSE IN O. DOVZHENKO'S SHORT PROSE

Павлюк Н.Л.,

orcid.org/0000-0001-7170-5743

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри української та зарубіжної літератури

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

У статті проаналізовано аксіологічно-онтологічні особливості складової образу хати в контексті дослідження поетики малої прози О. Довженка. У результаті дослідження було з'ясовано, що на аксіологічній основі ґрунтується ідейно-тематична основа художніх текстів митця, розкриття проблематики та конфліктів творів, а також створення системи персонажів. Відтворюючи у новелах глибоко трагічні епізоди Другої світової війни, О. Довженко акцентує увагу на філософських засадах онтології людини через образ-символ української хати. Хата у малій прозі письменника – наскрізний, багатофункціональний образ.

Основне функціональне навантаження зазначеного образу – окреслення просторової координати художніх текстів письменника (житло, яке є реальним та омріяним, місце тимчасового перебування персонажів) – реалізується у новелах «Відступник», «Незабутнє», «Мати», «Воля до життя», «Хата». Дійсно, важливою просторовою площиною в аналізованих творах є образ дому, адже саме в цій просторовій площині автор відтворює ключові драматичні події: суд над зрадником-сином, порятунок поранених, прощання з невинністю, загибель матері. Доведено, що у новелі «Хата» образ хати є домінантним символом, у який вкладений глибокий філософсько-духовний та аксіологічний сенс у зв'язку з трансформацією досить поширеного в слов'янській культурі образу хати в символ дому-держави. Через архетипний образ хати О. Довженко у зазначеному творі показав український народ, онтологію його безперервної боротьби, відтворив ключові моменти його історії, особливості вірування тощо. З'ясовано, що художньо-філософське осмислення символічного навантаження образу дому-держави допомагає посилити зображене у творах, проаналізувати одну з найважливіших проблем історії України – цілісність та незалежність держави

та тверезо оцінити абсолютно всі сфери людської екзистенції, моральність, етичність та доцільність кожного вчинку образів персонажів.

Ключові слова: аксіологія, онтологія, символ, хронотоп, поетика.

The axiological-ontological features of the image of the house in the context of the study of the poetics of O. Dovzhenko's short prose is analyzed in the article. As a result of the study, it was found that the outline of the ideological and thematic basis of the prose writer's works, the study of the range of problems raised by him, the understanding of the nature of the considered conflicts is directly based on the axiological foundation. In this regard, unfolding the tragic pages of the Second World War in his short stories, the writer strengthens the philosophical sound of the essential philosophy of every person through the image-symbol of the Ukrainian house. The house in the short prose of the writer is a comprehensive, multifunctional image.

The main functional load of the mentioned image – the delineation of the spatial coordinate of the chronotopic complex of the author's works (dwelling, real and dreamed, the place of residence of the heroes, a place of comfort) – is realized in the short stories "The Renegade", "Unforgettable", "Mother", "The Will to Life". Indeed, the central spatial location in the analyzed works is the image of the house, where the main and most dramatic events take place: the trial of the traitor-son, the rescue of the wounded, the farewell to innocence, the death of the mother. It is proved that in the short story "The House" the image of the house is a special symbol, defined by a deep philosophical and spiritual meaning in connection with the transformation of the image of the house common in Slavic culture into a symbol of the house-state. Through the archetypal image of the house, O. Dovzhenko depicted the entire Ukrainian people, their history, beliefs, suffering and struggle in the mentioned work. It was found that the artistic and philosophical understanding of the essence of the symbol of the home-state strengthens the epic depth of the message and helps to analyze one of the most fateful problems of Ukrainian history – the integrity and independence of the native land and to soberly assess absolutely all spheres of human existence, morality, ethics and the expediency of every act of images characters.

Key words: axiology, ontology, symbol, chronotop, poetics.

Постановка проблеми. До масштабного осмислення буття людини у всьому розмаїтті її соціально-історичних, політичних, морально-етичних зв'язків митці слова йдуть за допомогою майстерного пізнання внутрішніх переживань героїв, художньо-філософського осмислення подій, освоєння глобальних екзистенційних проблем, які, виступаючи у конкретних проявах, набувають узагальнюючого звучання та піднімаються до рівня філософських категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня спадщина О. Довженка завжди викликала зацікавлення науковців. Відомими є розвідки О. Бабишкіна, І. Кошелівця, О. Поляруша, І. Семенчука, Б. Степанишина та ін. У зв'язку з цим різноаспектне та повсякчасне дослідження художньої творчості О. Довженка зумовлене актуальністю його текстів.

Постановка завдання. Осмислення людських взаємовідносин у філософському і психологічному ключі, поєднання злободенних проблем з «вічними», локального з глобальним, особистісного з соціальним характерне для малої прози О. Довженка, яка позначена «...високим ідейно-патріотичним звучанням...» [6, с. 359]. Його твори «Воля до життя», «Стій, смерть, зупинись!», «На колючому дроті», «Відступник», «Мати», «Ніч перед боєм», «Перемога», «Незабутнє», «Хата» є важливим «...надбанням української літератури...», адже «...вони самобутні, високохудожні, глибокоідейні, цікаві» [6, с. 359]. У них постерігаємо поглиблення семантики абсолютної істини Батьківщини: від відтворення реального захисту рідного краю від іноземних загарбників

до заклику до збереження національних цінностей, історії, культури, символів України.

Мета статті – проаналізувати аксіологічно-онтологічну місткість, епічну глибину повісткування через символічне навантаження образу української хати в малій прозі О. Довженка.

Виклад основного матеріалу. Посилення філософського звучання буттєвої філософії кожної людини у художніх творах відбувається через образи-символи, у яких проявляється сама сутність життя, закладено глибокий зміст. Саме тому домінуючим засобом вираження аксіологічної місткості у творах митців, окрім поетикальних засобів метафори, порівняння, деталі є філософсько-культурологічна категорія – символ, під яким розуміють словесний або предметний знак, він опосередковано виражає сутність конкретного явища і має філософське смислове навантаження [11, с. 622]. Крім того, через символ розкривається зіставлення з суміжними категоріями – художнього образу, з одного боку, знака і алегорії – з іншого, і він «...виступає посередником між ідеєю, втіленою в архетипному образі, і новим живим її переживанням (почуттям)» [7, с. 157].

Об'єктом художнього осмислення у малій прозі О. Довженка є події періоду Великої Вітчизняної війни, під час якої характери творів письменника потрапляють в онтологічні ситуації вибору, що супроводжуються випробуванням на гуманність, справедливість, самопожертву або зрадництво, егоїзм та бездушність. Саме тому своєрідним сакральним простором у малій прозі О. Довженка постає хата, через образ якої автор

осмислює доленосні проблеми української історії. На думку дослідниці О. Лівінської, дім є важливою просторовою локацією, що «...концентрує в собі все розмаїття значень, пов'язаних з сімейним життям, подружнім коханням, любов'ю батьків до дітей та дітей до батьків, спільною працею та життям у всіх його буденних та святкових виявах...» [10, с. 232]. На думку дослідника А. Данилюка, українська хата є явищем історичним явищем, тому що її «...генетичне коріння сягає в глибини віків» [4, с. 67]. Діалектичне переплетіння індивідуальних доль та історії допомогло українцям зберегти власну самоідентифікацію. Підтвердженням цьому є образ хати, тому що саме в ній втілюється неповторність та індивідуальність української культури.

Художні твори письменника спрямовані на розкриття онтологічної сутності боротьби за життя в жорстоких умовах війни, саме тому хата для кожного персонажа новел О. Довженка є всезагальною цінністю, частиною їхнього внутрішнього «я», вона тісно пов'язана з родом, родиною, дитинством та батьківською любов'ю, адже тільки дім робить людину цілісною особистістю.

Хата у малій прозі письменника – наскрізний, багатофункціональний образ. Він є однією з важливих просторових точок хронотопу творів автора, а також виступає символом, який має глибоку філософсько-духовну сутність.

Важливою просторовою координатою в новелі «Відступник» є образ дому, де розгортаються основні події твору. Хата у творі є місцем своєрідного суду над зрадником Мефодієм. Довгою, сповненою душевних мук, була його дорога додому («...поїдеш до себе додому, як сказано в листівці, до тата і матінки», «...однаке на другий день йому не вдалося поїхати в село до батька й матері» [6, с. 242]), адже персонаж на підсвідомому рівні відчував, що рідні не пробачать, не зрозуміють його, хоча сподівався, що ніхто в його містечку не дізнається правди про зраду, він «...заспокоював себе в сотий раз...» [6, с. 242]. Глибоко психологічним є епізод приїзду Відступника до рідної хати. Автор посилює напружений та тривожний стан протагоніста («...вийшов на дорогу і побіг додому, як проклятий» [6, с. 242], «...озирався у жалюгідному відчаї на темні неорані лани» [6, с. 242]). Емоційний стан тривоги, який охоплює Мефодія, спричинюється почуттям провини та невпевненістю в майбутньому, та переростає у страх, відчуття якого посилюється через «...грізний гнів...» та голос батька, який «...звучав у темряві глухо, як осінній грім» [6, с. 243–244], «...тужливий материнський плач» [6, с. 243].

Дім в аналізованому творі є закритим простором, і О. Довженко не намагається розширити його: «Утекти... Ні... Двері зачинені, і біля дверей вже двоє. Відступник здригнувся й ослаб» [6, с. 243]. Зазначений епізод твору є своєрідною межовою ситуацією, позначеною психологічним напруженням, адже таким чином письменник підкреслює деградацію образу Мефодія. Напруженість зображеного автором епізоду досягається використанням різних темпоральних прийомів (уповільнення, пришвидшення, зміщення), прийому контрасту та інших художніх засобів.

Хата для Мефодія стає своєрідним судом, під час якого батьки проклинають сина та приймають нелегке рішення вигнати сина-зрадника з хати, з двору, з душі. Хата та душа стали пустою, ланцюг взаємопов'язаних перетворень (народження – життя, смерть) був остаточно розірваний.

Оригінальною в жанрово-композиційному плані є новела «Мати», так як починається вона з розв'язки, і в її основу покладено трагічний епізод зустрічі сина Василя з мертвою матір'ю біля рідної хати:

«Хто серед трупів ворожих біжить по селу, що вже догорає?

Хто це стогне біжучи? Чиє серце стугонить у грудях, мов вистрибнути хоче вперед?

Це Василь з автоматом і бомбами, Марії Стоянихи син.

Хто мертвий висить коло хати під небом?

Оце його мати» [6, с. 330].

Протягом усього твору О. Довженко зображує Марію Стояниху істинною матір'ю, берегиною дому, яка жила надією на повернення синів з війни додому. Навіть чужих дітей – двох поранених льотчиків – жінка прихистила у своїй хаті, переховуючи від ворога: «Два тижні ховала Марія гостей. Стерегла хату, годувала...» [6, с. 332], однак не змогла Марія вберегти їх.

О. Довженко зосереджує увагу на непорушності поглядів головної героїні, підтвердженням цьому є діалог Марії з німцями: «Марія глянула та в хату:

– Діточки! Йдуть!

Німці на порозі.

– Що за люди?

– Сини мої.

– Брешеш!

– Не брешу, клянуся!» [6, с. 332–333].

Героїня новели залишилася стійкою у своїй життєвій позиції, вона ні на мить не зрадила своєму материнському началу, вона навіть готова була сама вмерти, аби тільки льотчики залиши-

лися в живих, адже любов матері – безмежна, а ненависть її – страшна:

«– Не дам! Бийте мене... Не дам, людоді!» [6, с. 333].

Трагічна життєва драма головних героїв твору посилюється знищенням хати як осередку турботи, материнської любові та захисту: «Спинивсь Василь коло хати, а хати немає. Василь у двір – нема двору. У сад – нема саду. Тільки одна стара груша, а на груші мати.

О тихий жах... О незабутній смутку...» [6, с. 330].

У творі «Воля до життя» хата також є центральною просторовою координатою, тому що у сільській хаті був організований воєнний госпіталь. В основу твору покладено один з епізодів щоденного життя воєнного хірурга, коли до нього на операційний стіл потрапив поранений рядовий боєць Іван Карналюк. Він «...був одним з багатьох мільйонів... юнаків, що всіма своїми помислами аж до початку війни належали мирній праці» [6, с. 303]. Лікаря дуже вразила його воля до життя.

Важливим лейтмотивом зазначеної новели є боротьба (битви, війна, прагнення вижити та жити), вона розкривається через тематичну подієвість твору: «Битва гриміла день і ніч. В оббитій ряднами і простирадлами сільській хаті хірург працював без перерви оце вже кілька днів.

Перед його очима на столі розверзались такі безодні страждань, що всяка свіжа людина зомліла б або зійшла б слізьми, наблизившись хоч на годину до цього жакливого жертovníка війни» [6, с. 304]. Напруженість подій, несподіваність ситуацій впливає з характеру зображених у творі подій. Хата у новелі «Воля до життя» є безпосереднім свідком критичних хвилин життя персонажів, відтворюючи які автор змушує задуматися над складністю та однозначністю кожної людини.

Національний простір, який, у першу чергу, втілюється в образі України, в новелі «Незабутнє» постає перед читачами не цілісним, розірваним у результаті відступу солдат з маленького українського села. Ця подія стала переломним моментом у житті людей, адже ще мить – і їхнє село буде захоплене ворогом. О. Довженко вводить у сюжетну канву твору онтологічні ситуації, коли зникає межа між життям і смертю, «...коли зникають тенета, що утримують людину у рамках буденності» [9].

Зображені ситуації допомагають людині досягнути власну екзистенцію, зробити певні висновки та здійснити самоаналіз. Саме тому автор змальовує критичну точку екзистенції голов-

ної героїні твору Олесі, яка непорушно стояла «...біля холодної криниці край села, неначе в пісні, під вербою коло старенької хатини...» [6, с. 249]. Письменник, крім того, посилює межову ситуацію, у якій перебуває дівчина, ніби випробовуючи її: вона усвідомлює, яка доля чекає на неї: «Страшно Олесі. Такого страху не знала ще вона за всі свої дев'ятнадцять літ, такого ще ніколи не було, відколи світ стоїть» [6, с. 249]. Не вагаючись, дівчина прийняла важливе рішення: «І рішилася вона на крок нечуваний, не бачений ні в її селі ніколи, ні в усім її народі» [6, с. 250], «...на вчинок грізний» [6, с. 250], який був спричинений грізним воєнним часом.

Нічим свідком зображених у новелі подій, місцем прощання з невинністю є хата: «Вони зайшли до маленької чепурної хати, і, коли за ними зачинилися двері, він тільки тоді якось відчув, що вони одні, самі удвох, окремі від усього світу» [6, с. 251]. До хати (додому), до своєї Олесі обіцяв повернутися солдат Василь: «Я проб'юся до тебе через усі пожежі, через усі доти, через все на світі. Яка б ти не була, я вернусь до тебе» [6, с. 255], якщо не живим, то «...пам'ятником з бронзи...ось там, за вікном» [6, с. 255]. У зазначеному епізоді автором майстерно поєднуються злободенні проблеми з «вічними», локальне з глобальним, особистісне з соціальним, актуальність з філософською глибиною.

Окреме місце в малій прозі О. Довженка займає новела «Хата», у якій письменник не просто описав споруду, він змалював «...архітектурну праматір пристанища людського» [5, с. 660]. Хата у зазначеному творі, крім просторової точки, є своєрідним символом, який наділений філософським сенсом. Образ дому трансформується в символ дому-держави, адже зв'язок з рідною землею для українця має особливе значення, тому що він «...асоціюється із синдромом вічного страдництва за відсутності рідної хати – своєї держави» [3, с. 20].

Вперше в українській літературі осмислення України, як рідної хати з'явилося у художній творчості Т. Шевченка. Тож, можна сказати, що О. Довженко продовжує справу Кобзаря, співвідносячи образ хати з Україною, чим самим митець створює своєрідну модель дому-України. «Дім-держава – це Житло, що захищає народ, націю від хаосу небуття, а нація, народ теж повинні захищати його своєю присутністю..., оживляти його, не дати йому стати мертвим» [1, с. 98], і кожна людина у цьому спільному домі повинна думати не про свої інтереси та потреби, а про загальний добробут, щастя всього народу.

Всезагальний архетипний образ хати допомагає О. Довженко змалювати український народ, його культуру, історію та боротьбу у повній мірі. Адже хата може символізувати не лише будівлю, що захищає існування окремої людини, а й «... будівлю, річ, власну державу, в якій екзистує окремий народ як гердерівська природна мегасім'я, як структурована надіндивідуальна присутність» [8, с. 300]. Як бачимо, звичайна хата стала образом трагічним України.

У творі письменник майстерно переплітає уявлення про хату як споруду з уявленням про хату як цілу культуру, народ, ніби синтезуючи дві грані в одну неподільну єдність. Досить виразно це простежується в експозиції твору, де автор описує хату: біла, «...з теплою солом'яною стріхою, що поросла зеленим мохом...» [5, с. 660]. З кожним словом митця образ хати персоніфікується в образ жінки-вдовиці, яка символізує Україну: «Опишу її неповторну зовнішність, привітну й веселу, часом сумну, молоду й стареньку вдовицю, чепурну і уважну, журливу і ніколи не горду» [5, с. 660]. Внутрішній світ цієї хати є віддзеркаленням внутрішнього світу жінки-вдовиці. Саме тому у низці речень О. Довженко неодноразово повторює лексему «немає»: «Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема. Немає кабінетів, віталень, спалень, де довго сплять, і не було в ній розпусти й лінощів, паразитаризму. Немає на стінах фамільних портретів, і скарбів нема в сундуках...» [5, с. 660]. Зазначений художній прийом підсилює та увиразнює образ хати.

Цікавою та оригінальною є паралель між образами хати як держави у художній творчості О. Довженка та Т. Шевченка. Так, загальновідомою є поезія Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», у якій поет змальовує в контексті історичних подій щоденне «...буття народу. В образі «садка вишневого коло хати» справді немов «застигає» історія України – співбуття й доля не лише окремої сім'ї, а й нації» [8, с. 300]. До того ж, Т. Шевченко у поетичних творах «Єретик», «Кавказ» змальовує «велику хату», яка є простором для життя цілого народу, «...вона символізує не лише побуту, а й історико-політичну річ», яка збирає воедино екзистенціальний «чотирикутник» кавказьких народів» [8, с. 300]. За допомогою цього символічного образу в творах митців тверезо оцінюються абсолютно всі сфери людської екзистенції, моральність, етичність та доцільність вчинків образів персонажів.

Символічне розуміння образу хати як держави в однойменній новелі О. Довженка розкривається в епізоді опису архітектурної битви споруд, що

є своєрідною алегорією на історичну боротьбу українців з поневолювачами: «пишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з кам'яними фортецями розумних ворогів, як легко її завжди було підпалити, як палає вона довгі століття і ніяк не згорить, мов неопалима купина» [5, с. 661]. О. Довженко підсилює трагізм зображених подій, створюючи образ століттями палаючої хати. Цей образ у творчості митця є наскрізним (згадаймо роман «Україна в огні»), тому що вогонь може знищити і саму Україну. Однак за певних історичних обставин це може бути і священний вогонь, вогонь боротьби, який своєю силою може знищити все погане. Це вогонь в ім'я високої, життєстверджуючої ідеї. Саме тому письменник впевнений, що хата не згорить; цим самим наголошуючи на стійкості українців до будь-яких життєвих випробувань, незмінності їхніх аксіологічних домінант.

У новелі О. Довженка хата – це своєрідний прихисток для кожної людини окремо та для народу в цілому. Саме в такій хаті українська родина може вільно жити та творити, зберігаючи для майбутніх поколінь історію та культуру нашої держави, тому що втратити «...Дім для українця – це втратити себе, свою Самість...» [1, с. 98].

Хата – своєрідне екзистенційне місце, воно важливе для кожної людини. У зв'язку з цим О. Довженко не відчуває жалю, прощаючись зі старою занедбаною хатою, він щиро сподівається, що зовсім скоро на її місці буде збудована велична споруда, у якій пануватиме гармонія, радість, добробут та щастя: «Хай бігають по твоїх просторах покоях веселі діти, хай одпочивають досхочу в твоїх спальнях і любляться в щасливих лінощах твої люди. Хай се вже будеш не ти. Хай прийдуть до тебе добробут і гідність і сядуть на покуті, щоб зникли сум і скорботи з твоїх темних кутків, і пічурок, і холодних твоїх сіней» [5, с. 661]. У зазначеній цитаті можна помітити продовження О. Довженком традицій Т. Шевченка, адже у поезії Кобзаря «...хата сама по собі завжди означає... якийсь буттєвий прихисток (образ могили як «хати» у «Нащо мені женитися?...»)» [8, с. 299]. Це, дійсно, той життєво необхідний «райочок», «благодать», про який пише у своїх поетичних творах Т. Шевченко: «Поставлю хату і кімнату, / Садок-райочок насаджу. / Посиджу я і походжу / В своїй маленькій благодаті» [8, с. 299]. Тобто, в аналізованому творі відчувається аксіологічна орієнтація на художню творчість Т. Шевченка – поетизація волі, незалежності, заклик до єднання, братерства, боротьби за краще майбутнє та збереження дому-України.

Отже, у художніх творах Т. Шевченка та О. Довженка глибокий зміст сутності людської екзистенції проявляється через символічний образ хати. О. Довженко захоплюється українською хатою, доповнюючи її образ одоративними та зоровими поетикальними засобами. У творі відчутний мінорний настрій, спричинений розлукою зі старою хатою. Автор з ностальгією згадує споконвічні образи з усної народної творчості: домовика, «що живе за комином в трубі», чорта та інших демонологічних персонажів. Варто також зауважити, що українську хату О. Довженка доповнюють образи сивого бога, Шевченка і козака Мамая, Георгія Побідоносця та Будьонного. Вони підкреслюють національну ідентичність українського народу, самотність та унікальність його культури, історії.

Висновки. Як бачимо, О. Довженко у малій прозі, зображуючи трагічні події періоду Великої Вітчизняної війни, підводить читача до глибоких

філософських узагальнень про цінність людського життя, його основу і силу народу. Аксиологічна місткість новел митця позначена глибиною та багатоаспектністю: світ понять, філософських, моральних категорій автор зумів осюжетнити, матеріалізувати, уособити через людські долі та вчинки, майстерно поєднуючи сюжетні ідеї з сюжетом події, розвиток думки з розвитком персонажів. Саме тому однією з наскрізних цінностей прози письменника є хата.

У малій прозі О. Довженка відбувається розширення смислового поля зображуваних подій через поглиблення символічного навантаження образу хати, яка виконує функцію своєрідного каталізатора. За допомогою нього відбувається осмислення головних засади онтології, в основі яких – оригінальна художньо-філософська концепція письменника, парадигма аксіологічних понять та морально-етичних категорій у тісному взаємозв'язку із зображеними історичними подіями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Львів, 2000. Тернопіль : Джура, 2000. 340 с.
2. Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2003. 239 с.
3. Гриця С. Міграція фольклору. *Фольклор українців поза межами України*: зб. наук. статей АН України. Київ: Б.в., 1992. С. 20–40.
4. Данилюк А. Українська хата. Київ : Наукова думка, 1991. 108 с.
5. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Наукова думка, 1986. 710 с.
6. Довженко О. Повість полум'яних літ: Повісті. Оповідання. Публіцистика. Київ: Молодь, 1984. 368 с.
7. Зборовська Н. Психологія і літературознавство. Київ, 2003. 392 с.
8. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. Київ : Академвидав, 2008. 392 с.
9. Лепьохін Є. «Граничні ситуації» : роль і значення у літературі екзистенціалізму. URL: http://old.lingua.lnu.edu.ua/visnyk/visnyk/visnyk_16/articles/Lepyokhin.pdf
10. Лівінська О. До свого дому не пізно й опівночі, або архетип дому в українській художній літературі. *Мультиверсум. Філософський альманах* : зб. наук. пр. Київ, 2004. Вип. № 44. С. 229–252.
11. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
12. Лихачова К. М. Митець – завжди загадка і нею залишиться назавжди. *Науковий вісник Донбасу*. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_1_11
13. Павлюк Н., Малицька О. Архетипна складова образу хати (на матеріалі оповідання О. Довженка «Хата»). *Художній досвід О. Довженка-прозаїка*: зб. наук. статей. Одеса, 2020. Вип. XI. С. 83–88.

**НЕ ТОЙ ДРУГ, ХТО МЕДОМ МАЖЕ, АБО ЯКБИ ГЕРОЇ ТВОРУ
ІВАНА ФРАНКА ВЧАСНО ЗВЕРНУЛИСЯ ДО ПСИХОТЕРАПЕВТА...
(ЗА ПОВІСТЮ «ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА»)**

**ALL ARE NOT FRIENDS THAT SPEAK US FAIR, OR IF THE CHARACTERS
OF IVAN FRANKO'S WORK CONTACTED A PSYCHOTHERAPIST IN TIME...
(BASED ON THE STORY "FOR THE HOME HEART")**

Петрів О.І.,

orcid.org/0000-0002-4051-9910

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу та філології

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Соловій У.В.,

orcid.org/0009-0008-5111-3925

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри перекладу та філології

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті змодельовано психологічні портрети Анелі й Антіна Ангаровичів, головних героїв повісті¹ Івана Франка «Для домашнього огнища»; розкрито особливості натур персонажів і з'ясовано зовнішні та внутрішні чинники, які спричинили фатальні життєві колізії у творі. До уваги бралися вчинки героїв, пережиті відчуття й емоції, а також обставини, у яких вони опинилися.

Як відомо, сюжет повісті Івана Франка базується на реальних фактах з галицького життя другої половини XIX століття. Прототипом Анелі Ангарович стала пані Вайс, яка організувала дім розпусти у Львові, тим самим деморалізуючи місцеву молодь. Головна героїня повісті, як і її протезе, порушує норми закону й моралі, однак при цьому виявляє суперечливі риси характеру, які свідчать про неоднозначність її натури. Вона доволі хитра й водночас недалекоглядна, аналітично мислить лише в контексті власного «бізнесу», але не стосунків з чоловіком: недооцінює Антіна, грає на його емоціях, обплутує таємницями.

Антін Ангарович, незважаючи на ранг капітана й 5-річну військову службу, яка мала б його загартувати, виявляє слабкодушність та емоційну нестабільність. Він запальний, нерозсудливий, спонтанний у вчинках. На його прикладі розкрито формальну, зовнішню презентабельність честі офіцерського мундира, яка не резонує з високими духовними ідеалами.

Морально зіпсоване суспільство, фальшиві цінності, бідність, а найголовніше – невміння спілкуватися відверто, нездатність вирішувати конфлікти, надмірна емоційність, часто бездуховність – усе це причини життєвої драми героїв повісті «Для домашнього огнища». Психологія Анелі й Антіна Ангаровичів суперечлива, непродумана, учинки персонажів нагадують якусь нелогічну гру в реальність і є невиправданими з погляду здорового глузду.

Ключові слова: вчинки героїв, життєві колізії, повість, прототип, психологічний портрет, сюжет.

The article models the psychological portraits of the main heroes in Ivan Franko's story "For the Home Hearth" based on the characters' actions, the feelings and emotions they experienced, as well as the circumstances in which they found themselves. The peculiarities of the natures of Anelia and Antin Anharovych are revealed, and the external and internal factors that caused fatal life collisions in the work are clarified.

It is known that the plot of Ivan Franko's story is based on real facts of Galician life in the second half of the 19th century. The prototype of Anelia Anharovych was Mrs. Weiss, who organized a house of debauchery in Lviv, demoralizing local youth. The main character of the story, like her protégé, violates the norms of law and morality, but at the same time reveals contradictory character traits that testify to the ambiguity of her nature. She is quite cunning and at the same time short-sighted, shows analytical thinking only in her "business", but not in the relationships with her husband, underestimates Antin, plays on his emotions, and entangles him in secrets.

Despite his captain rank and 5 years of military service, which should have hardened him, Antin Anharovych shows weakness and emotional instability. He is quick-tempered, reckless, and spontaneous in his actions. On his example, the external showiness of the uniform honor is revealed, which does not resonate with high moral and ethical ideals.

A morally corrupt society, false values, poverty, and most importantly, the inability to communicate frankly, the inability to resolve conflicts, excessive emotionality, disregard for moral laws – all these are the reasons for the characters' life drama of the story "For the Home Hearth". The psychology of Anelia and Antin Anharovych is contradictory, ill-conceived, the characters' actions resemble some illogical life game and are unjustified from the point of view of common sense.

Key words: psychological portrait, actions of characters, life conflicts, story, prototype.

¹ У листуванні Іван Франко називав «Для домашнього огнища» як повістю, так і романом. Окремі дослідники (Богдан Кир'ячук, Ніна Крутікова, Микола Ткачук, Наталія Тодчук) кваліфікують твір як роман. Інші ж (Григорій Вервес, Тамара Гундорова, Ніна Жук, Мирослав Мороз, Тарас Пастух, Іван Цапенко, Галина Лишак) стверджують, що це повість. Ми дотримуватимемося останнього жанрового варіанту й називатимемо твір повістю.

Без сумніву, довершений літературний твір – це справжня коштовна скринька з самоцвітами. У ньому і світ героїв, і свідомість митця, і вимір епохи з її цінностями, культурою, світоглядом. Свідомо чи мимоволі автор насичує своє літературне творіння уявленнями, забобонами, стереотипами мислення й поведінки, притаманними сучасному для нього суспільству. Яскраво й тонко виписані персонажі, дуже схожі на справжніх, на реальних, на живих, – філігранна робота талановитого майстра. Загальновідомо, що не можна ототожнювати художню дійсність з реальною: це ніби паралельні виміри, які не перетинаються. Однак самè поринання у всесвіт літературного твору збагачує читача новим, начебто особисто прожитим досвідом, а отже, самовдосконалює, відшліфовує, трансформує, подекуди «провадить людину через страх і страждання та дарує їй мужність до нових зустрічей із життям» [8, с. 82] і, як результат, виводить на світло, очищає. Саме давньогрецький філософ Аристотель описаний вище процес *катарсису* пов'язав з художньою творчістю.

Однак як у життєвій грі людина постійно перебуває у веремії турбот, проблем і різноманітних перешкод на шляху до кращої версії себе в душі стоїчного Стусового «*Терни, терни – тернець тебе шліфує...*», так і в літературному світі герой мусить (або не мусить) подолати безліч труднощів, пройти через невдачі, щоб духовно визріти й здобути те, що визначив для себе як ціль і щастя. Однак наскільки справжніми є бар'єри, які постали на шляху персонажа? Можливо, це умови часу, за якого він жив, як-от: боротьба за владу в Кулішевому романі «Чорна рада» чи загарбницький напад монголо-татар на землі Галичини у Франковій повісті «Захар Беркут»? А можливо, це універсальні внутрішні причини: невміння бути в гармонії з самим собою й вирішувати конфлікти, неадекватна самооцінка тощо – постійно штовхають героя у вир боротьби з життям, де він, на жаль, часто програє?

Об'єктом літературної студії є повість Івана Франка «Для домашнього огнища», що порушує «дражливу проблему морально-етичних устоїв галицького суспільства з його культом родинних цінностей, офіцерської честі, який часом є фальшивим і лицемірним» [5, с. 218]. Твір був написаний 1892 року спочатку польською мовою, але вперше вийшов друком 1897 року вже українською в перекладі самого автора.

Мета розвідки – через елементи психологічних портретів героїв повісті «Для домашнього огнища» розкрити суперечливість їхніх натур як

причину фатальних життєвих колізій, а також з'ясувати зовнішні та внутрішні чинники, які перевернули життя героїв догори дригом.

В основі сюжету Франкової повісті історія Анелі – дружини капітана Ангаровича, який повернувся з військової служби в Боснії. Головна героїня, залишена з двома дітьми й відкинена найріднішими їй людьми, за час 5-річної відсутності чоловіка зіштовхнулася з матеріальними труднощами. Щоб створити належні умови життя й дати дітям освіту, Анеля йде на ризиковану справу – разом зі спільниками організовує вербування дівчат в доми розпусти за кордон. Інтриги сюжету додає те, що Антін, повернувшись, нічого ні про це не знає; Анеля ж не поспішає ділитися інформацією про джерела домашнього достатку й навпаки обплутує ситуацію павутиною таємниць, щоб уберегти його від аморальної правди. Інша сюжетна особливість – це адаптація Антіна Ангаровича в прогнилому суспільстві, яке, користуючись послугами завербованих дівчат, відкидає капітана через вчинки його дружини. Зрозуміло, що фінал цієї історії не може бути щасливим, однак чи причиною всього є тільки нелегальний бізнес Анелі і її кримінальні злочини?

Спробуємо розкрити зовнішнє тло подій, особливості галицького життя наприкінці XIX століття і глибше з'ясувати й проаналізувати внутрішні, душевні перипетії героїв, тонко описані Великим Каменярем.

Ідея написання твору «Для домашнього огнища» виникла на основі конкретних фактів реальної дійсності. Як відомо, митець працював репортером у редакціях газет «Діло» та «Kurjer Lwowski», тому був добре обізнаним з описаними судовими процесами у справах торгівлі людьми, що відбулися у Львові в 1883–1892 роках. Про те, що сюжет повісті цілком відповідає реальному газетним хронікам, свідчить і той факт, що в 1883 році відбувся судовий процес над пані Вайс, яка деморалізувала місцеву молодь шляхом залучення до роботи у власному приватному домі розпусти, що знаходився у Львові на вулиці Скарбнівського. Жінка була дружиною австрійського офіцера, тому її називали «*капітановою*». «Для домашнього огнища», – так пояснила свої мотиви підсудна. Саме ці слова послугували назвою для Франкового твору. Про ще один гучний процес 1892 року митець писав у листі до варшавського видавця Яна Карловича, зокрема йшлося про цілу злочинну групу з кількадесятьох осіб, які займалися пошуком і відправкою за кордон дівчат для розпусних цілей [3; 7; 9].

Отже, як і її прототип, Анеля Ангарович ступає на шлях, який суперечить моралі й закону. Зрозуміло, що життя жінки, як і життя її чоловіка Антіна Ангаровича, а також інших, пов'язаних з ними людей, стрімко скотилося вниз після виведення ситуації на чисту воду, однак цьому сприяли, на нашу думку, насамперед особливості психічної натури героїв. Змоделюймо психологічні портрети персонажів повісті, зосередивши увагу на вчинках героїв, їхніх почуттях та обставинах, у яких вони опинилися [1, с. 14].

Анеля Ангарович. З перших рядків твору читача пронизує неприхована симпатія до цієї жінки: «...Розкішно розвита брюнетка з блискучими чорними очима, з цвітом молодості і здоров'я на повних рум'яних щоках, на чудово викрощених малинових устах, з маленькою ямочкою на круглому підборідді, що надавала їй вираз жартовливої молодості і невинності»². Вона – дбайлива мати, яка турбується про майбутнє своїх дітей, адже віддала їх до початкової школи, і старанна господиня, що активно й навіть одухотворено наводить лад у власному домі. Ще яскравішим стає її образ у бесідах з подругою Юлею, коли Анеля виявляє риси темпераменту сангвінічного типу: вона енергійна, товариська (екстраверт), оптимістично налаштована, уміє опанувати себе й розвіяти страхи подруги. На перший погляд, це ідеальна жінка, типова молода українська газдиня. Ба більше, вона любляча й ніжна дружина, яка засипала чоловіка палкими обіймами й ніжними поцілунками після 5-річної розлуки. Однак уважного читача насторожує вир змішаних почуттів Анелі при зустрічі з Ангаровичем, певна психічна незлагодженість її натури – «довге, сердечне хлипання, перериване спазматичним реготом».

Звернімо увагу й на те, що в процесі розгортання сюжету вимальовується негармонійна двоїстість її логіки й мислення: з одного боку, жінці вистачає аналітичних знань, підприємливого хисту, завбачливості й прогнозованості, щоб разом зі спільниками організувати ризикований бізнес, а з іншого, дивує недалекоглядність Анелі в особистому житті: вона знає, що от-от повернеться чоловік, якого вона дійсно любить, але жодним чином не «готує» до дійсності, яку той має застати... За час постійного листування (щотижневого!) ця достатньо хитра й розсудлива жінка не «ощасливила» Антіна новиною про нове помешкання, не розповіла про розкоші й достаток у ньому, не попередила про подругу Юлю, яка щодня (!), як проговорився син Анелі, буває

у їхньому домі? Невже Анеля не передбачила, що чоловік поставить ці запитання? Чи просто недооцінювала його інтелекту й аналітичних здібностей? З боку звичайної логіки це все виглядає аж надто дивним і незрозумілим. Зважаймо також на те, що сам Ангарович був переконаний у тому, що в його дружини не лише «залізний, неподатливий характер», а й «висока інтелігенція».

Якщо опустити описаний момент, незважаючи на його химерність, й аналізувати наступні поведінкові «ходи» героїні, то знову виникає безліч запитань. От наприклад, чому б їй не розповісти відверто й щиро чоловікові вже після його повернення про справжній стан речей? Анелі дуже цінні їхні стосунки, це видно одразу, проте вона чудово розуміє, що за першої ж нагоди Ангарович про все дізнається і (що найгірше) не від неї особисто.

Героїня завбачливо просить чоловіка не вірити чуткам, захочує в перший же ж день після приїзду ретельно перевірити всі рахунки, цим самим закладаючи у його підсвідомості ґрунт для підозр і сумнівів і ще більше обплутуючи ситуацію павутиною таємниць. Ба більше, вона морально обеззброює Антіна, робить його невігласом і посміховиськом у колі колег-військових. Адже загальновідомо: володієш інформацією – володієш світом! Любов у подружжі – це про турботу та взаємоповагу, відповідальність і чесність. Однак Анеля, декларуючи любов у словах, на ділі керується особистісними страхами, піддається емоціям, втрачає залишки здорового глузду. Вражає лицемірство жінки, яка в бесіді про золотий годинник практично перекладає вину за таємницю і їхні наслідки на Ангаровича, тим самим піддаючи сумніву свої глибокі почуття до чоловіка:

– Чого ж ти поблід, побачивши мій годинник? Кажи одверто! Стільки років ми не жили вкупі. Та перерва може бути для нас точкою виходу в нове, щасливе життя, та може бути й темною роззявленою безоднею, що нас назавше розлучить.

– Бійся бога, жінко, що ти говориш! – крикнув переляканий капітан.

– Бачиш, що говорю без жарту, – відповіла Анеля. – Я мала час пізнати життя в його глибині, застановитися над ним основно і прийшла до переконання, що коли між нами мають бути якісь тайни, якесь джерело обопільного недовір'я, то краще відразу розійдімся, бо життя наше не буде життям, а мукою.

Остаточо заперечують таку оманливу непорочність Анелі як дружини й матері її спроби маніпулювати почуттями чоловіка в контексті

² Тут і далі наведено цитати з повісті «Для домашнього огнища», узяті з [10].

вдаваного нервового розладу. Щоб відволікти увагу Антіна й захистити себе, приховавши гірку правду, вона спекулює навіть здоров'ям власних дітей:

– Знаєш, від якогось часу... мучать мене якісь страшенні прочуття. Завсігди мені здається, що котре-небудь із наших дітей, – о мій Боже! – десь там переїхав фіакер і що його несуть додому з поламаними ніжками, з розбитою головою... Ох, аж подумати страшно! І власне в тій хвили... те саме прочуття... мов кліщами... мені причулося, що до нас хтось дзвонить...

Не рятує жінку і її підступна спроба вмовити чоловіка переїхати в село й займатися сільським господарством, бо голки в сіні не сховаєш і від правди не втечеш.

Якщо, підсумовуючи, припустити, що Анеля розповіла б Антінові правду про власну безперебільшення аморальну й злочинну діяльність одразу після його приїзду, то щонайменше врятувала б бідолоашного Редліха, який став цапом-відбувайлом для Ангаровича. Ба більше, якщо їхні почуття були справжніми, то, можливо, пройшли б випробування на міцність: Антін після бурі емоцій вибачив би дружині, і вони б разом думали, як виправити скоєне, бо здоровий глузд одного з подружжя часто врівноважує емоційність іншого. Однак, як знаємо з повісті, цього не трапилося. Додавши до психологічного аналізу Анелі ще й постійні панічні атаки, «емоційні стрибки» в передчутті неминучої відповідальності за скоєне, нічого іншого, крім відвідин психотерапевта, героїні порадити не можна.

Антін Ангарович. Не менш суперечливою та не до кінця зрозумілою з погляду здорового глузду є постать Антіна Ангаровича. Розуміючи, що він військовий з 5-річним стажем, який пережив криваві події в Боснії (про це розповідає його помічник Грицько), має ранг капітана (а в найближчому майбутньому розраховує на звання майора!), читач завбачливо очікує від чоловіка мужніх, серйозних, обдуманих вчинків, стійкого, гартованого досвідом характеру, який мав би врівноважити емоційну Анелю: *«...Се був високий, крепко збудований мужчина літ около сорока, з рідким уже, злегка шпакуватим волоссям, з рудавами вусами і такими ж баками, при шаблі, в зимовім військовім плаці і в мундирі капітана австрійської піхоти. Лице його, невважаючи на признаки великої втоми і тільки що відбутої далекої подорожі, дихало здоров'ям. В сивих очах виднілася доброта і лагідність, хоч бистрі і певні рухи свідчили про військову дисципліну, що ввійшла, так сказати, в кров і нерви».*

З перших сторінок повісті образ Антіна Ангаровича ідеалізовано: він безмежно любить дружину, щиро тішиться успіхами дітей, які здобувають початкову освіту. Логічно, що після пережитого капітан заслуговує на найбільше щастя, адже успішно реалізував себе в професійній і особистій сферах. Але середовище таємниць, у яке приїхав, дисонансує з його внутрішнім світом. Звідси й сигнал небезпеки – тривожний сон про втрачений діамант, а далі пекучі роздуми про витоки достатку в його домі.

Однак *de facto* бачимо, що Антін не має сильного внутрішнього стержня, тому з головою пірнає в домашню й суспільну колотнечу, легко адаптується до неї та втрачає розсудливість. Військова служба не сформувала твердості характеру, а тільки залишила по собі формальні звички, беззмстовні обов'язки, як-от: ходити до казина (офіцерського клубу) чи фанатично з'ясовувати стосунки «по-чоловічому» при найменшому непорозумінні.

Ангарович виявляє риси холерика, коли приймає поспішні, необгрунтовані рішення, які суперечать здоровому глузду, і також піддається емоціям. Маємо на увазі виклик друга на дуель тільки за те, що останній сказав правду і висловив загальну, давно усталену думку львівського бомонду. Народна мудрість тут відверта, однозначна й життєво виправдана: *не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже*. Редліх не образив особисто Ангаровича, не зачепив його честі мундира. Чоловіки бавляться життям, як розмінною монетою, і кодекс офіцерської честі на їхньому прикладі набуває цілковитої абсурдності. Принагідно виникають запитання про рівень суспільних взаємин, дію тогочасних законів, роботу поліції, адже ці двох є жонглерами смерті, причому для того, хто відібрав життя в іншого, покарання не передбачене. Здоровий глузд підказує, що капітан мав би щонайменше вимагати доказів у колишнього друга, з холодним розумом їх проаналізувати, розставити всі крапки над «і», поговоривши з дружиною, оскільки справа не потребує повного розв'язання тут і зараз, а вже після того приймати рішення й відстоювати за потреби власну честь. Однак холеричний тип темпераменту штовхає його у вир емоції, і дуель має відбутися якнайшвидше.

Найцікавіше й таке, що абсолютно не відповідає здоровому глузду, відбувається в ніч перед збройним поєдинком. Пошматований почутим, Антін не виявляє сміливості прийти додому й поговорити з дружиною. Його «чоловіче» рішення – з'їдати себе зсередини, мучити, терзати

без відповіді. Виникає принагідне запитання: як капітан давав раду своїм почуттям за час п'ятирічної військової служби, адже йому, очевидно, не раз доводилося чути те, чого він би не хотів? Короткий тригодинний нічний сон став причиною такої невчасної плаксивості вранці, яку викликала думка про те, що він може вже більше не побачити своїх дітей. Однак ці сльози виглядають крокодилячими, адже Антін абсолютно не думає про подальшу долю сина й доньки в разі його смерті.

При згадці про дуель до Ангаровича повертається безглузда рішучість. Ба більше, він дурить себе, планує вдавано благородне завершення поєдинку й наперед визначаючи долю колишнього товариша: *«Убити Редліха відразу, на місці, – так! Се буде чесно, сього домагається його честь, а радше те почуття помсти і обурення, що жевріє на дні його душі. Але засуджувати його на кількаденні муки і аж по них на смерть – ні! Адже ж він – чоловік, не кат! Адже ж Редліх ще вчора був його другом!»*.

Сама дуель також великою мірою схожа на гру в стосунки, на примірювання різноманітних масок, а не на розумне проживання такого цінного (бо одне) життя. Антінова уява малює фантазійні картини, як його везимуть трупним фургоном, однак зупинити цю безглузду затію він жодним чином не думає. Йдучи до місця дуелі, чоловік відчував *«ослаблення»*, *«ноги отяжіли, мов олов'яні»*, потонував у *«чорно-трагічних думках»*, уявляв *«почуття засудженого, що ступає на ешафот»*. Однак, прибувши, він знову одягнув чергову маску: цього разу, стиснувши уста, демонстрував присутнім псевдоспокій. Чоловік привітався з Редліхом, подав йому руку, лицемірно нагадав *«з меланхолійним усміхом»*, що вони до недавнього часу були приятелями. Ангарович, очевидно, очікував на співпереживання, хотів, щоб інші бачили в ньому жертву, коли подумки звинувачував офіцера, присутнього на поєдинку, у цинізмі за те, що останній просив його швидко залагодити *«гонорову справу»*, бо їм тут холодно й вони хочуть їсти: *«Йому тильно на снідання! – думав з якимсь гірким почуттям. – А що між отсею хвилиною і його сніданням трісне одно людське серце, пропаде одно життя, буде зруйноване існування одної сім'ї, се для нього байдуже»*. Це як бачити скалку в сусідовому оці, але не помічати колоди у власному. Учергове дивує, що герой не усвідомлює того, що в одну мить може зупинити безумство. Проте безпосередньо під час дуелі при доторку до зброї чоловік уже не чуває *«ані страху, ані жалю, немовби тут ходило о когось чужого»*.

Докори сумління й гіркі сумніви не полишають Антіна й після фатального пострілу:

– Значить, рана смертельна? – зойкнув капітан, хапаючися за голову і забуваючи, що перед хвилиною сам бажав сього найгарячіше.

– Не робіть тут комедії! – з нескриваною погордою і ненавистю відбуркнув йому другий Редліхів секундант. – Маєте те, чого вам хотілося [...].

– Пане! – болючо скрикнув капітан, до глибини душі зламаний, знівечений тими позирками, словами і цілим поведінням секундантів.

Його холеричний темперамент спровокував нову хвилю імпульсивності, а саме: бажання *«кинутись на сього офіцера, як хижка звірюка, розшиарпати його, розігритися в його теплій крові»*. А далі нові емоційні стрибки: відчуття *«розбитого серця»* (*«Убив чоловіка, приятеля! Я убійця! Маю на совісті людське життя, а сам живу! Що ж далі? Куди тепер?»*), байдужість (*«Дивувався сам собі, що сей факт не зробив на нього більшого вражіння, що викликав у його душі якесь зачудування, хвилине ошоломлення, але не справив йому ніякого болю, ніяких моральних мук»*), несподіване відчуття милосердя до Гуртера, який все життя його ненавидів і відкидав (*«Але ти, ти мене не відіпхнеш, правда? Даси мені пристановок на решту моїх днів? – обернувся Гуртер тремтячим голосом до капітана. «Але ж, батечку! – скрикнув сей, обнімаючи обі його висохлі руки своїми долонями. – Чи ж могли ви хоч на хвилю сумніватися про се? Тільки видужайте настільки, щоб могли відси рушитися»*).

Слова й поведінка Ангаровича ілюструють також його ставлення до так званого *«жіночого питання»*. Як відомо, наприкінці XIX століття в Галичині виник і набрав сили феміністичний рух – рух жінок за урівняння їх у правах з чоловіками. Можливо, це стало причиною того, що в образі головної героїні повісті Анелі маємо тип саме сильної, однак не до кінця розсудливої жінки, яка, зіткнувшись з матеріальними труднощами, не плаче й не докоряє чоловікові, не вважає його одного за все відповідальним, а пробує взяти ситуацію у свої руки. Її справа була провальною не тільки через те, що порушувала закон і моральні устої суспільства, а й тому, що героїня взагалі не могла розраховувати на підтримку чоловіка: *«Раз написала йому, що шукає якого заробітку, та коли він висказався скептично про її плани, перестала про се писати»*.

Робимо висновок, що для капітана більш прийнятним був факт бідності дружини, аніж її професійної зайнятості чи активної суспільної

позиції. Вважаємо, що саме скептичність, недооцінка жіночого розуму, здібностей й підприємливості, а подекуди їхнє повне заперечення і стали каталізаторами подій, описаних у творі. І навіть якщо, на перший погляд, може скластися враження, що Антін безглуздим смертельним поєдинком хотів нібито відновити зіпсовану репутацію дружини, піклувався про неї, ми переконані, що більше його непокоїв власний внутрішній спокій. Чоловік був заручником почуттів і переживань, він не наважувався поговорити з дружиною, не думав про її майбутнє й майбутнє дітей і вважав, що *«про такі речі з жінками ліше не говорити. Як буде по всьому, то буде мати досить часу довідатися про все»*. Як бачимо, жінці відводилася другорядна роль у тогочасному суспільстві, де всі справи вирішували чоловіки і, як продемонстрував сюжет повісті, не завжди розсудливо й результативно. Звернімо увагу й на те, що й Анеля, й Антін приймали важливі для сім'ї рішення окремо, не враховуючи спільності інтересів, тобто відчуття власного «єго» суттєво перевищувало їхню любов.

Найбільшою мірою здоровий глузд виявив один із секундантів, коли сказав Ангаровичеві те, чого він сам у стресовій ситуації не зміг досягти: *«Ви доказали нам, що вмієте стріляти, але не думайте, що хоч один із нас задля сього змінить свою думку про вас і про вашу шановну супругу»*. З огляду на емоційність і звичку зброєю вирішувати конфлікти дивно, що головний герой не організував другої дуелі.

Свого часу Михайло Грушевський, сучасник Івана Франка, вдало звернув увагу на певну «штучність» й абсолютну неправдоподібність стрімкого нагнітання подій, які спричинили сімейну катастрофу всього за три дні (по суті, дві доби): *«Така стріча обставин, як арештування спільника Шаблінської якраз по приїзді Ангаровича, його стріча з Гуртером, що якраз*

прибув до Львова, його оповідання якраз по поєдинку Ангаровича, розмова з поліційним агентом – все се в сумі виглядає дуже виїмково» [2]. Звичайно, така концентрація подій робить повість динамічною, цікавою, непередбачуваною й наближає її до жанру детективу з його таємничістю й пошуком винних (детектив (англ. *detective* – «агент розшуку», з лат. *detectio* – «розкриття») – різновид творів масової культури, у яких розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином [4]). Однак для розсудливого читача психологія персонажів видається щонайменше дивною впродовж усього твору.

Таким чином, фатальні життєві колізії головних героїв повісті Івана Франка «Для домашнього огнища», на наше переконання, є наслідком не так зовнішніх (морально зіпсоване суспільство, фальшива честь мундира, бідність тощо), як внутрішніх чинників (невміння спілкуватися відверто, нездатність вирішувати конфлікти, надмірна емоційність, нехтування законами моралі і т. д.) Поведінкові реакції та вчинки персонажів суперечливі, непродумані, нагадують якусь алогічну гру в життя і є невинуватими з погляду здорового глузду. Звичайно, можна сміливо стверджувати, що не лише в літературному вимірі, а й у реальному житті є особистості, мотивацію дій яких інколи важко зрозуміти. Вони займаються саморуйнування, перебувають у токсичних стосунках, мають занижену чи завищену самооцінку, не можуть відпустити злість, агресію, образи. Щоб вийти із замкненого кола особистих невдач, такі люди в наш час мають змогу «полікуватися», «полагодити» себе зсередини, зайнявшись само-refлексією та звернувшись до відповідних спеціалістів – психотерапевтів. На жаль, у часі й просторі героїв Франкової повісті такої опції не було. Однак якщо б така можливість з'явилася, то доля Анелі й Антіна Ангаровичів, можливо, склалась би зовсім по-іншому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко Ю. Аналіз образів-персонажів на засадах психології вчинку. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 1. С. 15–18.
2. Грушевський М. С. Твори. У 50-и томах. Т. 11. Львів : Світ, 2008. С. 259–265.
3. Грушевський П. Літературні студії 1898. Іван Франко. «Для домашнього огнища». URL: <https://www.m-grushevsky.name/uk/LitStudies/1898/IFrankoDljaDomashnogoOgnyscha.html> (дата звернення : 01.01.2024).
4. Детектив. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення : 25.02.2024).
5. Калантаєвська Г. П. Українська література XIX століття : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2016. С. 218–219.
6. Лишак Галина. Повість Івана Франка «Для домашнього огнища»: оцінки письменникових сучасників. *Українське літературознавство*. 2015. Випуск 79. С. 119–126. URL : http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/2016/11/79_14.LYSHAK.pdf (дата звернення : 22.02.2024).
7. Мороз М. «Для домашнього огнища» (творча та видавнича історія повісті І. Франка). *Радянське літературознавство*. 1982. № 4. С. 29–35.

8. Петрушенко Віктор. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.

9. Тодчук Н. Є. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: простір і час. *Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Франкознавча серія*. Вип. 4. Львів, 2002. 204 с.

10. Франко І. Для домашнього огнища. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Prose/DljaDomashnogoOgnyscha.html> (дата звернення : 10.02.2024).

УДК 821.161.2Сал7]Оля.09:929Кобилянська
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.32>

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ У РОМАНІ ОЛЬГИ САЛІПИ «ОЛЯ»

ARTISTIC INTERPRETATION OF IMAGES-CHARACTERS OF PROMINENT UKRAINIANS IN OLGA SALIPA'S NOVEL "OLYA"

Чолкан В.А.,
orcid.org/0000-0002-6635-2493
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Меленчук О.В.,
orcid.org/0000-0002-1382-7360
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Осмилення життя і творчості українських письменників дедалі частіше стає предметом художньої творчості сучасних авторів. Існує вже чимало художніх творів, в яких оживають долі тих, хто залишив помітний слід в історії українського письменства. Художня реконструкція біографій українських письменників у жанрі повістей та романів, в яких постають змодельовані художні образи відомих осіб, визначаються своєю специфікою, де присутній домисел і навіть навмисна містифікація образу головних героїв.

У статті проаналізовано дебютний роман української письменниці, поетки, журналістки О. І. Саліпи «Оля» через призму бачення непростих стосунків головних героїнь твору – письменниці Ольги Кобилянської та її найближчої подруги впродовж усього життя – художниці Августи Кохановської. Саме ці персоналії виступають на сторінках твору у складних стосунках із українським письменником Осипом Маковеєм. Ольга Саліпа пропонує свою вигадану таємничу історію, коли на шляху до особистого щастя письменниці стає її найближча подруга з часів дитинства Августи Кохановська. Таємні зустрічі художниці з письменником стають поштовхом, на думку авторки роману, до зародження пристрасних почуттів. Письменниця пропонує свою вигадану історію розвитку стосунків молодих людей.

Текст роману, події якого відбуваються у Яворові, Чернівцях, Львові, Кимполунгу, Торуні та Відні, охоплює хронологічний часовий проміжок 1876–1941 років.

У романі Ольги Саліпи емоційно-підсилювальну функцію виконують образні характеристики героїнь та особлива насиченість тексту афористичними висловлюваннями самої Ольги Кобилянської, її матері та інших героїв твору.

Встановлено, що роман Ольги Саліпи «Оля» є художнім вимислом письменниці, адже історично не встановлено того факту, що Августи Кохановська та Осип Маковей зустрічалися у Відні, що і стало поштовхом, на думку авторки твору, до появи позашлюбної доньки.

Ключові слова: образи-персоналії, автопортрет, афористичність, містифікація, роман-вимисел.

Understanding the life and work of Ukrainian writers is increasingly becoming the subject of artistic creativity of modern authors. There are already many works of art in which the lives of those who left a noticeable mark in the history of Ukrainian literature come to life. The artistic reconstruction of the biographies of Ukrainian writers in the genre of novels, in which simulated artistic images of famous people appear, are determined by their specificity, where there is conjecture and even deliberate mystification of the image of the main characters.

The article analyzes the debut novel of the Ukrainian writer, poet, and journalist O. I. Salipa "Olya" through the light of the difficult relationship between the main characters of the work – the writer Olga Kobylyanska and her closest friend throughout her life – the artist Augusta Kochanowska. These personalities play a significant role in the narrative, entangled

in complicated relationships with the Ukrainian writer Osyp Makovei. Olha Salipa presents her invented and mysterious story, where the closest childhood friend, Augusta Kochanowska, becomes a crucial figure on the path to the personal happiness of the writer. The secret meetings between the artist and the writer become the impetus for the emergence of passionate feelings. The author of the novel proposes her own story of the development of the relationships between young people.

The novel's narrative unfolds in various locations, including Yavoriv, Chernivtsi, Lviv, Kimbolungu, Toruń, and Vienna, covering the chronological time span from 1876 to 1941.

In Olha Salipa's novel, the emotional-amplifying function is fulfilled by the vivid characterizations of the heroines and the rich texture enriched with aphoristic statements of Olha Kobylianska herself, her mother, and other characters of the work. It has been established that Olha Salipa's novel "Olya" is an artistic fiction of the writer, as there is no historical evidence supporting the fact that Augusta Kochanowska and Osyp Makovey met in Vienna, which, according to the author, was the impetus for the appearance of an extramarital daughter.

Key words: images-personalities, self-portrait, aphoristic, mystification, fictional novel.

Постановка проблеми. У сучасному українському письменстві художня інтерпретація життя і творчості відомих постатей української культури є одним із важливих способів популяризації й привернення читацької уваги до кращого пізнання творчих особистостей, осмислення подій та фактів їхньої біографії. Лише за останні два десятки років ХХІ століття скарбниця української літератури поповнилася низкою художніх творів про *Григорія Сковороду* (Володимир Єшкілев «Усі кути трикутника», 2011; Іван Драч, Віра Мельник «Варсава», 2019), *Миколу Зерова* (Євгенія Кужавська «Зеров. Поховальний промовець», 2020), *Наталію Ужвій* (Наталія Колесніченко-Братунь «Ужвій. У піжмурки з долею», 2020), романами Ірини Власенко про *Тодося Осьмачку* – «Утікач Тодось» (2022), *Олександрю Куліш* – «Саша» (2022), *Василя Симоненка* – «Симон» (2023), *Миколу Хвильового* – «Хвиля» (2023). Окреме місце посідають романи-психології Степана Процюка – «Троянда ритуального болю» (2010), «Маски опадають повільно» (2011), «Чорне яблуко» (2013), «Місяцю, місяцю» (2022), «Руки і сльози» (2022) про *Василя Стефаніка*, *Володимира Винниченка*, *Архипа Тесленка*, *Григора Тютюнника*, *Івана Франка* тощо. Українські письменники звертаються і до постаті Ольги Кобилянської, життєва й творча доля якої стала центром уваги у художньо-біографічному романі Валерії Врублевської «Шарітка з Рунгу» (2007) та Ольги Саліпи «Оля» (2020).

Поява художньо-біографічного роману О. Саліпи «Оля» символічно вписується у контекст вшанування О. Кобилянської з нагоди 160-річчя з дня народження письменниці. До того ж, твір був нагороджений І премією у номінації «Романи» у конкурсі «Коронація слова». Назва роману О. Саліпи одразу ж наштовхує читача на суперечливі думки, оскільки Осип Маковей ніколи не звертався до Ольги Кобилянської так, як авторка називає свій роман («Оля»). За спостереженням дослідника творчості О. Кобилянської

В. Вознюка, цей твір є «найбільшою містифікацією української літератури» [1, с. 129]. Августа Кохановська на сьогодні залишається однією із загадкових постатей, творчість якої (особливо останній період /1922–1928 роки/), викликає чимало запитань у дослідників.

Мета і завдання статті. На основі згаданого художнього твору детально простежити, як авторка, подаючи характеристику головних героїв, вибудовує власну неправдиву історію інтимних зв'язків між Августою Кохановською та Осипом Маковеем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчі здобутки сучасної української письменниці та журналістки Ольги Саліпи вимірюються трьома поетичними книгами (Я – весна» (Воля, 2002), «Територія жінки» (Київ, Гамазин, 2019), «Територія вогню» (Київ, Гамазин, 2020) та десятком романів («Оля» (2020), «Теплі історії про справжнє: як бути щасливим попри все» (Київ, Брайт Букс, 2021), «Зламани речі» (Харків, КСД, 2021), «Будинок на Аптекарьській» (Харків, Фоліо, 2021), «Облудниця» (Харків, КСД, 2022), «Брошка гімназистки» (Харків, Фоліо, 2022), «Пташка на долоні» (Харків, Фоліо, 2022), «Дерево роду», книга перша з циклу «Дикі паростки» /жанр: сімейна сага/ (Харків, КСД, 2023), «Без права повернення» (книга друга), «Таємниця замку-корабля» /книга перша з циклу «Скарби»/ (Харків, 2023), за що неодноразово була нагороджена відзнаками престижних літературних премій.

В інтерв'ю «Охтирському Порталу» письменниця стосовно написання свого роману «Оля» зізналася: «Мабуть, це не я, а вона мене обрала. Згадала про Кобилянську, коли шукала цікавий жіночий образ, значимий для України. Її внутрішня боротьба – те, що захоплює в першу чергу. А не проста історія кохання дуже близька і сучасним жінкам» [10].

Така назва твору викликає у нас деякі застереження, оскільки Осип Маковей, як правило, звертався до письменниці «панно Ольго», а не

«Олю». Саме на таке звертання неодноразово натрапляємо на сторінках роману.

Серед найближчих подруг із таким іменем у колі О. Кобилянської зустрічаємо Ольгу Устиянович – дочку письменника Миколи Устияновича, з якою письменниця товаришувала протягом усього життя; Ольгу Окуневську (1875–1960) – в майбутньому відому піаністку, педагогиню, ученицю М. Лисенка, акомпаніаторку С. Крушельницької; Ольгу Дучимінську (1883–1888) – українську письменницю, поетесу, літературну критикиню, перекладачку, журналістку, народну вчительку, культурно-освітню діячку, одну з активних організаторів жіночого руху в Галичині, дослідницю фольклору, етнографії та мистецтва Гуцульщини й Бойківщини. У листі до Ольги Франко – дружини українського письменника Івана Яковича Франка – Ольга Юліанівна пише: «Хто мені припав раз до душі, не випускаю я його скоро, а і Ви майте мене в ласкавій пам'яті» [4, с. 415]. Ольгою називатиметься дружина Осипа Маковея, з якою він одружиться 1905 року та проживатиме пізніше (з 1913) у галицько-подільському містечку Заліщики, де обійматиме посаду директора вчительської семінарії аж до своєї смерті 21 серпня 1925 року.

Текст роману композиційно складається з 22 частин, які хронологічно не пов'язані між собою та охоплюють період 1876–1941 років. Події відбуваються у Яворові, Чернівцях, Львові, Кимполунгу, Торуні та Відні.

Головна героїня – Ольга Кобилянська – постає у непростих стосунках із Осипом Маковеєм. Образний портрет письменниці авторка подає через призму бачення героїні: «Блакитні глибокі очі, високе чоло, золотаве, ледь хвилясте волосся. Воно так дисонувало з її власним, чорним, стягнутим у пучечок. Ольга відчула себе як ніколи худюю і гострою – ніс, вилиці, навіть худючі довжелезні від гри на фортепіано пальці – все це було таким брудним на тлі м'яких рис обличчя та форм тіла мужчини поруч» [7, с. 21]. Саме таким було перше враження Ольги під час знайомства з головним редактором газети «Буковина». Осип Маковей працював на цій посаді в 1895–1897 роках. Під його керівництвом газета набула широкого резонансу. Редактор охоче брав твори молодого майстрині слова до друку.

Мати письменниці, Марія Йосипівна Вернер, спадкоємиця польсько-німецької сім'ї, родичка німецького письменника Фрідріха-Людвіга-Захарія Вернера (1768–1823), яку Леся Українка в листах часто називала Святою Анною) /дивіться лист 175 до О. П. Косач (сестри), надісланий

11.V (28.IV).1901 з Чернівців/: «Мати її [Ольги Кобилянської. – Уточнення наше.] – нагадує св[яту] Анну на малюнках Леонардо да Вінчі» [9, с. 345], натомість так каже про свою доньку: «Ти не просто жінка. Ти – більше. Ти – сама по собі. Цілісна. І не маєш права того втратити. Як ти була малою, ми завжди дивувались, як однаково в тобі сплелися дівочі та хлопчачі риси – любов до музики, малювання, коней, жага до навчання, безстрашність перед небезпекою, впертість, витривалість і неймовірний романтизм. Тільки тепер я розумію – тобі не треба чоловіка, бо чоловік є в тобі» [7, с. 91].

На сторінках роману О. Саліпи відчитуємо автопортрет Ольги Кобилянської: «Зрешистю, а з чого вона взяла, що має подобатись Осипу? Некрасива, занадто висока, широкоплеча, з кострубатими рисами обличчя. Чорна, як ворона» [7, с. 71] та характеристику, яку подає на сестру її старший брат Юліан, що у майбутньому стане визначним українським педагогом, мовознавцем-лексикологом, перекладачем, укладачем кількох українсько-німецько-латинських словників та автором низки підручників із класичних мов для українських гімназій, коли та проситься грати у виставі на сімейному святі в Кимполунзі: «Ти глянь на себе, тобі хіба опудало грати – довготелеса, ще й вуха стирчать у різні боки» [7, с. 72].

Будучи надто самокритичною, Ольга Кобилянська в одному із щоденникових записів, датованому 6 серпня 1888 року (їй ще не виповнилося 25 років) пише: «Я – ніщо, ніщо, нещасне, розбите, роздерте ніщо. Тих, що стоять нижче мене, я зневажаю, я б їх убила, бо вони безмежно підлі й обмежені, а тих, що стоять вище мене, навантажених знанням і “упевненістю”, я ненавиджу, бо я не можу рівнятися з ними, бо я засуджена жити в нужді й мати стосунки з ляльками. Ні. Кожний дух, який мусить нести своє тихе, міщанське існування і не сміє переступити границі, що було б його смертю, мусить нужденно загинути. Жахливий дисонанс лежить в мені. О, як глибоко я впала, а впала я тому, що жила в низькому товаристві» [5, с. 215].

У першому посланні апостола Петра [8, с. 285] є рядки: «...Камінь, що відкинули будівничі, – він став головним на углі», що є суголосними з 21 та 22 віршами 118 псалма: «Камінь, яким знехтували будівничі, став головним на розі. Від Господа це сталося, і дивне воно в очах наших» [8, с. 723]. У листі до Савина Абрисовського – талановитої, освіченої людини – письменниця зазначає: «...Я все якась така незначна була, що на мене уваги не звертали. Тоді в мене душа з жалю до себе

самої звернулася, і я писати почала» [4, с. 434]. Своєю жертвовною працею Ольга Кобилянська таки здобула собі достойне місце серед письменниць європейського рівня в історії розвитку не лише української літератури кінця XIX – початку XX століття, а й світової загалом.

Стосунки між Ольгою Кобилянською та Осипом Маковеем були непростими. Апогею та кульмінаційної точки вони набрали вже на початку XX століття. Так, у найвідважнішому листі, який датований 13 червня 1901 року, письменниця пропонує Осипу Маковееві перенестися до будинку її батьків і жити там з нею у відокремленому помешканні, не одружившись. Вона пише: «*Чи маєте відвагу розпочати жити так, як я Вам пропоную? Я маю. Але Ви скажіть рішуче слово; я піду за Вами. Я би хотіла, щоби Ви на мене дивилися, як на рівного собі товариша, а не як на “немічну жінку”. Може я буду в чім немічна – я не знаю, але може буду в дечім сильна, як Ви. Про “шлюб” я тут не пишу нічого. Се свята велика окрема річ, і я її не хочу тут мішати. Вона є, і є, і ще раз є, і вічно буде...»* [6, с. 189]. Осип Маковей на пропозицію Ольги Кобилянської так і не пристав.

Ольга Саліпа пропонує свою вигадану таємничу історію, коли на шляху до особистого щастя письменниці стає її найближча подруга з часів дитинства Августа Кохановська. На сьогодні встановлено, що художниця народилася 1868 року в передмісті Чернівців (Садгорі) в родині, що мала польське походження. Була живописцем, графіком і етнографом. Родина певний час жила у місті Кимполунг (Румунія). На інтернаціональній виставці мистецтва у Відні (1910) твори художниці були відзначені дипломом і нагородою імператора Австро-Угорщини – золотою брошкою.

У щоденникових записах Ольги Кобилянської мисткиня описана, як «ангел правди» [5, с. 143].

Коли батько Августи Кохановської у 1885 році переїжджає з Кимполунга, де майбутня художниця провела дитинство та юність, в Чернівці, бо отримав тут посаду в раді окружної управи, то Ольга Кобилянська відразу висловлює свої почуття та емоції з приводу цієї події: «*Мені тільки Августоньки жаль. Цієї любої, чистої, солодкої людини, вона була для мене набагато краща, як я для неї. Проте я була тільки ревнива для неї, інколи буваю я як чорт, але в душі притискаю її сильно-сильно до серця. Ні, такого ангела, як вона, я не знайду»* [5, с. 124]. Ця подія у мистецькій біографії О. Саліпи інтерпретована на користь О. Кобилянської, котра захоплено сприймає повідомлення про від'їзд Августи до Чернівців, радіє, що подруга матиме можливість

для більшого свого розвитку. Натомість Августа дещо розчарована, бо буде далеко від своєї товаришки, котра потребує її підтримки: «*Яка ж ти дуренька, Олю. Живеш у своїх фантазіях, щоденниках, книжках, а хто ж без мене захищатиме тебе від усього, що відбувається насправді? Хто ще зрозуміє твою дику вдачу, заплітатиме тобі в коси квіти під час прогулянок? Хто витиратиме твої сльози, коли допече суворий батько? Олю-Олю, на кого я тебе тут маю лишити?»* [7, с. 38].

Августа Кохановська постає відданою у своїй дружбі настільки, що її абсолютно не тішить власна перспектива навчання – студіювання живопису, хоч вона «хотіла мати право навчатись, але її прагнення були не агресивні, не спрямовані на те, щоб прирівнятися до чоловіків у правах» [7, с. 39–40]. Її бажання навчитися малювати мало неемансипований характер й зводилося не до виокремлення власної особистості, а щоб в майбутньому увіковічнювати на полотні образи простих людей: «*Кобилянська малюватиме їх словами, а, вона, Кохановська, фарбами»* [7, с. 40]. Свою відданість подрузі й опіку Августа Кохановська демонструє, коли віддає Ользі Кобилянській свій плащ, щоб врятувати її від дощу, який зненацька застав дівчат під час прогулянки. Августа хотіла убезпечити Ольгу від застуди, яка на фоні матеріальних нестатків, стала б черговим тягарем для їхньої родини: «*[...] Я сильна і здорова, а Ольга – як травина – дмухнеш, то й похилиться. Її треба захищати»* [7, с. 42].

Героїня твору Августа Кохановська виступає емпатичною особистістю, співчуває Ольжиному скрутному матеріальному становищу. Подругу до глибини вражає факт написання Кобилянською листа до заможного старого чоловіка, «*аби той дав їй достойне життя і можливість навчатися»* [7, с. 38]. Реакція Августи відобразилася на внутрішніх почуваннях: «*Навіть не плакала – гарчала, як поранений пес, і витискала з себе сльози, інакше вони б розірвали її зсередини. Відчай від того, що не може допомогти і хоч якось полегшити страждання Ольги від прилизливої бідності, тиснув із усіх боків»* [7, с. 39]. Водночас емпатія й любов Августи Кохановської має егоїстичний характер, вона ревно ставиться до спілкування Ольги Кобилянської із Софією Окуневською: «*Дівчина ж просочилась у життя Ольги, як красива, але небезпечна ртуть. Заповнила собою весь вільний час, усі її думки. Так здавалось Августі»* [7, с. 39]. Майбутня художниця не розділяла ідейного впливу Софії

Окуневської на Ольгу Кобилянську, вважала, що думки про рівність між чоловіком і жінкою можуть негативно позначитися на подальшій долі подруги.

Водночас у творі бачимо демонічно-пристрасну жінку, яка полонить серце Осипа Маковея, вважаючи, що таким чином обереже подругу від спільного майбутнього з цим чоловіком. На думку художниці, для таких, як Ольга Кобилянська, котру вона привласнює, називаючи своєю, «найкращі стосунки – із самою собою» [7, с. 195]. До того ж, юна художниця вражена віденською ранковою ситуацією, як молода дівчина з втомленим виглядом та дитиною на руках проводить на роботу свого чоловіка. Це нагадало їй імовірну модель сімейного життя Ольги Кобилянської з Осипом Маковеєм, чого героїня не хотіла допустити. Дівчина була переконана, що Ольга тоді втратить свою творчу сутність, а, отже, – не віддасть її Маковеві просто так.

Життя Августи Кохановської, особливо її останні роки, проведені в шпиталі дияконис польського міста Торунь, яке вважалось столицею Поморського воєводства, на сьогодні, на думку Т. Дугаєвої, «залишаються таємницею» [2, с. 127]. Напевно, саме цим фактом і скористалася молода письменниця, котра зводить О. Маковея з молодого художницею у Відні, де вона протягом 1894–1899 років навчалася в одному з кращих навчальних закладів Європи – школі декоративного та прикладного мистецтва (нині – Віденський університет прикладних мистецтв). У «Енциклопедії Сучасної України» зазначено, що у Віденській Академії мистецтв Августи Йозефівна навчалася протягом 1885–1899 років [3, с. 50], проте цей факт не є достовірним.

Відомо, що Осип Маковей отримав урядову стипендію з державного фонду для молодих митців і літераторів для продовження освіти у Відні. Там, у Віденському університеті, 1899 року він написав дослідження про поему «Осман» хорватського поета XVII століття І. Гундулича, присвячену перемозі запорозьких козаків і польських військ над турками в Хотинській війні 1621 року. Погляд на цю важливу історичну подію та її наслідки висловив в історичній повісті «Ярошенко» (1903, надрукована 1905), матеріал до якої збирав у архівах Відня. Твір, пройнятий ідеєю спільної боротьби українських козаків і польської шляхти проти турецько-татарського поневолення, схарактеризував деякі історичні постаті, висвітлив взаємозв'язки обох народів, зобразивши їх прагнення здобути свободу в Хотинській війні 1621 року.

У своєму творі сучасна письменниця моделює інтимний зв'язок Августи Кохановської з Осипом Маковеєм. Образ молодого художниці глибоко западає у душу молодого літератора. З одного боку, Ольга, яка кохає і фізично йому віддається, а з іншого – примарна й водночас доступна Августу, яка поводить себе холодно і зневажливо. У стосунках з Маковеєм Ольга Кобилянська займає досить принизливе становище. Заради коханого чоловіка вона готова на все: готувати, прати, віддати всю себе, аби він був поруч. У розмові з ректором університету Фердинандом фон Блументалем, у якого Ольга випрошувала місце для роботи Осипа, почула у відповідь: «– Невже цей чоловік вартий того, щоб принижуватися через нього так, як ви це зробили зараз? А як же рівність, про яку ви й ваші подруги тепер так часто говорите?» [7, с. 135]. Письменниця на це запитання зреагувала по-філософськи: «– Рівність – це про інше. В коханні немає рівності. В коханні обоє мусять прислужувати» [7, с. 135].

У творі показано Кобилянську, підвладну своїм почуттям, яка готова прислужувати тому, хто не сприймав опіки та не цінував її старань. Ольга постає наївною і безхарактерною: вона готова мерзнути і чекати на вулиці, поки Маковей поспілкується з незнайомою їй жінкою, терпить, коли він поночі виганяє її з хати, бо не може впоратися з власними емоціями: «Ольга пішла ображена і принижена, але Маковей добре знав, що не мине і дня, як вона попроситься назад» [7, с. 98]. Слабодухим і безхарактерним змальовано й Осипа Маковея, який керується своїми природними інстинктами. Ольгу він сприймає не більше як товаришку, проте водночас піддається її бажанню інтимного контакту, не виявляючи при тім жодних почуттів. Його мучили докори сумління, однак не вистачало сили духу, щоб остаточно розвіяти Ольжині мрії на щасливе спільне майбутнє, якого він не бачив: «В тебе закохалася така жінка. Вона готова віддати все тобі. А ти, мало того, що все ще думаєш про іншу, розкуту і вітряну, то ще й не відпускаєш ту, що за тобою впадає? Тебе втомлює її опіка й покірність, але ти цим постійно користуєшся. Боїшся, що знову, як колись, у гімназійні роки, залишишся самотнім, нелюбленим і голодним. Самому гидко» [7, с. 139]. Натомість всередині вирувала пристрасть до Августи, вона захоплювала своєю зверхністю та відстороненістю: «Ось щойно він кохавсь із жінкою, яку жадав понад усе на світі. У ту мить він насправді володів нею. Але зараз? Та, що вийшла з квартири, навіть не оглянулася на нього. Годі було й здогадатися, про що вона думала. Ні, ця

жінка йому не належала. І це злило, дратувало, розбурхувало фантазію ще більше» [7, с. 126].

Ольга Саліпа домислює, що зустріч Осипа Маковея з художницею у Відні увінчалася народженням донечки, внучка котрої (до речі, її також звати Ольгою) приходиться до письменниці, аби дізнатися, хто є її дідусем. Символом, який мав би допомогти знайти відповідь на важливе запитання, стає кулон, який носила Августа Кохановська. Ольга Кобилянська не зізнається, що впізнала цю річ, адже вважає, що «таємниці мають залишатися таємницями» [7, с. 217]. Цей афористичний вислів, яким завершується твір, містить глибоку інтригу та недомовленість: хто вони – ці загадкові жінки, розквіт творчості котрих припав на епоху *fin de siècle* та між якими була така приязнь. Адже відомо, що ще за життя письменниці А. Кохановська проілюструвала її твори: новели «Природа», «Битва», «Некультурна», вміщені у збірнику «Kleinrussische Novellen» («Малоруські новели», Мінден, 1901). Художниця втілила свої глибокі почуття до найближчої приятельки в її психологічному портреті наприкінці життя, 1926 року.

Мова героїв роману відзначається афористичністю. Так, Ольга промовляє до свого коханого: «...Є в тому щось сакральне – дивитися на чоловіка, який їсть» [7, с. 50]; «Традиції роблять нас в'язнями... Шлюб – то перед людьми. А між двома – лише любов» [7, с. 83]; «Шлюб – це умовності. Головне – щастя» [7, с. 87]; «Бути чесним і прямим – розкіш, яку можуть дозволити собі не всі» [7, с. 163].

Аналогічними є і відповіді письменниці матері: «То завжди так, що жінка, яка поруч із чоловіком, часом важливіша за нього самого. [...] Жінка – то і є основа, на якій чоловік будує решту» [7, с. 80], як і її власні думки: «...Не буває так, що навколо тебе стільки любові в світі, а вона тебе не торкається» [7, с. 55].

Пророчими є сни Ольги у тексті, які символізують майбутню важку долю письменниці після остаточної розлуки з коханим: «Чомусь пригадалося нічне жахіття, яке в дитинстві снилося кілька разів поспіль. Начебто вона лежить на постелі, а до неї наближається вбивця і хоче її задушити. Ольга пробує поворухнутися чи закричати, але тіло не слухається, голос пропав. Її загибель неминуча. Зараз почувається, як у тому сні – дивна слабкість забирає здатність пручатися» [7, с. 25]. Після одруження Осипа Маковея з Ольгою Кордубівною, О. Кобилянська у листі до письменника М. Павлика від 11 лютого 1906 року зазначала: «Про себе напишу Вам стільки, що від

остатніх 4–5 років ношу невидиму тернову корону і, мабуть, не здохну її аж до смерті. Пишу Вам се одверто, бо з Ваших листів бачу, що Ви чоловік, котрий знається на нещасті, а про горе і те, що точить душу, не люблю до людей говорити, що не знаються на тім всім» [4, с. 586].

Непрості стосунки, що склалися між головними героїнями роману Ольги Саліпи, залишаться загадкою для майбутніх поколінь. Прикро, що досі, у ювілейний для Августи Кохановської рік, ще й досі не змінено двох фактичних помилок у написі на меморіальній дошці, що знаходиться у Чернівцях за адресою: вулиця Тараса Шевченка, 41 (колишня назва – Новий Світ), де читаємо наступне: «У цьому будинку в 1885–1927 рр. жила українська художниця А. Кохановська (1863–1927)». Тут неправильно вказана дата народження мисткині та останній рік її перебування в Чернівцях, адже відомо, що до Польщі вона вирушила близько 1922 року (точна дата невідома).

У кінці роману авторка уводить позасюжетні елементи – уривки зі щоденника героїні Августи Кохановської, її роздуми про свої стосунки з Ольгою Кобилянською та Осипом Маковеем. Зв'язок з Осипом для неї зводився до своєрідної гри, в якій випробовувала його на міцність, визначала, так би мовити, придатність на роль чоловіка для Ольги: «Побачила себе збоку – граюся ним, як безвольною лялькою. Заради моєї дівчинки, так. Але граюся» [7, с. 197]. Прохання Ольги прийняти Осипа на квартиру у Відні Августи розцінювала досить цинічно: «О, моя дівчинко, ти й сама не розумієш, що робиш! Сама не розумієш, що рятуєш себе ж. А я – лише маленька частинка цієї дивної гри світу. Коли Ольга писала мені про те, що він кохає іншу жінку, я хотіла вмрети. Мені водночас було і соромно, і ні. Я навіть пишалася собою. І страждала через це» [7, с. 196].

Володимир Вознюк – поет, літературознавець, культуролог, культурно-громадський діяч, багатолітній директор Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської, у книзі, що вийшла у світ до 160-літнього ювілею письменниці у видавництві «Друк Арт», розглядаючи твір О. Саліпи, називає його «романом-вимислом». Науковець слушно зазначає: «О. Кобилянська, щоб утвердитися в суспільстві людському, попри матеріальні і моральні труднощі, попри всілякі проблеми зі здоров'ям, пов'язала себе “золотою ниткою” з українським народом зокрема, і з людством взагалі саме своєю творчістю, наполегливою, іноді, можливо, і тенденційною, письменницькою працею, а не своїми жіночими знадами.

О. Саліпа, інтерпретуючи творчі та особисті взаємини О. Маковей та О. Кобилянської, мабуть, на місці першої уявила себе, а не письменницю-класика української літератури кінця XIX – початку XX ст. А О. Маковей для неї постав, схоже, як якийсь із знайомих її сучасних залицяльників» [1, с. 130].

Висновки. Неможливо не погодитися з думкою авторитетного дослідника життя і творчості О. Кобилянської, адже коли йдеться про неординарні особистості (Ольгу Кобилянську, Августу Кохановську, Осипа Маковей), то враховується той факт, що це – знакові постаті в культурному просторі України. Вони є тими особистостями, які

своєю титанічною працею виборювали і утверджували місце української літератури та культури загалом в контексті не лише українського, але й світового мистецтва. Проте у романі О. Саліпи образи видатних українців змальовано через призму пристрастей, особливо неприродною у своїй поведінці та характері постає Ольга Кобилянська. Реальний факт зізнання письменниці у коханні Осипу Маковей у творі помітно звольгаризовано, а сама героїня постає у багатьох місцях приниженою і слабкою, такою, яка втрачає свою жіночу гідність заради чоловічої уваги. Щоправда, образ зрілої Кобилянської більш реалістичний, ніж той, який є центровим у всьому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк Володимир. Золота нитка Ольги Кобилянської. Чернівці : Друк Арт, 2023. 248 с.
2. Дугаєва Т. Мої митці. Художня культура Чернівців : Вибрані статті й дослідження. Львів : Простір-М, 2019. 460 с.
3. Енциклопедія Сучасної України / Укладачі : М. Г. Железняк та ін. У 24 т. Т. 15. Кот-Куз. К. : НАН України, наук. тов-во ім. Шевченка, 2014. С. 50.
4. Кобилянська О. Твори в п'яти томах / упоряд., підготовка текстів та примітки Ф. Погребенника. Т. 5. К. : Державне в-во худ. л-ри, 1963. 768 с.
5. Кобилянська О. Зібрання творів : у 10 т. Т. 9 : Щоденники. Публіцистика. Критика. Спогади. Автобіографії / упоряд. В. І. Антофійчук ; прим. В. А. Вознюка, Я. Б. Мельничук, Ю. М. Микосянчик. Чернівці : Букрек, 2022. 392 с.
6. Павлишин М. Ольга Кобилянська : прочитання. Видання друге. Харків : Акта, 2011. С. 189.
7. Саліпа О. Оля / худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків : Фоліо, 2020. 218 с. (Мистецькі біографії).
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Переклад о. І. Хоменка. Львів : Видавництво та друкарня Отців Василіян «Місіонер», 2007. 1125 с. + 350 с.
9. Українка Л. Повне академічне зібрання творів : у 14 томах. Том 12. Листи. 1897–1901 / Ред. О. Полухович ; упоряд. В. Прокіп (Савчук) ; комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Київ : «Типографія „Від А до Я”», 2021. 608 с.
10. Бакуліна В. Ольга Саліпа про себе, про «Олю», Охтирку та про свої теплі історії – Охтирський Портал (інтерв'ю з письменницею). URL : <https://www.okhtyrka.net/content/view/9928/255/>

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.33>

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ЖІНКИ У РОМАНІ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»

PHENOMENOLOGICAL RECEPTION OF A WOMAN'S SPIRITUAL CRISIS IN THE NOVEL "ALMOST NEVER THE OTHER WAY AROUND"

Шукай О.Ю.,

orcid.org/0009-0008-5770-3811

*здобувач кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Мета статті. Стаття присвячена розкриттю жіночого образу, осмислення долі крізь призму історії і сприйняття історичних реалій доби через життя. Своєрідна модель людського буття розкрита у трьох новелах сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос. Марія Матіос вдало поєднує специфічний західноукраїнський колорит, міфологічні образи та сюжети із теперішнім буттям нашого народу, сучасними реаліями та закономірностями роз-

виту. М. Матіос постійно працює із таким жанром, як сімейна сага, її новели охоплюють життя цілої родини у декількох поколіннях. Основною особливістю творів письменниці можна також вважати часті посилання на історію нашої країни, ті події, що відбувалися у середині ХХ століття та мали доленосне значення для України. Через призму історії письменниця розповідає нам про життя звичайних людей у звичайних селах, життя яких спотворене війнами та бідами, що випробовують їхні характери. Життя героїв – це суперечливі психологічні феномени. Екзистенціалізм представлений як втілення ідеї унікальності людського буття в розкритті жіночого образу.

Сучасний роман, особливо історичний, зазнає трансформацію жанрової природи, зміст якого полягає у зміні історичної події та історичного факту. На тлі історичних реальних подій зображено людські долі, трагічні і фатальні обставини, які призвели до неминучої біди. Людина з її долею, обставинами є центральною та головною в травматичному художньому осмисленні. Без осмислення апокаліптичного минулого, неможливо осмислення майбутнього. Головною складовою світоглядної еволюції, чи жанрової модифікації є змінене відчуття часу. Розкриття культурно – історичної ситуації через феномен національної історії і місця особистості в ній. Художня модель репрезентована через «чоловіче» та «жіноче» буття в романі. В українському художньому середовищі гендерне буття співвідноситься через жіночу картину дійсності. Сприймання гендерної моделі формується як складова соціокультурного утворення, яке спричинене різними соціальними чинниками. У статті проаналізовано феноменологічні рецепції, які впливають на вираження людського начала і осмислення основних векторів для суспільства. У статті висвітлено матеріал для розуміння ролі жіночої особистості в нашій історії і помітне місце жінки, її участь у процесах буття, внесок в історію суспільства, а значить неординарну роль у літературі.

Ключові слова: жіночий образ, екзистенціалізм, духовна криза, часоплин, буття людини, психологічні феномени, трагічні долі.

The purpose of the article. Article is devoted to the disclosure of the female image, the understanding of fate through the prism of history and the perception of the historical realities of our time through life. A peculiar model of human existence is revealed in the three novellas of the family saga “Almost Never the Other Way” by Maria Mathios. Maria Mathios successfully combines the specific Western Ukrainian flavor, mythological images and plots with the current existence of our people, modern realities and patterns of development. M. Mathios constantly works with such a genre as the family saga, her novels cover the life of an entire family in several generations. The main feature of the writer’s works can also be considered frequent references to the history of our country, those events that took place in the middle of the 20th century and had a fateful significance for Ukraine. Through the prism of history, the writer tells us about the lives of ordinary people in ordinary villages, whose lives are distorted by wars and troubles that test their characters. The lives of the heroes are contradictory psychological phenomena. Existentialism is presented as the embodiment of the idea of the uniqueness of human existence in the disclosure of the female image.

A modern novel, especially a historical one, is undergoing a transformation of genre nature, the meaning of which is a change in a historical event and a historical fact. Human destinies, tragic and fatal circumstances that led to inevitable misfortune are depicted against the background of real historical events. A person with his fate and circumstances is the central and main thing in the traumatic artistic interpretation. Without understanding the apocalyptic past, it is impossible to understand the future. The main component of worldview evolution or genre modification is a changed sense of time. Disclosure of the cultural and historical situation through the phenomenon of national history and the place of the individual in it. The artistic model is represented through “male” and “female” being in the novel. In the Ukrainian artistic environment, gender existence is correlated through the female picture of reality. The perception of the gender model is formed as a component of sociocultural education, which is caused by various social factors. The article analyzes phenomenological receptions that affect the expression of human nature and the understanding of the main vectors for society. The article highlights the material for understanding the role of the female personality in our history and the prominent place of a woman, her participation in the processes of life, her contribution to the history of society, and therefore her extraordinary role in literature.

Key words: female image, existentialism, spiritual crisis, passage of time, human existence, psychological phenomena, tragic fates.

У сучасному літературному процесі прослідковуються кілька літературних тенденцій. Найхарактерніша – це зміна стильової парадигми прози. Український літературознавець Я. Поліщук зауважує, що на зміну постмодернізму приходять новий літературний напрям – автентизм, ознакою якого є «множинність людського поняття правди й неможливість знайти єдину об’єктивну рацію. Через те він спирається передусім на біографічний досвід автора або тих типів, які найближчі авторові» [5, с. 13].

Історичні наративи призводять до травматичного досвіду постколоніальної історії, яка закарбувалася протягом поколінь. Особистість в середовищі перебуває між особистісним і «накладанням» відголосків подій в історич-

ній долі країни. У великий історичний процес ХХ століття значний вплив мають спогади дитинства, ментальна пам’ять попередніх поколінь, екскурс у предковічну історію.

Ж. Лакан говорить «Історія – це не минуле. Історія – минуле лише настільки, наскільки минуле історизовано в теперішньому» [6, с. 20].

Час усвідомлюється як щось нестабільне, чим і змушує прискорювати рух. Співставлення минулого і майбутнього відбувається через забування одного та пригадування іншого. Час – це вимір, і яку можна внести багато різного, але тільки якщо воно проходить певну циклічність. Як наслідок минуле накладає «певний відбиток» сприйняття дійсності, що підтверджується наявністю подій, яких не можна уникнути в історичному циклі часу.

Основними напрямками для орієнтування людини є часопросторові світоглядні уявлення та переконання, які пов'язані з відчуттям часоплину.

Н. Луман додає: «Теперішнє тих чи інших актуальних оперативних подій отримує тоді подвійну функцію: з одного боку, воно являє собою якусь точку, де мають зустрітися відмінності минулого і майбутнього... З іншого боку, вона одночасно виявляється моментом, в якому все відбувається одночасно. Час розуміється відразу і в якості одночасності, і в якості послідовності, при чому суспільству “бракує” часу на пошуки принципового вирішення цього парадоксу» [3, с. 50].

Літературний процес завжди має свій вектор руху. Історичний процес – це протиборство в людському началі, яке подекуди є антагоністичними виникненням в «живому» суспільстві. Особистість відбиває риси часу і вступає в «живий зв'язок» з наступними епохами.

Душею художнього середовища є ідея боротьби проти гніту експлуатації, і не лише соціальної, а й особистісної.

Криза цивілізації, несталість у суспільстві після Першої світової війни стали благодатним ґрунтом для виникнення нової філософської течії – екзистенціалізму, яка на перший план висунула ідею унікальності людського буття. На перший погляд, вона була безперспективною, та у другій половині ХХ ст. набуває поширення, широкого розголосу у працях Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера, К. Ясперса, А. Камю та інших. Свої світоглядні позиції екзистенціалізму підтверджують художніми творами, наприклад, Ж.-П. Сартр «Нудота», «Мухи», А. Камю «Міф про Сізіфа», «Чума».

Екзистенціалізм як художній і літературний напрям не є монолітом, існує кілька течій, що відрізняються насамперед світоглядними позиціями, з одного боку – це релігійний екзистенціалізм, з іншого, – атеїстичний [1, с. 216]. Ж.-П. Сартр зазначає, що *«ці види об'єднують те, що існування передусім сутності, потрібно виходити із суб'єкту»* [7]. Екзистенціалістів цікавить конкретна людина зокрема. Головна аксіома вчення полягає в тому, що людина відчуває певну абсурдність у світі, тому вона відчуває незадоволеність, відчуженість, відчай, і тільки свобода дає можливість самовиразитися. Екзистенціалізм керується такими модусами як відчай, страх, нудьга, нудота, порожнеча, абсурд, свобода, тривога, смерть.

Екзистенціалізм перетворився на популярну світову течію. Своє відбиття він знайшов і на українському ґрунті. Ю. Бондаренко відзначає: «Український літературний екзистенціалізм, створений на національному ґрунті, увесь комплекс

питань, пов'язаних з існуванням індивідуума, – розв'язує кризу призму двох парадигм – національної та екзистенціальної. Художній статус образів їх національно-патріотичною наповненістю утверджується через їхню співвіднесеність із темою окремої людини, внутрішнього ества, долі й буття у світі особи» [1, с. 64].

Своєрідна модель людського буття представлена у трьох новелах сімейної саги «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос. У романі змальовано життя трьох гуцульських родин – Чев'юків, Варварчуків та Кейванів, які протягом всього твору взаємодіють. Побудова сюжету нагадує клубок, який то заплутується, то розплутується, тримаючи читачів у напруженні до останньої сторінки. Життя героїв – це суперечливі психологічні феномени.

Багата галерея образів та характерів у романі, але нас цікавить конкретна особистість, тому ми зосередимо нашу увагу на образі Петруні Варварчукки.

Людина – це проєкт, який спрямований у майбутнє. А коли майбутнє відсутнє, то людина відчуває абсурдність буття.

А. Камю своєю істиною визначає абсурд. Він вважає, що абсурд приходить у світ разом з людиною. Його не можна позбавитися, людина не в стані вирватися з нього. Життя Петруні у романі також позначається певним абсурдом. Віддана п'ятнадцятирічною за нелюба, набагато старшого за себе Івана Варварчука, ще й до того ж несправедливо скривджена на весіллі чоловіком, вона відчуває неспроможність розв'язати проблеми свого існування. Петруня відчуває порожнечу існування: мати померла, батько прокляв, чоловік зганьбив. Героїня мала матеріальні статки, але не знала людського щастя, мала багато худоби, та не мала рідної душі, до якої могла б пригорнутися. Трагедія жінки у тому, що вона не може народити дитину. Єдиний її притулок – велика – вікнами в сад – кімната, де вона могла поплакати за власним життям. Петруня відчуває такою самотньою, що робить з ганчір'я дитину, колише її, годує: *«А де вона візьме теплу, живу дитинку? Позичить у сусідів? Чи купить на базарі? Чи ягнятко вгорнить замість дитинки?»* [4, с. 98]. Таке існування узгоджується зі свідомістю людини абсурду, яка перебуває на межі втрати рівноваги. Все це веде до невлаштованості власного життя, тому перебування Івана на війні приносить їй лише полегшення. Молода, запашна квітка, вона знаходить свою любов.

Світлана Жила відзначає різні грані любові Петруні до Дмитрика – це радість і буяння

молодості, це мука, це сміливість, виклик чоловікові-нелюбові.

У центрі уваги – гострі душевні конфлікти й суперечності, затяжні психологічні проблеми покоління. Головний важіль тяжіє до особистісних переживань та вчинків людини, які відображаються крізь призму екскурсів в історію, побут і спосіб життя особистостей, які відчувають внутрішній психологічний тиск.

Поруч з молодими коханцями відчувається відчуття тривоги. Тривога – одне з понять, що виражає світовідчуття екзистенціалістів. Ж.-П. Сартр зазначав, що *«людина – це тривога. Це означає, що людина, яка на щось зважилася і розуміє, що вибирає не лише своє буття, але вона ще й одночасно вибирає все людство»* [7]. Петруня зважилася на кохання з Дмитриком: *«Так двоє, іще вчора чужі, а сьогодні – збожеволілі від наглого пожегару в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів»* [4, с. 16]. Поки Іван на війні воює за Франца-Йосифа, їхнє щастя не має меж, але воно не стійке, воно може розбитися кожної миті, немає впевненості у тому, що буде завтра. Героїня розуміє це, тому весь час живе у тривозі, її переслідують передчуття: *«Що насувається біда – Петруня чує своїм видющим серцем»* [4, с. 107]. Не може вона молитися ні Богові, ні Сатані, а звертається лише до свого серця. *«Вона сама собі спровадила на таку дорогу»* [4, с. 107]. Тривога пояснюється прямою відповідальністю за інших. Петруні однаково чи повернеться її чоловік живий, чи ні, але їй не байдужа доля Дмитрика, після його повернення. У неї виникає страх за життя близької людини. Адже, героїня впевнена, що Андрій розповість про її зраду чоловікові. Коли йдеться про страх то мається на увазі не фізичне переживання страху та його психологічний зміст, а потрясіння Петруні, перед якою немовби відкрилася раніше невідома прірва буття, відбираючи спокій.

Велику увагу Ж.-П. Сартр приділяє питанню свободи людини. На його думку, майбутнє завжди постає багатозначним, що примушує робити певний вибір. Навіть, коли людина відмовляється від свого нього, то і тоді вона робить свій вибір. Перед Петрунею стояв вибір погоджуватися чи ні на відмольфарення Маринькою-богодухою її кохання до Дмитрика. Героїня вирішила: *«Я скинутися Дмитрика не годна. І мені байдуже, що зробить той нелюд... Я жива і хочу жити»* [4, с. 109]. Вона вибрала кохання, яке берегла все життя. Навіть після смерті Дмитрика: *«Петруня – вперше за всі роки – сидить у самих ногах Дмитрикової могили*

і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем»

Після похорону Дмитрика Петруня сказала Івану: *«...А тепер можеш убити й мене, як убив його...»* [4, с. 119]. Життя героїні після смерті Дмитрика сповнене невгамовною нудьгою, пов'язаною з відстороненим життям з Іваном, втраченою сенсу життя. Порожнеча виникає в середині героїні. Ця екзистенціальна порожнеча пов'язана з відсутністю в її житті близьких людей, любов до яких наповнювала б життя змістом. Вона відчуває беззмістовність свого життя. Іван заборонив показуватися за подвір'я самій, вона повинна була сидіти вдома, а коли йти до церкви тільки у супроводі чоловіка.

Про екзистенціальну сутність персонажів свідчить їх відчуженість від суспільства: *«По всьому надійшов такий час, коли Варварчуків перестали кликати на набутки й здогадуватися їх у церкві. І навіть усюдисущі цигани чому обминали їх велику й маєтну хату...»* [4, с. 120]. Відчуження Петруні від суспільства, від чоловіка приносить розчарування і страждання, втечею від дійсності є лише та сама велика – про гостя – кімната, де, старіюча Петруня, щодня пестить свою дитину, зроблену тепер з Дмитрикової сорочки *«Вона пестить шкарубками, приморщеними руками жовте, мов шафран, «личко» своє не зачатої і не вродженої доньки, а краще би сина, втикається лицем у старий жмутик, зусібіч обнюхує його»* [4, с. 120]. Та Петруня все ж робить свій вибір. Вона розмотує сорочку, ховає на дно скрині і йде на могилку до свого Дмитрика.

Кілька способів боротьби з абсурдом виділяють екзистенціалісти – смерть (самогубство), бунт, творчість. Лише наприкінці свого життя Петруня спромоглася виступити проти вже старого чоловіка Івана. Це був її певний бунт проти абсурдності свого життя, в якому вона розчинилася.

Універсальне художнє осмислення доводить, що людина не має безпосереднього досвіду смерті. Спроби осягнення екзистенційного змісту людського буття дають змогу позбутися страху і наповнити сенсом життя. Людство у різні століття та епохи у своїх етапах становлення мало уявлення про смерть, посмертний досвід відображали шлях через самопізнання людини, зустріч з різними вимірами людської природи.

Гендерні світи яскраво проявляються на рівні репрезентації екзистенційних змістів життя і смерті. У контексті сучасного жіночого письма проблема сенсу життя, осмислення феномену смерті як загальнолюдської проблеми відкриває

можливості трансперсонального досвіду як для жінок, так і для чоловіків.

Осмислення історичної і соціальної природи характеру, закономірностей його становлення в певному соціальному середовищі, гранично активно віддзеркалюється в українській літературі. В основі літературного характеру героїні лежить переконаність у необхідності дослідження найтонших нюансів впливу громадського середовища на особистість і свідомість того, що витри-

маність внутрішньої логіки характеру у поведінці героя – одна із найважливіших умов його пізнання і художньої побудови. У вчинках героя послідовно проявляються соціально обумовлені риси, що сформувались під впливом узаконених в суспільстві норм моралі, системи виховання, неписаних законів і звичаїв. Так особливості суспільного устрою проєктується на особистісні якості, розкриваючись у своїй глибинній соціальній сутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму Слово і час. 2003. № 6. С. 64–69.
2. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 367 с.
3. Луман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер. з нім. М. Бойченко, В. Кабуладзе. Київ: Дух і літера, 2011. 336 с.
4. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: новела. Львів, 2007. 176 с.
5. Поліщук Ярослав. Автентизм (спроба дефініції художнього напрямку ХХІ століття). Філологічні семінари. Вип. 15. Художні стилі, течії напрями: історико-теоретичний аспект. Київ, 2011. С. 11–17.
6. Рудинеско Е., Бадью А. Жак Лакан сучасність минулого / пер. з фр. П. Шведа. Київ, 2020. 120 с.
7. Сартр Ж.-П. Нудота роман, п'єси / пер. з фр. / передмова та примітки В. Фасенко. Харків Фоліо, 2006. 349 с.

РОЗДІЛ 9 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09: 82.091

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.34>

ЖАНР «РОБІНЗОНАДИ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЇ

THE ROBINSONADE GENRE IN UKRAINIAN AND WORLD LITERATURE: QUESTIONS OF TYPOLOGY

Починок Л.І.,

orcid.org/0000-0002-4786-8398

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Піво-Дудко Н.В.,

orcid.org/0009-0008-5149-5644

магістр філології

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті акцентовано увагу на питаннях компаративістики, зокрема досліджуються типологічні зв'язки та паралелі у творах українського та англійського письменства. У полі зору – жанр «робінзонади», започаткований пригодницьким романом Д. Дефо «Життя й дивовижні пригоди Робінзона Крузо». Роман англійського письменника-просвітника XVIII століття, крім авантюрного мотиву, має глибокий соціально-філософський підтекст, чим зацікавлював і приваблював численних інтерпретаторів з різних країн світу. Серед багатьох інших літературних інтерпретацій та адаптацій роману Д. Дефо «Життя й дивовижні пригоди Робінзона Крузо» вирізняється книга німецького письменника, видатного представника філантропії та німецького Просвітництва Й.-Г. Кампе «Новий Робінзон», робота над перекладом якої українською мовою і спонукала молодих авторів В. Злотополяця та І. Федіва взятися до створення власне української версії пригод Робінзона Крузо. Саме так у часи Української революції 1917–1921 років з'явилася історична повість В. Злотополяця та І. Федіва «Син України» (1919), яка була перевидана 2007 року під назвою «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» як пригодницька повість. Виникає логічне питання – наскільки українська повість-«робінзонада» близька сюжетно до архитвору Д. Дефо «Робінзон Крузо». Детальне текстуальне дослідження творів відстежує подібність лише ключових моментів сюжетної лінії «робінзонади»: морська мандрівка, полон, втеча, корабельна аварія, дивовижний порятунок, безлюдний острів, виживання серед дикої природи, порятунок тубільця, острівна колонія, повернення на батьківщину, тоді як усе інше наповнення сюжету та основна траєкторія формування характеру центрального персонажа цілковито відмінні. Робінзон Крузо Д. Дефо – англієць, комерсант, негодіант, торговельник, що, перебуваючи в тривалій ізоляції від цивілізованого світу, проходить певну духовну еволюцію, згідно з просвітницькими переконаннями автора щодо ідеалу «природної людини». Натомість, Микола Наливайко – українець, козак-запорожець, патріот, оборонець рідної землі, що залишається непохитним у своїх переконаннях та ідеалах.

Ключові слова: інтерпретація, типологія, рецепція, жанр, роман, «робінзонада», історична повість, мотив, образ, світогляд, національний концепт.

The article examines issues of comparative studies, in particular, typological connections and parallels in the works of Ukrainian and English literature. In the field of vision is the genre of "robinsonade", which was started by D. Defoe's adventure novel "The Life and Amazing Adventures of Robinson Crusoe". The novel of the English writer-enlightener of the 18th century, in addition to the adventurous motive, has a deep socio-philosophical subtext, which interested and attracted numerous interpreters from different countries of the world. Among many other literary interpretations and screen adaptations of D. Defoe's novel "The Life and Amazing Adventures of Robinson Crusoe", the book by the German writer, significant representative of philanthropy and the German Enlightenment J.-H. Campe "Robinson the Younger", the work on the translation of which into Ukrainian prompted young authors V. Zlotopolets and I. Fediv to start creating a Ukrainian version of the adventures of Robinson Crusoe. That is how, during the Ukrainian revolution of 1917–1921, the historical novel by V. Zlotopolets and I. Fediv "Son of Ukraine" (1919) appeared, which was republished in 2007 under the title "Life and Amazing Adventures of the Cossack Mykola on a Deserted Island" as an adventure story. A logical question arises – how close is the Ukrainian novel-"robinsonade" to D. Defoe's masterpiece "Robinson Crusoe" in terms of plot. A detailed textual study of the works traces the similarity of only the key points of the "robinsonade" storyline: sea voyage, capture, escape, shipwreck, miraculous rescue, deserted island, survival in the wild, rescue of a native, island colony, return to the homeland, and in everything else the content of the plot and the main trajectory of the formation of the character of the central hero are completely different. Robinson Crusoe D. Defoe is an Englishman, merchant, slave trader who, being

in long isolation from the civilized world, undergoes a certain spiritual evolution, according to the author's Enlightenment beliefs about the ideal of the "natural man". On the other hand, Mykola Nalyvaiko is a Ukrainian, zaporozhian cossack, patriot, defender of his native land, who remains steadfast in his convictions and ideals.

Key words: interpretation, typology, reception, genre, novel, "robinsonade", historical novel, motif, image, outlook, national concept.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки в добу глобалізаційних процесів дедалі виразніше постає проблема компаративного вивчення українського та світового письменства, необхідність висвітлення творчих зв'язків українських письменників та класиків світового мистецтва слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоправда, останнім часом інформаційний «вакуум» щодо цього питання почали заповнювати дослідження Г. Вервеса, Д. Наливайка, І. Лімборського, О. Куцевол, В. Мовчанюка, А. Градовського, І. Качуровського та ін. Проте ці публікації далеко не вичерпують проблеми, а лише розкривають все нові й нові її ракурси і площини, що вимагають додаткового, глибшого осмислення.

Одним з найцікавіших аспектів дослідження проблеми компаративних зв'язків української та світової літератури є простеження типологічних паралелей з англійською класикою. Розкриттю цього питання присвячені поодинокі студії компаративного характеру (І. Лімборський, О. Ніколенко, О. Стрілецький, І. Симоненко, С. Гречанюк, І. Хроменко, Г. Бондаренко та ін.), що значно відхиляють завісу невідомості й висвітлюють ряд цікавих типологічних збігів у творчості українських та англійських письменників.

Постановка завдання. Однак і праці згаданих дослідників, обмежені колом художніх творів, введених до програм шкільних курсів, все ж не створюють повної, вичерпної картини літературного явища, що є предметом нашої уваги, залишаючи широкий простір для студій. Тож зробимо спробу хоча б частково заповнити цю площину, простеживши типологічні паралелі у романі Д. Дефо «Робінзон Крузо» та пригодницькій повісті В. Злотополюця та І. Федіва «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові».

Виклад основного матеріалу. Роман Д. Дефо «Життя і дивовижні пригоди Робінзона Крузо» був надрукований в Англії 1719 р. Цю книгу невдовзі переклали багатьма мовами світу, що викликало появу численних наслідувань. У літературознавстві увійшов термін «робінзонада» – так почали називати розповідь про пригоди на безлюдній землі, частіше – острові, де людина сам на сам з природою виявляла силу духу й розуму у боротьбі за виживання.

Робінзон прибирав різних імен, був данцем і голландцем, греком і євреєм, ірландцем і шотландцем. Найбільше переробок роману Дефо створили французи та німці. Німецькі письменники видали близько сорока робінзонад, і серед них – «Новий Робінзон» Й.-Г. Кампе, надрукований 1799 р. І хоча за своєю художністю, як зазначали сучасники, повість Й.-Г. Кампе поступалася перед англійським оригіналом, книга стала досить відомою. Саме її на початку ХХ ст. вирішили перекласти і видати українською мовою київські книгарі [4, с. 32].

Серед численних українських видавництв, що виникли на хвилі української революції, було і видавниче товариство «Вернигора» у Києві, що й запропонувало 23-річному Ігореві Федіву, січовому стрільцеві родом із Коломиї, якого вихор війни заніс до української столиці, перекласти книгу Й.-Г. Кампе «Новий Робінзон». І. Федів згадував, що йому рядки перекладу видалися блідими, нудними і сухими на тлі драматичних подій перших двох років української революції. І він вирішує написати власний твір, герої якого свідчили б про силу, розум, волю, наполегливість і винахідливість української нації, щоб вони були прикладом для юних [3, с. 220]. В І. Федіва з'являється співавтор – наддніпрянець Валентин Злотополюць, якому було тоді 28 років. Від часу своєї гімназійної юності він брав активну участь у пропаганді національно-визвольної думки. У 1916 р. став одним із засновників видавничого товариства «Вернигора». У грізний час взяв до рук зброю і увійшов до Студентського Куреня, який 29 січня 1918 р. майже весь поліг у нерівному бою на залізничній станції Крути поблизу Києва. Серед трагічно загиблих був і товариш дитинства В. Злотополюць, однодумець і помічник у просвітницькій діяльності, 26-річний студент з Волині Микола Лизогуб. Саме його пам'яті і присвячена праця В. Злотополюця. У своїй присвяті він писав: *«Друзе і брате! В образі Миколи Наливайка стоїш ти мені перед очима. Я не письменник. Я хотів лише втілити часточку Твого невмирущого Духу – ось походження ідеї цього твору»* [2, с. 221].

З часом життєві шляхи співавторів розходяться і долі їх складаються по-різному. Але не згубився у часі плід спільної праці В. Злотополюця та І. Федіва – історична повість «Син України», яка

при передруці дістала назву «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові». Це книга про мужнього і витривалого лицаря, відданого патріота знедоленої Батьківщини, запорізького козака-«робінзона» Миколу Наливайка видана знову у 2007 році [4, с. 34].

Як бачимо, твір Данієля Дефо справді мав широкий світовий резонанс. Але викликано це не лише дивовижними й романтичними подіями, описаними у ньому, а й новаторством образу головного героя. Автор звеличує силу й наполегливість людини у перетворенні довоколишньої дійсності. Тому, цілком закономірно, що молоді Валентин Злотополец та Ігор Федів, в душах яких теж бував той непокірний романтично-пригодницького дух, звернулись саме до цього образу. Але чи справді Робінзон Крузо і Микола Наливайко такі схожі між собою? Чи однакові мотиви штовхали їх на цей важкий і буремний шлях?

В очах читача Робінзон постає спочатку у ролі «блудного сина», авантюриста-работорговця, найвищим щастям якого було відкрите море, хвилі й вітрила: *«Ця моя пристрасть до моря так далеко мене завела, що я пішов проти волі – навіть більше: проти прямої заборони батька і знехтував благання матері та поради друзів; здавалося, було щось фатальне в цьому природному потягу, що штовхав мене до гіркого життя, яке мені судилося»* [1, с. 176]. Але згодом впродовж твору образ героя значно еволюціонує, він проходить через ряд випробувань, які переламують його волю і характер, породжуючи працьовитого господаря, мужнього і впевненого у власних силах.

Український же герой постає в дещо іншому світлі. Микола – спудей, який «учився в Києві у славній Могилянській академії» і повернення якого додому стало головною подією не лише для його села, а й для всієї околиці: *«Відтоді у сотника не зачинялися двері. Цей прийде привітати сина, той – за порадою, третій – розпитати, що там у Києві чувати»* [2, с. 7].

Хоча обидва герої довго не затримуються на порозі рідної домівки, проте йдуть вони теж по-різному. Робінзон втікає на кораблі, не одержавши батьківського благословення, про що ще не раз пошкодує: *«І ось, не спитавши ні батька, ні матері, навіть не повідомивши їх жодним словом (хай довідаються про це, як випадє), не випросивши ні батьківського, ні Божого благословення, не врахувавши ні обставин даної миті, ні наслідків, в недобрій – бачить Бог – час, І вересня 1651 року, я сів на корабель мого приятеля, що відправлявся в Лондон»* [1, с. 180]. Микола ж

не лише отримує батьківське благословення, а, власне, з його волі і вирушає на війну за самостійність України: *«Оцею шаблею благословляю тебе на святе діло, останній із роду Наливайків! Віднині ти не спудей, а лицар і месник України»* [2, с. 11]. Отже, бачимо, що Микола стає на цей шлях з метою визволення свого народу, тоді, як Робінзон робить це швидше з власної юнацької примхи.

Згодом «робінзони» потрапляють до полону, де стають рабами. Вони зносять це випробування, активізуючи для цього усі свої життєві сили та енергію і щоразу не полишаючи надії на втечу. І їм обом це вдається. Однак, Микола під час свого ув'язнення зближується з господарем Дау ель-Бакані, який пропонує йому одружитися з багатою красунею Цат ес-Салямі, однак козак не погоджується на пропозицію, що знову підтверджує його вірність слову, даному батькові, й любов до знедоленої Батьківщини.

Через певний час Робінзон і Микола опиняються на безлюдних островах, але й тут у них дещо відмінні ситуації. Зокрема, Д. Дефо одразу ж наділяє свого героя кораблем, що застряг на міліні, тож, завдяки оптимізму, силі волі й тяжкій праці, Робінзоніві вдається здійснити одинадцять поїздок на корабель і врятувати чимало речей, які й допомогли йому вижити. А от Микола був позбавлений абсолютно усіх надбань цивілізації. Єдине, що він мав, – це живий розум, добру, козацьку силу й незламний дух. Він не здався, а вирушив на пошуки їжі, потім з велетенської мушлі зробив лопату. Далі його господарство значно розширюється: з каменя він робить ножа, будує в печері землянку, мочить коноплі, плете кошики, приручає лам тощо. Як Крузо, так і Наливайко стають прекрасними господарями, опановують чимало ремесел: землеробство, тваринництво, гончарство, столярство, малярство, кравецтво, мисливство та ін. Вони, наче справжні стратеги, укріплюють своє житло, маскують його від можливих чужинців, що є свідченням здатності залишатися цивілізованою людиною навіть в екстремальних умовах довготривалої самотності і відтворювати здобутки цивілізації, практицизму та діловитості, життя в гармонії з природою і почуттям міри [3, с. 77]. Адже, одного разу Робінзон скаже: *«...мирські блага цінні для нас лише тією мірою, якою вони здатні задовольнити наші потреби, і що скільки б ми не накопичили багатств, ми отримуємо від них задоволення лише тією мірою, якою можемо використовувати їх, але не більше»* [1, с. 278–279]. Характерним є випадок, пов'язаний із знахідкою грошей, бо швидке збагачення

і було метою Робінзона, однак він роздумує: *«Непотрібний мотлох! Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб нахилитися й підняти тебе з підлоги. Всю цю купу я готовий був віддати за будь-який із цих ножів. Мені нікуди тебе дівати; так залишайся ж, де лежиш, і йди на дно морське, як істота, чиє життя не варто рятувати!»* [1, с. 223]. У схожій ситуації опиняється і Микола, який знаходить 30 000 фунтів стерлінгів, про які він теж скаже: *«Лежи собі, людська mano! Не засліпити вам, блискучі скарби, козацьких очей»* [2, с. 150], що є свідченням морального прозріння героїв, які розуміють, що щастя й добробут далеко не в грошах, і що вони перетворюються на звичайний мотлох там, де немає ринково-торгівельних відносин, тобто це штучно створене людиною зло, яке не в змозі замінити доброго здоров'я та зручних інструментів.

Не менш важливим фактором, який вплинув на виживання Миколи та Робінзона, була їхня молодість і здоров'я, цінність яких вони зрозуміли під час хвороби, котрої не вдалося оминати жодному із них: Робінзон застудився під час зливи, а у Миколи розпочалась лихоманка після сутички з хижаками. Вони були на порозі смерті. У цей переломний момент усі їхні думки були спрямовані до Бога. Однак Микола завжди жив із Богом у серці та був глибоко віруючою людиною, тому, коли все його тіло пройняла пропасниця, він подумки прощався із білим світом: *«Прощайте, мої дорогі, вже більше мені вас не бачити! А ти, нене Вкраїно, прости невірний гріх козака, що не на полі слави гине, а на м'якому ложі. Прийми, Боже, мою грішну душу – й не суди її тяжко!»* [2, с. 103]. Тоді, як Робінзон швидше був агностиком: *«Моя душа не знала Бога: благі повчання мого батька зникли за вісім років безперервних поневірянь по морях у постійному спілкуванні з такими ж, як сам я, нечестивцями, до останньої міри байдужими до віри»* [1, с. 249]. Але коли він захворів, то уся його надія була саме на Бога, він марив і не міг згадати жодної молитви, однак його думки летіли саме до Всевишнього Творця, він почав лікуватись тютюном і в проміжках читати Біблію, хоч як йому було важко. Згодом на річницю своєї появи на острові він присвятив цей день суворому посту і виділив його для релігійного читання. Надалі він ще не раз звертатиметься до Господа, а коли на острові з'явиться П'ятниця, то навчатиме релігійним законам і його. Справжнім демократом у душі просвітництва Робінзон проявив себе, коли на його острові почали жити врятований іспанець і батько П'ятниці, які були різного віросповід-

дання: П'ятниця став протестантом, його батько був язичником, а іспанець – католиком. Робінзон оголосив повну свободу совісті для всіх.

Важливою віхою було ставлення Робінзона та Миколи до врятованих від смерті дикунів. Зокрема, Робінзон, хоч і любив П'ятницю, ставився до нього зверхньо, як до слуги. А Чінкадавін для Миколи був швидше побратимом, майже рідним братом. Відрізнялись і настанови Миколи та Робінзона як колоністів, коли вони писали свої інструкції. Робінзон закликав своїх гостей коритися йому в усьому, а Микола – обороняти Нову Україну, вчитися української державної мови, не чинити замаху на відділення острова Нова Україна від Української Республіки, судити навіть його самого, як державного зрадника, якби він порушив свою присягу, за рішенням Отамана острова. Зрештою, коли вони покинули острів і потрапили до цивілізованих країн, Робінзон усі свої сили витратив на відновлення свого багатства та пошуку старих знайомих і родичів, тоді як Микола вирушив на захист своєї Вітчизни і загинув у запеклій битві з московськими зайдами під Конотопом, як гідний син своєї України-неньки, не зрадивши своєї присяги й батькового благословення.

Висновки. Отже, по-різному, закінчуються ці дві таких, здавалося б, схожих історії, що не є дивним, оскільки Даніель Дефо – це, насамперед, представник просвітницької літератури, який звеличував, так звану, «природну людину», що живе у гармонії з собою і природою, якій притаманні космополітські погляди та глибокі духовні цінності. Ми бачимо, як Робінзон еволюціонує: позбувається згубного впливу цивілізації й стає тією утопічною людиною природи: *«Тепер нарешті я ясно почував, наскільки моє теперішнє життя, з усіма його стражданнями і знегодами, щасливіше за те ганебне, наповнене гріхом, огидне життя, яке я вів раніше»* [1, с. 265]. Тоді, як молоді українські патріоти В. Злотополец та І. Федів насамперед хотіли показати, яким має бути борець за рідну землю та народ, що навіть в абсолютно безнадійній ситуації прагне прислужитися своїй нації, який ні на хвилину не забуває про нещасних земляків, що гинуть під гнітом чужоземних загарбників та визискувачів, і у час найбільшої небезпеки у першу чергу думає про них, а не про власний порятунок. Саме тому український «робінзон» є, перш за все, воїном, побратимом і патріотом. Отож, В. Злотополец та І. Федів, запозичивши мотив «робінзонади», зуміли створити справді неповторну й колоритну пригодницьку українську Одісею, що за своїм

змістом та яскравістю не поступається ні самому оригіналу, ні подальшим його інтерпретаціям. Зауважимо принагідно, що запропоноване дослідження не лише не вичерпує проблему осмислення своєрідної української «робінзонади» В. Злотопольця та І. Федіва, а радше порушує ще

ширший спектр питань, що потребують подальших глибоких студій, – зокрема й питання авторства і відповідності оригіналу історичної повісті «Син України» (1919 р.) та її передруку 2007 р. як пригодницької повісті «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дефо Д. Робінзон Крузо. *Стівенсон Р.Л. Острів Скарбів. Дефо Д. Робінзон Крузо*. Харків: ВД «Школа», 2003. С. 173–416.
2. Злотополець Вал., Федів І. Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові / за ред. М. Славинського. Київ: ТОВ «Ярославів Вал», 2007. 224 с.
3. Насмінчук Г.Й., Починок Л.І. Даніель Дефо. *Зарубіжна література: Антична література. Середні віки. Доба Відродження. Література XVII–XVIII ст.* Кам'янець-Подільський: Медобори, 2002. Ч. 1. С. 75–78.
4. Янчук О. Будь сином України!: Урок-зіставлення за романом «Робінзон Крузо» та повістю «Син України». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 1998. № 2. С. 32–34.

РОЗДІЛ 10 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

UDC 82+391]:008"18/19"(045)=111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.35>

TEXTILE AND TEXT: FASHION AND LITERATURE IN THE CONTEXT OF HIGH AND LOW CULTURE

ТЕКСТИЛЬ І ТЕКСТ: МОДА ТА ЛІТЕРАТУРА У КОНТЕКСТІ ВИСОКОЇ ТА НИЗЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Demydenko Ya.I.,*orcid.org/0000-0003-2438-5323**PhD student at the Department of Theory and History of World Literature
Kyiv National Linguistic University*

As the title implies the article describes the artistic fields of fashion and literature in the context of high and low culture. It is spoken in detail about the historical circumstances of the separation of culture into high and low as a means of establishing class distinctions during the second half of the 19th – early 20th centuries. The study examines the commercialization of popular literature, the massification of the classics, and the different nature of engagement with culture between classes as factors contributing to the high/low divide following industrialization.

Much attention is given to the emergence of fashion as a direct result of industrialization and mass production and their implications on fashion as a class-signaling tool. It is reported that women's fashion in the second half of the 19th – early 20th centuries reflected anti-industrial narratives observed in prominent artistic movements of the time. The fact that fashion should be discussed as a legitimate artistic product is stressed. By acknowledging the significance of the decorative function of clothes and context-dependent perception of the artistic value tendencies of simplification and de-accentuation of fashion products are refuted, leveling it with other branches of art.

It is shown that culture's class-based distinction is still prevalent today despite a tendency toward omnivorous consumption of culture among the privileged groups. It is stressed that the modern mass culture encourages overconsumption due to its reliance on rapid trend turnover observed in mass fashion and literature not comparable with the historical critiques of the commodification of culture. Omnivorousness can contribute to the sustainable consumption of both fashion and literature by prioritizing mindful and critical engagement with culture.

Key words: fashion, literature, high and low culture, industrialization, fashion as art, cultural omnivore and univore.

Відповідно до заголовку стаття описує мистецькі сфери моди та літератури у контексті високої та низької культури. У роботі детально йдеться про історичні обставини поділу культури на високу і низьку як засіб встановлення класових відмінностей у другій половині 19-го – на початку 20-го століття. Дане дослідження розглядає комерціалізацію популярної літератури, масифікацію класичних творів, а також – природу взаємодії з культурою між різними класами як фактори, що посприяли розриву між високою і низькою культурою після початку індустріалізації.

Велика увага приділяється виникненню моди як прямого результату індустріалізації та масового виробництва, та їх впливу на моду як інструмент позначення класової приналежності. У статті повідомляється, що жіноча мода другої половини 19-го – початку 20-го століть відображала антиіндустріальні наративи, які спостерігалися у чільних мистецьких рухах того часу. Наголошується на тому, що моду слід обговорювати як легітимний мистецький продукт. Через визнання значущості декоративної функції одягу та контекстного сприйняття художньої цінності спростовуються тенденції спрощення та деакцентування продуктів моди, підносячи їх на один рівень з іншими галузями мистецтва.

У роботі демонструється, що класове розрізнення культури все ще поширене сьогодні, незважаючи на тенденцію до «всєядного» споживання культури серед привілейованих груп. Також наголошується на тому, що сучасна масова культура заохочує надмірне споживання через свою залежність від швидкого обороту тенденцій, які спостерігаються в масовій моді та літературі, що не порівняти з історичною критикою комодифікації культури. Відповідно, культурна «всєядність» може сприяти більш відповідальному споживанню як моди, так і літератури, віддаючи пріоритет усвідомленому та критичному споживанню культури.

Ключові слова: мода, література, високе та масове мистецтво, індустріалізація, «всєядність» та «однаядність» культури.

Introduction. The socio-cultural differentiation of arts into high and low helps categorize and evaluate cultural products based on perceived levels of sophistication, complexity, and societal value.

According to historical and class-based perceptions, high culture emphasizes refinement and artistic merit [21]. Alternatively, low culture is seen as more accessible and populist, catering to mass audiences

with entertainment-focused content. By examining historical and modern conditions that shape the cultural divide, this study aims to compare how the artistic fields of literature and fashion reflect the context of high and low culture.

High/low cultural context. Raymond Williams [49] identified the separation of “culture” from “society” rooted in 18th and 19th-century capitalism. This autonomy, seen as a response to industrial challenges, led to a distinct high culture detached from society. The term ‘highbrow’ appeared in the late nineteenth century to define a refined aesthetic capacity associated with the well-educated [27]. Bourdieu [5] distinguishes high and low culture (classical and popular) as belonging to certain groups in society: elites and intelligentsia determine what constitutes good taste due to education and the ability to appreciate art that has no purpose other than aesthetic; working-class expects any object to have a function because of financial constraints. Therefore, apart from class-based accessibility variation, the functionality of artistic products or lack of it poses a considerable part of the high/low distinction.

However, the view of art – “true” art – as devoid of function is relatively new. The Aesthetic Movement in the late 19th century proposed a notion of “art for the sake of art” to defy the perceived Victorian moralism and the utilitarian and materialistic aspects of industrialization, emphasizing the beauty of art, the movement opposed the need for a didactic or moral purpose in art [22]. However, in Aestheticism’s detachment from life, art became a means of entertainment instead of providing meaningful intellectual engagement [45]. Further superficial connotations spawned due to the association with hedonism and the pursuit of pleasure. In a key work of Aestheticism, “The Picture of Dorian Gray” (1890) by Oscar Wilde, the pursuit of aesthetic pleasure is celebrated in Gray’s unchanging appearance while his portrait reflects the hidden moral decay. Ultimately, Wilde admits the superficiality and moral vacuum that can result from a sole focus on external beauty and pleasure despite advocating for the movement. Having evolved past Aestheticism’s principles, the concept of high culture embraced both moral and intellectual aspects of artistic expression. According to Levine [27], toward the turn of the century, particularly in the USA, the divide between high and low became a way to counteract the effects of industrialization, urbanization, and the influx of immigrants.

Rooted in industrialism, materialism is one of the prominent critiques of low culture due to being cheap and mass-produced. Gans [18] notes that to appeal to a large audience, mass products are more

standardized in comparison with works of high art, which are ideally non-commercial. Regarding literature, Temirbolat et al. [20] explain that easy-reading novels adhere to genre-specific clichés and plot formulas rather than invent new elements, which results in books with predictable characters, plot twists, etc. However, since mass literature caters to a wide audience, readers expect certain narrative conventions. It is also stated that due to the spread use of plot formulas, the terms “author” and “writer” should not be used synonymously: writing mass literature is a commercial practice done by a “writer”, while the term “author” is associated with higher quality, complex works [19, p. 14–15]. Although this distinction highlights the tension between the artistic and commercial aspects of literature, the main purpose of producing mass art is reduced to monetary gain.

Nevertheless, the critique of mass culture as inherently materialistic is hypocritical since high culture was and still is intrinsically tied to economic privilege. Bourdieu [5] introduces the concept of cultural capital as a form of symbolic wealth that the rich accumulate to establish and reinforce social distinctions. Historically, only the upper classes had the means to be cultured since attending cultural events, acquiring fine art, and participating in academic pursuits often required significant financial resources. In this regard, while intellectual in nature, engaging with arts as a part of one’s lifestyle is a relatively leisurely pastime that was not available to the working class due to monetary and time constraints.

However, the spread of literacy and shorter workdays in the second half of the 19th century contributed to the expansion of the reading public in the West [29]. Due to advancements in printing technology and distribution methods, publishers capitalized on the demand, producing cheaply-made serialized novels and popular fiction which raised anxieties about the degradation of literary standards [33]. Although Lyons [29] notes the emergence of a self-educated working-class intelligentsia, the working class preferred popular literature despite the promotion of classics, moral, and educational books in public libraries. Consequently, social elites displayed concern about the tastes and preferences of the new readers and the potential impact on societal stability.

The resistance against mass culture was not only rooted in aesthetic or intellectual concerns but also – in social and behavioral aspects. Levine [27] explains the influx of the masses into American cities resulted in the unbecoming behavior of the common people in places of culture, such as talking and spitting tobacco in opera houses, touching exhibits in museums, ladies blocking the view of the stage with wide-brimmed

hats, etc. This human side of the high/low opposition shows that although the working class received increased access to cultural resources, the nature of engagement differed between audiences from the high and low classes. As follows, the long-standing acclaim of numerous classical works resulted in massification, and, per Gans [18], devaluation. Due to overexposure, misinterpretation, or reduction to clichés, the exclusivity and perceived depth associated with high art is lost. For example, Shakespeare's tragedy "Romeo and Juliet" (1597) is often oversimplified as a love story, diluting its exploration of social conflicts and impulsive actions. Levine [27] notes that Shakespeare was popular entertainment in 19th-century America for all social classes. While the classification of a particular work as solely high/low oriented may not be fixed, the reception and interpretation will vary.

Amidst the industrial and urban changes, the elites reconnected the position of culture to the pre-industrial contexts by monopolizing beauty, complexity, and intellectual depth as high-status notions. Labeling mass culture and its products as "lowbrow" further amplified its derogatory standing and the opposition between classes.

Industrialization and the rise of fashion. The transformative effect of industrialization on society, economy, and culture did not exclude fashion. The transformative effects of industrialization on society, economy, and culture also facilitated the emergence of fashion. Per Lipovetsky [28], the notion of fashion as a pursuit of novelty is tied to industrialization and mass production. However, Wilson's [50] and Svendsen's [42] understanding of fashion is connected with the beginning of mercantile capitalism in 14th-century Europe, citing the economic developments in the late medieval period which promoted a rapid adoption of new styles of dress. Still, these two periods are not mutually exclusive as either fostered larger social and economic shifts in society, representing different stages in the development of fashion.

Cole and Deihl's book "The History of Modern Fashion" [12] starts with 1850, and while the authors recognize that 19th-century clothes are not perceived as modern today, mechanized production is what allows this categorization. It can be argued that truly modern clothing began no earlier than the 1920s because the basic principles of garment construction have remained relatively consistent since. Before the 1920s, women's clothing was tailored to create a structured silhouette, with multiple layers of undergarments and corsetry, and this distinct sartorial experience divorced historical clothing from modern fashion. Consequently, the use of a sewing

machine became a quantitative change without affecting the quality as clothing remained distinctly unmodern. Simply put, if we disregard the stylistic aspects that define the dominant silhouette of each decade from the 1920s on, those garments can be worn today which cannot be said for older fashions. Although the streamlined and simplified construction of modern clothing can be seen as a side-effect of mass production, this standardization is a result of fashion manufacturing evolution that started with mechanized production.

Schneider [40] finds a resonance between Veblen's [47] theory of conspicuous consumption and Simmel's [41] views on fashion, which focus on its exclusivity, both in the sense of the high aesthetic appeal of expensive products and differentiation from lower-status groups. Hence, the constant change of fashion and the subsequent display of fashionable items become a means for the affluent to signal their social status while excluding those who cannot participate. Regardless of the date prescribed for the beginning of fashion, before industrialization, the adoption of beautiful and new clothing existed only as a high culture pursuit and as an aspirational notion for the lower classes. Since it benefited many with the accessibility of fashionable clothes, Breward [7, p. 184] argues against Benjamin's [4] derogatory view of mass production, posing that instead of "undifferentiated sameness" it promoted individualization like previous periods. Consequently, mechanical production democratized fashion and made it into a mass culture product.

With the emergence of couture in the mid-19th century, fashion was divided into luxury and mass-produced items, reflecting the societal classes with distinct lifestyles and objectives. Although Lipovetsky [28] acknowledges the existence of intermediate organizations between the two extremes, new fashions stemmed from haute couture while clothing manufacturers tried to replicate luxury goods at different price points. In this context, the nature of consumption changed as fashionable garments became attainable for different socio-economic groups almost at the same time. Furthermore, as Lemire [25] points out, beyond cheaper mass-produced items, this extended to the secondhand clothing trade, which allowed lower-income individuals access to better, more luxurious garments.

Given that at the turn of the century, Veblen [47] and Simmel [41] discuss fashion from the point of view of luxury, it is clear that mass production did not erase the class-signaling aspect of clothes. Bourdieu's [5] theory suggests that people from different social

classes will have distinct tastes shaped by their upbringing and social environment. Arguably, the distinction achieved through fashion became more nuanced than before since fashion in itself was no longer limited to the rich, and the ornate designs and opulent details of garments served as conspicuous markers of social status. Accordingly, as only in the 1920s fashion abandoned the elaborate ornamentation characteristic of previous decades [28], the gap between the 19th century and the sartorial modernity of the 1920s juxtaposes the industrializing world and clothes that do not match it.

This contradiction is observed by Breward [7, p. 177], who finds 19th-century fashion “an uneasy bonding of old and new” (), which reflects the broader cultural and secular realities of that time. Industrialization was accompanied by poor working and living conditions for the lower classes and pollution in the rapidly growing cities; in response, literature, art, design, and architecture developed aesthetics with whimsical motifs, romantic compositions, and elaborate ornamentation, opposing the prosaic conditions of Victorian life. The second half of the 19th century saw medieval influences in the Pre-Raphaelites [26] and the Gothic revival [10], strong anti-industrial ideology in the Arts and Crafts movement [45], and a departure from classical traditions in design in Art Nouveau [1]. In between art and the everyday, 19th and early 20th-century women’s clothes embodied this resistance as well and exemplified the justified unreadiness of society to trust in the future.

While fashion may not have originated in industrialization, it became widespread and more accessible as a result of new production means; in turn, the adherence to antiquated aesthetics further reinforced the class symbolism historically inherent in fashion. Serving as a form of artistic expression and social distinction, fashion reflected the complexities and uncertainties of daily life during industrialization.

Fashion vs. art, fashion as art. By naming haute couture as culture, Bourdieu [6] highlights the structural homology between the field of production of fashion garments and other cultural goods, emphasizing the interconnectedness and the shared dynamics of their production i.e. power dynamics, conservation and subversion strategies regarding the cultural capital, and tensions between established and emerging forces. However, the non-abstract and practical nature of clothing affects its perceived cultural weight. Unlike the high/low debate in the field of literature, where the discussion concerning the hierarchy is within literature itself, whether fashion/clothing is art is an ongoing discussion. The

arguments against it center around the practical aspect of clothes – being a commodity is a contradiction to being an art object [3]. According to Benjamin [4], mechanical manufacturing excludes the possibility of calling a product a piece of art. Moreover, the commercial side of fashion overshadows any potential elevated artistic qualities as designers need to keep up with the demands of the market and the bi-annual production of new collections [43]. Therefore, it is tempting to conclude that all mass-produced clothing is not a creative item. However, clothing assembly is not done on a mechanized conveyor belt and every type of apparel is put together by humans.

Furthermore, Ladenthin [24] highlights clothing as a defining human feature, serving both functional and symbolic roles. Ladenthin [24] stresses the distinctiveness of traditions/conventions in shaping values, emphasizing that functional and cultural meanings of clothing demand separate consideration. It is generally accepted that clothes primarily protect and cover the body, while decorative function is secondary [50]. However, such a functionalist approach dismisses the role of dysfunctional clothing. Decorative elements and accessories perform a decorative function rather than being a necessity and send cues about the social and financial status of the wearer. It can be argued that solely practical clothing, such as utility clothes or uniforms, should be discussed separately due to being used in specific contexts.

In “Sartor Resartus” (The Tailor Re-tailored) [8], historian and philosopher Thomas Carlyle notes that ornamentation plays a significant role even among “wild” or “barbarous” people, preceding the practical aspects of clothing, such as warmth or decency. His observation is in agreement with Darwin’s description of unclothed tribal people in “The Voyage of the Beagle” [14], who when provided with fabric, prioritized its use for decoration over protection from harsh environmental conditions. Based on these perspectives, clothing has had artistic purposes beyond modern fashion which challenges the notion that the practical function of clothes is primary.

Due to the hierarchy of legitimacy within culture, Bourdieu [6, p. 46] suggests that discussing a “less guarded” subject, like fashion, is not likely to be rejected in comparison to more legitimate objects, such as fine art. The juxtaposition of clothes and fine art involves idealized connotations regarding the latter to deemphasize the artistic features of clothes and fashion, focusing on mass production, the functional act of being worn, and downplaying the complexity and design features of haute couture pieces. However, the perception of the legitimacy

of art and clothing may vary since depending on the context both carry different functions. For example, Mandel [30] discusses art as an investment together with its conspicuous consumption purpose, therefore, the traditional notion of art as a conspicuous object may be compromised by its commodification within the investment market.

On the other hand, fashion exhibitions held at art galleries and museums level clothes and art history, presenting clothes alongside artworks as illustrations only, devoid of any utilitarian purpose [37]. Despite the undeniable commodification of clothes, Taylor [43] further acknowledges the benefits of displaying fashion outside of the commercial domain as it shifts the focus from its materialistic aspects to artistic qualities, adding cultural value. Svendsen [42] proposes the idea of fashion trying to elevate itself to art through association, evident in Schiaparelli's partnership with Dalí, Gustav Klimt's collaboration with fashion designer Emilie Flöge, and Yves Saint Laurent's 1965 Mondrian-inspired collection, exemplifying the broader historical trend of artists engaging with fashion. The intersection of visual arts and fashion is not a new phenomenon, consequently, recognizing fashion as an art form would elevate its significance from a commodity to a legitimate part of the broader cultural narrative.

Modern perspectives. Instead of the high/low divide, Peterson [35] proposes the omnivore-to-univore hierarchy, i.e. engaging with a wide range of cultural forms or limiting cultural consumption to a specific domain. Although Peterson and Kern [36] argue for a replacement of snobbism in highbrow individuals in favor of omnivorousness, interpretations of the omnivore theory either propone cultural egalitarianism or sole consumption of various cultural expressions while maintaining class distinctions [15]. While the omnivore approach is more nuanced than the original elite vs. mass distinction, cultural capital required for omnivorousness suggests a level of sophistication and access to diverse resources associated with privileged groups. Hence highbrow individuals are more likely to be omnivores and lowbrow – univores [35]. Furthermore, Prieur and Savage [39] argue that emerging cultural capital has evolved past Bourdieu's *Distinction* [5] to encompass cosmopolitan knowledge and tastes as a means of establishing class-based differentiation. As follows, privileged groups exhibit omnivorous consumption of literature and are likely knowledgeable about current literary trends [51]. Concerning fashion, Michael [32] notes a strive for critical engagement with current trends, where one aims to balance being up-to-date and self-expression with an ultimate goal

of authenticity. Voronin [48] ties omnivorousness to postmaterialistic values, therefore, the pursuit of authenticity in cultural consumption intersects with socioeconomic privilege, which allows omnivores to seek meaningful experiences that align with their values and identities. Consequently, the predisposition of lower classes to univorous consumption emerges from monetary constraints that limit their scope of reach to mass culture due to its accessibility.

Since Peterson [35, 36] discusses highbrow individuals adopting new tastes due to the democratization of culture, his research omits social mobility as a contributing factor to the emergence of cultural omnivores. While there are inconsistent results about the impact of social mobility on omnivorousness [9, 13, 46], Friedman's [17, p. 31] definition of it as a "trajectory of one's cultural capital resources" underscores high culture as a learned field for the upwardly mobile individuals in contrast to the readily available mass culture. Mass culture's reliance on novelty as a means to capture the audience's attention minimizes a product's time in the spotlight [18], which further limits the possibility of critical engagement in the consumption pattern of a univore. On the contrary, an omnivore consumes cultural products selectively, therefore, social mobility and subsequent adoption of highbrow tastes allow for a critical reevaluation of both lowbrow and highbrow forms to achieve an authentic cultural experience.

It is safe to say that cultural critiques advocating for the blurring of the lines between high and low culture come from the perspective of omnivores. However, in the advocacy for the merits of the best examples of mass culture, the lower-quality works may be dismissed. While high culture is relatively consistent in quality, mass culture exhibits a substantial variability that undermines it as a whole.

The modern mass fashion industry is synonymous with the term fast fashion, referring to a business model with short production and distribution time to meet the market demands as fast as possible [11, p. 3], contributing to a culture of disposable consumption due to a rapid trend turnover facilitated by social media. Despite urges to do away with low-quality garments, unethical business practices, and major environmental concerns [44], consumers' desire to participate in trends together with the extreme accessibility and affordability of fast fashion items induce overconsumption [34].

Likewise, BookTok, a TikTok literary sub-community, has been accused of turning publishing into fast fashion on the grounds of distinctly unsustainable practices displayed by the readers, authors, and content creators on the platform [23],

specifically, purchasing or producing poorly written under-edited books based on trends. Some recognize BookTok as a powerful marketing tool and a space for readers to engage with each other [31], and even its use for student literacy [16]. Others stress the superficiality and performative nature of the act of reading, such as hoarding unread books [38], and the obsessive reading goals that prioritize a competitive approach to the number of books read per month or a year over a meaningful engagement [2].

Within their respective fields, BookTok and fast fashion are representative examples of mass culture's quality concerns due to a reliance on trends, short-term popularity, and the quantity-over-quality approach in consumption and production habits, reinforcing the high/low cultural divide. Consequently, consumers becoming aware of the quantitative and qualitative downsides of mass culture would contribute to the development of omnivorousness. Since following trends signals inauthenticity and superficiality [32], an omnivorous approach will foster prioritizing substance in fashion and literature, individuality, and a more sustainable cultural consumption overall.

Conclusion. Industrialization and mass production facilitated the widespread dissemination of cultural products to the masses, incomparable to the pre-industrial times, which caused the separation of culture into high and low according to the class-based consumers of each category. While mass production allowed the general public access to affordable cultural products for the first time and its benefits are evident retrospectively, the commodification and the lack of quality and intellectual depth of mass culture posed legitimate concerns at the time. Writing mass literature as a commercial practice and the devaluation of the classics due to their massification contributed to the anxiety about the changing cultural landscape.

Since culture was exclusive to the upper classes before industrialization, it is undeniable that the high/low distinction was also rooted in elitism and fear of the masses. In this context, fashion transitioned from the high pre-industrial status to mass culture as well, and its use as a class signaling tool in itself was no longer restricted to the social elites. Women's fashion exemplified the resistance against the negative effects of industrialization by reflecting the nostalgic motives present in contemporary artistic movements. The lack of consensus about the status of fashion as art downplays its cultural value. The commercial aspect of fashion is hard to dismiss but it is important to acknowledge its decorative and artistic functions as effective means of communicating cultural information due to the clothes' immediate visibility and intimate connection with the body.

Although modern perspectives acknowledge the merits of diverse cultural expression and discuss cultural consumption in terms of omnivore to univore hierarchy, the socio-economic privilege required to become cultured and the unchanging criticisms of mass culture highlight the persistence of the cultural and class-based distinctions. While the Internet and social media contribute to hyper accessibility of culture, it also results in the unsustainable practices of conspicuous consumption as heavily promoted by the fast fashion industry and BookTok online community, reliant on overconsumption and superficiality.

When mass culture emerged as a product of industrialization, the novelty of abundance in itself was notable. Unlike the largely overworked and undereducated public of the 19th and early 20th centuries with limited potential for critical engagement with culture, modern consumers have a moral obligation for mindful cultural consumption in light of environmental and quality concerns.

REFERENCES:

1. Ashby C. Introduction. *Art nouveau: Art, architecture and design in transformation*. London, 2022. P. 1–8.
2. Bacon J. *Is BookTok sucking the joy out of reading?*. Dazed : website. URL: <https://www.dazeddigital.com/life-culture/article/60751/1/is-booktok-sucking-the-joy-out-of-reading-tiktok-competitive> (accessed: 8.02.2024).
3. Barnard M. What fashion is and is not. Introduction. *Fashion theory: A reader*. 2nd ed. London, New York, 2018. P. 46–52.
4. Benjamin W. The work of art in the age of mechanical reproduction. *Illuminations* / ed. by H. Arendt, trans. by H. Zohn. New York, 1969. P. 217–251.
5. Bourdieu P. *Distinction: A social critique of the judgment of taste* / trans. by R. Nice. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1984. 613 p.
6. Bourdieu P. Haute couture and haute culture. *Fashion theory: A reader* / ed. by M. Barnard. 2nd ed. London, New York, 2018. P. 46–52.
7. Breward C. *The culture of fashion: A new history of fashionable dress*. Manchester : Manchester University Press, 1995. 244 p.
8. Carlyle T. *Sartor resartus* / ed. by A. MacMechan. Boston, MA, London : Ginn & Company, 1896. 432 p. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Sartor_Resartus/7LsVvcWKbnEC?hl=en&gbpv=1 (accessed: 8.02.2024).
9. Chan T. W., Turner H. Where do cultural omnivores come from? The implications of educational mobility for cultural consumption. *European Sociological Review*. 2017. Vol. 33, № 4. P. 576–589. <https://doi.org/10.1093/esr/jcx060>

10. Cheshire J. Medievalism and secular design. *The Oxford handbook of Victorian Medievalism* / ed. by J. Parker, C. Wagner. Oxford, 2020. P. 447–462.
11. Choi, T-M. Fast fashion systems – An introduction. *Fast fashion systems: Theories and applications*. Boca Raton, FL, 2013. P. 3–7.
12. Cole D. J., Deihl N. *The history of modern fashion*. London : Hachette UK, 2015. 480 p.
13. Coulangeon P. *The omnivore and the “class defector”: Musical taste and social mobility in contemporary France*. Observatoire Sociologique du Changement : website. URL: https://shs.hal.science/halshs-00840790/file/nd_2013_03.pdf (accessed: 8.02.2024).
14. Darwin C. *The voyage of the Beagle*. New York : P.F. Collier & Son, 1909. 547 p.
15. de Vries R., Reeves A. What does it mean to be a cultural omnivore? Conflicting visions of omnivorousness in empirical research. *Sociological Research Online*, 2022. Vol. 27. № 2. P. 292–312. <https://doi.org/10.1177/13607804211006109>
16. Dera J., Brouwer S., Welling A. #BookTok’s appeal on ninth-grade students: An inquiry into students’ responses on a social media revelation. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 2023. Vol. 67. № 2. P. 99–110. <https://doi.org/10.1002/jaal.1303>
17. Friedman S. Cultural omnivores or culturally homeless? Exploring the shifting cultural identities of the upwardly mobile. *Poetics*. 2012. Vol. 40. № 5. P. 467–489. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2012.07.001>
18. Gans H.J. *Popular culture and high culture: An analysis and evaluation of taste*. New York : Basic Books, 1974. 179 p.
19. Gelder K. *Popular fiction: The logics and practices of a literary field*. London, New York : Routledge, 2004. 179 p.
20. Influence of mass literature on the readers consciousness / A.B. Temirbolat et al. *Global Media Journal*. 2016. Vol. S2. URL: <https://www.globalmediajournal.com/open-access/influence-of-mass-literature-on-the-readers-consciousness.php?aid=72857#a1> (accessed: 8.02.2024).
21. Inglis D. *Culture and everyday life*. London, New York : Routledge, 2005. 118 p.
22. Johnson R.V. Aspects of Aestheticism. *Aestheticism*. London, New York, 2018. P. 9–34.
23. Karl J. *TikTok is turning the publishing world into fast fashion*. Bloomberg : website. URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-11-08/fourth-wing-and-iron-flame-author-rebecca-yarros-needs-a-reality-check> (accessed: 8.02.2024).
24. Ladenthin V. Clothing. *The Bonn handbook of globality* / ed. by L. Kühnhardt, T. Mayer. Cham, 2019. Vol. 1. P. 115–124.
25. Lemire B. Consumerism in preindustrial and early industrial England: The trade in secondhand clothes. *Journal of British Studies*. 1988. Vol. 27. № 1. P. 1–24.
26. Lepine A. The Pre-Raphaelites: Medievalism and Victorian visual culture. *The Oxford handbook of Victorian Medievalism* / ed. by J. Parker & C. Wagner. Oxford, 2020. P. 488–506.
27. Levine L.W. *Highbrow/lowbrow: The emergence of cultural hierarchy in America*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986. 306 p.
28. Lipovetsky G. A century of fashion. *The empire of fashion: Dressing modern democracy* / trans. by C. Porter. Princeton, NJ, 1994. P. 55–87.
29. Lyons M. New readers in the nineteenth century: Women, children, workers. *A history of reading in the West* / ed. by G. Cavallo, R. Chartier, trans. by L.G. Cochrane. Amherst, MA, 1999. P. 313–344.
30. Mandel B.R. Art as an investment and conspicuous consumption good. *American Economic Review*. 2009. Vol. 99. № 4. P. 1653–1663. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.99.4.1653>
31. Martens M., Balling G., Higgason K.A. #BookTokMadeMeReadIt: Young adult reading communities across an international, sociotechnical landscape. *Information and Learning Sciences*. 2022. Vol. 123. № 11/12. P. 705–722. <https://doi.org/10.1108/ILS-07-2022-0086>
32. Michael J. It’s really not hip to be a hipster: Negotiating trends and authenticity in the cultural field. *Journal of Consumer Culture*. 2015. Vol. 15. № 2. P. 163–182. <https://doi.org/10.1177/1469540513493206>
33. Mollier J.Y., Cachin M.F. A continent of texts: Europe 1800–1890. *A companion to the history of the book* / ed. by S. Eliot, J. Rose 2nd ed. Hoboken, NJ: 2020. Vol. 1. P. 485–497.
34. Non-sustainable buying behavior: How the fear of missing out drives purchase intentions in the fast fashion industry / R. Bläse et al. *Business Strategy and the Environment*. 2023. Vol. 33. № 2. P. 626–641. <https://doi.org/10.1002/bse.3509>
35. Peterson R.A. Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*. 1992. Vol. 21. № 4. P. 243–258.
36. Peterson R.A., Kern R.M. Changing highbrow taste: From snob to omnivore. *American Sociological Review*. 1996. Vol. 61. № 5. P. 900–907.

37. Petrov J. *Intervisuality: Displaying fashion as art. Fashion, history, museums: Inventing the display of dress.* London, New York, 2019. P. 91–113.
38. Pierce B. *In the shallow world of BookTok, being «a reader» is more important than actually reading.* GQ : website. URL: <https://www.gq-magazine.co.uk/culture/article/booktok-tiktok-books-community> (accessed: 8.02.2024).
39. Prieur A., Savage M. Emerging forms of cultural capital. *European Societies.* 2013. Vol. 15. № 2. P. 246–267. <https://doi.org/10.1080/14616696.2012.748930>
40. Schneider J. Cloth and clothing. (Eds.), *Handbook of material culture* / ed. by C. Tilley et al. London, 2006. P. 203–220.
41. Simmel G. Fashion. *American Journal of Sociology.* 1957. Vol. 62. № 6. P. 541–558.
42. Svendsen L. *Fashion: A philosophy* / trans. by J. Irons. London : Reaktion Books, 2006. 188 p.
43. Taylor M. Culture transition: Fashion's cultural dialogue between commerce and art. *Fashion Theory.* 2005. Vol. 9. № 4. P. 445–459. <https://doi.org/10.2752/136270405778051112>
44. The only way to fix fast fashion is to end it / O. Sahimaa et al. *Nature Reviews Earth & Environment.* 2023. Vol. 4. № 3. P. 137–138. <https://doi.org/10.1038/s43017-023-00398-w>
45. Triggs O.L. *The arts & crafts movement.* New York : Parkstone International, 2009. 199 p.
46. Van Eijck K. Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. *Poetics.* 1999. Vol. 26. № 5–6. P. 309–328.
47. Veblen T. *The theory of the leisure class* / ed. by M. Banta. Oxford, New York : Oxford University Press, 2007. 263 p.
48. Voronin Y. The role of values as mediator in relationships between social position and cultural omnivorousness in Germany. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie.* 2023. Vol. 75. № 1. P. 63–89. <https://doi.org/10.1007/s11577-022-00864-1>
49. Williams R. Introduction. *Culture and society.* Garden City, NY, 1960. P. XI- XVIII.
50. Wilson E. *Adorned in dreams: Fashion and modernity.* London, New York : I.B. Tauris, 2003. 328 p.
51. Wright D. Cultural capital and the literary field. *Cultural Trends.* 2006. Vol. 15. № 2-3. P. 123-139. <https://doi.org/10.1080/09548960600712934>

УДК 821.133.1-31.09»2008»М.Леві

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.36>

«ВІРА, ДОВІРА, ДІАЛОГ, ЩИРІСТЬ»: РЕЦЕПТИВНИЙ ГОРИЗОНТ РОМАНУ МАРКА ЛЕВІ «УСЕ, ЩО НЕ БУЛО СКАЗАНО»

“FAITH, TRUST, DIALOGUE, SINCERITY”: THE RECEPTIVE HORIZON OF MARK LEVY’S NOVEL “EVERYTHING THAT WAS NOT SAID”

Мацевко-Бекерська Л.В.,

orcid.org/0000-0003-4626-5904

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджені окремі аспекти поетики роману Марка Леві в призмі метамодернізму як провідної наукової методології XXI століття. Зроблено акцент на Метамодерні як історико-культурному та естетичному феномені, а також на окремих наукових концепціях метамодернізму в сучасній гуманітаристиці. Розгортаючи ідею М. Заварзаде про метамодернізм як особливу художню практику, аналізуємо втілення у романі «складності урбанізованого життя в постіндустріальному суспільстві» (М. Заварзаде) і знаходимо шляхи гармонізації особистості у світі, де максимально втілене «відчуття безпорадності людини». Роман М. Леві відтворює емоційно-психологічну готовність до сприймання такого стану, тим паче, що нинішня ситуація втілює кульмінаційний етап цієї безпорадності, адже постіндустріальне суспільство увійшло в епоху постцифрового постглобалізованого. Відбулася кардинальна зміна базових орієнтирів для існування людини, починаючи від найбільш необхідного (відчуття фізичної безпеки), до усіх решти потреб та запитів особистісної самоідентифікації. Розмова про Метамодерн розгортається не випадково, адже модерна самовпевненість та постмодерна розгубленість-іронія (як спільне поняття, що свідчить про взаємозв'язок одного з іншим) цілком вичерпали ресурс для виправдання і самовиправдання, не пропонуючи ціннісних координат чи смислових опор для сучасної людини. У статті показані особливості Метамодерну як настрою сучас-

ної доби, як атмосфери пошуку відповідей на актуальні питання існування людини в умовах незворотно порушеної рівноваги реального світу. Відчуття катастрофічності та загрози дійсності продовжується у літературі, однак із цілком зміненими пріоритетами сприймання та оцінки у співвіднесенні первинної та вторинної реальностей. Головний акцент зроблений на окремих концептах метамодернізму та нарративній стратегії їхньої репрезентації у романі «Усе, що не було сказано».

Ключові слова: Метамодерн, метамодернізм, нарративна стратегія, рецептивна активність, інтерпретація, ціннісний контекст.

The article examines certain aspects of the poetics of Mark Levy's novel in the prism of metamodernism as a leading scientific methodology of the twenty-first century. The emphasis is placed on the Metamodern as a historical, cultural and aesthetic phenomenon, as well as on certain scientific concepts of metamodernism in contemporary humanities. Expanding on M. Zavarzadeh's idea of metamodernism as a specific artistic practice, we analyse the novel's embodiment of the "complexity of urbanised life in a post-industrial society" (M. Zavarzadeh) and find ways to harmonise the individual in a world where the "feeling of human helplessness" is maximally embodied. M. Levy's novel reproduces the emotional and psychological readiness to accept such a state, especially since the current situation embodies the culmination of this helplessness, as post-industrial society has entered the post-digital, post-globalised era. There has been a fundamental change in the basic guidelines for human existence, from the most basic (a sense of physical security) to all other needs and demands for personal identity. The discussion of Metamodernity is not accidental, since modern self-confidence and postmodern confusion-irony (as a general concept indicating the interconnection of one with the other) have completely exhausted the resource for justification and self-justification, without offering value coordinates or semantic supports for modern man. The article shows the peculiarities of the Metamodern as a mood of the modern era, as an atmosphere of searching for answers to the urgent questions of human existence in the conditions of irreversibly disturbed balance of the real world. The sense of catastrophic and threatening reality continues in the literature, but with completely changed priorities of perception and evaluation in the correlation of primary and secondary realities. The main emphasis is placed on certain concepts of metamodernism and the narrative strategy of their representation in the novel *Everything That Wasn't Said*.

Key words: Metamodern, metamodernism, narrative strategy, receptive activity, interpretation, value context.

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві дедалі активніше розгортається дискурс метамодернізму. Якщо для філософів та культурологів, для соціологів та психологів розширення метамодерного горизонту вже стало предметом дослідження, то літературознавчий простір лише наповнюється концептуальними ідеями та пропозиціями. Не можемо відкинути або не зауважити здійснених трагедій: 26 квітня 1986 року в Україні, 11 вересня 2001 року в США, 24 лютого 2022 року в Україні, не можемо сперечатися із фактом численних доленосних подій навіть упродовж 2023 року [11]. Іншість світу, як і потреба осмислювати та ословлювати «реальну реальність» у її художніх проєкціях, є важливою та своєчасною проблемою гуманітаристики назгал та літературознавства зокрема. Репрезентація новітнього прочитання окремого літературного твору чи стилю окремого автора є способом розташування маленького пазлика у багатоманітній та багатоголосій картині сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На метамодернізмі як особливій художній практиці вперше акцентував М. Заварзаде, аналізуючи американську прозу другої половини ХХ століття. На переконання дослідника, «складність урбанізованого життя в постіндустріальному суспільстві» [24] спричиняє «наростання відчуття безпорадності людини» в другій половині ХХ ст. Варто відзначити, що нинішня ситуація втілює переживання кульмінаційності цієї безпорадності, адже постіндустріальне суспільство

увійшло в епоху постцифрового постглобалізованого, де кардинально змінилися базові орієнтири для існування людини, починаючи від найбільш необхідного (відчуття фізичної безпеки), до усіх решти потреб та запитів особистісної самоідентифікації. Розмова про Метамодерн розгортається не випадково, адже модерна самовпевненість та постмодерна розгубленість-іронія (як спільне поняття, що свідчить про взаємозв'язок одного з іншим) цілком вичерпали ресурс для виправдання і самовиправдання, не пропонуючи ціннісних координат чи смислових опор для сучасної людини. Вочевидь, іншою якістю формування нової методології натепер є (і, цілком можливо, залишиться) жанр розмови – саме розмови чи багатоголосих спілкувань – на противагу дискусіям та послідовному утвердженню нормативної мови наукового дискурсу. Зголошена вихідна позиція: Метамодерн є форматом мислення сучасної людини, у якому метамодернізм набуває ролі засобу та способу подолати страх і тривогу, пропонуючи людині прийнятні для цього інструменти. М. Заварзаде переконливо показує зміни у співвідношенні координат первинної реальності та хронотопу вторинної реальності через «катастрофічність та екстремальність реального світу, що цілком порушила межі дійсності й фікційності» [24]. Для формування аналітичних підходів у літературознавчих студіях звернемося до висновку С. Чернишової: «префікс мета- має особливу семантику, бо позначає поєднання різноманітності, а не опозиційність зна-

чень і смислів. <...> Попередня система знання не відкидається чи заперечується сучасними науковцями, а інтегрується у якісно нову парадигму. Тобто мета- знімає те напруження і бінарність, які були донедавна властиві поняттям та категоріям. <...> Загалом метамодернізм можна вважати своєрідною філософською терапією» [13, с. 86]. Методологічна рамка сучасного літературознавства спирається на лаконічні есеї та маніфести, що ословлюють ідеї Метамодерну як «епохи доброї волі» [8]. Широко цитовані сьогодні праці С. Абрамсона [15], Т. Вермюлена, Р. ван ден Аккера [18; 19; 21], Л. Тернера [20], Е. Гіббонс [18], Д. Гьорца [22], Т. Юсефа [23] відкривають значний простір нових літературознавчих рішень. Парадигматика метамодернізму збагачується завдяки «атмосфері» Г. Бьоме [16] чи «зануренню» Ш. Гельмрайха [17]. Український літературознавчий контекст формування метамодерної поетології на підставі оприявленої метамодерної поетики конкретизований у дослідженнях В. Пахаренка [9], О. Бандровської [1], Т. Гребенюк [2], С. Чернишової [24], Л. Мірошниченко, М. Борзової, С. Вардеванян, Ю. Мариненка, Г. Помилуйко-Недашківської, Г. Рикової [12], а також у працях О. Губернатор, котра здійснює певні узагальнення та пропонує розуміння метамодернізму як нової парадигми [3].

Лейтмотив новітньої методології – прагнення людини до «епохи доброї волі», що вже тепер сприймається в призмі настрою новітньої культурної епохи. Т. Юсеф вважає, що метамодернізм – це «літературний / культурний рух, що виник після постмодернізму» [23]. Р. ван ден Аккер і Т. Вермюлен наголошують на тому, що метамодерн є новим типом чуттєвості, що прийшов на зміну постмодерну, що його головною ознакою є розхитування, коливання між «ентузіазмом модернізму» й «постмодерністською насмішкою», а також на тому, що ключовими рисами метамодернізму є зміна меланхолії надією і посилення неоромантичної чутливості [18; 19; 21]. Л. Тернер закликає звільнитися від «ідеологічної наївності» модернізму й «цинічної нещирості» постмодернізму, а далі пропонує «прагматичний романтизм, що не скутий ідеологічними засадами», тож варто «розкрити обійми науково-поетичному синтезу і просвітницькій наївності магічного реалізму» [20]. Г. Денбер пропонує низку концептів, важливих як для конструювання метамодерного художнього нарративу, так і його дослідження: гіперсаморефлексивність, подвійність обрамлення нарративів, коливання між протилежностями, вигадливість,

мінімалізм, епічність, прийом конструктивного пастишу, нова щирість, метамілість [25]. Т. Юсеф послідовно переходить від етапу концептуалізації метамодернізму до етапу дослідження поетики літературного твору і стверджує, що, «модернізм породив два наслідки, а саме постмодернізм та метамодернізм, що стали двома переважаючими способами критичного аналізу. <...> тема потребує оновленого концептуального словника та критичного аналізу, який може відповісти на нові зміни у критичному читанні літературних творів. Якщо індивідуалізм і щирість були прикметними характеристиками модернізму, а фрагментація та іронія – головними рисами постмодернізму, то можна сказати, що залучення та коливання – це, мабуть, ключові слова метамодернізму» [23]. З одного боку, коливання з опорою на семантику «мета-» набуває ваги концепту для розбудови методологічної бази літературознавчих студій, зосереджених на літературно-художніх явищах з другої половини чи заключної третини ХХ ст. дотепер. Багато науковців дотримуються цього поняття як своєрідного аналітичного центру, довкола якого можна розбудувати дискурс. Однак ідея «занурення» (у Т. Юсефа – «залучення») в «атмосферу», яку розгортають Г. Бьоме та Ш. Гельмрайх (відповідно), дещо модифікує запропонований підхід, адже здобуваємо можливість не так активно «коливатися» між розмаїтими принципами упорядкування художнього світу та його метамодерного прочитання, як спробувати маркувати «атмосферу» як поетикальну домінанту і віднайти оптимальну траєкторію «занурення» як поетологічного принципу. Водночас, ці два поняття не применшують концептуальної ролі метамодерністичного «коливання».

«Нова естетика» потребує відповідної мови дискурсу, поступово додаючи методологічні маркери й термінологічне увиразнення. Погоджуємося із міркуванням одного із теоретиків німецької екокрітики Г. Бьоме, який відзначає, що «атмосфера – це стан, що складно артикулюється і виникає між об'єктом та суб'єктом за певних умов, проживається переважно емоційно й тілесно, «заповнюючи простір певним тоном відчуттів» [16]. Ш. Гельмрайх доповнює метамодерністичний глосарій поняттям «імерсія» (або «занурення») [17], а літературний текст втілює феномен не так коливання, як балансу (=рівноваги) між людиною і тим, що її оточує, при цьому звичне розуміння середовища трансформується у реально відчутне сприймання всього, що довкола людини – не просто навколишнє середовище, а таке середовище, у яке людина «вжив-

лена», частиною якого є вона сама передусім у відчуттях і сприйманні-переживанні, а вже згодом – в аналізі та інтерпретації. За спостереженням Г. Бьоме, імерсивні середовища охоплюють значно ширший спектр впливу: крім візуального чи тілесного, включають емоційний чи звуковий аспекти особистого досвіду людини (Бьоме).

Методологічний ландшафт метамодернізму стрімко наповнюється поняттями, термінами, що буквально чи метафорично передають смисли нової культурної доби. Звернемося до міркувань Т. Юсефа: «метамодернізм є домінуючою культурною логікою сучасної сучасності. Він намагається перевершити модернізм і постмодернізм, щоб відповідати сучасним культурним режимам. <...> Метамодернізм прагне подолати постмодерністські відстані, щоб відтворити відчуття цілісності, що дозволяє позитивно змінитись як локально, так і у всьому світі» [23]. Багатий матеріал для дослідження поетики «долання відстаней» в сучасній літературі надає Марк Леві.

Постановка завдання. Серед численних ознак метамодернізму як художньої практики на особливу увагу, на нашу думку, заслуговує пропозиція Т. Юсефа, який акцентує: «його основними принципами є віра, довіра, діалог і щирість, що може допомогти подолати постмодерністську іронію та відстороненість» [23]. Дослідник апелює до попередників, котрі ввели поняття метамодернізму в гуманітарний дискурс: «У своєму нарисі Вермюлен і Аккер прямо заявляють, що вони не придумали і не винайшли термін метамодернізм і що він уже мав історію, що налічує щонайменше три десятиліття до їхнього есе» (Юсеф). Водночас пам'ятаємо про ідею М. Заварзаде досліджувати сучасну йому (1975 р.) американську літературу саме як проєкт метамодернізму – справді, задовго до теперішнього посиленого зацікавлення напрямом (метамодернізм) та настроєм (Метамодерн). Названі ознаки мають оригінальні стильові репрезентації, зокрема, у творчості сучасного французького письменника Марка Леві.

Виклад основного матеріалу. Художній наратив роману «Усе, що не було сказано» (2008) в особливий спосіб маркує реальність та фікцію, максимально їх розмежовуючи та синтезуючи водночас. Межі двох світів абсолютно чітко визначені і – водночас – цілком рухомі та гнучкі у сприйманні читача. Дійсне, уявне, бажане, потрібне, необхідне, важливе і важливіше, цінне і найцінніше – чимало пазлів у цій химерній картині світу в призмі метамодерної поетики роману французького письменника. У розгортанні сюжету назагал та окремих фабульних

фрагментах втілюється екзистенційна проблематика, що розростається химерним плетивом приватного особистісного досвіду й універсальних цінностей. Метамодерний горизонт вписує життєву історію Джулії, яка шлях до дорослості подолати емоційно непросто. Її мати рано захворіла, для доньки було болісним спостереження та участь у поступовій втраті зв'язку матері з реальністю. Коли ж мами не стало, батько створив для неї середовище, зручне передусім для нього (так, принаймні, їй здавалося). Постійно зайнятий Ентоні Волш активно провадив справи, через постійний брак часу передав доньку на виховання та навчання своїм помічникам. Джулія зростала самотньою дитиною, далі стала самотнім підлітком, так само увійшла в юність – примножуючи образи, ковтаючи невиплакані сльози і притлумлюючи природні тривоги, сумніви, страхи, як і мрії, бажання, сподівання. Джулія була упевнена, що стала собою дорослою винятково завдяки сама собі, як уміючи сформувавши життєвий досвід, припустившись численних помилок, опанувавши власні уроки. У Джулії був єдиний друг, Стенлі. Лише він був поряд, коли, готуючись до весілля, жінка отримала повідомлення з офісу батька: «Ну як? – нетерпляче запитав він. – Він прийде? – Джулія похитала головою. – Який цього разу привід він вигадав, щоб пояснити свою відсутність? Джулія глибоко зітхнула й подивилася на Стенлі. – Він помер!» [7, с. 14]. Метамодерний діалог набуває цілком нейтрального з точки зору стилістики викладу, адже «глибоке зітхання» стало набутою впродовж тривалого часу емоцією на адресу батька. Незворотний відхід Ентоні став «одним із» багатьох, звичних «відходів» батька у сприйманні доньки.

Щирість Джулії була не потрібною найріднішій людині. Тому, чекаючи в аеропорту Джона Фітцджералда Кеннеді, «поки четверо чоловіків метушилися коло труни» [7, с. 18], жінка згадувала яскраві моменти свого дитинства, неповторні подарунки, що їх привозив батько з нескінченних подорожей: «лялька з Мексики, пензель із Китаю, статуетка з угорських лісів, браслет з Гватемали були для неї справжніми скарбами» [7, с. 19]. Матеріальні скарби залишили слід у свідомості Джулії, поступово лише примножуючи її емоційні втрати. Маркери географічного простору були для неї не знаками любові батька, не свідченням того, що будь-де й будь-коли, всюди і завжди він пам'ятав про свою доньку. Ці «скарби» були своєрідними зарубками на її серці, постійним і болісним нагадуванням, що батько знову не поряд із нею. Далі у пам'яті Джулії болісно ожили тра-

гічні роки прощання з матір'ю, котра поступово втрачала й, зрештою, цілком втратила будь-який зв'язок з реальністю. Отож, дійсно самотня та душевно знедолена молода людина після численних відчутих і пережитих емоційних втрат утвердилася у свідомому сприйманні власного життєвого простору як трагічного: «У жалобі минула її рання юність з тими нескінченними вечорами, коли їй доводилося повторювати свої уроки з особистим секретарем її батька, тоді як цей останній і далі пропадав у мандрах, які ставали дедалі частішими й тривали дедалі довше. Коледж, університет, закінчення університету, коли вона змогла нарешті віддатися своїй єдиній пристрасті, винаходити персонажів, наділяти їх формою за допомогою кольорового чорнила, наділяти їх життям на екрані комп'ютера» [7, с. 20]. Потреба втілити себе, пошуки співрозмовника, близького за духом, співзвучного у сприйманні й переживанні світу втілювалися у виборі улюбленої справи, що стала її фахом. Зрештою, Джулія, коливаючись між внутрішніми протиріччями (любов'ю до єдиної рідної людини та вивченим умінням жити без батька), зуміла зануритися у власну реальність – у вигаданий світ істот, котрі «всміхалися їй після одного накладеного олівцем штриха і чий сльози вона втирала одним порухом гумки на графічній палітрі» [7, с. 20]. Завдяки метамодерному зануренню молода жінка поступово навчилася жити зі своєю жалобою, про яку вона не згадувала, однак яка стала частиною її сутності. Дві реальні реальності (продовжуючи метафору М. Заварзаде) стали невід'ємним атрибутом життя Джулії, як і розуміння того, що «людина народжується сама-одна й помирає сама-одна» [7, с. 23].

Щирість і внутрішнє сум'яття Джулії потребували діалогу. Художній нарратив роману дає можливість цьому діалогові здійснитися. Справді, «інтерпретація <...> є роботою думки, що полягає у перетворенні смислів таємних в смисли виявлені, показує рівень значень, що містяться в значенні буквальному» [10, с. 295]. Буквальний смисл став для Джулії не те, що несподіваним – це було неймовірне видовище, вистава, у яку не можна було повірити навіть як у театральну постановку. Інтрига метамодерного діалогу зароджується у момент споглядання Джулією вмістища «величезного ящика видовженої форми, поставленого вертикально» [7, с. 46], який стояв посеред вітальні: «Усередині ящика стояла, дивлячись на неї, статуя в людський зріст, досконала копія Ентоні Волша. Ілюзія була дивовижна: здавалося, варто цій статуї розплющити очі, й вона оживе <...> Відтворення її батька в натуральну

величину було напрочуд точним, колір і вигляд його шкіри були приголомшливо автентичні. Черевики, костюм антрацитового кольору, біла бавовняна сорочка цілком відповідали тому одягу, який зазвичай носив Ентоні Волш» [7, с. 48]. На перший погляд, Джулія здобуває щасливу нагоду позбутися дитячо-юнацької жалоби, нарешті дочекавшись батька. Відсутній справжній батько раптом «ожив» своєю досконалою копією, котра належала винятково й цілком Джулії. Повільно й болісно вона приходила до тями, робила над собою надзусилля, щоби прийняти і далі осмислити неймовірний факт: перед нею точна копія її батька. Далі розпочалося омріяне, з дитинства вкарбоване як нездійсненна мрія спілкування з батьком. Джулія довго думала, довго вдвлялася у постать усередині ящика, вагалася у правильності власного рішення, зрештою, все-таки «затримала подих, стискаючи в руці пульт дистанційного управління <...> натиснула пальцем на кнопку, щось тихо клацнуло, й повіки статуї, яка вже перестала бути лише статуєю, піднялися, на обличчі з'явилася легка усмішка й батьків голос запитав: – Ти вже трохи знудьгувалася за мною?» [7, с. 51]. Так Джулія Волш опинилася у новій реальності. Вона вже опанувала мистецтво фікції та ілюзії, досконало оволодівши олівцем як інструментом створення та оживлення створеного світу, навчилася «занурюватися» у цей світ. Однак тепер вона стала учасницею великої гри, яку для доньки придумав і втілював батько, якого ніколи не було поряд, який завжди був мрією, який навчив доньку рости у світі, де батько є «десь» і «всюди», лише не поряд із нею. Від перших хвилин візуально-тактильного контакту народжується і росте нова емоція: Ентоні Волш входить у життя своєї доньки як скопійована несправжність – людини не було раніше, її немає і тепер, ілюзія присутності не може компенсувати всього втраченого та непрожитого. Кіберкопія батька знічує, хвилює, зрештою, розкоординує сприймання доньки. Нова щирість має проявитися у взаєминах справжньої Джулії з несправжнім Ентоні, що особливо акцентується в листі-інструкції, доданому до статуї. Все своє свідоме життя мріючи про нормального (у загальноприйнятому сенсі) батька, молода жінка занурюється у новий світ, у нову реальність, створену навмисно для неї. Барокова метафора (життя – сон, життя – омана) отримує нову призму для відображення людської сутності – на сцену життя виходять два актори, персонажі є одночасно своїми глядачами; сентиментальна туга стає лейтмотивом художнього нарративу, романтична віра в особливе і надзвичайне у поєд-

нанні із каноном двосвіття, реалістична типізація характерів та обставин, модерністичне завзяття змінити те, чого змінити неможливо, постмодерністська іронія як засіб самозахисту і втечі від нестерпної реальності – вся поетикальна мозаїка здобула нове втілення, нову рецепцію та інтерпретацію в емоційній рамці Метамодерну.

Кіберпростір маркує більше психологічну, ніж подієву, інтригу, позаяк читач разом із Джулією опиняється серед незчисленних сумнівів – у реальності того, що відбувається, у виборі способу спілкування «батька» й доньки, у кінцевому задумові такого дійства. Двійник батька тривалий час переконує жінку в доцільності, навіть необхідності, саме такої зустрічі й розмови двох рідних людей. Джулія готується до важливої події, має намір вийти заміж за Адама. Накладання двох хронотопів – похорону та весілля – не випадковий, адже виконує наративно-рецептивну роль ретардації сюжету. Кібербатько вирішив узяти долю Джулії у свої руки (вчоргове, як згодом – з подивом – зрозуміє героїня), намагаючись виправити власні батьківські помилки. Однак тепер він намагається змінити їх обох: доньки, котра переконана, що жила у стані мовчання та війни з батьком, і самого батька, який «був відсутній, але ніколи не був налаштований вороже» [7, с. 68]. Втрачена ширість, за задумом Ентоні, має бути відроджена, чи то пак – народжена.

Нова ширість у наративі роману продовжується у новій ширості читача. М. Зубрицька зауважила, що «на процес читання та розуміння художнього тексту часто впливають два чинники: аскеза людських відчуттів і почуттів або їхній надмір» [5, с. 99]. Що у цій призмі засвідчують персонажі роману М. Леві? Що ними керує: аскеза чи надмір почуттів? Вочевидь, вивчена (накинена, сприйнята як єдино можлива, вимушена тощо) аскеза спричиняє надмір – як Ентоні Волша, котрий перебував на дуже віддаленій орбіті від Джулії, так і Джулії, яка переходила з однієї життєвої сходинки на іншу з образою і душевним болем. Тож, зустріч Джулії та не-Ентоні відбулася вчасно і доцільно, будучи однаково потрібною обом. Подальше співіснування з матеріалізованим «чатом GPT» приростає відчуттями, емоціями, хвилюванням, відродженням втраченого чи забутого переживання духовної зрідненості. Емоційно-психологічна інтрига викладеної історії безпосередньо пов'язана з філософією Метамодерну, що дає людині надію та опору в її розгубленості й безпорадності (об'єктивно зумовленій), та з естетикою метамодернізму, що конкретизує імерсивне середовище (Ш. Гельмрайх)

через «віру, довіру, діалог і ширість» (Т. Юсеф) як базові маркери створення атмосфери (Г. Бьоме). Можемо припустити, що художній наратив роману М. Леві пропонує іншу викладову стратегію, де концептуальними поняттями є не наратор чи ситуація, а атмосфера з подальшим зануренням у деталі її формування та існування.

Вочевидь, «слухач може набагато краще за мовця розуміти, що криється за словом, і читач може краще від самого поета осягати ідею його твору. Сутність, сила такого твору не в тому, що розумів під ним автор, а в тому, як він діє на читача або глядача» [14, с. 140]. Від початку викладу формується, а далі наростає, очікування читача – сподівання на позитивне радісне щасливе вирішення глибоко захованого конфлікту (якого насправді ніколи не існувало) між батьком і донькою. Рецептивна стратегія зумовлюється наративною, адже відбувається занурення особистого досвіду в атмосферу твору. Ворожість й агресивність Джулії поволі зменшуються, її погляд на «статую Волша» теплішає, голос батька вже не викликає відвертого озлоблення. Починає формуватися атмосфера двох діалогів: Джулії з батьком та читача зі світом твору. Тривалість першого обмежена: «<...> наприкінці тижня мої акумулятори розрядяться, й не буде ніякої змоги зарядити їх знову. Моя пам'ять повністю зітреться, й останній подих мого життя відлетить у царство смерті» [7, с. 69]. Таке маркування драматично ускладнює другий діалог, адже читач лише підготувався до занурення у світ «доброї волі», де будуть подолані всі втрати й розчарування і раптом він розуміє, що його сподівання приречені. Звісно, «семантичні можливості тексту завжди залишатимуться багатшими, ніж будь-яке конфігуративне значення, яке витворюється у процесі читання» [6, с. 358], але «місця недокреслення» якраз і є важливими як для метамодерного світопереживання, так і для метамодерністичного поетикального моделювання. Особлива атмосфера роману додає переконливості висновку У. Еко: «різні інтерпретації <...> вичерпуються тільки у сфері можливостей твору. Насправді твір залишається невичерпним та відкритим, оскільки є «двозначним», після того як впорядкований світ згідно зі встановленими універсальними законами витісняється світом, заснованим на двозначності» [4, с. 531]. Короткий в часі діалог Джулії з кібербатьком виконав надзвичайно важливу роль, адже змінив картину світу в її свідомості, упорядкував «розхристані» цінності, в лабіринті яких вона загубилася і, можливо, саме тому не-Ентоні раптово з'явився напередод-

дні одруження доньки. Важливе рішення мало бути ухвалене у спокої та душевній рівновазі.

«Нова щирість» у романі складно поєднується з діалогічністю свого прояву. Чимало залишається поза наративом, текст мовчить до фіналу фабули. Процес занурення в сенс зумовлюється домінантами особистісних асоціацій, діалог стає радше метафоричним, коли мовчить твір. Тут починає здійснюватися ще одна активність читача вже як частини атмосфери: читач переймається ілюзією художнього світу, розуміючи, що це витвір його бажання та уяви, водночас передбачаючи, що вирішення цього конфлікту немає і не може бути: «Без творення ілюзій непізнаний світ тексту залишається непізнаним, а через ілюзії, досвід, запропонований текстом, стає доступним для нас, і тільки через те, що на різних рівнях його системності існують ілюзії, досвід тексту стає «читабельним» <...> Творення ілюзій не може бути цілісним, і власне, у тій незавершеності, і полягає їхня продуктивна вартість» [6, с. 357]. Упродовж тижня Джулія з батьком подорожує, долаючи одні ілюзії та примножуючи інші: Монреаль, Париж, Берлін. Кілька днів змінюють її, вона відкриває себе іншу, вона навчилася розуміти мотивацію батькових вчинків і причини власних поразок. Вже призабута історія кохання з німцем Томасом (Ентоні її обірвав, остереігаючись майбутнього, яке могло чекати Джулію) повернулася разом із болісними спогадами, зарубцьовані душевні рани роз'ятрилися. Батько віддав усі раніше заховані листи і Джулія прочитала їх, сприймаючи все інакше, ніж це сталося б тоді, коли мала прочитати. Що у цей момент переважило: образа чи вдячність – вирішить читач, це його простір «докреслення лакун». Упродовж тижня були поставлені крапки у складних стосунках, кібербатько виконав свою роль.

Наратив роману М. Леві – суцільний калейдоскоп ймовірного, можливого, реального. Якщо ми погоджуємося з ключовою ознакою метамодерну як «епохи доброї волі» (Вс. Зеленін) [8], то маємо всі підстави вважати художній світ – який гармонійний та цілісний, який «сплетений» із драматичних і трагічних фрагментів, у якому до епічного викладу додаються епістолярні фрагменти, а розлогі монологи поєднуються із емоційними та напруженими діалогами – втіленням руху до саме такої морально-етичної парадигми. Скажімо, діалог Джулії та кібер-Ентоні формулює багато питань, але для пошуку відповідей примножується простір взаємовідповідальності й співучасті: «Ти завжди знав відповіді на все, чи не так? – Ні, Джуліє, ти сама стоїш перед своїм

вибором і стоїш набагато довше, аніж можеш собі припустити. Ти могла мене вимкнути, пам'ятаєш? Тобі досить було натиснути на кнопку. Ти мала повну волю – летіти тобі в Берлін чи ні» [7, с. 352]. Умовно переступивши за поріг постмодерністської іронії та заперечень, увійшовши в потребу знайти гармонію та емоційно-психологічну рівновагу, читач (слідом за головною героїнею) опиняється в моменті викладової та інтерпретаційної кульмінації – Джулія прийняла як цілком очевидне, самозрозуміле: «можна нарікати на своє дитинство, нескінченно звинувачувати батьків за все те зло, яке доводиться нам терпіти, складати на них провину за свої життєві випробування, за наші слабкості, за нашу ницість, але в кінцевому підсумку, людина сама відповідає за своє існування, вона стає тим, ким вона вирішила бути» [7, с. 353].

Нова якість художньої щирості проявляється у своєрідності діалогів, які розгортає наратив роману М. Леві. Читацькі сподівання поступово зазнають значної ревізії, у процесі якої та в результаті якої читач переживає моменти особливої емоційної напруги. Очікування дива так довго тримає в полоні, що відмовитися від віри у щасливий фінал неможливо аж до завершальних фраз роману. Метамодерний настрій твору зауважуємо і в підтвердженні сподівання, і в його модифікаціях, і в руйнуванні уявного очікування. У «великій творчій грі» (М. Зубрицька) з текстом читачеві могло здатися, що він може уявити, спроектувати, передбачити чи бодай вгадати єдино правильне сюжетне рішення. Наратор пропонує значні можливості для маркування «поля порозуміння» або для визначення меж розуміння світу нововідкритої життєвої історії. Перед нами дві емоційно рівновеликі сутності, адже сила образи Джулії Волш дорівнює силі провини Ентоні Волша. Перед читацьким внутрішнім зором відбувається повільна та болісна особистісна трансформація обох, поступово кожен знаходить те, що вважав назавжди втраченим. У часопросторі одного тижня народжується атмосфера цілковитої довіри, що ґрунтується на вірі у щирість. Метамодерні концепти тут максимально конкретизовані, вони забезпечують зниження драматизму та – через численні згадування і переосмислення досвіду минулого – творять нову реальність у призмі гармонії та світла. Тут постать кібербатька виконує двояку роль: з одного боку, він – точна копія рідної людини, що додає близькості у спілкуванні й віри у сказане-почуте, а з другого боку, несправжній батько нагадує, що час швидкоплинний, момент минулий, тож саме

тут і тепер варто відмовитися від давніх образ і несповнених сподівань.

Метамодерн запрошує до прийняття усіма усіх і кожного такими, які вони є. Імерсивне входження в атмосферу переживань охоплює надзвичайно великий обшир відчуттів, адже ми пізнаємо світ у звуках, кольорах, відтінках світла й темряви, дотикових ілюзіях. Скажімо, Ентоні Волш нагадує доньці, що вона перебуває з близькою людиною в одному просторі, що означає спільне переживання атмосфери: «Ви дихаєте одним повітрям <...> Зупиняйся під кожним освітленим вікном, задирай голову, запитай у себе, що ти відчуваєш, коли тобі здається, що ти впізнала його силует за освітленою шторою» [7, с. 309]. Як своєрідний підсумок-результат спільного простування в інтервалі одного тижня звучить голос батька: «Облиш думати про своє майбутнє, Джуліє. Зліпити знову горщики не вдасться. Залишається тільки жити, а життя ніколи не збігається з нашими передбаченнями. Я можу тільки стверджувати, що воно минає з карколомною швидкістю. Те, що ти тут перебуваєш зі мною в одній кімнаті, залишитися з тобою і йтиме за тобою в кортежі твоїх спогадів» [7, с. 309]. Занурення в атмосферу залишає не лише згадку про емоційне зворушення, але й через фізичне сприймання – так утверджується особистість у її цілісності й гармонійності. Метамодерний пафос пошуку та віднайдіння своєрідно поширюється через листи як форму запрошення до віри та довіри. І мати, і батько саме так прощаються із Джулією: мати у момент короткого спалаху в притлумленій пам'яті, батько – ухваливши рішення остаточно піти з життя доньки. Така форма спілкування не віч-на-віч дещо згладжує відчуття емоційного зриву чи психологічної напруги. Після тижня народження нового світу, складеного зі скалок, зібраних через перепроживання двох окремих самотніх життів, відбувається фінальний поворот сюжету: «Ми поїдемо в аеропорт, заскочивши по

дорозі додому, бо мені треба замінити валізу. Ти приготуєш також багаж для себе, я заберу тебе з собою, бо втратив охоту подорожувати одинцем <...> На наступному повороті шибка вікна опустилася, й білий телепульт полетів у придорожній рівчак» [7, с. 359–360]. Розуміємо, що кібербатька не існувало, майстерний наратив інтриги-містифікації – перетворення Ентоні Волша у власну копію – виконала свою місію: встановилися гармонійні стосунки між рідними людьми. Джулія стала дорослою в метамодерному сенсі (без образ, суперечок і з вдячністю), батько перегорнув сторінку-борг власного життя: розуміючи, що вже не зможе залишатися частиною життя доньки, полишає цю ілюзію і відпускає життєвий горизонт Джулії.

Висновки. Таким чином, роман Марка Леві здійснює оригінальний проєкт метамодерного світотворення і світопереживання. Наратив змодельований так, що читач залишається наодинці з собою: в цьому просторі є світ тексту і світ особистого етичного горизонту. Примноження рецептивного настрою для прочитання роману відбувається інтертекстуально, в епіграфі до роману, вислові А. Ейнштейна: «Життя можна бачити у два способи: перший – ніби чудес у ньому взагалі немає, другий – ніби все в ньому чудо» [7, с. 7]. Художня репрезентація стратегії «віри, довіри, діалогу, щирості» розширює дискурс дослідження сучасного історико-культурного простору, що в особливий спосіб метафоризує епіграф до твору. Його друга частина якраз і ословлює Метамодерн. Читач занурюється в особливу атмосферу любові та турботи, простуючи за всіма кроками Ентоні й Джулії назустріч один одному та кожного – самого до себе. Поетика роману дає підстави вбачати у ньому ознаки приналежності до метамодерністичного етапу в історії літератури, досліджувати його смислові та структурні компоненти саме в призмі репрезентації настрою Метамодерну як настрою нинішньої культурної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандровська О. Реальність як вигадка? Поняття «метамодернізм» і «метамодерн» в сучасному культурологічному і літературознавчому дискурсі. *Іноземна філологія*. 2021. Випуск 134. С. 152–164.
2. Гребенюк Т. Свобода в літературі метамодерного світу: український вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 78. С. 160–164.
3. Губернатор О. Метамодернізм як нова парадигма сучасних культурних практик. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : Наук. журнал*. 2023. Випуск 1. С. 109–114. DOI: 10.32461/2226-3209.1.2023.277643
4. Еко У. Поетика відкритого твору. Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. Львів. Літопис. 2001. С. 525–538.
5. Зубрицька М. *Ното legens* : читання як соціокультурний феномен. Львів. Літопис. 2004. 352 с.

6. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення. Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. Львів. Літопис. 2001. С. 349–368.
7. Леві М. Усе, що не було сказано. К. Махаон-Україна. 2008. 366 с.
8. Метамодерн. М. Фельдмана і Вс. Зеленін. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1psteu7wdng>
9. Пахаренко В. Метамодернізм як художній напрям: Роздуми про новий тип світосприйняття. *Українська мова та література*. 2021. Випуски 7-8. С. 56–68. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/>
10. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій. Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. Львів. Літопис. 2001. С. 288–304.
11. Світові підсумки 2023 року. Сергій Дацюк на Ukrlife с Людмилою Немирею (30 грудня 2023 року). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SjzWCfprwRg>
12. Сучасні літературознавчі студії. Від пост- до метамодернізму: зміна культурної парадигми сучасності. К. КНЛУ. 2023.
13. Чернишова С. О. Домінанти метамодернізму: критична рецепція. *Сучасні літературознавчі студії. Від пост- до метамодернізму: зміна культурної парадигми сучасності*. К. КНЛУ. 2023. С. 85–90. DOI: 10.32589/2411-3883.20.2023.293576
14. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика. Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. Львів. Літопис. 2001. С. 368–405.
15. Abramson S. Metamodernism: The Basics. Huffpost viewed 12 Dec 2014. URL: https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-thebasics_b_5973184
16. Böhme G. Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik. *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*. Suhrkamp Verlag. 2013.
17. Helmreich S. An anthropologist underwater: Immersive soundscapes, submarine cyborgs, and transductive ethnography. *American ethnologist*. 2007. Vol. 34. №. 4. P. 621–641. 12, 629.
18. Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth After Postmodernism. Ed. Robin van den Akker, Alison Gibbons and Timotheus Vermeulen. *Rowman & Littlefield International*. 2017. 260 p.
19. Misunderstandings and clarifications. *Vermeulen, Timotheus, Akker, Robin van den. Notes on Metamodernism. Theory*. 2015. URL : <http://www.metamodernism.com/2015/06/03/misunderstandings-and-clarifications/>
20. Turner L. Metamodernist Manifesto. 2011. URL: <http://www.metamodernism.org/>
21. Vermeulen T., Akker R. van den. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/jac.v2i0.5677>
22. What is Metamodernism with Daniel Görtz. *Parallax Lecture 004. Parallax, a European online media platform*. 2020. URL: <https://parallax-media.eu/lectures/danielgoertz>
23. Yousef T. Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. *International Journal of Language and Literature*. June 2017. Vol. 5. № 1. DOI: 10.15640/ijll.v5n1a5
24. Zavarzadeh Mas'ud. The Apocalyptic Fact and the Eclipse of Fiction in Recent American Prose Narratives. *Journal of American Studies*. 9. 1975. Pp. 69–83. DOI:10.1017/S002187580001015X
25. What is Metamodern? URL: <http://whatismetamodern.com/>

РОЗДІЛ 11 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 39-051(477)»18/19»М.Возняк:001
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.37>

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

FOLKLORISTIC WORKS OF MYKHAILO WOZNIAK IN THE DISCOURSE OF UKRAINIAN SCIENCE

Шумейко О.А.,

orcid.org/0000-0001-6706-6440

*аспірантка кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розглянуто основні аспекти праць українських вчених, в яких ішлося про фольклористичні дослідження Михайла Возняка, зокрема його спостереження над жанровими особливостями українського фольклору, місця усної словесності у структурі курсу історії української літератури, у творчій спадщині окремих письменників тощо. Зауважено, що система наукових зацікавлень навіть раннього Возняка є дуже широкою. Йому належать дослідження стародруків, полемічної літератури XVI–XVII ст., зародження і функціонування старослов'янської мови як літературної, історії становлення та розвитку українського театру, перші граматики української мови, а також фольклор. Доведено, що Возняк як фольклорист ґрунтовно досліджував не лише жанри усної словесності, а й фольклористичну діяльність діячів української фольклористики (наприклад, «Руської трійці»), що послужило полем для подальшого вивчення його наступниками. Наголошено, що першим, хто звернув пильну увагу на праці Возняка, був Іван Франко, а внесок Возняка в українську філологічну науку високо оцінювали Марія Вальо, Михайло Грушевський, Іван Денисюк, Іван Зілінський, Василь Івашків, Луїза Ільницька, Леся Клебан, Микола Легкий, Михайло Нечитайлюк тощо. Проаналізовано праці науковців, в яких вони звертали увагу на його аналіз рукописів із записами творів, упорядкування деяких збірників, зокрема «Українські перекази», та визначали місце досліджень Михайла Возняка серед інших фольклористичних надбань. У статті наведено аргументи щодо необхідності ґрунтовного вивчення його праць, адже до сьогодні нема монографічних видань про фольклористичну діяльність академіка Михайла Возняка. Пильна увага до його напрацювань послужить подальшому розвитку української фольклористики, історії української літератури, культури чи народознавства. Численні праці вченого не втрачають своєї актуальності і сьогодні є фактографічною, джерелознавчою, біографічною і текстологічною основою сучасних досліджень з історії українського письменства як давнього, так і нового, а також з історії мовознавства та фольклористики.

Ключові слова: Михайло Возняк, усна словесність, фольклористична діяльність, фольклор, фольклоризм.

The article examines the main aspects of the works of Ukrainian scientists discussing the folkloristic research of Mykhailo Vozniak, including his observations on the genre features of Ukrainian folklore, the place of oral literature in the structure of the history of Ukrainian literature course, in the creative heritage of individual writers, and more. It is noted that even the early Vozniak had a very wide range of scientific interests. His research includes studies of old prints, polemical literature of the 16th–17th centuries, the emergence and functioning of Old Slavic language as literary, the history of the formation and development of Ukrainian theater, the first grammars of the Ukrainian language, as well as folklore. It is proven that Vozniak as a folklorist thoroughly researched not only the genres of oral literature, but also the folkloristic activities of figures in Ukrainian folkloristics (for example, the “Ruska Triytsya”), which served as a field for further study by his successors. It is emphasized that the first person to pay close attention to Vozniak’s works was Ivan Franko, and Vozniak’s contribution to Ukrainian philological science was highly appreciated by Maria Vallo, Mykhailo Hrushevsky, Ivan Denysiuk, Ivan Zilinsky, Vasyl Ivashkiv, Louisa Ilnytska, Lesia Kleban, Mykola Lehkyi, Mykhailo Nechytaiiuk, and others. The works of scholars who focused on his analysis of manuscripts with records of works, the compilation of some collections, including “Ukrainian Tales”, and determined the place of Mykhailo Vozniak’s research among other folkloristic achievements are analyzed. The article presents arguments for the need for a thorough study of his works, as to date there are no monographic publications on the folkloristic activities of the academician. Close attention to his works will contribute to the further development of Ukrainian folkloristics, the history of Ukrainian literature, culture, or ethnography. The numerous works of the scientist do not lose their relevance today and serve as factual, source-critical, biographical, and textological basis for modern research in the history of Ukrainian literature as ancient and modern, as well as in linguistics and folklore studies.

Key words: Mykhailo Vozniak, folkloristic activity, folklore, folklorism.

Постановка проблеми. В українській філологічній науці кінця XIX – перших десятиліть XX ст. поступово формувалися засади фіксації та вивчення фольклорних текстів, що підтвер-

джується використанням у науковій та освітній практиці, зокрема університетській, теоретично обґрунтованих понять «фольклор», «фольклористика», «етнографія», «усна народна творчість», «народна словесність» тощо. Важливу роль у цьому процесі відігравав і Михайло Возняк, котрий не лише розширював діапазон дослідження українського фольклору, а й розшукував та вивчав давні українські писемні пам'ятки, зокрема ті, які містили фольклорні тексти, окреслював питання взаємозв'язків усної та писаної словесності, публікував праці про фольклористичні зацікавлення українських письменників тощо. Це був важливий період творчої діяльності Михайла Возняка, адже, як слушно відзначав Мирослав Мороз, «наукові інтереси М. С. Возняка визначилися й сформувалися в першому десятилітті нашого віку – ХХ ст.» [28, с. 33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукова діяльність Михайла Возняка цікавила як сучасників академіка, так і вчених другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ століття. Увага до спадщини вченого, далеко не всі праці котрого брали до уваги радянські філологи, особливо активізувалася у часи української незалежності. Яскравою подією філологічної науки першої половини 1990-х років було перевидання його фундаментальної «Історії української літератури» у двох книгах, яке у 1992 та 1994 рр. здійснило львівське видавництво «Світ» за діяльної участі Михайла Гнатюка (йому належить вступна стаття «Михайло Возняк та його “Історія української літератури”») та Михайла Нечиталюка (він автор післяслова «Замітки до “Історії української літератури” та літературознавчої концепції М. С. Возняка»). В останні роки літературознавці та фольклористи досить часто звертаються до напрацювань цього визначного вченого, аналізують особливості його життєвого шляху. Так, відомий український белетрист Роман Горак (2016) цікаво написав про Возняка як непересічну особистість. Аналізуючи українські коляди початкового «Богогласника», Василь Івашків (2021) покликався на поділ цих творів на коляди наївного типу та коляди з перевагою догматичної рефлексії, яку Возняк запропонував у своїй маловідомій праці «Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп», Мирослава Вовк (2017) писала про проблеми фольклоризму літератури, Данило Кравець (2016) – про співпрацю академіка із ВУАН у 1920–1930 рр., Оксана Пеньковська (2015) аналізувала біографію та літературознавчі праці вченого в енциклопедичній статті, Віктор Давидюк (2014) брав до уваги думки Возняка про

пісні літературного походження тощо. Свідчення значущості постаті академіка Возняка став захист дисертації Лесі Клебан «Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954)» з історичних наук. Однак спеціальних студій про фольклористичні напрацювання академіка не так багато, що зумовлює актуальність і цієї статті.

Постановка завдання. Спадщина Михайла Возняка багата фольклористичними ідеями, які розвивають та поглиблюють дослідники уже нашого часу. Відтак постає потреба принаймні стисло схарактеризувати такі оцінки, що дасть змогу скласти більш повне уявлення про внесок Возняка в українську фольклористику.

Виклад основного матеріалу. Напрацювання Михайла Возняка у царині літературознавства та фольклористики завжди спиралися на багату джерельну базу, відзначалися увагою до текстів. Саме тому дослідники української літератури, зокрема її давнього періоду, а також особливостей функціонування та жанрової палітри українського фольклору минулих віків не могли обходитися без праці академіка.

Одним із перших, хто аналізував праці Михайла Возняка, був його учитель Іван Франко. Відомо, що М. Возняк постійно вивчав праці Каменяра, листувався з ним, а той своєю чергою поважав колегу і у своїх відгуках та рецензіях позитивно оцінював його праці, водночас висловлюючи і слушні поради. Свідченням цього є рецензія на невелику працю Возняка «Маркіян Шашкевич як фольклорист» (1911) [8]. Із трійки тодішніх молодих українців М. Тершаковця, Я. Гординського та М. Возняка Франко виокремлював саме Возняка, якого цінував за його «найбільшу працювитість та найліпше вироблений метод точного, скрупулятного до найменших дрібниць досліду язикових та літературних явищ. [...] Розвідка д<обродія> Возняка [...] визначається всіма прикметами совісно виконаної, переважно бібліографічної праці, якої метою було на основі рукописних матеріалів вияснити та вказати працю Маркіяна Шашкевича над збиранням та записуванням галицько-руських народних пісень, а також тим, як тою працею покористувалися видавці збірок тих пісень, а власне Вацлав з Олеська, Жегота Паулі та Яків Головацький» [35, с. 500]. Так, іноді деякі аспекти праці Возняка Франко ставив під сумнів, зокрема про методику записування текстів Маркіяном Шашкевичем (Франко вважав, що це було із давніх збірників, а не від респондентів: «всі ті пісні записані були Шашкевичем не з уст люду, а з давніших рукописних співанників і по своєму характеру

всі вони не простонародні, але складені “інтелігентами” XVIII в.» [35, с. 501]). Однак Франко усе ж підкреслив важливість цієї наукової студії Возняка: «автор згадує про ніде ще не друкovanі та цікаві варіанти пісень» [35, с. 501], а відтак зробив висновок, що «розвідка д. Возняка являється цінним доповненням праці його професора» [35, с. 501]. Натомість сучасний дослідник, аналізуючи діяльність М. Возняка, стверджує, що «вести мову про доповнення [...] тут можна лише умовно, адже студія М. Возняка цілком самодостатня» [24, с. 205].

Франко також зауважив, оскільки «М. Возняк належить до наймолодшої генерації галицько-руських учених, що пройшла університетські студії під проводом проф. Олександра Колесси та Кирила Студинського» [35, с. 500], то вплив останнього особливо помітний.

Про діяльність Михайла Возняка як фольклориста ми можемо дізнатися із його листування з відомими особистостями. Так, Михайло Грушевський у спеціальних томах (1-й і 4-й) своєї «Історії української літератури» ґрунтовно розглянув нововведення Вознякових частин історії давньої літератури у розгляді двох паралельних процесів словесності – писемної і усної – зокрема у плані їх зближення, взаємодію, в обґрунтованому входженні до структури праць розділів про фольклор, в науковому аналізованні явищ усної народної творчості через використання давніх і найновіших здобутків фольклористики, у постановці низки актуальних фольклористичних проблем [15].

Листування Михайла Грушевського із Михайлом Возняком, яке ще за життя вченого публікувалося у часописах та збірниках «Великий Українець» та «Листування Михайла Грушевського», свідчить про пильну увагу М. Возняка до національного фольклору, на що звертав увагу і М. Грушевський [3]. Зауважимо, що Грушевський здебільшого виступав замовником, адже за відповідний гонорар просив писати статті про Франка, готувати публікацію листування Драгоманова з Франком, Куліша з Білобородовим тощо. Можна припустити, що Грушевський тим самим позитивно оцінював наукову діяльність Возняка, адже їхня співпраця тривала довгий час, кожен лист Грушевський розпочинав словами «дорогий», «високоповажний», а в одному з них писав: «Будьте певні, що я з повною готовністю і приємністю піду на зустріч Вашим бажанням, тільки не завсіди можу здійснити їх» [11, с. 334].

Не менш цікавим видається і листування І. Зілинського із М. Возняком, що розпочалося

у 1916 році. В особистому архіві М. Возняка зберігся 21 лист І. Зілинського за 1916–1943 рр. [20] З цього приводу Луїза Ільницька зазначила, що «листування двох відомих учених з одного боку є джерелом до вивчення книгознавчих зацікавлень М. Возняка, а з другого – бібліографічних відомостей про українські рукописи XVII–XVIII ст. у польських бібліотеках» [20, с. 214].

Із листів І. Зілинського можна з певністю констатувати, в яких дослідженнях Михайлом Возняком було використано подані рукописні джерела. Насамперед, це праця М. Возняка «Із збірника Кондрацького кінця XVIII в. (Кілька нових даних до старої української пісенности)» [6]. Так, Возняка зацікавили «Дума про козака-негтягу», відома з записів XIX ст. як «Дума про козака Голоту», «Пісня про Байду» та ще кілька старих записів, які, на його думку, мали велике значення для подальшого дослідження старої пісенности, її змісту та форми. З цією метою М. Возняк 6 квітня 1930 р. звернувся з довгим листом до І. Зілинського, у якому просив з’ясувати, чи є у перелічених ним рукописах Ягеллонської бібліотеки записи українських пісень, якими давно цікавився [9].

Високу оцінку працям Михайла Возняка давав Федір Савченко. Про це дізнаємося із його листів до М. Возняка, в яких міститься багато інформації про співпрацю академіка з ВУАН. Ф. Савченко в одному з листів (2 жовтня 1927 р.), як стверджує Данило Кравець, «надіслав М. Возняку вирізок своєї статті із газети “Пролетарська правда”, де автор дуже позитивно відгукнувся про роботу галицького вченого: «В останньому числі “Записок” знаходимо епохальну статтю-винахід проф. Михайла Возняка [6] про рукописний збірник з бібліотеки Краківського Університету, датований 1684 р. і підписаний ім’ям Кондратського, в якому знайдено окрім різних польських пісень та віршів, українську думу та декілька українських пісень і між ними довші варіанти сатирично-гумористичних творів “Чабан” та “Теща” відомих лише з лірницько-кобзарського репертуару XIX ст. Тепер же ми маємо думу з кінця XVII ст. Не знаємо, як реагують львівські наукові кола на цей винахід одного зі своїх найвидатніших вчених, але є підстави ним пишатись”» [23, с. 224–225].

На початок 1980-х рр. припадають перші спроби наукового аналізу здобутків академіка Михайла Возняка. Праці учнів і послідовників Возняка М. Нечиталюка [29; 30], І. Денисюка [17; 18] та М. Вальо [1; 2] були чи не першими, в яких було зроблено спробу вивчити наукову спадщину академіка.

Так, Марія Вальо слушно стверджувала, що система наукових зацікавлень навіть раннього Возняка була дуже широкою. Йому належать дослідження стародруків, полемічної літератури XVI–XVII ст., зародження і функціонування старослов'янської мови як літературної, історії становлення та розвитку українського театру, перші граматики української мови, фольклор. Протягом усієї наукової діяльності М. Возняк проявляв неабияку увагу до новинок спеціальної літератури із цієї тематики та систематично їх рецензував. Саме з рецензії розпочалася його дослідницька робота, коли він у 1907 р. «опублікував відгук на працю І. Свенціцького» [1, с. 100].

Пильно вивчав наукову діяльність Возняка Михайло Нечиталюк. Однією з найважливіших його праць «“Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях» [30], яку й досі цитують дослідники. Відомо, що М. Нечиталюк доволі близько контактував з академіком, адже був його аспірантом. Автор описав діяльність Возняка від моменту, коли його зустрів, аж до останніх митей життя вченого. М. Нечиталюк позитивно оцінював не лише франкознавчі дослідження академіка, а й те, що він – «працьовитий вчений, “невтомний трудівник науки”, як його величали, добрий фахівець і знавець як фольклору, так і літератури» [30, с. 82].

У 1955 році побачила світ монографія Михайла Возняка про життя і творчу діяльність Івана Франка [7]. З цього приводу О. Пеньковська зазначила, що над цією працею автор, будучи вже тяжко хворим, працював в останні місяці свого життя. Це видання містить вибрані франкознавчі статті Возняка, у які автор вносив чимало змін і доповнень, але в силу обставин так і не встиг повністю закінчити своє редагування. Так, не цілком викінченою є стаття «Франкова книжечка для робітників “Про працю”», вперше надрукована саме в цьому збірнику, а також розвідки про Франка як фольклориста [31, с. 46].

Аналізуючи спадщину Возняка, інший його аспірант Іван Денисюк наголосив: «хочеться підкреслити новаторство Вознякового корпусу історії давньої літератури у розгляді двох паралельних процесів словесності – писемної і усної – у моментах їхнього зближення, взаємодії, в обґрунтованому вмонтуванні у структуру праці розділів про фольклор, у науковому аналізі явищ усної народної творчості з використанням давніших і найновіших здобутків фольклористики, у постановці низки проблем фольклору» [17, с. 423]. Науковець шанував дослідження Возняка, описував співпрацю, хоч і не довгу (був

аспірантом всього лише 1 рік), наголошував на важливості діяльності академіка.

Продуктивність роботи Михайла Возняка, як зауважив Р. Горак, вражає. До початку Першої світової війни лише на сторінках ЗНТШ молодий вчений опублікував 31 оригінальне дослідження з давньої української літератури та фольклористики. Найпродуктивнішими в цьому аспекті вважаються 1911 (16 публікацій) та 1912 (12 публікацій) роки [14, с. 252].

Сучасні дослідники аналізують людські контакти І. Франка й М. Возняка. Так, М. Легкий у своїй статті [24] акцентував на позитивному ставленні Івана Франка до наукових праць Михайла Возняка. За твердженням автора статті, «І. Франко високо поцінював ранні літературознавчі студії М. Возняка, вважав їх цінними здобутками науки про літературу та фольклор, стежив за розвитком його таланту». М. Легкий зауважив, що одним із перших Франко відгукнувся про наукові публікації Возняка, відзначив активність молодого вченого, загалом схвально оцінив його наукові доробки [24, с. 207].

На різноманітність тематики досліджень Михайла Возняка вказував також Б. Романенчук. Автор виокремив такі основні напрями Вознякової дослідницької праці: давня українська література XI–XVIII ст. (опрацьовувалися полемічне письменство, стародруки, драматичні і віршові спадщину XVII–XVIII ст.), фольклор (досліджував та вивчав в українських і польських архівах рукописні збірники українських пісень XVII–XVIII ст.). Найважливіші матеріали згодом були опубліковані у «Матеріалах до історії української пісні і вірші» в 3-х томах (Л., 1913–1925)» [32, с. 242–243]. Саме Б. Романенчук відзначив, що Вознякові естетичні погляди Возняка «були по суті франківські, тобто суспільно-народні чи народницькі, а метода досліджування – біо-бібліографічна, яку він перейняв від своїх учителів, тому його праці мають документальну вартість, бо він аналізував знайдені матеріали й описував їх, не вдаючись у їх ідеологічну оцінку, а в висновках був завжди обережний і об'єктивний, часом навіть здержувався, для збереження об'єктивності, від власних висновків, зате наводив багато іншого матеріалу, який мав допомогти читачеві чи дослідникові робити власні висновки» [32, с. 243–244].

Змістом фундаментальної праці «Історія української літератури» (1920–1924) М. Возняка, на думку О. Шутак, підтверджується той факт, що науковець розвивав «теорію І. Франка та інших учених про паралельне існування впродовж тисячоліть двох

форм словесності – усної та писемної, про взаємодію фольклору і літератури» [36, с. 4], тобто дослідник вважав, що з міфології беруть початок пісні, перекази, народні казки та інші жанри.

Про Вознякове дослідження фольклору у спадщині Івана Франка згадав у своїй роботі київський професор Ростислав Радишевський [40]. Відомо про серйозну зацікавленість Івана Франка життям тодішніх євреїв у зв'язку з осмисленням духовних цінностей давньої культури, зокрема, фольклору. Відтак, у перекладі Михайла Возняка вперше було опубліковано в газеті «Діло» (1936 № 117–119) одну із статей Франка «Мої знайомі жида», в якій йдеться і про фольклор [25]. Загалом, як відзначила Марія Вальо, «друкована франкіана М. С. Возняка налічує до 130 позицій, неопублікована – до 50» [2, с. 102].

Науковці Ганна Сокіл [34] і Мирослава Вовк [5, с. 45] відзначили фундаментальні Вознякові дослідження проблеми фольклоризму літератури, звернули увагу на пильну увагу вченого до змісту старих рукописів із записами творів української народної словесності (вище йшлося про те, що М. Возняк знайшов та інтерпретував збірник українських пісень і дум Кондрацького кінця XVII ст.). М. Вовк у статті «Розвиток академічної культури в науково-освітньому середовищі Львівського університету» зазначила: «український фольклорист вважав, що міфологія породила пісні, легенди, народні перекази тощо. М. Возняк ґрунтовно досліджував проблему фольклористики в контексті літератури» [4, с. 156].

Як відзначив Віктор Давидюк, наприкінці XVII ст. зв'язок між літературою і фольклором став дуже помітним. На думку науковця, «у цей час фольклор адаптується до літературних норм, які визначають і його форми. У цей час ці впливи були взаємними, оскільки за літературну творчість взялося чимало вихідців із простого народу. Це був найпродуктивніший період створення внаслідок суголосності літературної і народної поезії кращих зразків пісень літературного походження» [16, с. 315]. Серед українських фольклористів, до яких належить і Михайло Возняк, починає вживатися термін (в науковий обіг його ввів Філарет Колесса) «пісні літературного походження». В. Давидюк слушно підкреслив важливість Вознякових досліджень: «Слова Михайла Возняка про карб шкільної науки в піснях літературного походження, вочевидь, слід вважати ключовими у вивченні генеалогії такої (пісні літературного походження. – *О. Ш.*) пісні» [16, с. 316].

Михайло Гнатюк відзначив, що М. Возняк зробив значний внесок у діяльність Товариства

«Просвіта». Тобто, окрім наукових праць з історії української літератури, де розкривалися питання давньої української літератури, української класичної літератури XIX ст., проблеми франкознавства, М. Возняк усе своє наукове життя присвятив вивченню та опрацюванню популярних статей для «Просвіти», чільне місце серед яких займають праці, присвячені історії Товариства «Просвіта» [12, с. 619]. М. Гнатюк не лише опублікував листи [11] до Возняка, а й у передмові до «Історії української літератури» зробив огляд його діяльності, зокрема торкався і фольклористичної діяльності: аналіз пісенних текстів, вертепу, козацького епосу тощо [13].

Досліджуючи коляди Почаївського Богогласника, сучасний дослідник Василь Івашків також використовував напрацювання Михайла Возняка, зокрема його класифікацію коляд, якою академік доповнював Франка. Варто зазначити, що, за твердженням В. Івашківа, Михайло Возняк виокремлював коляди наївного типу («Превѣчний родилься подь лѣти», «Дивная новина», «Новая радость свѣту ся з'явила», «Небо и земля, небо и земля нынѣ торжествуютъ», «Новая радость стала, яка не бывала») та коляди з перевагою догматичної рефлексії (коляда «Бог натуру»). Науковець слушно зауважив, що «найдовершенішою з такого типу різдвяних пісень, на думку Возняка, як і Франка, усе ж є коляда “Бог предвѣчний”, яка чомусь не увійшла до Богогласника» [19, с. 717].

Слід зазначити, що про фольклорні інтереси Михайла Возняка та видання його українських народних казок писав у своїй праці Петро Лінтур. Окрім позитивних оцінок, зустрічаємо й негативну, де він гостро критикував Возняка: «“Українські народні казки” Возняка Михайла Степановича – це популярна збірка в трьох тонких томах (Возняк є упорядником. – *О. Ш.*). Робота позбавлена наукових заміток і немає вказівок на походження будь-якого тексту, отже ця збірка навряд чи підходить для наукових цілей (пер. мій. – *О. Ш.*)» [39, с. 12].

Олена Семенов зазначила, що перші систематизовані збірки легенд та переказів почали з'являтися в кінці XIX – на початку XX ст. На її переконання, в записах Михайла Возняка до сьогодні поширені легенди та перекази [33, с. 175]. Справді, однією з таких є «Українські перекази», які зібрав М. Возняк [10]. Цінним є те, що академік зібрав та упорядкував 100 текстів, до деяких подав варіанти. Класифікував їх за джерелом походження на 2 частини: «З пам'яток письменства» (25 текстів) та «З уст народу» (75 текстів).

Здобутки вченого та його внесок у розвиток українського літературознавства та фольклористики, як відзначила Л. Клебан, обговорювалися і на наукових конференціях [22, с. 128]. Дослідниця життя та творчості Михайла Возняка написала доволі багато праць про академіка, окремі з яких увійшли до монографії «Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954)» [21].

Певним підсумком внеску М. Возняка в українську гуманітарну науку можна вважати слова відомого львівського історика та культуролога Ярослава Ісаєвича, котрий свого часу наголосив, що «праці вченого М. Возняка з питань давньої літератури, мовознавства, фольклору, театру мали важливе значення ще тоді, коли закладались основи вивчення цих галузей науки. Дослідження про Котляревського, Сковороду, Коцюбинського, Шашкевича, Павлика, багаті новим фактичним матеріалом, озброювали читача новим розумінням розвитку демократичної української культури як єдиного процесу на Лівобережній та Правобережній Україні» [38, с. 90].

Напружена наукова праця, відповідальне ставлення до написаного допомогли Вознякові здобути авторитет та повагу серед відомих громадсько-політичних діячів як Галичини, так і за її межами.

Спадщину М. Возняка осмислюють і нинішні викладачі кафедри української літератури, завідувачем якої колись був і Михайло Возняк, а тепер вона носить його ім'я. Так, теперішній її завідувач Володимир Микитюк наголошував на потребі вивчати всю спадщину вченого: «Можна і треба говорити про мовознавчу і фольклористичну діяльність Михайла Возняка, про нього як історика української журналістики, дослідника українського підручника з літератури і мови, педагога-методиста і завідувача кафедри, наукового керівника й очільника літературознавчої генерації чи наукової школи, громадського та національного діяча, який вивчав також культурні взаємини слов'янських народів, цікавився історією козаччини» [27, с. 53].

У своєму дослідженні Юлія Шутенко також виокремила постать Михайла Возняка, який поряд з іншими українськими науковцями (зокрема, такими як Ф. Колесса, О. Лобода, В. Перетц, В. Петров, П. Попов, М. Рильський, О. Дей,

Г. Нудьга, М. Пазяк, О. Мишанич) протягом ХХ ст. досліджував взаємини фольклору й літератури, фольклоризм літератури. М. Возняк, як і інші дослідники, вивчали явище фольклоризму від пам'яток давньої української літератури до творів радянських письменників, охоплюючи або певний період літератури, або, найчастіше, вияви фольклоризму в творчості одного письменника [37, с. 6].

Відомий український музикознавець Юрій Медведик відзначив, що вагомих внесок Возняк зробив не лише у вивченні українських рукописних духовно-кантових пам'яток, але й у знання про видавничу діяльність, мета якої полягала у популяризації музично-поетичних текстів української барокової духовної музики серед українського народу [26, с. 12]. Науковець високо оцінив наукові здобутки М. Возняка з дослідження української духовної пісні. Адже у «Матеріалах до історії української пісні і вірші» (Львів, 1913–1924) «йому (Михайлові Возняку. – О. Ш.) вдалося розшукати та опрацювати десятки рукописних співаників кінця XVII–XIX століть, чималу кількість унікальних стародруків (декотрі з них не збереглися), сотні духовно-пісенних текстів, розшифрувати багато акровіршів із іменами та прізвищами піснетворців, виявити інформацію про їх життя, творчість тощо. Осягаючи наукові здобутки попередників, він зумів звести весь напрацьований ними матеріал до спільного знаменника і на тій основі, значно поглибивши реальний стан дослідження духовно-пісенної спадщини, витворив свою всебічно обґрунтовану візію жанру, головні висновки якої залишаються актуальними і нині» [26, с. 61–62].

Висновки. Отже, окреслюючи найвагоміші наукові здобутки академіка Михайла Возняка як вченого, зокрема фольклориста, можна відзначити, що численні праці вченого не втрачають своєї актуальності і нині є фактографічною, джерелознавчою, біографічною і текстологічною основою сучасних досліджень з історії українського письменства як давнього, так і нового, а також з історії мовознавства та фольклористики. Возняківські покликання на джерела завжди були і будуть надійним орієнтиром щодо розбудови літературознавчих інтерпретацій, невід'ємним інструментом для їх верифікації та розвитку українського фольклору загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вальо М. *Академік М. Возняк і книга*. Формування і використання бібліотечних фондів. Київ, 1984. 159 с.
2. Вальо М. Неопублікована праця Академіка М. Возняка про рукописну спадщину Івана Франка. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Вип. 14. Львів, 2006. С. 260–282.

3. *Великий Українець : матеріали з життя й діяльності М. С. Грушевського* / упоряд. А. П. Демиденко. Київ, 1992. 542 с.
4. Вовк М. Розвиток академічної культури в науково-освітньому середовищі Львівського університету. *Modern vectors of science and education development in China and Ukraine (中国与乌克兰科学及教育前沿研究): International annual journal*. Odessa: South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Harbin: Harbin Engineering University, 2017. Issue 3. С. 149–159.
5. Вовк М. Становлення львівського університетського фольклористичного осередку у перші десятиліття ХХ ст. *Естетика і етика педагогічної дії*. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Полтавський нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. 2015. Вип. 11. С. 40–53.
6. Возняк М. Із збірника Кондрацького кінця XVII в. (Кілька нових даних до старої української пісенности). *Записки НТШ*. 1927. Т. СXLVI: Праці Фільольогічної секції. С. 155–179.
7. Возняк М. *З життя і творчості Івана Франка*. Київ, 1955. 303 с.
8. Возняк М. Маркіян Шашкевич як фольклорист. *Неділя*. 1911. № 38. С. 4–15.
9. Возняк М. *Матеріали до історії української пісні і вірші : тексти й замітки*. Львів. 1913. Ч. 1. 240 с. ; Львів, 1914. Ч. 2. С. 241–480; Львів, 1925. Ч. 3. С. 481–589. Українсько-руський архів; Т. 9, 10, 11.
10. Возняк М. *Українські перекази*. Мистецьке оформлення М.Бутовича. Київ: Абрис, 1993. 111 с.+VII, іл.
11. Гнатюк М. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка. *ЗНТШ*. Т. ССXXI. С. 326–338.
12. Гнатюк М. Михайло Возняк – дослідник історії «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 615–619.
13. Гнатюк М. Михайло Возняк і його «Історія української літератури». *Історія української літератури: у 2 кн., кн.1*. С. 3–30.
14. Горак Р. Михайло Возняк: його село, родина і початок дороги. *Українське літературознавство*. 2016. Випуск 80. С. 231–258.
15. Грушевський М. *Історія української літератури* : у 6 т., 9 кн. Київ: Либідь. 1993–1996.
16. Давидюк В. *Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів*. Вид. третє, виправл., доп. і перероб. Луцьк : ПВД «Твердиня». 2014. 448 с.
17. Денисюк І. Академік з легенди. *Українське літературознавство*. 2006. Вип. 68. С. 402–424.
18. Денисюк І. Возняк – фундатор українського франкознавства. Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. *Наукові читання*. Тези. Львів, 20 березня 1990 р. С. 20–24.
19. Івашків В. Українські коляди Почаївського Богогласника (1790 / 1791) – від давнини до сучасності. *Slavia Orientalis*. № 70 (4). 2021. С. 705–727.
20. Ільницька Л. Листування Івана Зілинського з Михайлом Возняком (1916–1930 рр.) як джерело до вивчення книгознавчих зацікавлень М. Возняка. *Вісник Львівського університету*. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. 2006. Вип. 1. С. 212–230.
21. Клебан Л. *Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954) : дис ... канд. іст. наук: 07.00.01*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2010. 190 с.
22. Клебан Л. Світогляд та наукові інтереси Михайла Возняка : формування і становлення. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2020. Випуск 21. С. 128–143.
23. Кравець Д. Співпраця Михайла Возняка із Всеукраїнською Академією Наук у 1920–1930 рр. (за матеріалами фондів відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Львів. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2016. Вип. 8(24). С. 217–234.
24. Легкий М. Голос у діалозі генерацій (Михайло Возняк в оцінка Івана Франка). *Українське літературознавство*. Вип. 69. Львів, 2010. С. 202–208.
25. «Ми не є антисемітами. Говоримо се явно й одверто». Іван Франко і галицьке єврейство. *Науковий центр Іудаїки та Єврейського мистецтва імені Ф. Петрякової*. URL: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/5459/my-ne-e-antysemitamy-govorymo-se-javno-j-odverto-ivan-franko-i-galycke-evrejstvo.html> (дата звернення: 15.02.2024 р.).
26. Медведик Ю. Михайло Возняк – дослідник давньоукраїнських псалмів і кантів. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1–2. С. 10–14.
27. Микитюк В. «Український інтелігент старої дати». До 130-річчя з дня народження Михайла Возняка. *Дивослово*. 2011. № 10. С. 52–56.
28. Мороз М. Фольклористична діяльність М.С. Возняка. *Народна творчість та етнографія*. 1981. № 6. С. 33–40.
29. Нечиталюк М. Невтомний трудівник науки. *Жовтень*. 1959. № 11. С. 148–152.
30. Нечиталюк М. «Честь праці!»: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка. 2000. 424 с.
31. Пеньковська О. Франкознавча парадигма Михайла Возняка. *Слово і час*. 2015. № 12. С. 42–50.

32. Романенчук Б. Возняк Михайло. *Азбуковник : Енциклопедія української літератури*. Філадельфія. Київ. 1973. Т. 2. С. 241–245.
33. Семеног О. *Український фольклор: навч. посіб.* Глухів : РВВ ГДПУ. 2004. 254 с.
34. Сокіл Г. *Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: історико-теоретичний дискурс : монографія*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2011. 588 с.
35. Франко І. *Рецензія на видання: Михайло Возняк. Маркіян Шашкевич як фольклорист* (Львів, 1911) . Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. Київ, 1981. Т. 38. 500–502.
36. Шутак О. Фольклористична думка в Галичині 20-30-х рр. ХХ ст. (К. Сосенко, Ф. Колесса, І. Свенціцький) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.01.07 – фольклористика. Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Львів. 2003. 20 с.
37. Шутенко Ю. Фольклорна традиція та авторське «Я» в поезії Василя Голобородька : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.07. – фольклористика. Київ. 2005. 14 с.
38. Яковенко В. «Ювілей академіка М. С. Возняка». *Радянське літературознавство*. 1981. № 12. С. 90.
39. *A Survey of Ukrainian Folk Tales by Petro Lintur. Research Report No. 56.* Canadian Institute of Ukrainian Studies. Press University of Alberta. Edmonton. 1994. 34 s.
40. Radyszewskýj R. Krótkie podsumowanie ukraińskiej polonistyki literaturoznawczej. *Postscriptum Polonistyczne*. 2009. nr 1(3). 191–200. S. 195. URL: [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Postscriptum_Polonistyczne/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1\(3\)/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1\(3\)-s191-200/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1\(3\)-s191-200.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Postscriptum_Polonistyczne/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1(3)/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1(3)-s191-200/Postscriptum_Polonistyczne-r2009-t-n1(3)-s191-200.pdf) (дата звернення: 20.02.2024 р.).

РОЗДІЛ 12 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

УДК 811:378.018.43

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.32.2.38>

M-LEARNING ЯК «ФАКТОР УСПІШНОСТІ» В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ: СТРАТЕГІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ОПТИМІЗАЦІЇ

M-LEARNING AS A “SUCCESS FACTOR” IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES: STRATEGIES AND MECHANISMS OF OPTIMISATION

Тарасенко К.В.,

*orcid.org/0000-0002-0724-808X**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземної філології та перекладу**Національного університету «Запорізька Політехніка»*

У статті окреслено доволі важливу в методиці викладання іноземних мов проблему: оптимізації m-learning та її успішній інтеграції в навчальний процес. Показано, що m-learning має як переваги, так і недоліки, зокрема наявність великої кількості електронних засобів навчання, відсутність критичного мислення у студентів, неспроможність зорієнтуватися в процесі вибору джерел навчання, труднощі у формуванні когнітивних навичок. Розглядається проблема перевантаження аудіовізуальними засобами, відсутності мотивації в навчанні, надмірної гаджетизації та пропонується механізм оптимізації вже успішної технології m-learning.

Пропонується текстоцентричний підхід, який полягає у використанні текстів різної тематики (лінгвокультурологічний текст, рекламний текст, художній текст та ін.) в поєднанні та органічній єдності методів та засобів навчання. Показано, що текст має відповідати певним критеріям, як-от: автентичність: бути сучасним, тобто таким що відповідає сьогоденним реаліям, містити ту лексику, що репрезентує «живе» мовлення; насиченість культурними маркерами, які привертають увагу, викликають інтерес та водночас мотивують до мовлення; наявність вже знайомого та засвоєного граматичного матеріалу, втім, можливий є відсоток незнайомих слів; структурованість, чіткість та логічність; наявність мовних кліше та зворотів, які можуть слугувати опорою для монологічного або діалогічного усного чи письмового мовлення; містити необхідний для побудування дискусії проблемний компонент, який мотивуватиме до подальших мовних дій; розвивати важливу навичку «критичного мислення».

В статті показано, яким чином маркери, кліше та інші формульні елементи тексту мотивують студента та спонукають його до висловлювання. Також репрезентовано шляхи та візії організації роботи над удосконалення техніки письма та усного мовлення. Запропоновано види роботи, які поєднують як використання m-learning, так і альтернативні засоби навчання. Показано механізми мотивації студента та створення «ситуації успіху» в процесі навчання іноземним мовам.

Ключові слова: m-learning, текст, оптимізація, культурологічні маркери, мовлення, письмо.

The article outlines a rather important problem in the methodology of teaching foreign languages: optimisation of m-learning and its successful integration into the educational process. It is shown that m-learning has both advantages and disadvantages, in particular, the availability of a large number of electronic learning tools, lack of critical thinking among students, inability to navigate the process of choosing learning sources, difficulties in developing cognitive skills. The author considers the problem of overloading with audio-visual means, lack of motivation in learning, excessive use of gadgets and proposes a mechanism for optimising the already successful m-learning technology.

A text-centred approach is proposed, which consists in the use of texts of various subjects (linguistic and cultural texts, advertising texts, fiction texts, etc.) in combination and organic unity of teaching methods and means. It is shown that the text should meet certain criteria, such as authenticity: It should be modern, i.e., it should correspond to today's realities, contain the vocabulary that represents “live” speech; richness in cultural markers that attract attention, arouse interest and at the same time motivate to speak; the presence of familiar and mastered grammatical material, however, there may be a percentage of unfamiliar words; structured, clear and logical; the presence of language clichés and phrases that can serve as a basis for monologue or dialogue in oral or written speech; contain a problematic component necessary for building a discussion that will motivate further speech actions; develop the important skill of “critical thinking”.

The article shows how bullet points, clichés and other formulaic elements of the text motivate students and encourage them to speak. It also presents ways and visions of organising work on improving writing and speaking techniques. The types of work that combine both the use of m-learning and alternative learning tools are proposed. The mechanisms of “situation of success” in the process of learning foreign languages are shown.

Key words: m-learning, text, optimisation, cultural markers, speaking, writing.

Постановка проблеми. Формування навичок і компетенцій в процесі вивчення іноземної мови включає в себе не тільки розвиток навичок аудіювання, читання, говоріння та письма, але й формування таких важливих компетенцій як соціокультурна, соціолінгвістична та ін. Перед викладачем завжди стоїть доволі складна задача: по-перше, «розбудити мотивацію» студентів, по-друге, допомогти їм зорієнтуватися в усьому різноманітті технічних засобів навчання, особливо в контексті сучасної великої кількості електронних засобів навчання, підручників, посібників, онлайн-шкіл. Ще одним фактором, який унеможливує успішне вивчення іноземної мови, є, на жаль, інколи відсутність мотивації, яка слугує одним із факторів «успішності» та «осмисленого навчання» в процесі вивчення іноземних мов, та водночас потужним інтенсифікатором формування всіх навичок та компетенцій в процесі вивчення мови. Ще одним фактором, який суттєво ускладнює задачу викладача та водночас є своєрідним викликом для нього – це підготовка студентів до вимог сертифікованих іспитів на рівні B1/B2/C1/C2, які не тільки перевіряють навички мовні або ж мовленнєві, але й націлені на виявлення саме когнітивних навичок.

Таким чином перед викладачем постає проблема: як саме розбудити «мотивацію» студента, допомогти йому зорієнтуватися на складному шляху вивчення мови та перетворити процес вивчення мови на «ситуацію успіху»? Універсальної відповіді на це питання, на жаль, немає, але, думається, пунктирно окреслити ті «фактори успішності та механізми оптимізації все ж таки можливо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із ефективних шляхів вирішення цієї проблеми є популярний в сучасній методиці тренд – використання “мобільного навчання” (або “m-learning”) (Ю. Барабаш [1], Я. Брухаль, Я. Білик [2], А. Грушева, Л. Філіпова [3], Р. Гуревич [4] О. Мардаренко [5], М. Кабаль [6], К. Тарасенко [7; 8] та ін.). Звичайно, всі інтерактивні технології, як стверджують дослідники, мають велику кількість переваг: від великої кількості та різноманіття функціоналу, так і деякі недоліки (цінова недоступність або ж відсутність інтернету). Також серед переваг і інтерактивність, і міжкультурна комунікація, і мультимедійність, і нелінійність процесу. Солідаризуючись із дослідженнями в сучасній методиці, втім, все ще існує ряд запитань, які потребують осмислення та рефлексії: по-перше, як саме за відсутності технології мобільного навчання організувати успіш-

ний процес вивчення мови, по-друге, як уникнути фактора “перенавантаження” або процесу надмірної гаджетизації, по-третє, в який спосіб створити таку собі “ситуацію успіху”, яка слугуватиме і потужною мотивацією, і стимулом до навчання викладачеві/вивчення мови студентів.

Тож, **метою статті** є визначення стратегій використання m-learning з урахуванням комплексного та системного підходу, який покликаний оптимізувати та збалансувати інтерактивність.

Виклад основного матеріалу. Однією із важливих компетентностей є формування соціокультурної компетентності у студента, яка допомагає не тільки у пізнанні іншої культури, але й сприяє успішній когнітивній рецепції під час складання іспитів. Мобільні технології пропонують такі засоби підвищення лінгвокраїнознавчих знань як додатки “UK Life podcasts”, “Learn English Great Videos”, “Listen English Full Audio”, серіали, автентичні відео або ж аудіоматеріали та багато інших. Більшість посібників та підручників з іноземної мови побудовано на принципі візуалізації матеріалу, також візуалізація процесу навчання відбувається за допомогою *Youtube, Facebook, i Instagram* та інших засобів. Втім, всі ці засоби неодмінно формують так зване “кліпове мислення”, яке унеможливує побудування системного та цілісного монологічного або діалогічного висловлювання, заважає написати якісний текст, насичений необхідними лексичними або ж граматичними структурами, навряд чи розвиває логічність, системність мислення.

Не зменшуючи цінність та вагомість вищезазначених засобів візуалізації можна запропонувати альтернативний, вже ставший традиційним, але чомусь витіснений на периферію методичного арсеналу спосіб. Саме текстоцентричний підхід може бути альтернативою до надмірної гаджетизації, оскільки **текст** – це одна із опор в навчанні монологічному, діалогічному мовленню, який містить не тільки культурологічні маркери або реалії, але й унаочнює правильність написання, сприяє засвоєнню граматичних структур. Але що найголовніше, саме фактор впізнаваності в тексті культурних маркерів або «мотиваційних тригерів» вже слугує такою собі «ситуацією успіху». Він мотивує до подальшого навчання та закладає таку необхідну для студента «філологічність». Існує декілька способів подачі тексту, як за допомогою використання технологій m-learning, так і без них.

Звичайно, що в контексті чималої кількості текстів неодмінно постає проблема вибору, оскільки не будь-який текст може бути викорис-

таний. Думається, що текст має бути відібраний згідно з наступними критеріями:

- автентичність: бути сучасним, тобто таким що відповідає сьогоденним реаліям, містити ту лексику, що репрезентує «живе» мовлення;
- насиченість культурними маркерами, які привертають увагу, викликають інтерес та водночас мотивують до мовлення;
- наявність вже знайомого та засвоєного граматичного матеріалу, втім, можливий є відсоток незнайомих слів;
- структурованість, чіткість та логічність;
- наявність мовних кліше та зворотів, які можуть слугувати опорою для монологічного або діалогічного усного чи письмового мовлення;
- містити необхідний для побудування дискусії проблемний компонент, який мотивуватиме до подальших мовних дій;
- розвивати важливу навичку «критичного мислення».

Після попередньої усної обробки лексичного матеріалу на попередньому етапі, тобто виконання дотекстових вправ, націлених на зняття труднощів його рецепції, текст також повинен створювати необхідну змістовну та комунікаційну базу для розвитку мовлення та бути основою для вдосконалення мовленнєвих навичок.

Приміром, можна використовувати різні тексти. Приміром, культурологічно-публіцистичний текст англійської антропологині Кейт Фокс «Спостерігаючи за англійцями» [9] містить чимало англомовних реалій як *“dutch courage”* (голландська хоробрість, хоробрість, отримана від алкогольного сп'яніння), що перекладається як *“фронтові п'ятдесят грам для відваги”* або ж термінів антропологічної тематики *faith healing, food taboos, funeral rites, gift-giving, incest taboos, inheritance rules, kin-groups, luck superstition, penal sanctions, personal names, population policy, postnatal care, pregnancy usages, age-grading*, які не тільки мають бути перекладені адекватно, але й знайомлять з суто англійськими реаліями.

Окрім термінів, студент має змогу дізнатися, хто ж така *Nosy Parker* (*“The most hateful of all names in an English ear is Nosy Parker”*), яка є аналогом нашої «допитливої Варвари» або ж більш сучасним *“after-work-drinks”*, що у перекладі означає *«похід «на пиво»*. Або ж дізнатися про суто англійські гастрономічні реалії як *fish and chips, steak-and-kidney pie, English curry, steak, bacon sandwich, bacon butties, prawn cocktail, pasta salad, rice salad*.

В рамках художнього тексту студентам можна запропонувати цикл романів Дж. Роулінг про

Гаррі Поттера [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16], де авторка часто звертається до такого лексичного пласту як суто англійські гастроніми: *shepherd's pie, black pudding, roast beef, kipper, steak and kidney pudding, Cornish pasty*, або ж реалії суто французької гастрономічної культури як *blancmange, bouillabaisse*, або ж суто магичні реалії *edible Dark Mark, fizzing whizzbees, fainting fancies*.

Якщо йдеться про спецкурс з іноземної мови або ж більш високий рівень володіння мовою студентами, то можна запропонувати проектну або пошукову роботу. Приміром, обговорити художній текст як джерело формування європейських цінностей, або ж розібрати ті методологічні механізми, які допомагають реконструювати те ментально-ціннісне тло, ті культурні коди, які закладені в тексті.

Цікавим та корисним в цьому сенсі може також бути текст літературознавчої тематики, який може містити міфологічні (*the myth of Orpheus*), літературні (*Ovid's Metamorphoses*), літературно-критичні алюзії (*Stephens Narratology* – Стефенс «Наратологія»), а також відрізняється есеїстичністю мовлення та складними реченнями із конекторами *as a result, finally, thus, therefore, on the one hand, on the other hand etc.* Цей тип тексту, звичайно має всі компоненти наукового тексту, як інформативність, логічність, точність і об'єктивність, втім містить доволі важний для рецепції та інтерпретації компонент як інтертекстуальність. Складність для студента полягає не тільки в тому, щоб розпізнати алюзію або ремінісценцію, але й виявити власний креативний потенціал в процесі пошуку як експліцитного, так і імпліцитного смислів так чи інакше закладених у текст. Звичайно художній текст, насичений такими компонентами націлений на дуже високий рівень мови у студента та може бути використаним на певних мовних рівнях.

До типів текстів, які суттєво оживлюють як усну, так і письмову комунікацію, належить рекламний текст. Хоча він і є невеличким за обсягом, цей тип тексту містить доволі потужний потенціал, а саме відрізняється інформативністю, стислістю, інколи лінгвокраїнознавчим компонентом, втім, що найголовніше – має характер *thought-provoking*, іншими словами – апелює до мислення та дії.

До побудування висловлювання студентові неодмінно стануть в допомозі типові текстові маркери рекламного тексту як *wonderful* (чудовий), *luxurious* (розкішний), *perfect* (досконалий), *romantic* (романтичний), *magical* (чарівний), *stunning* (приголомшуючий), *unusual* (незвич-

ний), *enchanted* (зачарований), *unique* (унікальний), *handmade* (зроблений вручну), *extraordinary* (винятковий), *eye-catching* (той, що привертає увагу) та ін.

Іншим засобом є використання чисельних метафор на кшталт: *A taste of paradise (Bounty)*, *Bulgaria – magic lives here*, *Power to hit pain where it hurts (Solpadeine)*, *Taste the rainbow. To Fly. To Serve. (British Airways)*, *Because You’re Worth It (L’Oréal)*, *Advancement through Technology (Audi)*, *The Best or Nothing (Mercedes-Benz)*. Вони не тільки збільшують словниковий запас, але й спроможні «тригернути» студента до висловлювання, чи дійсно рекламний продукт є таким якісним, як це репрезентовано в тексті.

Також репрезентативними культурними маркерами, які мотивують до навчання можуть бути “*coachpotato*” – лежень, “*beach watching culture*” – проведення часу в ліжку за переглядом відео, “*casual Friday*” – п’ятниця без краватки. Ці лексеми представляють складнощі для початківців з точки зору перекладу, але вони можуть бути тим тригером, який спонукає людину до більш глибокого вивчення мови.

Звичайно, подача автентичних матеріалів може здійснюватися засобами m-learning, але робота з текстом є і таким собі «балансом», психологічним засобом відпочинку від надмірної діджиталізації, а також тією прекрасною альтернативою в складних умовах навчання (відсутності світла, інтернету або ж можливості використовувати інтерактивні технології).

Отже, культурні реалії, слова та словосполучення, а також власні імена, географічні назви, дати, згадування історичних та культурних подій, явищ можуть слугувати тими «мотиваційними тригерами» до пізнання в процесі навчання, втім знайомство із текстом в органічному поєднанні із мобільним навчанням і створить той потрібний баланс між наявністю та відсутністю опор у мовленні. Студенти вчать не тільки сприймати текст, але й навчаються тим механізмам, які допомагають орієнтуватися в ньому та поза межами, продукуючи його інші смисли, які закладені не текстуально, а імпліцитно.

Неможливо не використовувати інтерактивні компоненти під час навчання письму, втім, дуже важливо, щоб студент розумів тип тексту, який він створює, наприклад міг розрізнати між *summary writing*, *analysis writing* та *reflective writing*. Звичайно, тут не обійтись без інтерактивних технологій, таких як використання різноманітних відео-інструкцій або ж підручника. Джерелом для *writing* може бути не тільки

текст, але й на допомогу придуть технології m-learning як подкасти, міні-серіали, відео-інтерв’ю на проблемні теми. Вибір та органічне поєднання компонентів m-learning із традиційними засобами навчання залежить від вибору викладача та студентів.

Втім, окрім використання мовних кліше та відповідних стилістичних засобів продуктивним буде саме прописування тексту (можна не тільки набор, але й «від руки»), вправи на граматичний аналіз тексту, конструювання тексту із окремих фрагментів, підбір синонімів або антонімів до виразів, а також вправи на редукування тексту або ж навпаки його викладу у скороченому форматі. Доволі важливим фактором в процесі навчання письмовому мовленню є здатність до вірного написання слів, використання правильних граматичних структур без використання механізмів «штучного інтелекту» або ж інших автоматизованих систем.

Доволі продуктивним та балансуєчим засобом є саме письмовий переклад тексту з рідної мови на іноземну, а потім з іноземної на рідну, причому цей переклад має виконуватися знов таки без допомоги «m-learning». Мотиваційним фактором тут можуть бути тексти, які максимально наближені до життєвих реалій (складання CV, приватних листів, об’яв, оголошень, рекламацій та ін.) в різних стилях та на всі випадки життя. Доволі мотиваційним є саме *reflective writing* або ж *argumentative writing*, якщо до нього надати кліше, опорну схему або модель письма, яке зорієнтує студента. Цікавим та продуктивним способом навчання письму може бути *writing*, який базується на ключових словах, реаліях, маркерах, втім, найпродуктивнішим способом є саме забутий вже давно твір на вільну тему, адже жоден девайс не в змозі замінити оригінальності людського мислення.

Доволі продуктивним методом «пробудження мотивації» студентів можуть бути обговорення, бесіда або диспут, зокрема знаходження «проблемних моментів», помилок у тексті. Причому корекційну роботу можуть здійснювати студенти в парах: тут важливо створити необхідний позитивний фон для розбору помилок, де викладач не виконує роль «суворого поліцейського», а радше модератора процесу. Цей спосіб є доволі продуктивним в контексті студентоцентрованого навчання, він може бути базисом для інших вправ, як-от: аналіз проблемних ситуацій «*fishbone*», або ж створення ментальної карти «*mind map*». Вищезгадані методики допомагають створити «ситуацію успіху» та працюють у всіх групах сту-

дентів, незалежно від рівня сформованості навичок та рівня володіння мовою.

Висновки. Сучасні методики викладання іноземним мовам пропонують доволі цікаву технологію навчання m-learning. Втім, надмірна візуалізація /гаджетизація та автоматизація процесу навчання заважає студентові розкритися повністю, виявити свої творчі або креативні потенції, а для викладача становить загрозу формування «кліпового мислення» у студента замість того, щоб розвивати мислення власне, індивідуальне та креативне.

Крім того важливою для створення цілісної картини методичного арсеналу, націленого на формування як мовних, так і мовленнєвих навичок є саме створення «ситуації успіху», фактору успішності, який полягає в тому, що студент

самостійно побудував усне або письмове висловлювання із опорою на текст, «формули», маркери та інші опори, втім, без допомоги «штучного інтелекту» або ж інших засобів m-learning.

Саме органічне поєднання елементів m-learning із традиційними методами навчання іноземній мові, їхній баланс та координованість в рамках єдиної навчальної парадигми, моніторинг ступеня самостійності мислення студента, фактор поступового формування самостійних репродуктивних навичок, зокрема таких як говоріння та письмо. Показано, що використання різножанрових текстів, робота над пошуком тестових формул та маркерів, мовних кліше, а в подальшому їхнє використання в рамках текстоцентричного підходу можуть слугувати тригером як для студента, так і для викладача в процесі навчання іноземним мовам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш Ю. Г. Удосконалення іншомовної компетенції як важливої складової професійного розвитку особистості. *Педагогіка та психологія*. 2017. № 56. С. 167–174.
2. Брухаль Я. Б., Білик Я. О. Сутнісні характеристики технології мобільного навчання іноземної мови як педагогічної інновації. *Young scientist*. 2017. № 6. С. 201–205.
3. Грушева А. А., Філіппова Л. Л. Мобільне навчання: за і проти. Професійна освіта: проблеми і перспективи. 2015. № 8. С. 100–106.
4. Гуревич Р. С. Мобільне навчання – нова технологія професійної освіти XXI століття. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. № 20 (255), 2012. С. 113–119.
5. Мардаренко О. В. Інтерактивні комунікативні технології освіти: мобільне навчання як нова технологія в підвищенні мовної компетенції студентів немовних ВНЗ. *Інформатика та математичні методи в моделюванні*. № 3 (Том 3). 2013. С. 288–293.
6. Кабаль М. В. M-learning як різновид дистанційного навчання. *Молодий вчений*. 2020. № 3(2). С. 375–378.
7. Тарасенко К. В. Формування навичок академічного письма з англійської мови у здобувачів вищої освіти за допомогою використання «m-learning». *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференція «Сучасний рух науки»*. 4–5 квітня 2019 року, Дніпро: 2019, С. 1156–1159.
8. Тарасенко К. В. Формування соціокультурної компетенції студентів у процесі навчання аудіюванню з англійської мови за допомогою використання «m-learning» *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 9–10 квітня 2018 р. Запоріжжя, 2018. С. 459–462.
9. Fox K. *Watching the English* : електрон. версія книги. NY : Hodder. 2016. URL: https://drive.google.com/file/d/1yQlwnz8c9IYLuvRjH82JURPNCgdQP_/view?usp=share_link (access date 01/01/2023).
10. Rowling J. K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London : Bloomsbury, 2013. 384 p.
11. Rowling J. K. *Harry Potter and the Deathly Hallows*. London : Bloomsbury, 2014. 640 p.
12. Rowling J. K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. London : Bloomsbury, 2015. 640 p.
13. Rowling J. K. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London : Bloomsbury, 2016. 560 p.
14. Rowling J. K. *Harry Potter and the Order of the Phoenix*. London : Bloomsbury, 2014. 816 p.
15. Rowling J. K. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. London : Bloomsbury, 2014. 352 p.
16. Rowling J. K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London : Bloomsbury, 2008. 480 p.

**ФЕМІНІТИВИ ЯК ОБРАЗОТВОРЧІ ЗАСОБИ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ
МАРІЇ МАТІОС «ЖІНОЧИЙ АРКАН В САДУ НЕТЕРПІННЯ»)**

**FEMINITIVES AS IMAGING MEANS (ON THE MATERIAL FROM THE COLLECTION
OF MARIA MATHIOS “THE FEMALE ARCAN IN THE GARDEN OF IMPATIENCE”)**

Федурко М. Ю.,

orcid.org/0000-0002-1148-3867

*доктор філологічних наук, професор кафедри
фундаментальних дисциплін початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

Котович В. В.,

orcid.org/0000-0001-6370-8135

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

У статті проаналізовано фемінітиви як засоби творення художніх образів. Джерельною базою дослідження послуговували вірші збірки Марії Матіос «Жіночий аркан в саду нетерпіння».

З'ясовано, що в текстах художнього стилю фемініні лексеми – слова жіночого роду, альтернативні або парні до аналогічних лексем чоловічого роду, утворені, зазвичай, за допомогою суфіксів -к-, -ин-, -иц- – передусім виконують естетичну функцію, створюють особливий колорит образотворчості та слугують об'єктом лінгвопоетичного аналізу. Суфікс -ес- здебільшого спостерігаємо за творення так званих неофемінітивів. Якраз вони, перенесені зі шпальт газет та з соціальних мереж у тексти офіційно-ділового та наукового стилів, з одного боку, збагачують собою фемініний корпус, а з іншого – нерідко відчують на собі спротив мовців.

Проаналізовано тропи та стилістичні фігури – метафори (приховані порівняння, які в текстах ґрунтуються на здогаді), епітети (художні означення), порівняння (зіставлення об'єктів з акцентом на провідній прикметі, притаманній їм), градації (поступове наростання / послаблення опису), антитези (зіставлення контрастних понять), тавтології (повторення синонімічних мовних зворотів), алегорії (непряме відтворення дійсності в образах, позбавлених абстрактності), епіфонемі (коментар, уточнення, обґрунтування думки), компонентами яких стали назви на позначення осіб жіночої статі.

Спостережено, що в поетичній творчості ознак фемінітивів можуть набувати не тільки назви істот (назви людей за різними ознаками, міфологічних істот, персонажів, тварин тощо), але й назви неістот.

Частими та наділеними особливою поетичною символікою є в текстах Марії Матіос зоофемінітиви, з-поміж яких виокремлено зменшено-пестливі назви самиць та ентоніми-фемінітиви.

Підтверджено, що однією із семантично і структурно багатих словотвірних категорій іменників української мови є субстантиви зі значенням особи жіночої статі; проаналізовано розгорнуті субстантивовані фемінітивні конструкції.

Задля вирізнення образності маскулінитиви та фемінітиви в художніх творах поетеси нерідко вступають в опозицію та утворюють антитезу. У статті проаналізовано такі лексеми.

Ключові слова: фемінітив, фемініна лексика, українська мова, деривація, оказіоналізми, вторинна номінація, стилі української мови, художній стиль, стилістична роль.

In the article analyzes femininity as a means of creating artistic images. The source base of the study was the poems of Maria Mathios's collection "The Female Arcanum in the Garden of Impatience".

It was found that in the texts of the artistic style, feminine lexemes – feminine words, alternative or paired with similar masculine lexemes, formed, usually, with the help of suffixes -k-, -yn-, -yts- – primarily perform an aesthetic function, create a special color of the visual arts and serve as an object of linguopoetic analysis. The suffix -es- is mostly observed in the creation of so-called neo-feminities. It is precisely them, transferred from the columns of newspapers and from social networks to the texts of official, business and scientific styles, on the one hand, enriching the feminine corpus, and on the other hand, they often feel opposition from speakers.

Tropes and stylistic figures – metaphors (hidden comparisons that are based on guesswork in the texts) are analyzed, epithets (artistic meanings), comparison (comparison of objects with an emphasis on the leading feature inherent in them), gradation (gradual increase / weakening of the description), antithesis (comparison of contrasting concepts), tautology (repetition of synonymous language phrases), allegory (indirect reproduction of reality in images devoid of abstraction), epiphoneme (comment, clarification, substantiation of an opinion), the components of which became the names to denote persons of the female gender.

It has been observed that in the poetic creativity of feminine signs, not only the names of beings (names of people according to various signs, names of mythological creatures, characters, names of animals, etc.), but also names of non-beings can acquire.

Zoofeminitives are frequent and endowed with a special poetic symbolism in the texts of Maria Mathios, among which are distinguished diminutive and affectionate names of females and entonyms-feminitives.

It has been confirmed that one of the semantically and structurally rich word-forming categories of nouns in the Ukrainian language are nouns with the meaning of a person of the female gender; elaborated substantivized feminine constructions are analyzed.

In order to distinguish the imagery of masculinity and femininity in artistic works, poets often enter into opposition and form an antithesis. The following lexemes are analyzed in the article.

Key words: feminitives, feminine vocabulary, Ukrainian language, derivation, occasionalisms, secondary nomination, styles of the Ukrainian language, artistic style, stylistic role.

Постановка проблеми. Теза про те, що будь-яка жива національна мова постійно розвивається, а отже, хоч і повільно, але змінюється, не викликає жодних заперечень. Дериваційні можливості української мови та соціальний статус її носіїв спричинили сьогодні так звані «фемінітивний спалах» – актуалізацію уваги мовців до фемінітивів – слів жіночого роду, альтернативних або парних до аналогічних лексем чоловічого роду. Як свідчать матеріали «Інверсійного словника української мови» [4], укладеного відповідно до «Словника української мови» в 11 томах [13], найпродуктивнішим фемінітивним суфіксом є суфікс **-к-а** (1170 слів); на другому місці за частотністю – суфікс **-иц-я** (770 слів), а далі зі значним відривом – суфікс **-ин-я** (23 слова) [5, с. 72]. За Г. Плачиндою, в українській мові фемінітиви найчастіше утворюють за допомогою суфікса **-к-**: *викладачка, депутатка, композиторка*; **-ин-**: *мисткиня, членкиня, борчиня*; **-иц-**: *речниця, керівниця, співзасновниця*, а також суфікса **-ес-**: *критикеса, фотографеса* [9]. Наведені приклади та аналіз сучасних медіатекстів засвідчують, що суфікс **-ес-** спостерігаємо, зазвичай, за творення так званих неофемінітивів. Якраз вони, перенесені зі шпальт газет та з соціальних мереж у тексти офіційно-ділового та наукового стилів, з одного боку, збагачують собою фемінний корпус, а з іншого – нерідко відчують на собі спротив мовців. Традиційні ж українські фемінітивні одиниці і в розмовному мовленні, і в художніх та художньо-публіцистичних текстах, створюють особливий колорит образотворчості та слугують об'єктом лінгвопоетичного аналізу.

Мета статті – проаналізувати образно-художнє навантаження фемінітивів, ужитих у поезії Марії Матіос (на матеріалі збірки «Жіночий аркан в саду нетерпіння»).

Аналіз досліджень. Упродовж останніх років зріс науковий інтерес до дослідження феміної лексики (праці А. Архангельської, М. Брус, Л. Кислюк, Н. Костусяк, А. Нелюби, О. Поди, Я. Пузиренко, О. Стишова, О. Тараненка, М. Федурко та ін.). Здійснюється різноаспектне діахронне та синхронне її вивчення, аналізуються умови побутування фемінітивів у текстах різних

функціональних стилів. Ведучи мову про словотвірні типи фемінітивних одиниць у сучасних художніх текстах, дослідники часто зосереджують увагу на відповідності чи невідповідності таких лексем стандартам літературної норми. Зокрема, В. Заєць проаналізувала назви на позначення жінок, ужиті в художніх творах Сергія Батурина, Галини Вдовиченко, Лариси Денисенко, Марини Соколян, Люко Дешвар, Жанни Куяви, та простежила, наскільки вони є літературно внормованими. «Мова художньої літератури сучасної доби, – зазначає дослідниця, – виступає культурно-естетичним феноменом, який забезпечує поєднання усталеної кодифікованої норми з новаторськими пошуками авторів, їх ідіостилем» [3, с. 17].

М. Брус розглянула близько двохсот іменників-назв жінок, зафіксованих у поетичній мові Тараса Шевченка та довела, що такі лексеми в художніх текстах поета становлять окрему мікросистему. «З одного боку, – наголошує науковиця, – фемінітиви засвідчили високу організацію слів на лексичному, словотвірному, стилістичному рівнях, а з іншого – показали істинну сутність жіночого світу з вічними й незмінними людськими цінностями. Так, у лексичному плані назви жінок виявилися неоднаковими за походженням, значенням, семантичною структурою, відношеннями між собою і з оригінальною авторською інтерпретацією. У словотвірному аспекті – різноманітними за будовою словами, способами формування, словотвірною структурою і з неповторною словотвірною реалізацією в тексті. У стилістичному вияві – розмовними й книжними лексемами, із різноманітними відтінками в значенні, що стали віддзеркаленням художнього світу поета й духовності українського народу» [2, с. 46].

Виклад основного матеріалу. «Письменниця Марія Матіос вважає, що життя кожної жінки – безперервний випробувальний танець: іноді – «вальс», частіше – «гуцулка», зрідка – «танго» чи колинеколи «танець живота». Але традиційно жінки ніколи не танцюють «аркан» – ритуальний, суто чоловічий танець жителів гір» [7]. Тож звинуватити авторку збірки поезій «Жіночий аркан у саду нетерпіння» у «недофемінізмі» не доводиться.

Однак її власний фемінізм, як і фемінні лексеми в її творчості такі органічні, природні та ненав'язливі, що заслуговують на окреме дослідження та схвалення. Збірка опублікована 2007 року, тобто в час, коли ще не було «нав'язливої моди» на сприйняття чи навпаки повне несприйняття назв на позначення осіб жіночої статі. Можливо, тому окремі з них розглядаємо як глибокі метафори, навіть «не прив'язуючи» сюди термін *фемінітив*: *Ридай, зализувачко ран / Відредагованої драми: / То чоловічий хист – аркан. / Ти ж затесалась між аркани* (с. 8). *Зализувачка ран* – «затесана між аркани» жінка, ніжна й сильна, співчутлива й непокірна водночас. В українській мові до цієї словосполуки легко можна утворити маскулінітив-антитезу, але вона ніколи не буде поетично маркованою.

Лірична героїня Марії Матіос – «жінка з плоті і крові, жінка, яка вмє бути щасливою «отут і вже» [7], тож не випадково авторка часто нарікає її царицею: *Некоронована царице! / Ти не показуй, що дрижиши...* (с. 9); *Парад дешевих Афродит / Тебе не скине із цариці. / Ти – не балетна танцівниця, / аркан – твій танець і твій щит* (с. 9); «Доброго ранку, кохана...» / *Цариця* й кума королю, / *Що голосом рідним п'яна, / Я голос той п'ю і п'ю* (с. 72); *І молодиці на копцях – / Немов цариці на тронах* (с. 197) та королівною: *Перебула в собі прошаків, / королівен, / музик / і блаженних* (с. 240); ... *ласицею / ластівкою / лисицею / ланцюгами-обіймами / птицями / королівною / сиротою / розпусницею / жоною / гукаю тебе...* (с. 139); *А була ж я королівна – / Богорівна, / богорівна. / Невибаглива і вірна / Королева королівна* (с. 271).

Міфічні, наскрізь негативні образи *бісів, чугайстрів, мольфарів*, уживані у формі фемінітивів (*бісиця, чугайстриця, мольфарка*), набувають у творах Марії Матіос протилежного, позитивного, забарвлення: *І ти затрубиш – олень молодий, / Гукнеш, голодний, Цю бісицю в траві* (с. 145); ... *Обійме, наче молода бісиця, / В солодкім і глухім малиннику. / І ти перейдеш огненну ріку / Задля обіймів цієї чугайстриці, / Мольфарки, Злодійки, / Бісиці із бісиць, / Змії, / Голубки – / Жінки золотої* (с. 145). В останньому прикладі яскрава градація – поступове наростання, що прямує до найвищої точки, раптово зупиняється на кульмінаційному центрі – тавтології (*бісиця із бісиць*), а далі – спад і несподівано-логічна антитеза, контрастне, діа-метрально протилежне судження (*голубка, жінка золота*).

Суфікс *-к-а* – найпопулярніший «суфікс-фемінітивотворець». Навіть найзапальніші про-

тивники фемінізації апелятивів цілком позитивно сприймають утворення з таким суфіксом, зокнайменше на рівні розмовного мовлення та медіа. Марія Матіос теж нерідко послуговується ним за так званої відмаскулінітивної деривації (*повелитель – повелителька, приборкувач – приборкувачка, небожитель – небожителька, вигнанець – вигнанка, крутий – крутійка, злодій – злодійка, утікач – утікачка, дикун – дикунка, аферист – аферистка*): *Я так довго була повелителька, / чи приборкувачка, чи хто... / А тепер я собі – небожителька* (с. 73); *Я – вигнанка його законна – / Умираю без нього* (с. 87); *Незнана свобода, як жінка, крутійка* (с. 101); *Злодійко! / Хапайся за полу / Цього золотого чоловіка* (с. 258); *Я цього злодія люблю, / що злодійку із мене робить* (с. 260); *Утікачка від ешафотів і плах – / суспільних і чоловічих* (с. 132); *Вона дикунка, а не аферистка, / Її ласки треба – аж до ломоти* (с. 292).

Іменник *відьмачка* утворено в інший спосіб: *відьма – відьмак – відьмачка: Ніч – відьмачка. / І вітер – фурія / Між зомлілих зелених трас* (с. 108), а іменник чоловічого роду (*вітер*) семантично узгоджено авторкою з іменником жіночого роду (*фурія*).

До речі, такий стилістичний засіб, гадаємо, не випадковий і не поодинокий. Вживаючи фемінну лексему *бідашка* (зменш. до ім. спільного роду *бідаха* 'бідняга, бідняжка' [11 I, с. 61], Марія Матіос позначає нею особу чоловічої статі, однак узгоджує із займенником у жіночому роді: *Ми – / Тепер одне, Моя бідашко...* (с. 117).

Сучасні словники фіксують лексеми *любас* та *любаска* як діалектні, пор. *любас* 'діал. коханець'; *любаска* 'жін. до любас' [13 IV, с. 561]. У словнику української мови за редакцією Б. Грінченка наведено ще й слово-синонім до цього фемінітива – *любанка*; та зменш. *любасонка* [11 II, с. 385]. Письменниця утворює на їхній основі майстерні метафори: *На Божу волю, / На Божу ласку – / Летить волосся, як дим. / Як дим. / За ніччю – вітровою любаскою. / За вітром – любасом молодим...* (с. 147); *Вітром-пестунчиком, / Громовими тучами, / Пізньою ласкою, / Молодою любаскою / Цілюю тебе* (с. 131). У цьому прикладі (*ніч – любаска; вітер – любас*) спостережено вдале перенесення певних ознак – «одним стрибком уяви метафора зв'язує протилежні світи» [12, с. 110].

Відомо, що фемінітиви творяться на позначення осіб жіночої статі. Однак у поетичній творчості таких рис можуть набувати не тільки назви істот (назви людей за різними ознаками,

назви міфологічних істот, персонажів, назви тварин), але й назви неістот: *Лиш лукава рука-сплітатка / Ще досвіує на лиці* (с. 108), пор. *сплітатка* 'переплетений килимок із шовкового і лляного полотна' [8, с. 288]. Подібне спостерігаємо і в інших віршах, де фемінітиви узгоджуються навіть з абстрактними іменниками – *печаль-модистка; природа-утікачка; ніч-заздрісниця: О, так, печаль – то супер-клас модистка. / У неї сто фасонів самоти* (с. 292); *У цьому – ще існуючому! – храмі / Природи-утікачки. / О, дива! / Шумить дубів зелена борода* (с. 238); *Де скине спідниці цвітасті / Велика заздрісниця – ніч...* (с. 293).

Серед онімної лексики фемінітиви є нечастими. Зазвичай це розмовні фемінні прізвиська (*Бучиха* – дружина *Бучка*; *Фільова* – дружина *Філя*); антропоніми, процес фемінізації яких можемо з'ясувати за етимологічного аналізу (*Грицишин* – син *Грицихи*, дружини / вдови *Гриця*); окремі ойконіми (*Катеринівка* – село, назване в честь *Катерини*); мікротопоніми (*Петришине поле* – поле-власність *Петрихи*) тощо. Лірична героїня Марії Матіос – «красива камінна статуя із розірваним з туги серцем» – асоціює себе з *Кам'яною Багачкою*, скелею в Покутсько-Буковинських Карпатах: *І я стала Кам'яною Багачкою / з Усть-Путилови* (с. 278) [6, с. 77]. Вживання ороніма-фемінітива значно поглиблює і без того наскрізь драматичний образ.

Якщо розрізнення маскулінитивних та фемінітивних назв у множині сприймається нами вкрай неоднозначно (воліємо вживати лексеми *захисники*, а не *захисники й захисниці, українці*, а не *українці й українки, лікарі*, а не *лікарі й лікарки* тощо), то в поетичних текстах Марії Матіос виокремлення множини іменника *арабки*, вважаємо, художньо вмотивоване: *Світ німий. / Слова – мов ті кульбабки – / Легко з уст зриваються – цвітуть. / І сіна – смагляві, мов арабки, / По верхах, як небесах, пливуть* (с. 233). Епітет (*сіна смагляві*), ускладнений порівнянням (*сіна – смагляві, мов арабки*), додає образу справжньої поетичної легкості.

Частими та наділеними особливою поетичною символікою є в текстах Марії Матіос зоофемінітиви. Ще класики красного письменства розмірковували: «Коли б людські душі були доступні для ока, то, на наше глибоке переконання, всі ясно побачили б одну загадковість, а саме – відповідність кожного з представників людського роду якому-небудь виду тваринного світу <...>. Тварини по суті не що інше, як прообрази нашого добродійства і наших гріхів» [12, с. 9]. Не випад-

ково зоофемінітиви у віршах аналізованої збірки не позбавлені алегорії: *Тоді, як я була ягницею / В нетесаних кошарах гір, / На запах вовни нишкнув звір, / Тоді як я – була ягницею* (с. 24); тонко введені в коло образних порівнянь: *... Пораненої стариці виття, / Немов виття голодної вовчиці* (с. 170); *Нарешилі душу випущу свою, / Як оленюцю: / Пастися – де хоче* (с. 231); набувають виразних ознак метафори: *Осінь – жовта така оленюця – / Усміхнулася вітрові-оленю* (с. 242), доповненої яскравими епітетами: *Бо якась я така безвольна, / Нече з жорен усіх млинів – / Лебедиця первопрестольна, / Коронована день при дні* (с. 76).

Особливого забарвлення набувають у текстах зменшено-пестливі назви самиць: *... І твій жеребець здоганяє / Лошичку – пахучу, як дим...* (с. 40); *За гіда буде нам / Зелена кобиличка* (с. 46). І якщо першу з них фіксують словники: *лошичка* – зменш.-пест. до *лошиця* [13, с. 551], то друга – *кобиличка* – постає оказіоналізмом, похідним від лексеми *кобилиця*, також майстерно вплетеної в канву роздумів авторки: *Прудкі, як ранні кобилиці, / Як оси у афинниках* (с. 197).

Однак найкolorитнішим є ентономім-фемінітив, філігранно дібраний авторкою до відповідного ентономіма-маскулінитива: *Регіт вранішнього туману / На відіспаній траві / Заглушив самотнє зітхання / Цвіркунихи, / Що розпрощалася зі своєю пасією / До схід сонця, / Поки не повернувся цвіркун / Із заробітків по лугах* (с. 241).

Ще О. Синявський зазначав, що суфікс *-иц-я* «досить поширений при різних коренях, найперше для означення осіб жіночої статі (часто відповідно до *-ець, -ик*) [10 с. 122]. Марія Матіос теж часто-густо послуговується фемінними утвореннями з цим суфіксом. У збірці віршів «Жіночий аркан в саду нетерпіння» центральним постає образ *танцівниці: В світі панахид і зла / Я – гомінка, / Самотня танцівниця* (с. 217); *Душе моя! / Ти аж тоді умреш, / Як вивітриться з мене танцівниця* (с. 217); *І у хутра свої закутують / Видри – бісові танцівниці...* (с. 222), яка «приміряє на себе різні одежі» – від *щасливиці: Питатиме птаство: хто ти? / Щасливице, з ким ти тут?* (с. 220); *годівниці: Годівниці! / У голосьбах і ворожбах* (с. 197); *пикетувальниці: І плачу – запекла пикетувальниця...* (с. 296); *відлюдниці: Відлюдниця...* / *Собор сумних смерек / І шурхотливих їжаків у листі / Я вибрала сама* (с. 221) аж до *блудниці: ...І чистюцька колись, / А тепер – як остання блудниця – / Поплететься душа / Ні за ким й ні до кого крізь ніч* (с. 28); *невір-*

ниці: *Іду шукати на себе напасті, / Наче невірниця Дзвінчукова* (с. 230) та *грішниця: А грішниця – мов ікон. / Закочуй рукави* (с. 289); *І любиш ти цю грішницю Маріку* (с. 223).

Задля вирізнення образності маскулітивних та фемінітивних в художніх творах поетеси нерідко вступають в опозицію (*вершник – вершниця; не старець – старіця*): ... *І вершник чи дика вершниця / проскачуть крізь п'яний туман* (с. 263); *Я старіця у тебе – не старця...* / *Подай сумній і втомленій жебрачці* (с. 170), пор. *стариця 'діал. жебрачка'* [13 IX, с. 657].

«Однією із семантично і структурно багатих словотвірних категорій іменників української мови, – як наголошує М. Брус, – є субстантиви зі значенням особи жіночої статі, серед яких чимале місце займають і фемінітиви, що виникли внаслідок субстантивації» [1]. За рівнем субстантивації сучасні назви жінок поділяються на узуальні, оказіональні та контекстуальні. До узуальних належать переважно ті слова, що набули статусу іменників-назв жінок ще в минулому української мови, приміром: *панна* (< *пана дочка*). Цей фемінітив так майстерно обіграно в тексті Марії Матіос, що можемо тут вести мову і про алітерацію, і про асонанс, і про висхідну градацію: *Не питайте! / Тут буде панна / Панувати, як сто царів... / То є панночка гонорова... Та панунця – як відьма – файна* (с. 202).

Окремі субстантивні фемінітивні утворення прийнято вважати оказіональними, хоча вони вже й не обмежені часово-просторовими чи конкретно-історичними обставинами вживання, як-от, *молода: І любить, наче молоду по шлюбі* (с. 224).

Контекстуальні фемінітиви Марії Матіос – це влучні, виразні епітети або й логічні антитези, які,

за образним висловом, «б'ють стрілою у щонайглибшу суть» думки [12, с. 72]: *Ту ніч – як запах – шкірою вбереши, / Іще не грішна, та вже безголова* (с. 38); *Взята на палю і взята на глум, / Безумна! – я хочу вижити* (с. 90); ... *А дятлик просить: «Моя рідненька... / Із Божою поміччю... помаленьку / виплутаємося...»* (с. 96); *Покірна, / Лагідна, / Палка, / Солodka, / Грішна – / Неминуча, / Прийшла із ночі – як ріка, / І розплела таємні кучері* (с. 137); *Я лишуь до смерті з тобою, розлюблена...* (с. 164); *Була безіменна, безсила, безрідна, / Поки не зустріла я Вас* (с. 250).

Своєрідним апогеєм у цій групі є розгорнута субстантивована фемінітивна конструкція, яка являє собою майстерно випсану епіфонему – стилістичну фігуру, в якій висловлена думка коментує, уточнює, обгрунтовує, висновкує: *Будь обережна, моя бентежна. / Моя, від мене тепер залежна...* (с. 94).

Висновки. Не буде великим перебільшенням сказати, що живемо в часі, коли до прадавньої суперечки між ліриками й фізиками додалася новітня – між прихильниками та противниками творення і вживання фемінітивів. Однак цей конфлікт цілком стирається, якщо ведемо мову про фемінітиви, ужиті справжнім майстром красного письменства в тексті художнього стилю. Назви на позначення осіб жіночої статі у віршах Марії Матіос – слова, здатні впливати на почуття, емоції, роздуми, вчинки читачів. Перспектива подальших досліджень – аналіз фемінітивної лексики психологічної розвідки Марії Матіос з такою промовистою з огляду на об'єкт нашого дослідження назвою – «Щоденник страченої».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брус М. П. Історія фемінітивів-субстантивів української мови. URL : <http://194.44.152.155/elib/local/rv/2218.pdf>
2. Брус М. П. Фемінітиви в поетичній мові Тараса Шевченка. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово.* 2017–2018. № 3–4. С. 46–59.
3. Заєць В. Г. Словотвірні типи фемінітивів сучасної прози та літературна норма. *Colloquium-journal* № 19 (71). 2020. 3. С. 17–22.
4. Інверсійний словник української мови / Уклад. С. П. Бевзенко, О. І. Бондар та ін. Київ : Наукова думка, 1985.
5. Касім Г. Ю. Нові фемінітиви в сучасних українських ЗМІ. *Слов'янський збірник.* Вип. 22. 2018. С. 70–77.
6. Котович В. Літературно-художні оніми в збірці поезій Марії Матіос «Жіночий аркан у саду нетерпіння». *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* 2023. Вип. 8. С. 73–80.
7. Матіос Марія. *Жіночий аркан у саду нетерпіння.* Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2007.
8. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / Упоряд. Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2014.
9. Плачинда Г. Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцerek територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Київ, 2018. URL : <https://bit.ly/3HrGB4u>.
10. Синявський О. *Норми української літературної мови.* Львів : Українське видавництво, 1941.

11. Словарь української мови / упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко : у 4 т.; надр. з вид. 1907–1909 рр., фотоспособом. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
12. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ : Видавничий центр «Академія», 2011.
13. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 32
Том 2

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Вікторія Гайдабрус*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 26,27. Замов. № 0324/220. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.